

ANISZI KÁLMÁN

A VISSZATÉRŐ NYIRŐ

KÖZDOK

ANISZI KÁLMÁN

A VISSZATÉRŐ NYIRŐ

ANISZI KÁLMÁN

A VISSZATÉRŐ NYIRŐ

(IRODALOM ÉS ÉLET)

ESSZÉK, BESZÉLGETÉSEK

KÖZDOK

© *Aniszi Kálmán*

ISBN: 978-963-552-429-7

Kiadja a KÖZLEKEDÉSI DOKUMENTÁCIÓS Kft.

Igazgató: Nagy Zoltán;

Nyomdai előkészítés és kivitelezés:

KÖZDOK Kft.

Az irodalomban a megértés az igazán fontos. Minél teljesebben értek meg valamit, annál pontosabb lesz az ítéletem. Azáltal pedig, hogy befogadom a műben rejlő eszmei-lelki többletet, emberibb ember lehetek.

RÉGI-ÚJ EGYSÉG (?)

MAGYAR KULTURÁLIS RÉGIÓK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Azoknak az íróknak, költőknek, akik Ilosvai Selymes Péter, Kazinczy Ferenc, Szentjóni Szabó László, Kölcsey, Arany, Ady, Kaffka Margit, Kós Károly, Kuncz Aladár, Olosz Lajos, Zilahy Lajos, Sinka István, Németh László, Dsida Jenő, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Szilágyi István..., vagyis a tág értelemben vett bihari táj nagy szülötteinek nyomdokain kívánnak haladni alkotói munkájukban (csak így érdemes!), nagyon magasra kell emelniük a mércét.

Ennek a gondolatnak a szellemében beszélgettem Nagyváradon Pomogáts Béla irodalomtörténésszel a *Magyar kulturális régiókról a Kárpát-medencében*:

- Valamikor az európai élet szerveződésében nem az államoknak, hanem a régióknak volt vezető szerepük. Hiszen akkor olyan jellegű egységesülő nemzeti kultúrák nem is léteztek, amilyenek a polgári fejlődés keretében kialakultak a XVIII. és a XIX. században. Franciaország például maga is több régiónak, és ennek megfelelően több nyelvnek a területe volt. Ezeket a régiókat a francia királyság államrendszere fogta össze. Németország is a középkorban több államra és több kulturális régióra volt bontható. Olaszország pedig egészen az olasz egyesítésig ugyancsak több ilyen régiót ismert, hiszen Lombardiának, Toscanának, a Pápai Államnak, a Nápolyi Királyságnak a rendszere és a kultúrája, sőt a nyelve is erősen eltért egymástól. Olyannyira, hogy egy északolasz nem értett meg egy délolaszt.

- *Mikor jött létre a kultúrának az az egységesítő és egységes modellje, amit mi ismerünk és aminek a keretében gondolkoznak a közép-európai népek, például a románok is?*

- A XIX. században. Addig senki nem ütközött meg azon, hogy különböző tájegységeknek a kulturális arculata egymástól eltér. Ebben a században egy nagyon határozottan és időnként erőszakos eszközökkel végbement kulturális egységesítő törekvés jellemezte Közép-Európa

életét. Ekkor jöttek létre azok a nemzeti kultúrák, amelyek egy meghatározott nemzeti nyelven, meghatározott politikai keretben, meghatározott értékrendben, sőt meghatározott mentalitásban éltek egymás mellett, vagy esetenként éppen küzdöttek meg egymással. Tehát a kulturális centralizációnak a folyamata az emberiség története során nagyon sokáig - évszázadokig vagy tán évezredekig - ismeretlen volt, és csak a XVIII. század elején történt meg a váltás, amikor is a kulturális centralizáció nagy lépetekkel haladt előre, és az a fajta nemzeti kultúra, amit mi nemzeti kultúraként veszünk tudomásul - a magyar irodalomnak vagy a magyar kultúrának a történetében is -, kialakult.

- *Mennyire tekinthetők örökérvényűeknek ezek a keretek?*

- Valóban felmerül a kérdés, nem állunk-e épp egy olyan fejlődés, olyan helyzet előtt, amikor ez a kulturális centralizáció megint leépülőben van, és a központi kulturális intézményrendszer és az átfogó keret helyett megint egy regionális intézményrendszer és sok-sok regionális keret jön létre? S hogyha ez bekövetkezik - márpedig épp az európai integrációnak ilyen következménye van -, akkor valójában el kell álmélkodnunk azon, hogy a kulturális centralizáció, a nemzeti kultúrának az a fogalma, amihez hozzászoktunk, az emberiség életében csak néhány évszázadot jelent: a XVII. század végétől a XXI. század közepéig, végéig. Előtte is más volt és utána is más lesz a helyzet. Ez egyébként nekünk magyaroknak kedvező lesz...

- *Milyen más jelenségre kell még odafigyelni?*

- A következő dolog, amit érdemes megfontolni, az a közép-európai kulturális mozaik. Közép-Európa kulturális képe, a kulturális régiók helyzete nagyon nagy mértékben eltér mind a nyugati (német, francia, angol, olasz, spanyol...), mind a keleti (orosz, ukrán, keleti szláv) modelltől. Közép-Európában számtalan (legalább húsz, huszonöt) nép él egymás mellett, sokszor egymással elvegyülten. Nem lehet a térképre pontosan felrajzolni sem a nyelvhatárokat, sem a kultúráknak a határait. Közép-Európa valóban mozaik-jelenség.

Ennek a mozaik-térképnek volt nagyra hivatott történelmi műhelye az Osztrák-Magyar Monarchia, amely

nagyra volt hivatva ugyan a maga kulturális és nemzeti-népi sokszínűségében, ám a monarchia szerkezete teljesen elavult volt.

Az a félf feudális szerkezet, amit a monarchia az osztrák császári hatalom keretében kialakított, idejétmúlt volt; másrészt ez az elavult szerkezet nem volt képes kiállni az első világháború megpróbáltatásait. Egyébiránt ha a monarchiát sikerült volna modernizálni, amire nagyon sokan törekedtek, minden másképp alakulhatott volna.

A legkomolyabb szerepe ebben a modernizációs törekvésben az uralkodó család tagjainak volt. Már Rudolf trónörökösnek is volt egy ilyen irányú kísérlete. Ez számunkra kedvező lett volna, mert ő nekünk, magyaroknak központi szerepet akart adni a monarchia modernizálásában. Később Ferenc Ferdinánd próbálkozott meg a monarchia modernizálásával. Ő viszont már magyarellenességgel, hiszen tudjuk, hogy terveket szövögetett saját kabinetjében Magyarország felosztására. Ezeket a Ferenc Ferdinánd által képviselt modernizációs terveket a trónörökös ellen elkövetett merénylet és az első világháború kitörése rekesztette be.

Ez a magyar történelem egyik tragédiája volt. Egy felívelő történelmi korszak hirtelen megtorpant, épp akkor, amikor Magyarország a monarchián belül egyre inkább túlsúlyba jutott, és nagyon sok olyan remény fogalmazódott meg ezzel összefüggésben Jókaitól a Nyugat szerzőiig, miszerint a monarchián belül a magyarság előbbutóbb túlsúlyba kerül (legalábbis politikailag), és Budapest át fogja venni azt a központi irányító szerepet, amit addig Bécs töltött be.

Csakhogy miközben ez a szerepe a magyar igazgatásnak és a magyar államtestnek ilyen mértékben növekedett fokozatosan a monarchián belül, éppen egy olyan politikus - a trónörökös - legyilkolása miatt léptünk be a háborúba, aki a leginkább gyűlölt bennünket, aki eleve meg akarta gátolni ennek a természetes folyamatnak a kifejlését. Nos, ez kétségkívül a történelemnek egy groteszkje volt.

- *A monarchia maga is különböző kultúrák egysége volt. A monarchia a maga mozaik-voltában eleve egy kis Európát jelentett, ahol a régióknak volt elsőrendű szerepe.*

pük, hiszen maga az Osztrák Császárság is régiókból épült fel: a német tartományok, Csehország, Galícia, Szlovénia, Bukovina, Dalmácia...hagyományos történelmi-kulturális régiókat jelentettek.

- Ilyen módon a monarchia szinte előképe lehetne annak a regionális folyamatnak, amely az Európai Unióban most a szemünk láttára kezd megindulni. Nagyon nagy csele a történelemnek, hogy azt a laboratóriumot, ami a monarchia keretei között létrejött és aminek lehetett volna egy, a történelem jövődő folyamatait előkészítő, elősegítő, sőt kipróbáló jelentősége, az első világháború leálította.

- Léteztek-e a magyar kultúrában is hagyományos történelmi régiók?

- Természetesen voltak. Egyik ilyen történelmi régió a Dunántúl volt, a másik pedig Erdély. Ennek a két régiónak volt elsőrendűen magyar nemzeti jelentősége.

Az Alföld köztes régiónak számított, hiszen az alföldi városok, kulturális központok többnyire Erdélyhez húztak. Debrecen kultúrája nagyon közel állt az erdélyi kultúra értékelveihez és eszményeihez, a délvidéki kulturális központok pedig részben ugyancsak erdélyi, részben dunántúli hatás alatt működtek. Olyan kulturális központok mint Szabadka, amely köztudottan Kosztolányinak a városa volt, lehetett volna akár a Partiumban, akár a Dunántúlon, hisz a maga kulturális sokféleségében kettős hatás keretében működött és fejlődött.

A két nagy kulturális tér, Dunántúl és Erdély mellett voltak a magyar kultúrának természetesen más kulturális régiói is. Elsősorban a Felvidékre és bizonyos mértékig a Délvidékre, Bácskára, Bánátra gondolunk. Ezek a kulturális régiók azonban nem voltak egyértelműen és határozottan magyarok. A Dunántúl egyértelműen és határozottan magyar jellegű volt. Erdély is az volt, annak ellenére, hogy már a XIX. századra a románság valamilyen számbeli többséget szerzett Erdély lakosai között. Ugyanakkor a Felvidék hármaskarakterűt hordott: magyar, német, szlovák. És ebben az egységben hagyományosan és hosszú időn keresztül a német karakter kapott uralkodó szerepet, hiszen olyan kulturális központok, mint Pozsony és Kassa, egészen a XIX. század közepé-

ig, német jellegű városok voltak és csak a dualista korszakban, a kiegyezés után indult meg egy erőteljes magyarosodás, ami az első világháborúig Kassát már magyar többségű várossá tette. Pozsonyt pedig olyan várossá, ahol három nemzetiség, három közösség élt: negyven valahány százalékkal a magyarok voltak az első, harminchét, harmincnyolc százalékkal a németek a második helyen, a szlovákoknak az akkori részesedése nem érte el a tíz százalékot, a népességet és a kulturális erőt tekintve. Aztán minden megváltozott. Ma Pozsonyban a magyarság létszáma öt, hat százalék körül mozog, a németek meg teljesen eltűntek. Tehát voltak ilyen magyar kulturális régiók.

Az érdekes az, hogy ezek a tisztán magyar kulturális régiók, mint amelyek a magyar kulturális glóbuszon Erdélyként és Dunántúlként megjelentek, egy sajátos európai dualizmust testesítettek meg.

Hogyha megfigyeljük a nagy európai kultúráknak, birodalmaknak a történetét, hagyományvilágát és mentalitását, szinte mindenütt ki lehet mutatni egy dualista szerkezetet.

Európában többnyire egy észak-déli dualizmus érvényesült. Például Németországban az északi, a Hanza-városoknak a kulturális világa egészen más volt, mint a déli tartományoké, nevezetesen Bajorországé. Bajorország erősen katolikus hatásokat mutató, a maga művészeti-építészeti képében olasz hatásokat követő kulturális tájegység volt. Az északi tartományok viszont többnyire protestánsok voltak, és építészeti kultúrájukban is az északi típusú építészetnek a nyomait viselték magukon. Egészen más egy müncheni barokk, mint egy hamburgi gótikus templom.

Ugyanez volt a helyzet Franciaországban, ahol az északfrancia és a délfancia kultúra, a párizsi és a normandiai kultúrtáj egészen más történelmi hagyományokat őrzött, mint Provencenak a kultúrtája.

Még inkább ez volt a helyzet Olaszországban, ahol Lombardia kultúrája nagyon erősen a szomszédos európai kultúrákhoz, így a franciához, a némethez állt közel, a délolasz kultúra viszont inkább a spanyolhoz, sőt bizonyos vonásaiban az észak-afrikaihoz.

- *A nagy európai kultúrák világán belül észlelhető kettősség jelen van-e a magyar kultúra történetében is?*

- Ez a dualizmus a magyar kultúra történetében is megtalálható, csak hogy nem észak-dél, hanem kelet-nyugat tagoltságban. A nyugati magyar kultúra mindig a Dunántúlt, a keleti pedig Erdélyt jelentette.

- *Mi volt ennek a magyar kulturális dualizmusnak az értelme?*

- Ha keressük a megkülönböztető jegyeket a keleti és a nyugati magyar kultúra között, akkor elsőnek az emberek mindig arra szoktak gondolni, hogy ennek a vallási hagyomány állt a háttérben, kelet inkább protestáns, nyugat inkább katolikus. Nem egészen így van, hiszen a Dunántúlon is vannak nagyon erős protestáns központok, elég csak Pápára vagy a somogyi világra hivatkozni, amint Erdélyben is vannak nagyon erős katolikus központok: Székelyföldön Csík jellegzetesen és eminensen katolikus világot jelent. Tehát nem annyira vallási megoszlás állt ennek a kettős osztatásának a háttérben, hanem sokkal inkább a történelem. Mégpedig az a körülmény, hogy a nyugati magyar kultúra nyitott volt, a keleti viszont zárt. Nyugat-Magyarország minden nyugatról érkező hatást befogadott, be kellett fogadnia. A Dunántúlt egymást követő hatások érték: Mátyás korában az olasz, később a német-osztrák, sőt francia hatások, minek okán egy befogadó kulturális régió jött létre.

Erdélynek viszont mindig védekeznie kellett, hiszen Erdély mindig veszélyeztetve érezte magát a keletről érkező nem európai, nem keresztény/keresztyén kulturális hatásoktól. Korábban a keleti töredéknépek: kunok, besenyők, úzok stb., később a tatárok, leghosszabb ideig pedig a török befolyás ellen kellett védekeznie.

Persze az erdélyi magyar kultúra is nyitott volt nyugat felé, rendre befogadta a nyugati hatásokat. Ismertek azok a hatások, amelyek Erdély kultúráját összekötötték a német kultúrával, sőt a holland és az angol kultúra elemeivel is. Adynak az *Ismeretlen Korvin-kódex* margójára című gyönyörű írása éppen erről szól.

Ugyanakkor Erdélynek nagyon zárt védőrendszert kellett kiépítenie kelet és dél felé azért, hogy a keletről és délről érkező - az erdélyi magyar identitást a maga népi

voltában, nyelvében, történelmében, hagyományaiban is veszélyeztető - befolyásoktól mentesülni tudjon. Ezzel szemben Dunántúlnak nem kellett a nyugati befolyásokat kiszűrni.

A nagy és természetes európai kultúrák mindig ilyen dualista szerkezetben alakultak ki. Ami az egyik kultúrtájból hiányzott, az a másikban jelen volt. Az egymástól történelmi hagyományőrző értelemben megkülönböztethető kultúrtáj együtt adta ki azt a nemzeti kultúrát, nemzeti karaktert, ami az összegző fejlődés eredménye volt. Így volt ez akár a franciáknál, akár a németeknél, akár az olaszoknál vagy az angoloknál.

- *A magyar államnak és a magyar kultúrának ezt a természetes fejlődési folyamatát akasztotta meg Trianon?*

- Mégpedig azáltal akasztotta meg, hogy bekövetkezett az ország feldarabolása, nem alakulhatott ki az a folyamat, amely a XX. században Európa más nemzeteinél végbement.

Ám ha egy életfontosságú szerv elvész, akkor egy másik szerv átveszi annak a funkcióit - ez közismert orvosi igazság. A magyar kultúra félbevágása, kettészakítottsága, ami Trianonnal kezdődött, megindított egy másik folyamatot, az erdélyi hagyományokat bizonyos mértékig megpróbálta pótolni a tiszántúli magyar kultúra. Az erdélyi magyar kultúra hagyományait bizonyos mértékig átvette Debrecen, Sáropatak és más alföldi kulturális központok. Azonban ez nyilván nem lehetett olyan sikeres, mint amilyen sikeres lett volna maga a természetes fejlődés.

Magyarország, a magyar kultúra két lábon állt, nyugaton és keleten, a Dunántúlon és Erdélyen, és minden más, Felvidék, Délvidék valahogy elhelyezkedett ennek a kettős osztatú rendszernek a hatáskörzetében.

Trianonnak az lett a következménye, hogy a magyar kultúra korábbi egy-, illetve a fejlődés szükségszerűsége szerint remélhető kétközpontú modellje helyett egy *policentrikus modell* alakult ki. Hiszen azok az országrészek, amelyeket a trianoni diktátum leválasztott Magyarországról, rá voltak kényszerítve arra, hogy létrehozzák a maguk kulturális életét. Így jött létre az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki magyar irodalom, '45 után pedig a kárpátaljai magyar irodalom.

- Ezeknek az irodalmaknak a fejlődése járhatott volna veszélyekkel is, hisz számos olyan törekvés jelent meg, amelyek mindegyike azt szerette volna elérni, hogy ezek a magyar kulturális régiók nagymértékben vagy akár véglegesen leszakadjanak a magyar kultúra testéről.

- Ezen közben és e tekintetben kétségkívül működtek itt tudatos ellenerők. Bukarest a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években arra törekedett, hogy az erdélyi magyar irodalmat, az erdélyi magyar kultúrát leszakítsa az egyetemes magyar kultúra törzséről, és valamiféle román irodalomként helyezze el a térképen. A Román Irodalmi Lexikon a hetvenes évek végén az erdélyi magyar írókat úgy határozta meg, mint magyar nyelvű román írókat. Amit az anyaország úgy vett át, hogy amikor megjelent a romániai írók novella antológiája, akkor az ebben helyet kapó hét magyar író is - Molter Károly, Nagy István, Asztalos István, Kovács György, Sütő András, Huszár Sándor és Szabó Gyula - román írónak nevezett ki a budapesti könyvkiadás. Mondanunk sem kell, mekkora szégyen az, ha éppen Budapesten románoznak le egy erdélyi magyar író.

Az a folyamat, amely létrehozta ezt a kényszerű kulturális decentralizációt, vagyis a magyarországi irodalom mellett az utódállamok magyar irodalmait, nagyon nagy veszélyekkel járt, és ha nem jött volna közbe a '89-es történelmi változás, ez valóban odavezethetett volna, hogy a magyar irodalmon, a magyar kultúrán belül egy olyan policentrikus szerkezet jön létre, amely úgy helyezi el egymás mellett ezeket az irodalmakat, mint mondjuk a francia a kanadai francia irodalmat, vagy a német az osztrák és a svájci német irodalmat, vagyis lényegi eltérésekkel, különbségekkel. Nagy szerencse, hogy erre nem került sor; hogy közbejött a rendszerváltozás, és ezzel a magyar kulturális régiók között egy újabb átrendeződés következhetett be. Aminek a lényegét talán az adja, hogy megszületett az a felismerés, hogy a nemzeti kultúra, a nemzeti irodalom egységes. Még akkor is, ha az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki, a kárpátaljai irodalom a maga intézmény- és feltételrendszerében bizonyos változatosságot mutat. Stratégiai feladat, hogy az egységes magyar nemzeti irodalom fogalma mellett létrejő-

jön az egységes vagy majdnem egységes intézményrendszer is.

- *Milyen hatással lehet a magyar kultúra jövőjére az európai integráció, a globalizmus?*

- Az európai uniós fejlődés új lehetőséget nyitott meg a magyar kulturális régiók előtt. Ami abban rejlik, hogy véget ért a nemzetállamok kizárólagosságának a korszaka. Ez az új fejlődés a (nemzet)állami kizárólagosságra épülő struktúrákat olyan rendszerrel váltja fel, amelynek vélhetőleg három szintje lesz. A középső szinten helyezkednek el a nemzetállamok és intézményrendszerük. E fölött van egy európai szint. A nemzetállami struktúrák alatt helyezkednek el a regionális struktúrák, amelyek ugyancsak számos területen vesznek át jogosultságokat és lehetőségeket a nemzetállami szinttől.

Hármas struktúrában lehet tehát gondolkozni: alul a régiók, középen a nemzetállamok, legfelül az európai intézményrendszerek struktúrája. Ez nekünk magyaroknak azért lehet kedvező, mert ezáltal helyreállhatnak a természetes történelmi régiók. Amelyek már a XVI.-XVII. században kialakultak a Kárpát-medencében, melyeket a trianoni határ választott el egymástól, sőt kisebb egységeket régiókon belül is.

Ha ezek a természetes régiók újra helyreállnak, ha például a Partium nem lesz elszakítva a kelet-magyarországi világtól egy élesen érvényesülő államhatárral, hanem Arad, Nagyvárad és Szatmárnémeti beilleszkedhet abba a természetes kulturális és gazdasági közösségbe, amelynek szerves része Debrecen, Békéscsaba, Nyíregyháza, sőt Beregszász is, akkor a hagyományos és természetes régióknak a helyreállítása igen nagy mértékben megkönnyítheti a magyar nemzetegyesítés ügyét.

A szépirodalomnak - mint a magyar élet egyik központi szellemi és politikai intézményrendszerének - épp az lenne a feladata, hogy a hagyományos regionális struktúrák helyreállításának a szorgalmazásával ezeket a regionális fejlődéseket elősegítse. Ennek a folyamatnak a sikeréért Nagyvárad is sokat tehet.

2004

IRODALOM ÉS KORA

Hiteles átfogó képet nyújtani valamely történelmi korszak szellemi életének akár csak egyetlen területéről is, igen komoly erőpróbát jelent. Különösen nehéz ez akkor, ha – mint Bíró Ferenc tette – egymaga vág neki az emberpróbáló munkának. Az ilyen tudósi nekifeszülések, művek (Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994.) általában abból a felismerésből születnek, hogy a múlt a jelen szerves része, a letűnt idők hiteles szellemi értékei mai kultúránk elidegeníthetetlen részét képezik. Aki tehát a múlt bűvárlójaként egyik vagy másik kornak az értékeit számunkra felragyogtatja mai magunkat gazdagítva általa, tudósi kötelességének tesz eleget.

Mielőtt a felvilágosodás korának művelődési, közelebbről irodalmi jelenségvilágába betekintenénk, vessünk néhány pillantást a kor társadalmi és szellemi viszonyaira, amelyek alapul szolgálhatnak az időszak ellentmondásoktól sem mentes művelődési relációinak megértéséhez.

Ha a XVII. század második felének és a XVIII. század első felének magyar közállapotait összehasonlítjuk a korabeli nyugat-európai helyzettel, azt vesszük észre, hogy nyomasztó csend és valamiféle dermesztő mozdulatlan-ság ülte meg e történelmi tájat. Nyugat-Európa országai-ban a hűbéri rend válsága és lassú felbomlási folyamata már századokkal előbb elkezdődött, a fő kereskedelmi útvonalaknak az Atlanti-óceánra való áttevődését követően pedig az ipar és a kereskedelem fellendült, ami egy öntudatra ébredő, ütőképes polgárság kialakulásához vezetett. A fő kereskedelmi útvonalak nyugatabbra tolódása Kelet-Közép-Európa országaiban az addig is eléggé vontatott ütemű fejlődést még inkább lelassította, és a nyugati polgári típusú fejlődés helyett a „roboton alapuló árutermelő nagybirtok” (I. Tóth Zoltán) kialakulásához, ennél fogva a hűbéri rend meghosszabbításához vezetett.

A körülmények ilyenén alakulása ellenére azért itthon is változik valamelyest az élet. A hűbéri viszonyok és a termelőerők összhangja megbomlik, a birtokos nemesség

egy része kapitalista eszközökhöz folyamodik és fokozatosan piacra termel. Ilyen módon nálunk is az árutermelő (közép)nemesség lesz a polgári irányú átalakulás legfőbb ösztönzője, képviselője és az ébredő nemzeti mozgalom vezető ereje.

A felvilágosodás Közép-Kelet-Európában felülről lefelé terjedt, mert a felvilágosult abszolutizmus magáévá tette a felvilágosodás eszméit. A társadalmi élet racionalizálására és a birodalom egységessé tételére – valójában kényszerűségből – fogantatosított intézkedései előbbre vitték a polgári jellegű törekvéseket, de az egyes országok érdekeinek, hagyományainak figyelmen kívül hagyása akadályozta a nemzeti kibontakozást. A Habsburg-ház nyílt és erőszakos germanizálásával valójában a birodalom népeinek a beolvasztására törekedett, ezért a nemesi ellenállási mozgalom több volt, mint „egyszerű magamentés”, „jogos önvédelemmé” vált, hisz „amikor a rendit védte, a nemzetit is oltalmazta” (Benda Kálmán). A nemesi ellenállók mozgalma – felemássága ellenére is – jelentős mozzanata volt művelődéstörténetünknek. Bíró Ferenc egyértelművé teszi számunkra: e szellemi mozgalom fő érdeme abban rejlett, hogy a nyílt és erőszakos germanizálás hatását elensúlyozandó, az értelmiséggel karöltve és annak vezetésével, hatékonyan küzdött az anyanyelvű művelődés intézményeinek (akadémiák, iskolák, színház, sajtó, könyvtárak, könyvgyűjtemények, olvasóegyletek stb.) létrehozásáért. A hűbéri világ keretében kibontakozó polgári társadalom szellemére mindinkább egy másik ideológiai forma hatott elsődlegesen, ami azt jelentette, hogy az új társadalom már nem annyira a vallási, mint inkább a filozófiai, jogi, erkölcsi eszmék jegyében fejlődött. Ezeknek a kérdéseknek a taglalására a szerző külön fejezeteket szentelt.

Köztudott, hogy a felvilágosítók a filozófia, az irodalom, a művészetek, a tudományok, egyszóval az emberi tudás széleskörű terjesztésével, valamint az új eszméknek megfelelő új intézmények létrehozásával küzdöttek az élet emberibbé tételéért, a józan ész jegyében. Lényegében nem volt ez más, mint a legjobbak ösvénytaposása egy új, eszményinek képzelt társadalom felé.

Az irodalomtörténész Bíró Ferenc elemzéseiből kitűnik, hogy a felvilágosító írók az embert eredendően jónak – s ez talán mindennél fontosabb – *javíthatónak* tartották. Ezt a gondolatot a hazai írók maradéktalanul átvehették, át is vették nyugati kollégáiktól. A bűnt, az elfajulást, az erkölcsi lealjasulást társadalmi okokra vezették vissza: az embertelen körülmények, a nyomor, a rossz törvények következményének tekintették. Ezért a gyakori kritikai hang a műveikben. Az eszmét a valósággal azonosító korabeli gondolkodók, írók szerint *minden rossznak, bűnnek tulajdonképpen a tévedés, a tudatlanság, a „sötétség” az oka*. Ahhoz, hogy megszabaduljunk tőle, elég ha felhívjuk rá a figyelmet, ha műveljük, neveljük, egyszerűen felvilágosítjuk az embereket. Ezzel a nemes, de sajnos naiv szándékkal, miszerint az író elsődleges feladata a nevelés és csak másodsorban a gyönyörködtetés, szinte valamennyi írónál, nemcsak a legnagyobbaknál találkozunk. Meg voltak győződve róla, hogy a tudományok, a művészetek, a műveltség terjesztése azáltal, hogy belsőleg átalakítja az embert, képes megállítani az erkölcsi romlást, elindítani és felgyorsítani az erkölcsi fejlődést. Persze az ellenkezőjét is felismerték: a ráció mindenek fölé emelése, a kritikai szellem egymagában még nem biztosítja az emberek boldogságát, amit pedig a legfőbb értékek között emlegettek (eudemonizmus): az Ész állama nem biztos, hogy a boldogság állama (Ludassy Mária). Hol van tehát a megoldás? Tartozunk az igazságnak azzal, hogy kijelentsük: erre az alapvetően fontos emberi kérdésre a mai kor embere épp úgy nem tud megnyugtató választ adni, mint a felvilágosítók. Jelezni szeretnénk ugyanakkor, hogy a nyugati eszméknek nem egyszerű átültetéséről volt szó a hazai talajba; nem pusztán átvétel volt az, hanem az itthoni szükségleteknek megfelelő adaptáció és alkalmazás.

A felvilágosodás eszméjének a kialakítója és a mozgalom szellemi irányítója az értelmiség volt, amely – tekintettel a hűbéri rend nehézkességére, az erőteljes tekintély- és hagyománytiszteltésre – csak lassú és bonyolult belső metamorfózis révén korszerűsödött. A papság hosszú időn át osztatlanul uralkodott a szellemi élet valamennyi jelentős területén. Ezért volt olyan nagy jelentősége a

szellemi kultúra egész további fejlődését illetően annak a folyamatnak, amely az „intellektualizmus és a papság hagyományos azonosságának” a fokozatos felbomlásához vezetett, illetve annak, hogy a „laikus társadalom belenőtt az intellektuális munkakörbe... és a szellemi foglalatosságot világi célok szolgálatába állította”. (Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*, Buk., 1977.) Amilyen mértékben korszerűsödött az élet, olyan mértékben növekedett számszerűleg és erősödött meg a világi értelmiség, lett egyre erőteljesebb és összetettebb társadalmi erővé. A belső átalakulás korán elindult. A laicizálódó papi értelmiség nemcsak a tudományos kérdések felé fordult érdeklődéssel, hanem a társadalmi problémák iránt is fogékonynak mutatkozott, legerőteljesebben az erkölcsi tartalmú jelenségek iránt vonzódott, hisz foglalkozásánál fogva ez állt hozzá a legközelebb (felebaráti szeretet, igazságosság, igazságtalanság...).

Később ez a kép még inkább megváltozott. Most már az értelmiség nemcsak származásra nem volt egységes, hanem foglalkozására nézve is heterogén. Voltak köztük írók, tudósok, orvosok, ügyvédek, tanárok, tanítók, gazdálkodók, papok, szerzetesek, birodalmi és helyi tisztviselők. Életkörülményeik, iskolázottságuk és a lakhely tekintetében (város, falu) is nagy volt köztük a különbség. A legjobbak közülük az írásáig vitték, akik fátként lobogtak és követendő példaként hatottak. Ezt a belső metamorfózist a funkciók változásával az arányoknak a korszerűsödés irányába történő elmozdulással Bíró Ferenc elemzéseiben igen jól érzékelteti.

Már jeleztük, hogy a körülmények hatalma folytán Európának ezen a részén a nyugati felvilágosítók radikális, olykor forradalmi követelései egy „apolitikus” területre terelődtek, a művelődési, szellemi élet világára korlátozódtak, miközben humánus célokká szelídültek.

A mi történelmi tájainkon a felvilágosítói mozgalmat mindenekelőtt a nemzeti irodalom megteremtéséért és a nyelvújítás győzelméért folytatott küzdelmek jellemezték. Magyarországon a felvilágosodás egybeesett a nemzeti ébredéssel. (Jancsó Elemér)

Az értelmiség kezdetben II. József reformjaihoz csatlakozott, de ez a szövetség rövid életű volt, mert a császár

halála előtt – részben tanácsosai unszolására, részben a birodalom pillanatnyi helyzetének súlyosbodása miatt – visszavonta reformintézkedéseit. A visszavont intézkedések között akadtak olyanok is, amelyek egyértelműen káros hatással voltak a hazai szellemi életre. Valamennyi közül a legsúlyosabb a németnek hivatalos nyelvként való kötelező bevezetése volt a közhivatalokba és az iskolákba, amivel – az egyenlőség megteremtésének az ürügyével – a központi hatalom valójában anyanyelvétől és hagyományos kultúrájától akarta megfosztani a Habsburg birodalom nem német ajkú népeit akkor, amikor ezek a modern nemzetté szerveződés korszakába léptek. (Benkő Samu: *A helyzettudat változásai*, Buk., 1977.) Ennek a reális veszélynek az idejekorán való felismeréséből és a legsürgősebb feladatok kijelöléséből született meg az értelmiség legjava körében az anyanyelv korszerű kiművelésére, az anyanyelvű művelődési és művészeti intézmények létrehozására irányuló mozgalom. Így vált a felvilágosodás központi jelentőségű kérdésévé a nyelvújítás, az irodalom, a tudomány, vagyis az anyanyelvű műveltség megteremtéséért folytatott küzdelem.

Ezt a nagyon összetett folyamatot vette, hozzáértéssel, górcső alá a szerző az irodalom és környéke felségterületén.

Tudjuk, hogy a mozgalom korai szakaszában mind az utazgató-érdeklődő főurak, mind a külföldön tanuló ifjak idegen nyelveken ismerkedtek az új eszmékkel. De a latin kivételével akkor itthon idegen nyelveket nem ismertek. Az ismeretszerzésnek és a művelődésnek ez a formája a széles tömegek számára nem volt hozzáférhető. Ez csakis „anyai” nyelven történhetett. Mindenekelőtt tehát a nyelvet kellett alkalmassá tenni az új tartalmak közlésére és befogadására. Ehhez pedig legkézenfekvőbb pillanatnyi megoldásnak a fordítás kínálkozott. Sok jó munkát ültettek át akkor magyar nyelvre.

De a szellemi importnál nem szabadott megmaradni, mert az elbizonytalanodáshoz és szellemi önállótlanáshoz vezetett volna. Ezért volt szerencsés az a felismerés, hogy a műfordítás gyakorlatának megőrzése mellett mindinkább az önálló szellemi munkára kell helyezni a hangsúlyt. Döbrentei Gábor az *Erdélyi Múzeumban* így

bíztatta társait: „... nálunk a léleknek eredeti fejlődését nagyon hátráltatja, hogy mi nem merünk magunk gondolkodni, s csak azzal maradunk, a mit idegen földről békapunk... Nincs önnön erőbe való nemes bizakodás, nincs az írói pályára elegendő elkészülés. Tanulunk, hogy hivatalt kapjunk, s hogy mindent mi is úgy folytassunk, mint régen folyt, de a tudományok körül való munkálkodásnak írások által való terjesztésének békét hagyunk. Merni kell! Ha mindenkor csak a külföld munkáin bámulunk, egyedül ezeket fordítjuk, soha nem tehetünk magunk nagyot.”

(Mellesleg jegyezzük meg, hogy így született meg annak a kolozsvári drámaírói pályázatnak a gondolata is, amely legnagyobb nemzeti drámánk, a Bánk bán megírásához vezetett.)

Bíró Ferenc külön figyelmet és fejezetet szentelt a színműírásnak. Joggal, hisz a színpad a felvilágosodás korában egyre inkább világi szószékké és szónoki emelvényé lett. Igaz, hogy a mi színházi kultúránk elmaradott volt a fejlett Nyugat mögött, mert nálunk abban az időben még hiányzott a városi polgárság, a nemesség életformája pedig nem kedvezett a színháznak. Éppen ez okból egy ideig az írók színház nélkül írtak. Azonban ez a helyzet csakhamar megváltozott. Nem utolsó sorban azért is, mert volt ilyen természetű hagyományunk: a mi újkori színjátszásunk az iskolai színjátszás gazdag hagyományából nőtt ki (a kolozsvári Református és Unitárius Kollégium, a csíksomlyói passiójátékok). Ezen az úton haladva jutott el a hazai színjátszás a hőskoráig. Wesselényi Miklós pártfogolásának köszönhetően Kolozsvárott 1792. december 17-én tartja meg első előadását az Erdélyi Magyar Nemes Színjádzó Társaság. Szacs vay Sándor, a Bécsben megjelenő Magyar Kurír 1793. január 4-i számában így tudósít az eseményről: „Erdélyből. Kolosvár. Déc. 16-án. Itt ez mái nap kell vala a' Magyar Teatromnak legelőbbször felnyilni, de az ugyan akkor nap esett szomorú temetés miatt más napra halasztván, ekkor igen derekasson véghez vitették az első iparkodás.”

A szellemi műveltség legfontosabb és leghatékonyabb része természetesen az irodalom volt. Nálunk a szélesebb

néprétegek először a reformáció korában kerültek közelebbi kapcsolatba az irodalommal, amely jóllehet vallásos volt, de voltak benne bizonyos világi elemek is. A barátoktól a főpapok vették át az irodalmi stafétabotot, hogy később, a XVIII. század második felében a gazdasági és politikai életben egyaránt vezető szerephez jutó köznemesség kezébe kerüljön az irodalmi élet vezetése. Ez a változás sokkal inkább tartalmi, eszmei, semmint formai szempontból jelentős. Ugyanis a köznemesség azzal, hogy kivette az arisztokrácia és a főpapság kezéből a művelődési intézmények irányítását, tevékenységét saját törekvéseihez igazította. A hazafias érzelmű, saját műveltségéhez, a nemzeti műveltséghez ragaszkodó, és a jövő felé is inkább tájékozódó nemesi író műveibe belevitte a saját osztálya morális értékeit: a lelki fegyelmezettséget, a szemérmességet, a patriotizmust, egyszóval mindazokat az ideálokat, amelyek összhangban voltak életformájával.

Persze az irodalom elvilágiasodása hosszan tartó és elmentmondásos folyamat volt. Aktív írók továbbra is kerültek ki az egyháziak soraiból, de a vallásos munkák mind szűkebb körben hatottak, végül pedig – egyházi célokat szolgálva – csupán belső használatra íródtak. Így aztán az irodalom egyre kevésbé a vallási ideológia és mindinkább az erkölcsi, jogi és politikai eszmék jegyében fejlődött. Rákóczi, Mikes és Ráday Pál voltak az utolsó világiak, akiknél az irodalmi mondanivaló középpontjában a vallásos élmény állt. Mint jeleztük, a közép- és délkelet-európai népeknél, nálunk is, a felvilágosodás mozgalma szoros összefüggésben fejlődött a nyelvi mozgalommal. A nyelvélményből kiindulva, más-más eszméktől fűtve, a magyar írók két csoportra oszlottak. Az egyik csoport (vezérük Kazinczy volt) esztétikai célokat tűzött maga elé. Utóbbiak a nyelvélményből a haza és a közboldogság szolgálatának vállalásához jutottak el. Azt vallották, hogy az írónak – aki egy személyben felvilágosító, nyelv művelő és agitátor – a tudást és a műveltséget, a nemzeti függetlenség és az egyéni szabadság eszméjét kell terjesztenie. Úgy vélték, hogy az író erkölcsi kötelessége összefogásra biztatni, és ha kell, harcra hívni a honfitársakat. E szemléleti különbségek ellenére a két csoport tevékenysége kölcsönösen áthatotta egymást.

Utazásaik, tanulmányútjaik, személyes kapcsolataik során, valamint közvetítés révén a nyugati világgal ismerkedő itthoni írók horizontja fokozatosan kitért, és a tekintés a Nyugattal szembeni lemaradásunk felismeréséhez vezetett. A helyzet felismerése együttérzést szült, összefogásra ösztönzött és cselekvésre serkentett. Így lett az írók s velük karöltve az értelmiség – ide értve a nemesség fogékony részét is – legfőbb célja a haza felemelése. Meggyőződéssel vallották, hogy az irodalmat a széles rétegek kiművelése, a haza szolgálatába kell állítani. Az irodalom a felvilágosodás korában a nemzeti fejlődés alkotó tényezője lett. *„A nemzeti nyelv – mondja Bíró Ferenc könyvében – és a nemzeti nyelven művelt irodalom jelentősége megteremti a nemzet eszméjének önmagában vett jelentőségét (...) A 18. század végére megszületett egy újfajta nemzetfogalom, az, amelyet elsőrendűen kulturális tényei – nyelve és irodalma – határoznak meg.”*

Úgy tűnik, számukra mindennél előbbre való volt a nemzeti, a nemzet eszméje. Minden bizonnyal **a felvilágosodás korának írói voltak azok, akik a nemzeti egység megteremtésének hatalmas munkájában úttörő szerepet játszottak. Ez az óriási feladat öntudatosulás, önvizsgálat és önismeret nélkül nem lett volna teljesíthető. Hogy megtörtént, főképp nekik köszönhető.**

A korokon átívelő mélyreható átalakulást Bíró Ferenc nagyszerű testes munkája magával ragadóan és eszmélteően tárja az olvasó elé.

1997

KICSODA LEGYEN IRGALMAS NEKÜNK?

Az a fogalom, amely körül ebben az esszégyűjteményben (Sándor András: *Kicsoda legyen irgalmas nekünk*, 1989.) minden más gravitál: *a minőség forradalma*. Bár az egyes dolgozatok tárgyai nagyon is különböznek egymástól, a Németh László-i gondolat jegyében megvalósuló írói szándék hiteles és meggyőző egységbe fogja össze azokat.

Sándor András mély meggyőződéssel hirdeti, helyenként szenvedélyesen sürgeti a minőség érvényesítését. A minőség forradalma parancsoló szükségszerűség.

A szerző az elkötelezett író felelősségével kritikusan (tárgyilagosan) mutatja be azt a folyamatot, amely a nyolcvanas évek magyar valóságához vezetett. Nem szépítget, nem is részrehajló, egyszerűen kimondja azt, amiről már rég beszélni kellett volna. Nem akar sokkolni, ám az, amiről beszámol, megdöbbsent, elszomorít, felkavar, felháborít – és állásfoglalásra késztet. Ez is volt a célja.

Az esszékötet a közeli múlt magyar társadalmának egyféle leképezése. Ezt a megállapítást azonban pontosítani kell, mert igaz ugyan, hogy az író erre koncentrált, de mivel itt nemcsak eseteírásról, hanem főleg oknyomozásról van szó, számára nem annyira a végeredmény a fontos, mint inkább a miértek, a hogyanok feltárása. Ehhez viszont hol a múltba, hol meg a még formátlan jövőbe kell utaznia, tág tereket cserkészve be. Ezt egy példával kellőképpen érzékeltethetjük.

A jelenkori történelem talán legvéresebb kezű diktátora, Sztálin valójában a minőség ellenében gyakorolta a hatalmat, mert – szellemi rövidlátó lévén – nem ismerte fel, hogy nem „a dolgok természetét” kell „a szavak alá rendelni”, hanem „az új jelenségek természetéhez” kell szavakat találni. Ilyen körülmények között a szovjet hatalom „testvéri ölelésében” vergődő magyar társadalom közel negyvenöt éven át arra kényszerült, hogy „visszafogja” magát...

Németh László írói nagyságára és gondolkodásának mélységére vall, hogy kiállta a XVIII. század egyik legeredetibb filozófus-írójával, J.-J. Rousseauval való párhu-

zamba állítást: ami Rousseaunál a „nature”, az Németh Lászlónál „a minőség forradalma”. Úgy érezzük, hogy a két fogalom valahol tényleg egy tőről fakad. Egyrészt jelzik azt, hogy az emberi társadalom történelmi mozgása folyamán (többször is?) mellékösvényre és zsákutcába tévedt, másrészt maguk ezek a fogalmak képviselik azt a mércét, amelyhez – az egyre súlyosabb bajokat megelőzendő – a társadalmi gyakorlatot igazítani kellene. Ez annál inkább megszívlelendő, mert a jó szándékú figyelmeztetés ellenére az emberiség egyre inkább elszakad a természet(es)től, a hitelestől, attól, amit csakis a minőség képviselhet; és forradalom ide vagy oda, az „inegalité parmi les hommes” sem szűnt meg, csak a „koordinátái” változtak.

És milyen furcsa: annak idején a minőség forradalma sokak szemében egy különös elme agyszüleményének tűnt, hogy félévszázad múlva parancsoló szükségszerűségként váratlanul felbukkanjon. Ez a talány magyarázatot követel: arról van szó, hogy az átlagember, a társadalom most ismerte fel azt, amit a gondolkodó Németh László már ötven évvel előbb tisztán látott.

Hol tart most a magyar valóság? A szerző szerint meglehetősen az elején, mert az új életminőséget még mindig az anyagi javakban (például a gépkocsik számában) méri, az ország fogyasztásmámorra vágyik, holott a minőségi élet – az anyagi javakkal együtt – természetesen csakis a kulturálisban, a szellemi értékek univerzumában teljesezhet ki.

Az ország, a nemzet boldogulásának elengedhetetlen feltétele: az információk akadálytalan áramlása, a szellem szabadsága. Ennek a követelménynek a jegyében sürgeti a szerző a politikai intézményrendszer reformját, az eleven élethez történő igazításukat, tudva, hogy a mozdulatlanság: „halál”, míg a mozgásban legalább benne van „a túlélés esélye”.

A voluntarista politikai gyakorlat felszámolásakor természetesen megnő a szerves fejlődés gondolatának a jelentősége. Mi pedig ugyancsak tudjuk, hogy az elmúlt negyvenöt esztendőben nálunk – és más totalitárius rendszerekben – mindent a központi akarat döntött el: „Mind a felülről jött: a rendelettömeg is, az életszínvonal is”.

Ilyen körülmények között az emberek szemében egyedüli mentsvárnak a magánszféra ígérkezett, amelytől azt remélték, hogy ott legalább nem kell alakoskodni, az ember önmaga lehet. Hogy később kiderüljön, ez is féligazság: félig valóság, félig illúzió. Teljes a kiszolgáltatottság tehát a nagy testvér masszává gyúró hatalmas mancsainak a szorításában. Hát csoda, hogy felszabadulva, most olyan erővel követeli minden józan gondolkodású ember: tessék az egyént jogaiba visszahelyezni, tessék tiszteletben tartani az emberek alapvető jogait és méltóságát!? Mert bizony nincs sajnálatra méltóbb, mint a jogaiból kiforgatott, méltóságától megfosztott kisember.

Bevallom, számomra igen rokonszenves az az írói bátorság, amely szembeszegült azzal a nálunk is hosszú ideig dívott téves gyakorlattal, mely saját múltunkból csak azt volt hajlandó elismerni és tudomásul venni, ami a hatalom sokszor önös érdekeivel összhangban állt. Pedig az az igazság, hogy „múltunk, máig vezető utunk mindenestül a mienk”.

Így látta ezt Gorbacsov is, (véli a szerző), aki – a minőség jegyében – kritikusan nézett szembe a múlttal, biztos kézzel lebbentette fel a fátylat a hibákról, igyekezett megnyugtatóan kipucolni az akolt. *„Kimond dolgokat, amelyeket többé nem lehet visszavonni, feltár, leleplez, és ezzel olyan lépést tesz a történelmi sakktáblán, amely az egész 'állást', az egész konfigurációt felforgatja és átrendezi...”*

Az is Gorbacsov politikai nagyságára vall, hogy felismerte és kijelentette azt, amit a szocialista gyakorlat hosszú évtizedeken át lényegében tagadott: az emberi szubjektivitás jelentőségét, a személyiség történelemformáló erejét.

Gondolnánk-e, hogy a mi Szent Istvánunk, az „európai méreteken 'avantgarde' király” közel ezerszáz esztendővel ezelőtt! maga is a minőség jegyében hozta valóban történelemformáló törvényeit és rendelkezéseit? Nagy királyunk Európa ítélete szerint „a minőség reprezentánsa” volt.

Milyennek képzei el az író az ország és a világ jövőjét? *„Még nem vagyunk túl a krízisen, de már földereng*

egy lehetséges jövő biztatása: integrált világgazdaságban a nemzeti kultúrák változatosságának létállapotában élő emberiség képe.” Ebben a folyamatban pedig számunkra igen fontos a nemzeti identitás megőrzése „*mert a nemzetek között...csak annak van helye, amelynek jól megkülönböztethető azonossága van.*”

1990

„MAGYARORSZÁGOT MEG KELL MENTENI!”

Mélyen és felelősen gondolkodó embert ismertem meg dr. Hegedűs Loránt református püspök személyében. 1992 Március 15-én hallottam őt először „élőben”, amikor - Tempfli József nagyváradai megyéspüspök és Harmati Béla evangélikus püspökök társaságában - szózatot intézett az ünneplő egybegyűltekhez a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről. Felemelő és megrázó volt egyszerre. Magasztalva a szabad élet csodáját, nem rejtette véka alá a nemzetre leselkedő ordas veszélyeket. Féltőn intett, hogy a szabadsággal felelősen kell, szabad élni! Minél szabadabbak vagyunk, annál felelősebben kell cselekednünk, különben a szabadság szabadossággá fajul, ami semmivel se jobb, mint az, amiből nemrég szabadultunk, a totalitárius diktatúra.

Az igaz szavakra szomjas lelkek szivacsként szívták magukba az igét.

Évek múltával közelebbről is megismertem eszmevilágát, emberi habitusát - egy szolgálatra elhívott embert ismertem meg benne.

A szolgálat képessége nem mindennapi erény, az ilyesmi kevesek privilégiuma. Mert szolgálni csak kellő alázattal (de nem megalázkodva), az eszme, az ügy iránti teljes odaadással lehet. Aki ahelyett, hogy népe, nemzete előmenetelén munkálkodna, azzal van elfoglalva, hogy saját „nagylelkűségét” világgá harsogja, annak nem sok köze van a szolgálathoz.

Apáczai, aki a múlt századok alatt a szolgáló értelmiségi jelképévé magasztosult, még csak úgy maradhatott hű magához, hogy elemésztette önmagát. A másokért kiálló kivételes erényű személyiségek sorsa azért volt eltérő a történelem folyamán, mert a társadalmak hol jobb, hol kevésbé jó, hol meg ellenséges közegei voltak a szolgálatnak.

Csere Jánoshoz nem volt kegyes a sors.

Egy emberségesebb világban a szolgálat általában eredményesebb szokott lenni, a szolgáló élete pedig ke-

vésbé drámai. Ellenséges viszonyok között viszont a szolgáló egyén nem egyszer szabadságával vagy életével fizet(ett) bátor kiállásaiért. Bárhogyan volt, van és lesz is, a küzdelmet, aminek konkrét formái változhatnak menet közben, soha nem szabad feladni, hisz a lemondás - halál.

Az igazi szolgálatot az különbözteti meg az álszolgálattól, hogy mindig cselekvő. Aki megáll a szavaknál, az vagy számító vagy gyáva vagy imposztor.

A szolgálat imperatívusza dr. Hegedűs Loránt lelkipásztori működésének és írói munkásságának minden mást maga mögé rendelő vezéreszméje. Természetesen ez határozta meg *Mai sorskérdéseink és igei válaszaink*, Budapest, 2001.) című munkájának tematikáját is.

Illetlenség és felelőtlenség lenne, ha világi emberként hitéleti, teológiai kérdések taglalásába ártanám magam. Érintenem kell viszont az egyház társadalomban vitt szerepének egynéhány vonatkozását. Mert jóllehet az egyház létének értelme és küldetésének végső célja csak részben evilági, ősi intézményként a mindenkori társadalomba integrálódva működik és hat.

Az alig mögöttünk hagyott XX. századot - sok egyéb mellett - leginkább a szekularizáció, a migráció, az urbanizáció, az elidegenedés, a magány, az alkoholizmus és a kábítószer-fogyasztás aggasztó elterjedése jellemezte. Sóvár birtoklás-vágyának teljesítése közben a fogyasztó-ember ostobán megfeledkezett arról, hogy minden létező eredője a teremtés, az élet. Hogy minden - még az üdvözülés is - a születéssel kezdődik. A tudós püspök paradigmaként tételezi azt, hogy a magyar „a világ minden népe között első renden az agónia népe.” Lesújtó megállapítás. De ne riadjunk vissza tőle, ha tények bizonyítják, hisz a gyógyulás előfeltétele a betegség okának felismerése, a helyes diagnózis.

Belejátszhatott ennek a súlyos állapotnak a kialakulásába az a történelmi körülmény is, hogy mi mindig - a XX. században pedig különösen - a világ legnagyobb ütközópontján éltünk. Tatárnak, töröknek, németnek, orosz-nak mindenha útjában álltunk, és mindenkor teljesen egyedül voltunk. Ezért Magyarország esetében egy ember elvesztése annyit jelentett, mint nagy létszámú népeknél

ennek a sokszorosa. Napjainkra vonatkoztatva, ez a megállapítás, sajnos, fokozottan igaz. Ezért kell mindenhogy félreállítani az útból azokat a szellemi rövidlátással megvert percmemberkéket, akik csak a maguk hatalmával és „boldogságával” vannak elfoglalva. Fel kell ismerni a halálos fenyegetettséget, hogy „átfusson rajtunk a nemlét iszonya”. Ha élni akarunk, élni fogunk, de végveszély-érzet nélkül senki sem ment meg bennünket önpusztító önmagunktól - figyelmeztet az író.

Politizálhat-e az egyház? - merül fel sokadszorra a kérdés. Amire egyaránt kapunk nemleges és igenlő válaszokat, így állandósítva szemünk előtt a bizonytalanság ködét. Az író számára percig sem kétséges, hogy az egyház nemcsak politizálhat, hanem politizálnia *kell*. Amikor például II. János Pál őszentsége körlevélben fejtette ki a katolikus egyház álláspontját az abortuszról, amikor felszólította a politikusokat, tegyenek meg mindent a Szentföld békéjének megteremtéséért, amidőn visszautasította a klónozás szörnyűségét..., akaratlanul is politizált. Az egyházvezető tisztségviselői és mezei szolgálai, ha felelősen gondolkoznak és éreznek, nem is tehetnek mást, mint saját erkölcsi piedesztáljukról véleményt mondanak a milliók sorsát, boldogulását érintő vagy meghatározó kérdésekről, hisz minden mindennel összefügg, ha nem is közvetlenül. Senki - az egyház se - rekesztheti ki magát a világból, ha nem akar a minden mindegy közönyének súlyos hibájába esni.

Keresztényként/keresztyénként élni azt is jelenti, felelősen élni, a humánus, a békés együttélés alappillére pedig a szeretet. Ezért csak arra a politikai gyakorlatra szabad rábólintani, amely magában foglalja az etikumot. *„Nekünk nem szabad a magunk országát cserbenhagyni. Aki itt kancsalul festett egekbe néz, és az Úr Isten mennyei trónusát zavarja úgy, hogy a saját háza népére gondot nem visel, a saját országával kapcsolatban széttárja a kezét, az vegye tudomásul, hogy neki Magyarországot a mennyországért sem szabad elárulni. Szörnyű, mikor valaki pont a saját népének nem segít!(...) Ha valaki Vietnamban akar téríteni, amíg Magyarországon arat a kábítószer, az ital, a hitetlenség, a kétségbeesés, a depresszió, a halál, Isten, ember előtt mondom, hogy ez fából vaskarika.”*

Mi hát a református egyház legfontosabb szerepe napjaink magyar társadalmában!? Isten után az élet prioritásának a hirdetése. Mindazoknak az értékeknek a terjesztése, amelyek az élet mindenekfölött-valóságát szolgálják. Amilyen érték például a szabadság, az egészséges én-kép, az azonosságtudatért folytatott küzdelem...

Tudásközpontú társadalmat kell építeni, tűzi zászlajára a XXI. századi nagypolitika. Szép program. De tudnunk kell, hogy a tudomány és a szabadság csak akkor válhat üdvössé az emberiség számára, ha teljes morális és jogi felelősséggel alkalmazzák, ha egymásba szervesítve élünk velük.

Köztudott, hogy a kálvinizmus szervesen összefügg a magyarsággal, a magyar kultúrával és történelemmel. A tudós teológus, író filozófiai mélységekig hatolva elemzi a magyarság és a reformátusság kapcsolatát, megmaradásunk csodáját, népünknek a mélység örvényéből is kitörő, új erőre éledő képességét. A reformátorok igehirdetése nélkül Mohács után talán végérvényesen elsüllyedtünk volna a mocsarakban, ahova népünk bujdokolt. De Sztárai Mihály énekei még a legékesebb orációknál is jobban lelkesítettek és hatottak. Az anyanyelv pedig még a kőfalaknál is szilárdabban védett:

*„(...) Amíg mennek, a kemény fordítónak
Tán verejtéke, tán vére is hull,
De türelmén és alázatán által
Az örök Isten beszél - magyarul”.*

Reményik Sándor: A fordító

Aki alkot, cselekszik, az él és megmarad. Mert ha hibáztunk is, munkálkodva elvégezhetjük az összes szükséges korrekciót. Először saját belső világunkban, aztán a közvélemény kicsiny százalékában, majd kisugárzón az egész közvéleményben. Csakis az értelmes cselekvés útján haladva remélhetünk bármilyen pozitív kibontakozást.

Álljunk a valóság talaján! Mert aki nem érzi talpa alatt a földet, az Istent sem érzi - mondja Dosztojevszkij. Ha a való állapotot depressziósan, „úgy is mindegy” alapon él-

jük meg, menten a halál nemzedékévé válunk. Ahhoz, hogy a jelenben képesek legyünk anticipálni a jövőt, tekintetünket a *kellő* állapotra kell függesztenünk. A feltámadást, újrakezdést hirdető egyháznak pedig kötelessége jó példával elől járni – hirdeti a szerző. A kisebbségi sorban élő Tavaszy Sándor kolozsvári teológus és filozófus így fogalmazott: „A mi sorsunk értelmét az újrakezdés művészete adja meg.”

A tudós-író egyházfő még az akaratlanság önpusztító tényészetétől, a teljes érdektelenség és kétségbeejtő közöny gyilkos erejétől körülvéve is hisz és bizakodik. Meggyőződéssel hirdeti, hogy a revelációk és az új teremtetések mindig a semmik mélyén jelennek meg. A semmi mélyén keletkezett a keresztyénség, a reformáció, most pedig azt várjuk, hogy ebből a mai apokaliptikus krízisből egy új kegyelmi idő támadjon.

Ne habozzunk - cselekedjünk! Elsőként azt kell megkeresni, hol a leggyengébb láncszem közösségi életünkben. Úgy tűnik, hogy ez nem más, mint a vészes fogyatkozás. Másik gyöngeségünk: a népnemzeti gondolat és öntudat szinte teljes hiánya. A magyarság lelki és szellemi állapota depressziós, nihilista. Ami azért roppant veszélyes, mert a köteles honfibú tovább bomlaszt, alattomosan rombol.

Ne borongjunk - higgyünk ősbizalommal! Legyünk derűsek, mert ha ez a belső változás végbemegy, már nem reménytelen a helyzetünk. Az édesanyai tisztet pedig a legmagasabb méltóság szintjére kell emelni, és olyan közállapotot teremteni, ami elvezet a vészes fogyás megszűnéséhez.

Tudjuk, hogy korunk embere kívülről irányított. Ez azért jelent rettenetes veszedelmet, mert a médiák, a tömegkommunikációs eszközök révén a politikusok és a különböző érdekszövetségek képesek játszani könnyedséggel manipulálni az embermilliókat. Ezért olyan biztos a szociálliberális hatalom abban, hogy ha - kívülről hatva - elveszi a pénzt, az emberekben menten elapad az élet melletti elkötelezés, a gyermekvállalás.

Szemléletváltásra van szükség. Haladéktalanul. Ne siránkozzunk örökösen, ne hivatkozzunk szüntelen a nehézségekre, mert a tatárjárás után sem volt magasabb az

életszínvonal, a mohácsi vészt követően is meg kellett maradni. Vagy „Nekünk Mohács kell!?” , az, hogy nemzeti tragédia előzze meg az ébredést?...

Új népesedési, új kultúr- és új gazdaságpolitikát kell teremteni. Ha mindezt sikerül elérni, akkor Széchenyivel elmondhatjuk: "Magyarország nem volt, hanem lesz!" - hirdeti a szerző.

És merjünk végre önmagunk lenni! Hisz a magyar ember emberségéhez épp úgy hozzátartozik magyarsága, mint a románéhoz román, a cseh emberéhez cseh, az oroszéhoz orosz mivolta. Képtelenség azt állítani, hogy amíg a román mint román, a cseh mint cseh, az orosz mint orosz - ember, addig a magyar mint magyar - sovíniszta-nacionalista. Cáfolhatatlan tény, hogy kinek-kinek nép-nemzeti mivolta az emberiségnek lelkeségben, sorsban, kultúrában, küldetésben, közösségvállalásban megkülönböztető jegye, egyben az egyetemességet gazdagító értékrendi jegye is. A nemzet, mint etizált nép eme sajátos értékrendje nélkül elveszítheti, el is veszíti önmagát. De megmarad, ha ragaszkodik saját értékrendjéhez.

Sajnos ettől még elég távol tartunk, ismeri el az író. Hihetetlen, hogy képes valaki szemrebbenés nélkül előre jelezni, hogy évente ötvenezer lélekkel fogy az ország lakossága. Felfoghatatlan, hogy ez az oly sokat szenvedett nemzet protestálás helyett birkamód túri, hogy a század közepére 15 millió helyett csupán 6-7 milliónyi magyar legyen (lesz?) a Kárpát-medencében. Beletörődik abba, hogy ne legyen magyar feltámadás! Kertelés nélkül ki kell mondani: ez az Isten ellen és a nemzet ellen való leg-súlyosabb véték.

Tiltakozhat-e bárki tiszta lelkiismerettel ez ellen a nemzetféltő majdnem-anatéma ellen!?...

Egyetlen felelősen gondolkodó polgárnak sem szabad az intellektuális becsstelenség fertőjébe, a megvásárolhatóság bűnébe esni, sem pénzért, sem juttatásokért! Legyen közülünk ki-ki kovásszá, életet sarjasztó szent százalékká, olyan elitté, aki a hamis identitás mélységében vergődő megtévesztett honfitársainknak képes visszaadni igazi önazonosságukat. Hogy a magyarság az agónia népéből a megmaradás népévé, nemzetévé legyen ismét. Hittel hirdessük, szólít fel az író Cato híres mondását

parafrázálva: „Ceterum censeo Hungariam esse salvandam.” Azaz: „Egyébként azt tanácsolom: Magyarországot meg kell menteni!”

2001

A KÖLTŐ-VÁTESZ ADY

(Ady életének és életművének szintetikus értelmezése)

Nagyszabású munkával bővült az Ady-irodalom. Ady költészetének könyvtárnyi elemzése nem csupán mennyiségében gazdagodott, hanem egy minden eddigi szemlélettől eltérő, eredeti megközelítéssel.

Mondják, hogy Dante Isteni színháztéka mellett Ady költészete a legnehezebben hozzáférhető.

Miben más, rendhagyó, eredeti és hihetően hiteles ez az új Ady-értelmezés? Ady költészetének minden eddigi olvasata az időrendiség elvén alapult, és/vagy valamilyen ferdítő ideológia terhe alatt nyögött. A kronológia elvét mellőzve ez az értelmezési mód szintetikus. Szerző nem az egymásutániség, hanem a kölcsönös összefüggések optikájával szemléli és elemzi Ady életét és költői életművét. Persze más ez a monográfia sok egyéb tekintetében is, ám a jelzettekről és sok egyéb érdekfeszítő tudnivalóról Prof. D. Dr. Hegedüs Loránt református püspök, irodalomtörténész, egyetemi tanár A KÖLTŐ-VÁTESZ ADY I. (Károli Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008.) című tekintélyt parancsoló testes munka szerzője fog szólni:

-Mikor és hogy kerültél kapcsolatba Ady költészetével?

- Édesapám, aki jogász volt, de egyetemes távlatokban gondolkozott, rengeteget olvasott. Különösen irodalmat. Amikor értelmiségi barátai hol Petőfit, hol Aranyt, hol meg Mécs Lászlót helyezték a csúcsra, ő úgy vélekedett, hogy mindegyik nagy, de mindegyik elmarad Ady abszolút zsenialitása mellett. Rajongással olvasta verseit, és ez egy gyereknek már akkor felkeltette a figyelmét, amikor még tulajdonképpen nem foghatta fel az Ady versek lényegét.

-Mi volt a következő stáció ?

-A gimnázium, ahol kiváló irodalomtanáraim voltak. Az irodalomban Szerb Antal és Babits Mihály hívták fel Adyra először a figyelmemet. Teológus koromban Ravasz László volt a nagy példaképem, de ő nem volt Ady-rajongó.

- Makkai Sándor Magyar fa sorsa, A vádlott Ady költészete című könyvének 1927-es megjelenésével Ady lírájá-

nak a megítélése elsőszámú országos irodalmi kérdéssé vált. Makkai nagy érdeme, hogy könyvével nagymértékben elősegítette Ady költészetének az elfogadását, de tévedései is voltak. Ravasz László, például, elismerte a könyv rendkívüli jelentőségét, de nem értett maradéktalanul egyet Makkai értelmezésével...

- Idegenkedése a költő allűrjeivel szemben, viszolygása a mártírhalált halt Tisza Istvánnak, a néhai miniszterelnöknek és református főgondnoknak a nagyon merev és kemény elutasításaitól, Ravasz Lászlót fenntartásokra vezette Adyval szemben. Ám amikor én a teológiára kerülve (1949) megismertem őt, a Makkai-féle értékelés kiegészítése már Ravasznál is nyilvánvaló volt. Evidencia lett, hogy Ady egyetlenszerű abban, hogy amidőn mindenki mentegetve indokolgatja a maga bűneit egy istentelen szekularizációs világban, a költő megbánja azokat, és ebben az értelemben Ady Balassival együtt igazi vallásos költő. Ravasz László Makkainak azzal a megállapításával nem értett egyet, hogy Ady az egyedüli vallásos költő. Hiszen ha csak a legnagyobbakat említjük: Arany Jánosnak a *Dante*, a *Honnan és hová?* című költeményei, Madáchnak *Az ember tragédiája*, Kölcsey *Himnusza*, Vörösmarty *Szózata*, Petőfinél *Az apostol* harmadik éneke, szintén erre vallanak, nem beszélve a reformátor kori írókról és kisebb költőkről. Ravasz László Makkainak azt a megállapítását, hogy Ady az egyedüli vallásos költő, valóban nem hagyta helyben, de azt, hogy Ady lírájában a legmegrendítőbb vallásos költő, akkor már maga is feltétlenül elismerte. Sőt...

- *Ugyanide tartozónak érzem Ravasznak Orgonazúgás és Látások című köteteibe foglalt vonatkozó gondolatait is.*

- Ezekben a könyvekben már benne foglaltatik az a gondolat, hogy bár a lángésznek emlékezetileg birtokolnia kell kora ismeretanyagát, ám ennél sokkal fontosabb a képzelőerő, amikor a zseni új világösszefüggéseket fedez fel, illetve új világokat teremt. Milyen világfelfedezés volt például Petőfinél az, amit halhatatlan poétánk így fejezett ki: „*Egy hatyú száll fölöttem magasan, / Az zengi ezt az édes éneket- / Oh, lassan szállj és hosszan énekelj, / Haldokló hatyúm, szép emlékezet.*” (Tündérálom) És

Arany Jánosnál a Toldi negyedik énekében lévő allegória: „Majd az édes álom pillangó képében / Elvetődött arra tarka köntösében,”; vagy ez a négy sor Adynál: „Én a Halál rokona vagyok, / Szeretem a tűnő szerelmet, / Szerettem megcsókolni azt, / aki elmegy.” (A Halál rokona) A búcsúzás az örökkévalóság szempontjából, ez a halálperspektíva : egyedülálló.

- Mi segített, mi vitt még közelebb Ady költészetének a mélyebb megértéséhez?

- Saját elmélyülésem az egész teológiai irodalomban, illetve a bibliai keresztyén alapvető életigazságoknak a felfedezése a világirodalomban Shakespeare-nél és Danténál, Tolsztojnál és Dosztojevszkijnél. Ezenközben pedig annak az igazságnak a felismerése, hogy a teológia nem egyszerűen az Isten-kijelentés vallási megválaszolásának a tudománya, hanem az *Egésznek* a tudománya. Mert Isten - aki kijelenti magát nekünk - a világ teremtetője, megtartója, végcélhoz vezérlője, Ő a beteljesedés, a Teljesség.

Természetesen a szellem is Isten hatalma alatt van. De a tiszta szellemvilágot az különbözteti meg a tisztátalan-tól, hogy amíg a tisztátalan mindig szellemi-ideológiai magasságokban marad és elfogultságaival, az ideológiai egyoldalúságok révén bennünket irtat ki, addig a tiszta szellem mindig testté lesz („*És az Ige testté lett*” János 1, 14.), és köztünk lakozik, ő megy kereszthalálra, ő száll alá a poklokra, hogy mélységünknel mélyebbről is felemeljen bennünket.

A teremtetéstől a világösszeomlásig és az újjáteremtésig, a szellemtől az anyagig, a kultúrák és az egész civilizáció, a tisztátalan szellemiség leleplezése, a krisztusi tiszta szellemvilág megmutatása, ez mind-mind az istentudomány teológiájának a része, hisz a teológia az *Egésznek* a tudománya, Istennek igei önkijelentése szerint.

-*Könyvedből úgy tűnik nekem, hogy épp a bibliai-teológiai és a világirodalmi Egész jegyében írod le és értékeled Ady Endrét.*

- Igen. A Bibliában és az irodalomban is azt látom, hogy a pokolmélységből az Isten-magasságig felszárnyaló Egésznek a kozmikus távaltú dalnoka, történelmi hatóerejű prófétája, az egyéni Élet-Halál-Szerelem lírájának a

zseniális kifejezője: Ady Endre. Senki más nem fogható hozzá. Ő a legegyetemesebb és legszemélyesebb lírai zseni, aki a teológiai Egész tudományát egyetlenszerű lírájába foglalta.

- *Azt nem tudom, hogy József Attila vallásos volt-e, de azt igen, hogy ő is és Ady is istenkeresők voltak.*

- A pokoli örvénylések közepette Ady is és József Attila is istenkeresők és istentalálók voltak. Nekik voltak a legnagyobb istentelenségi kiábrándulásaik és a legnagyobb istentapasztalásaik.

- *Ady vallásos volt ugyan, de nem úgy volt hívő és nem úgy hitt, mint mondjuk Balassi.*

- Persze hogy nem.

- *Miért? Azért tán mert lelkébe gyakran befészkelte magát a kétely?*

- Nagyon helyesen látod. A huszadik század első tömeges ateizmusa és az első világháborúban már jelentkező – Ady által tökéletesen észlelt – apokalipszise kellett ahhoz, hogy visszavonhatatlan életmeggyőződése legyen *a nem magától értetődő Istenbe vetett hit*. Adyig, a huszadik század megérkezéséig a középkori magától értetődő Istenbe vetett hit még meghatározó volt a tömegek számára. A legnagyobb szellemek a felvilágosodás korának a kételeyeit képesek voltak úgy magukévá tenni, hogy az nem alternatívája, hanem komplementere, kiegészítője volt a hitüknek. Petőfi *Az apostol* 3. fejezetében megírja az Istenhez szárnyalás imáját („*És szólt a lélek az / Ős-szellem fényében fürödve, / Miként a hatyú fürdik / A tónak átlátszó vizében: / 'Isten, légy üdvöz, légy imádva! / Fölszállott hozzád egyik porszemed, hogy / Előtted leboruljon, / S elmondja: hű fiad vagyok, atyám!'*”), de a 17. fejezetben, a börtönben egy olyan Isten-okolást és egy olyan Isten-csalódást mond el, hogy Karamazov Iván sem mondhatta különben. S csak a 18. fejezetben következett a megenyhülés. Dosztojevszkij és a nem magától értetődő Istenbe vetett hitnek a klasszikus költője, Ady ugyanúgy látták és vallották meg a hitüket.

Teológusként döbbenet fedezem fel, hogy tulajdonképpen az igazi biblikus hit sem magától értetődő Istenbe vetett hit. Mert bár a Szentírás így kezdődik: „*Kezdetben teremté Isten az eget és a földet...*” És két fejezetben ez

tökéletesen ki is bontakozik . „*És látá Isten, hogy minden, amit teremtett, ímé igen jó*”. De az őstörténet harmadik fejezetében már ez áll: „*A kígyó pedig ravaszabb volt minden mezei vadnál, melyet az Úr Isten teremtett, és monda az asszonynak: Csakugyan azt mondta az Isten, hogy a kertnek egy fájáról se egyetek?*” (Mózes I. Könyve 1, 1...) Tehát jön a bűneset, és jön a kozmoszevolúció öntudatának, az embernek a bűnös bukása. És jön az özönvíz, és a József-tetralógiában kútba dobás, Potifár börtöne és kéjsóvár felesége, és van Jób, és van babiloni fogság, és van jézusi kísértés... És ha az evangéliumokat nézem, ott is... Azóta tudatosodott bennem, hogy mi mindig naivan csak azt vesszük észre, hogy a Jóisten hogy szeret bennünket, és hogy Jézus hogyan tette a csodákat... De minden csodatétel után ott van a kérdés is, hogy például szabad-e gyógyítani szombaton. „*Kicsoda közületek az az ember,akinek van egy juha, és ha az szombaton a verembe esik, meg nem ragadja és ki nem vonja azt?*” (Máté 12, 11.) „*Mennyivel drágább pedig az ember a juhnál!*”(Uo., 12.) Szabad tehát jót cselekedni szombaton is: „*Akkor monda annak az embernek: Nyújtsd ki a kezedet. És kinyújtá, és olyan éppé lőn, mint a másik.*” (Uo., 13.) „*A farizeusok pedig kimenvén, tanácsot tartának ellene, hogyan veszíthetnék el őt.*” (Uo., 14) A bűneset történetétől kezdve a Jézus kísértéseken át ez végigkíséri az életet a kereszthalálig, a poklokra szállásig. Gondoljunk az apostolok megveréseire: „*A zsidóktól ötször kaptam negyvenet egy híján*” (Pál II. levele a Korinthusbeliekhez, 11, 24.); vagy a Jelenések könyvének a csapásaira...

Tehát soha nem volt az Ige Istene magától értetődő Isten. Mert Isten a szellemerkölcsi szintig teremtette a mindenséget. **Ez** pedig a teremtés isteni kockázatát jelentette, ami a nemet mondás apokaliptikus romlásának a lehetőségével és a megszentelődés angyali tisztulásának a csodájával jár.

- *Adynak pedig a Biblia mindennapi olvasmányai közé tartozott.*

- *Ady először azt tapasztalja magán, hogy a Krisztusok mártírja: „Vad, nagyszerű rajongást oltott / az Érnek partja énbelém, / Csupa pogányság volt a lelkem, / Gondtalan*

vágy és vak remény. / Forgott körültem zagyva módon, / Lärmával, vadul a világ / És én kerestem egyre-egyre / Valami nagy Harmóniát. / Paraszt Apollónak termettem...” (A Krisztusok mártírja) De az evangélisták, az erkölcsprédikátorok és Jézusok megölték ezt a rajongást.

Ám közbejön a vérbaj, és akkor már ezt írja: „Uram, háborúból jövök én, / Mindennek vége, vége: / Békíts ki Magaddal s magammal, / Hiszen Te vagy a Béke.” (Imádság háború után) Az önistenítés poklába ő megy alá leginkább, és onnan a megtérés csodájába is ő emelkedik fel legmeggyőzőbben. A kettő között pedig zseniálisan kifejez először egy teljes, akaratlagos istenelutasítást, amit egy csődélmény követ. Majd pedig a Bibliát olvasva az Ige megragadja, s akkor már így vall: „Hiszek hitetlenül Istenben / Mert hinni akarok, / Mert sohse volt úgy rászorulva / Sem élő, sem halott.” (Hiszek hitetlenül Istenben) És „Már-már lelkem csúf bűnök veszték / S jöttek békés esték:/ Rákacagott a háborúra / Az Uraknak Ura.” (Az Uraknak Ura) Vagyis jöttek a legnagyobb isten- és krisztusélmények.

- Ezt soha se kaptuk volna meg attól a jámbor papkisasszonytól, aki azért tart bűnbánatot, mert a zsúr előtt a feketekává csésze mellől ellopott két kockacukrot.

Ady Endrének negatív üdvtörténeti szerepe van, mert végletekig vitt önkiélése és önistenítése csődbe viszi, vérbajt kap, helyrehozhatatlan nyomorúságba és pokolba jut; ám amikor emiatt öngyilkos akarna lenni, akkor a bibliai Ige megragadja és Istenhez emeli. Ezek a legmegrendítőbb, legnagyyszerűbb istentalálkozások. Ehhez még feltétlenül tegyük hozzá azt, hogy épp ez a csodálatos istentalálkozásos tapasztalás az, ami megmenti az öngyilkosságtól, és utána még nyolc csodálatos kötetet ír.

Külső élete, testi és pszichikai egzisztenciája számára azonban ez kétségkívül **későn** jön. „Harmincnégy esztendő, vén koromban / Mindenek túlján, / Undorodván s szépen butulván, / De, jaj, mégis tudván sokat, / Sírva nézem, hogy kendőt lenget / Késetten az én bűnös lelkem / S egyetlen, igaz szerelmem: / A Patyolat.” (A Patyolat üze-

nete) És itt a kései érkezés *(késetten)* a döntő. Hogy tudniillik az életét az öngyilkosságtól megmentő istentapasztalás Ady külső élete számára későn jön, és azt nem változtathatja meg. Ezért, ahol az istenélményszerűség nem jár egész életváltozással, ott az fluktuáló lesz, de életmentő hatalma megmarad.

- *Ady korának társadalmával nem értett egyet. De milyen volt az életeszménye?*

- Tapasztalva a szomorú valóságot, persze, hogy hadakozott. Mert földreform helyett parlamenti cirkuszt játszottak. Magyarország hárommillió koldus országa volt. Bár ez már József Attila verse: „*kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk*”; de a szörnyű társadalmi igazságtalanságokat, a mélyszegénységet, az iszonyú nyomorúságot Ady is látta: „*Eles a hajósíp / Hallja baj-tetőzve / Zselénszky gulyása, / Tisza urak csősze...* ” „*Éhes magyaroknak / Nem futja a kedvük , / Míg az igazukat / Tán kiverkedjük.* ” (Ülj törvényt, Werbőczy)

Hogy milyen volt Adynak az életeszménye? Tulajdonképpen egy nem magától értetődő Istenbe vetett hitben megőrzött eleve elrendelt hivatás, amely kozmikus távlatú, szociális hatóerejű, nemzeti felelősségű, Élet-Halál-Szerелеm harmóniájú teljesség, amelynek a negatívumait végül a kegyelem helyreállítja.

- *József Attila érted haragszom, nem ellened gondolatát Adyra is érvényesnek érzem...*

- Ady úgy szereti a nemzetét, hogy átkozza vétkeit, hibáit, tunyaságait: „*Ha van Isten, ne könyörüljön rajta: / Veréshez szokott fajta*”.(Nekünk Mohács kell)

- *Mi teszi Adyt annyira nehezen értelmezhetővé, érthetővé az olvasók körében?*

- Az, hogy zsenialitásában nem hajlandó túlegyszerűsíteni az életet. Gyerekkorától hisz Istenben, de az Isten nevében való képmutatást, kizsákmányolást, kanonoksoros, százezer holdas nemzetrablást és minden káromlásnál szörnyűbb istengyalázást a papok életében - a pokolba küldi. „*S ha papok tömjénjük gőgösebben rázzák ,/ Mind-ezek halálos sorsunk magyarázzák:*”(A márciusi Nap-hoz) Keményen visszautasítja azt az egyházi visszaélést, hogy csalárdul legendának mondják a betlehemi jászlat, ahelyett, hogy ruhát adnának a meztelennek és ennyivalót

az éhezőnek. Karácsonykor azt hirdetik, hogy a Jóisten majd segít rajtad, mert a kis Jézus neked is megszületett. Ezt a leghatározottabban elítéli, és a forradalmat akarja. „*Szalmás tetőjü kunyhójában / Az öreg Kúnné halni készül, ... Az öreg Kún a multra gondol, / Eszébe jut a lakodalma. / Ölni szeretne. A mécs pislog / S a vénasszony ránevet halva.*” (Az öreg Kúnné) Ugyanezt példázza *A grófi szérűn* című versében is. Az egyházi képmutatás és a Tisza István-i parlamenti színjáték helyett szociális forradalom kell – ezt hirdeti.

Összegezve: az egyház visszaéléseit forradalmian elutasítja, az ilyen álhitre nemet mond, de a pozitív istentapasztalások oly elementárisan hatnak rá, és olyan elemi erővel jutnak kifejezésre költészetében, hogy az egyedülálló. Sajnos, az ilyen tapasztalások későn érkeznek hozzá, mert a vérbaj már benne van. Ezért ilyen felemás a világa, de megrendítően rendíthetetlen a felszín alatti igei mélységű Isten-találkozása.

- *Elvégezted Ady istenes verseinek az osztályozását. Mire jutottál?*

- Egyik csokorba fogtam össze az *ügynevezett istenekről* (1. Kor., 8,9.) szóló versek álisteneit, mint amilyenek: *az Élet-gyilkosnak hitt álisten; a Bálvány-isten; az Ember-isten; az Én-isten; az Élmény-isten.*

Másik csoportba szerveztem az igaz Igével megszólított Istenarcokat Ady költői hitvallásában. Ezek pedig a következők: *az Ige-Isten; az Átélt Isten; az Elutasítható Isten; a Mégis Isten; az örök Isten.*

-*Az álisteneket maga gyártotta magának?*

- Kétségtelenül. Hatalmas negatív istenversei vannak: *Krisztusok mártírja, Harc a Nagyúrral, Az ős Kaján...*

De rádöbbenve arra, hogy bálványainktól körülvéve immár az Ember-isten fog meggyilkolni bennünket, Istenhez menekül: „*Higgyünk hát a van- vagy-nincs Úrnak. / Mert ő mégis legjobb Kísértet*” (Menekülés az Úrhoz). Nem a kommunizmus kísértete (*Az új Kísértet*), hanem Isten kísértete a legjobb: „*S mert szörnyűséges, lehetetlen, / Hogy senkié vagy emberé / Az Élet / az Élet, az Élet.*” Isten a vigasztalás. Csak Isten az Élet teremője, megtartója, újjáteremtője.

-*Jób is ilyen istenvívódó volt...*

- Amikor elhajtották a juhait, az ellensége kifosztotta a vagyonából, mind a tíz gyermeke meghalt, ő meg gyógyíthatatlan beteg, a szerencsétlen ember így fakadt ki: Ti beszéltek nekem arról, hogy az Isten igazságos!? „*Haragja széttépett és üldöz engem. Fogait csikorgatta rám, ellenségemként villogtatja felém tekintetét.*” (Jób 16,9.) Ha van Isten, akkor **ő** az ördög (*satan*)...

Mindenkinek lehet olyan élménye akár az akasztófa alatt, akár tengeri viharban vagy gonosz ellenségektől körülvéve, hogy az ember óhatatlanul rákérdez, hol van most az Isten? Aki ezt nem vallja be, az hazudik.

Hasonlóképp megtaláljuk Ady költői hitvallásában az Igaz igéjével megszólított Isten arcait: az Ige-Istent, az átélt-Istent. Előbbinél az Ige szava uralkodik a versben. Utóbbinál már nem az egyes ige a döntő, hanem az, amit igeileg átélt a költő.

Az elutasítható Isten-versekben az a gondolat jut kifejezésre, hogy „*az Isten szeretet*”. És így, ha nem elutasítható, ha muszáj befogadni, akkor Ő egy parapszichológikus hipnotizőr, egy komputerprogramozó szakember. De épp arról van szó, hogy Isten elutasítható: „*Ímé az ajtó előtt állok és zörgetek; ha valaki meghallja az én szómat és megnyitja az ajtót, bemegyek ahhoz és vele vacsorálok, és ő énvelem.*” (Jelenések, 3, 20.) Tehát a fellelővárba, a lelkiismeretbe Isten sem tör be. Isten úgy teremtet bennünket, hogy felelősek legyünk. És felelősek is vagyunk tetteinkért éppúgy, mint gondolatainkért, szándékainkért. Mert mi engedjük be vagy az Istent vagy az ördögöt vagy a Senkit. Ady tudja, Isten elutasítható. De sohasem megátalkodottságból utasítja el, hanem intellektuális becsületességgel megvallja, hogy ebben az állapotban nem tudom elfogadni az Istenbe vetett hitet.

- *Melyik csoportba tartozó Isten-versek a számosabbak?*

- Az egy örök Istenről szóló Ady versek sokkal számosabbak, csak a negatívok jobban kiabálnak. A negatív drámailag ordít, a pozitív viszont hallgat.

Szeretném itt nyomatékkal kijelenteni, hogy az Ady Isten-versek ilyenén osztályozását Szabó Lőrinc kiválogatása nyomán végeztem el, nehogy bárki elfogultsággal vádolhasson.

- Észlelhetők-e átmenetekre utaló versek is...

-Ady ebben is csodálatos. A önistenítő roppant kitárulkozástól eljut addig, hogy a végén azt is megírja, elnyúlik az asztal alatt: („Nagyságos úr, kegyes pajtásom, / Bocssás már, nehéz a fejem. / Sok volt, sok volt immár a jóból, / Sok volt a bűn, az éj, a vágy, / Apám, sok volt a szerelem.(...) Volna talán egy-két nótám is, / Egy-két buja, új, nagy dalom, / De, íme, el akarok esni / Asztal alatt, mámor alatt / Ezen az ős viadalon.” (Az ős Kaján)

Még akkor is őszinte, amikor önistenítően kiéli magát a legzüllesztőbb szerelemben, mert abban is a teljességet keresi, és sose trágár, sose közönséges, hanem egyetlen-szerű. „Göggel kísértésbe csak egyszer is vinnél, / Nyoszolya-virágnak még csak egyszer hinnél, / Adnám új vágyamat vágyakozó vádnak / S adakozó számat ragadozó szádnak.” (A legszebb Este)

Igen, a mélység és a magasság közti átmenet is az ő zseniális árnyalatosságának a csudája. Amikor a mélybe jutva a teljes tehetetlenség állapotában az öngyilkosság gondolata környékezi, egy bibliai ige megragadja és áthangolja, de nem úgy, hogy egyszerre hitetlenből hívő lesz, hanem „Hiszek hitetlenül Istenben / Mert hinni akarok.” Egy megfordított szkepticizmus jellemzi. Kétkedik a tagadás valóságában, amire addig rátette az életét, és egy **talán** kérdéssel fordul a hit világához, mert hátha mégis van Isten: „Ki létlenül is leglevőbb” (Istenhez hanyatló árnyék)

A negatív istenhit káromlásig menő rettenete, a teljes csőd pokoli átélése, az Istenre utaló Ige megjelenése, a megfordított szkepticizmusban való távlat a hit világa felé - a megszólaló Igével együtt – ez egy új élettalálás.

- Amit sokan (túlegyszerűsítő hívők és papok meg a marxisták) nem fogadnak el hitelesnek...

- Azért, mert úgymond nem változott meg az élete. Nem veszik észre, hogy épp az bizonyítja a hatalmas változást, hogy nem lett öngyilkos. Bölöni Györgynél *Az igazi Adyban* és Hatvany Ady könyveiben arról olvasunk, hányszor akart öngyilkos lenni, de sohasem tette meg, mert amint *Imádság háború után* című versében írja: „Békíts ki Magaddal s magammal / Hiszen Te vagy a Béke,” kérése meghallgattatott. És – mint már jeleztem - a

Szeretném, ha szeretnénektől Az utolsó Hajók-ig terjedően még nyolc kötetet írt. De a külső életére ez már nem érvényes, mert a baj benne van. Azzal pedig, hogy tovább züllik, egész földi életével, negyvenegy éves kínhalálával fizet. Amint édesanyja mondta volt: csak kettő sikerült neki, a halál és a halhatatlanság.

- Mi teszi újszerűvé, mitől sajátos, eredeti ez az Ady értelmezés?

- Az eddigi összefoglaló ilyen munkák irodalmilag lehetnek sokkal részletesebbek. Király István négy Ady köteté például adatszolgáltatásban bámulatos, csak hogy egy kommunista ideológia prokrusztész-ágyába kényszerítette bele az egészet, és mire elkészült vele, a kommunizmus megbukott. Adyt éppúgy nem lehet egy marxista-leninista ideológiába beleerőltetni, mint egy pietista református dogmatikába. De egy bibliai igei teológiának a teljességébe igenis belehelyezhető, mert Istenbe belefér. Semmi másba. (Istenbe belefér a kommunizmus is, csak a kommunizmusba nem fér bele Isten.)

Adyban az a csodálatos, hogy van, amikor az ő hitbeli állapotába „nem fér bele Isten”, de amikor „befér”, akkor a negatívumaival együtt képes megvallani, és azzal együtt van benne.

Az én értelmezésem sajátossága és kivételessége abban rejlik, hogy minden eddigi monográfia lineárisan dolgozta fel Ady költészetét, én pedig szintetikusán.

- Hatvany utalt is ennek sürgető szükségszerűségére...

- Valóban, amikor azt írta, hogy a jövő Ady-interpretátorának, aki igazán hitelesen cselekszi azt, az lesz a feladata, hogy kikutassa és felmutassa, hogy Ady egész világa mindig együtt van. Ady egyazon kötetében vannak az Isten-versei és a forradalmi versei, a szerelmes versei és a halál-versei, mondja Hatvany. És hangulatilag sokszor egy Isten-verse meg egy szerelmi verse közelebb van egymáshoz, mint két Isten-vers vagy két szerelmes vers.

*Feladatommak tekintettem, hogy kimutassam: egyazon életérzésnek a különböző szférái egyszerre, együtt vannak jelen a művekben: az Isten-verseiben vannak a legnagyobb forradalmi versei, mint ahogy a *Harc a Nagyúrral* vagy *A nagyra nőtt Krisztusok* ott vannak az úgynevezett*

isten-versek között is. Szerelmi verseiben is benne van az Isten. Istennél is nagyobb a szerelem, mondja olyankor. Hogy utána összetörjön Isten nélkül a szerelem.

Ily módon az én értelmezésem szintetikus Ady magyarázat. Nézetem szerint Adyhoz ez az egyedül méltó megközelítés. Ady versei külön-külön, önmagukban is csodálatosak, de nem mindegyik. A legcsodálatosabb versek is, mint *Az Úr érkezése, Az ős Kaján, Köszönöm, köszönöm, köszönöm*, úgy fejtik ki igazi hatásukat, ha kötetbe foglaltak. A szakaszok és a kötetek egysége is arra utalnak, amit Babits mondott. Pedig volt ököztük bizonyos rivalizálás is, de felülemelkedtek rajta. Mind a kettőnek el kellett ismerni, hogy a másik a maga nemében egyedülálló. Poeta doctusként Babits volt nagyobb, de poéta natusként Ady. Ady egész életműve - fogalmazott Babits - tulajdonképpen egyetlen költeménynek fogható fel, mint ahogy a Divina Commedia egyetlen költemény. Ady életműve Divina et humana commedia együtt. Ugyancsak Adyról mondta Németh László: Ha a zsenialitás eredetiség, akkor Adyról el lehet mondani, ki a zseni, ha ő nem az. *"Vannak tehetségek, világítóbbak, mint a zsenik, s nem azok. Ady az. Ha ő nem, hát ki?"*

Ezért csak szintetikusan lehet őt hitelesen bemutatni. Viszont eddig ezt senki nem cselekedte meg.

-*Miért?*

- Mert hiányzott hozzá a távlat meg a teológia Egész tudományának az ihletése.

Hiányzott a távlat abban a tekintetben, hogy a kutató lássa, hogy Ady, aki az egyházat, sőt olykor még Istent is elutasítja, a hitetlenségből megy a hitbe. Nem elvi, ideológiai zöld asztalnál történt döntés nyomán hitetlen vagy hívő, hanem életes hitetlen vagy hívő. Mint ahogy a lelki gondozásban is történik: az életfolyamatot nem egyenes vonalú egyenletes mozgás jelzi, hanem hullámmozgás: hol fel, hol le. Ami a zseninél sokkal de sokkal erőteljesebb. Ha vannak felíveléseink, ne gondoljuk, hogy az égig repülünk. Ha lejtmenetbe kerülünk, ne higgyük, hogy a pokolig süllyedünk. A csúcsponton ne csináljunk hosszú lejáratú terveket, mert lesz az rosszabb is, és akkor elcsüggedünk. A mélyponton se mondjunk le mindenről, mert akkor depresszióba esünk. Ady is mindig hullámvo-

nalasan szintetikus. „*Jaj, be piszkos ruha az Élet / S a Vér be nyomorult, be ronda.*” (A Patyolat üzenete) mondja emitt; amott viszont „*Isten: az Élet Igazsága , / Parancsa ez: mindenki éljen. ...: mindenki örüljön. /... öröm-gyilkos féljen. /... mindenki éljen.*” (Az Isten Harsonája) A szerelem pedig az utcasarkok rongyának a szerelme: „*Bűn és szenny az élet, / Ketten voltunk csak tiszták, hófehérek.*”(Az én menyasszonyom)

-No, és mi benne az eredetiség?

-Az, amit a Németh László tanulmányomban is elmondtam, hogy tudniillik ez az értelmezés olyan, mint a teológia Egészének a tudománya, minden alternatív ellentéttel (vagyis-vagy) és minden komplementer ellentéttel (igen is, meg nem is) együtt. Mint ahogy a fény hullám is és részecske természetű is, harmóniába vonódó ellentétekkel, ami Isten teljességében oldódik meg. Ennek a költője Ady. Ő az alternatív, a komplementer és a harmonizálódó ellentéteknek teljességet nyújtó költője. Miként *A csodák föntjén* c. versében mondja: „*Így az ürröm és halál-vágy után, / Teljességessé, fantomossá válok.*” S ahogyan Németh Magda és Csilla, az író leányai, illetve Némethi László, veje mondták volt nekem a Németh László tanulmányomról: Apukáról rengeteg tanulmányt írtak, de ezt a tanulmányt, Püspök úr csak Te írhattad meg, aki az ő egész életművét ismered, és aki egy legegységesebb és legszemélyesebb teológiai életrendbe tudtad ezt tagolni. Mert az Isten a legegységesebb szeretet: „*Úgy szerette Isten a világot,*” (kozmosz), „*hogy az ő egyszülött Fiát adta érette*”; „*hogy aki hisz őbenne*” (legszemélyesebb emberi szeretet), „*el ne vesszen, hanem örök élete legyen.*” (legegységesebb istenemberi szeretet)

Isten nélkül skizofrén a világ, mert egyetemes igazságai nem személyesek. Mint például a politikában a Kissinger tétel: „A legállandóbbak az ideiglenes megoldások.” Csakhogy azok a „megoldások” nincsenek tekintettel a személyre. A Gulág-szigetcsoporthoz százmillió halottja nem érdekli őket.

Persze megvan ennek az ellentétje is: a beatüvöltés. Ami szubjektív ugyan, de nem egyetemes.

Legegységesebb és legszemélyesebb egyedül Isten. Mert az iránt köteleződöm el leginkább, ami a legmaga-

sabb rendű igazság. És fordítva: a legszemélyesebb a leg-
egyetemesebb: *Nektek még fejetek hajszálai is számon
vannak tartva. Isten lehajol az elveszett juhért, az elhul-
lajtott drachmáért, elébe sietett a tékozló fiúnak, miköz-
ben az egész világ az övé.* (Máté ev. 10,30; illetve Lukács
ev. 15. fejezet)

-Mi tehát Ady meghatározó életérzése?

- A láthatatlan és látható isteni, kozmikus, történelmi és
egyéni emberi élet igenlése, sőt végső szerelme. Eme
egyetlen életérzése az Ady szintézis egymással összemu-
ködő részeinek élő egysége (Isten, a kozmosz, a történe-
lem, és az emberi Élet-Halál-Szerelme.) Az első kötet be-
vezetéséből idézem: „*Ady az ő alkotói teljességében:
1.szintézis-teremtő, 2. Isten-hitküzdelemben transzcen-
dens, 3. kozmikus távlatú, 4. szociális forradalmi, 5. ma-
gyar nemzeti történelmi hitelességű, 6. egzisztenciális
Élet-Szerelme-Halál költészetesen személyes, 7. teremtés-
ből újteremtésbe ívelő klasszikusan legmodernebb lírai
lángelme.*” Isten-verseiben mutatom be a szerelmeset, a
szerelmesben az istenit, a kommunistában az
individuálist... Ezek nem egymástól elkülönült vagy el-
szigetelt területek, hanem dominanciák, amelyek kölcsö-
nösen áthatják egymást egy perichorézisben, úgy, mint az
imádságra kulcsolt kéz ujjai. Mindegyik benne van mind-
egyikben - ez a teljesség. Ez Ady Endre. Ez a lineáris
megközelítésekből sohase derül ki.

***Adyt önmagában és önmagáért való hitelességében
igazán csak a szintézis egymással összemu-
ködő részei-
nek élő egységében lehet érvényesen érteni, átélni és be-
mutatni.***

Eddig Ady életművének igényes összefoglalói több-
nyire igen alapos szakszerűséggel időrendben tárgyalták
életét és munkásságát, az időrenden belül pedig az egyes
részeket, saját világnézetüknek megfelelően, a többiek ro-
vására hangsúlyozták, bagatellizálták vagy mellőzték.
Mindig tudni lehetett, kinek milyen a világnézete, iroda-
lomszemlélete, egyéni beállítottsága, úgy, hogy az taszí-
tóan hatott az értékelésre.

Csakis *dokumentált lírai, epikai, drámai hitel* alapján
szabad értelmezni. Abban a szellemben, ahogy Arany Já-
nos beszélt az *epikai hitelről*. Amit már Ilosvai is meg-

jegyzett volt annak idején, arról írt hitelesen és csodásan Arany.

Természetesen én is egyénileg értelmezem a költőt, de mindig a lírai, epikai, drámai hitel alapján.

Ismétlem, Ady versei összefüggésükben és végső egységükben mondják el alapvető üzenetüket. Ezt Hatvany Lajos a lehető legvilágosabban megírta: *"A mű egészéből értjük meg a verset, és a strófáknak Ady életéből kifakadt egységét. Ady minden énekét centrális mondanivalóból szakasztja ki, ezért van, hogy Ady minden verse fontos, még a rossz versei is."* Ami ez utolsó kitételt illeti, Földessy Gyulának abszolút igaza van: az életmű egészébe tagolódva Adynak nincsenek rossz versei.

Idézzük csak tovább Hatvanyt: *„Adynál ez az életegység igazán művészi és öntudatlan. Egynehány külön ének minden sorát és rímét fogja majd Adyhoz méltó nagy és összefoglaló bírálat s Ady értékelés egyetlen világérzésből kisarjasztani. Aki ezt a munkát elvégzi, aki a szétágazó ágakat csomóba összefogja, óriási területet fog kihasítani a világból s ki fogja mondani, ez Adyé.”*

Hát ez az a terület, amit én kihasítani próbáltam: a láthatatlan és látható isteni, kozmikus, közösségi, történelmi, egyéni árnyalatos emberinek az életigenlése, sőt végső szerelme. Egyazon életérzés különböző szféráiról van szó. Fogantatásukban bizonyára mindez spontán, végső elrendezésükben azonban nagyon is tudatos az életmű-egység. Varga József *Ady és kora* című munkájában azt fejtegeti: Ady versei egymást egészítik ki és magyarázzák, a nagy témák, mint halál, pénz, csók... egymásba játszanak.

Babits Dante örök költői egységrendjét fedezte fel Adyban. Németh László szerint pedig a motívumok ilyen osztódására, ekkora ösztönösségre, ilyen tudatosságra nemcsak a magyar lírában, de a világlírában is bajos példát találni.

Arra tettem tehát kísérletet – többről nem lehet szó, csak kísérletről –, hogy az egységes életérzést felmutatva, az alkotói szintézisben egyesülő életmegnyilvánulásokat élő együttműködésükben szemlélve, hiteles és teljes képet adjak Ady életéről és életművéről, lehetőség szerint elkerülve, hogy az élet- és alkotásterületek egymástól el-

szigetelődjenek, és a belőlük fakadó egyoldalúságok tévedéseit és tévesztéseit semmiképpen ne engedjem beszűremkedni ismertetésembe.

Az elfogulatlan értékelés tényleges alapja és nélkülözhetetlen előfeltétele annak a jelzése, hogy Ady számára az élethullámozás valóságos tapasztalás. Egyik valóságsszférának se abszolút szentje, felülmúlhatatlan bajnoka, legvégső tanúságtévője, de mindegyiknek zseniális tanúja és kifejezője, a negatívumok halálos rettenetével és a pozitívumok életes ígézetével. Hazugság azt mondani, hogy hitetlenségei ellenére Ady nem volt hívő. Őrült hazugság azt mondani, hogy összezuhanásai, öngyilkos szándékai ellenére is nem volt kozmikus távlatú Élet-hírnök; hogy a forradalommal szembeni fenntartásai és kiábrándulásai ellenére nem volt meghatározó szociális forradalmár; hogy magyarságátkokat szórva is nem volt gyökeresen magyar; hogy életes szerelmei, halálos züllései ellenére nem volt halálosan szerelmes az Életcsoda tavaszi áradásaiba, örök újulásába. Az Ady Endre-i egységes életérzés a transzcendens végtelenre radikálisan nyitott, kozmikus távlatokba szárnyaló, forradalmian dinamikus, velejéig magyar személyes egzisztenciális rezonancia. Mindez a maga valóságában csak egy dinamikusan egységes szellemi koordinátarendszerben mutatható fel.

Annak egyes dinamikus törzsszeletei megkülönböztetendők, de el nem választhatók. Az egészen belül egyik sem abszolút önálló egység, hanem a többieket a maga helyén – alternatív, komplementer vagy harmonikus módon – kiegészítő sajátos dominancia.

A transzcendens kizárja a többi abszolutizálását, a kozmikus lehetetleníti beszűkítésüket, a forradalmi stagnálásukat, a nemzeti absztraháló elvontságukat, az élet-szerelem-halál lírai jelleg személytelenségüket. Ez egységes Életérzés, nem „Lélek az ajtón se be, se ki” feliratú, hanem: „Nyitás a Végtelenre” jelszavú. Mert a transzcendens Élet-szegmentum legegységesebb és legszemélyesebb érvényességet biztosít a kozmikus, történelmi és személyes Élet átélésének és kifejezésének. A kozmikus a határtalanságig tudatosítja, nyitja és távlatosítja evilágian a transzcendens, történelmi és személyes Élet-megnyilvánulásokat. A történelmileg megkerülhetetlen szociális for-

radalmisággal és magyar nemzeti patrióta elkötelezettséggel konkretizálja a legvégső és a legelső hinni-, tudni- és tennivalókat. Az egzisztenciális-személyes dominancia összpontosítja mind ebben végső fokon az eleveelrendelt telibetaláltságot, a „tua res agitur”: rólad van szó! Életigazságát.

S mindezt az embertelenségben az emberségért – az irgalmas emberfölöttiség örökkévaló szempontja alatt.

Íme, ez az Ady Endre-i zseniális költői egyetlen Életérzés.

Ezt az oly időszerű és szükségszerű szintézist kíséreltem meg tehát, Isten Lelkének kegyelme és az irodalom lelkének ihletése szerint kérve ehhez a számomra elfogadható - s így a tárgy nagyszerűségére bármily töredékesen is utaló - segítséget és erőt.

2009

SORSTÜKÖR

(Magyarság- és istenes versek)

Mi nem alkottunk világraszóló filozófiai rendszereket, ellenben hatalmas katedrálist emeltünk költeményekből. Poétikusabb alkatúak lennénk másoknál? Talán a történelem hozta úgy, hogy a tiszta racionalitást igénylő bölcselettel szemben nálunk az önkifejezésnek inkább az érzelmi-indulati (affektív), költői formája nyert igen jelentős teret a lét- és sorskérdésekkel való szembesüléseink folyamán. Nem is igen történhetett volna ez másképp, hisz amahhoz hosszabb szélcsendes történelmi időszakok keltenek, amiben nekünk nemigen volt részünk. A kiszámíthatatlanul változó történelmi helyzetekből fakadó kollektív és egyéni lét- és (sors)kérdésekre adandó válaszoknak a költészet, általában az irodalom - utólag megállapítva - valahogy megfelelőbb formája volt. Hisz a költészet valamás, feltárulkozás, közlés és tudósítás egyszerre. Ahhoz, hogy megfeleljen rendeltetésének, a versnek túl kell lépnie önkörén. Az üzeneteknek pedig címzettjeik vannak. Mint például mi most, a globalizmus bárki-, illetve senki földjére taszított erodált nemzettudatú mai magyarok; fiatalok - akiktől döntő módon függ, hogy lesz-e magyar holnap vagy se -, illetve közép- és idősebb nemzedékeliek. Akiket a közelmúltban dr. Medvigy Endre irodalomkutató ritka-szép ajándékkal lepett meg. Egy remekbe szerkesztett bibliányi magyarság- és istenes versgyűjteményt nyújtott át, kiválogatva azokat a magyar költészet rendkívül gazdag kincsházából. (*A magyarokhoz, Magyarság- és istenes versek az Ómagyar Mária-siralomtól Trianonig és napjainkig. A második kiadás javított, bővített változata, Felsőmagyarország Kiadó, Kiskapu Kiadó, 2004.*)

Tette ezt azzal a nemes szándékkal, hogy - szellemi táplálékként naponta magunkhoz véve - megerősödjünk önértékben, méltóságban, hogy bizakodóbbá válva sokasodjunk, gyarapodjunk és megmaradjunk annak, amik voltunk, vagyunk és mindig is lenni szeretnénk: embernek és magyarnak.

Ahány vers, ugyanannyi tanúságtétel: drámai és tragikus mozzanatokban bővelkedő ezerszáz esztendő kárpát-medencei történelmünk hiteles költői lenyomatai egy kötetbe foglalva. Identitásunk mélyrétegeinek felragyogtatása, folytonosan veszélyeztetett nemzeti létünknek, kilátásainknak egyféle sorstükre, nemzeti önértékeléseink formáinak, módozatainak egyik legfontosabbika.

A költészet a lélek ünnepe. Amikor alkalmanként örvendezni összesereglünk, örömről versekkel tetézzük; ha fájdalomtól meggyötörtén tekintünk magunkba, vigasztal és azért, hogy az igaz eszmék és nemes érzelmek forrásából merítve megtisztuljunk és erőt gyűjtsünk újabb küzdelmekhez, szintén a versekhez folyamodunk segítségül. S minthogy az embereknek szükségük van időnként ünnepekre, úgy néha-néha kinek-kinek be kell vonulnia a költészet szentélyébe: emlékezni régiekre, eltöprengeni egyéni és nemzeti-közösségi lét- és sorskérdések fölött, elmélyedni a teremtés és az elmúlás misztériumában, elmélkedni megmaradásról és nemzethalálról, személyes életgondokról, felemelő és megrendítő tapasztalatokról, leigázottságról és függetlenségről, szabadságról és rablásról, méltóságról és önfeladásról - az Életről.

Nekünk pedig, akiknek mindenkor gyűszűvel mérték az örömeiket és szakajtóval „bőkezűsködtek” a megpróbáltatásokat, tanácsos volt jól meghányi-vetni a dolgozatokat, körüljárni a miérteket és hogyanokat, s főleg okosbölcs döntésekre jutni, hogy derüljön is végre, ne csak mind boruljon fejünk fölött az ég. A kollektív emlékezet is zavarban van annak megítélésében: hányszor is álltunk árva egymagunk szemben a durva túlerővel, minden külső segítség híján, már-már reményvesztve? Hányszor volt úgy, hogy a küszöbünkig nyomakodott az ártó szándékú Gonosz? Hányszor harapott belénk annyira mohón, hogy a végső pusztulás rémképe is felködlött előttünk?

De amikor a legreménytelenebb pillanatokat szenvedtük, váratlanul felénk nyújtotta kezét az Úr. Aki mentsvárunk és biztos menedékünk minden időnkben. („Tebenned bízunk eleitől fogva”; „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk!?”). Katolikus és protestáns költők Mária-énekeiből és zsoltárokból zengő bátyafalakat emeltek körénk

már akkor, amikor az öküme gondolata tán még ki se csírázott. Bizony könyörületes volt hozzánk a Fennvaló! Csak ezzel magyarázható, hogy versirodalmunkban magyarság- és hitköltészet annyira közel kerültek, állnak egymáshoz, hogy igen gyakran egymásba is szervesültek. Ez a tudati-érzelmi közelség, szinte azonosság lehet a magyarázata annak is, hogy legszentebb ügyeinkben - anélkül, hogy a kizárólagosság vétségébe estünk volna - hozzánk magyarítottuk még az Istent is: „A magyarok istenére / Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!” (Petőfi: Nemzeti dal)

A nemzet ezerszáz éves európai folytonosságának a csodáját és felemelő ethosát mutatja be versekben Medvigy Endre filológiai igényességgel és nagy hozzáértéssel szerkesztett versantológiája. Verskultúránk egyféle hossz- és keresztmetszeti teljességét nyújtja a versben utazóknak. Alámerülve, megmerítkezve az igaz-szép gondolatokban és érzelmekben, bizonyossággá izmosodik bennünk az az öreg sejtés, hogy legjobb költőink mindenkor és minden körülmények között együtt lélegeztek a nemzettel. Újfent megbizonyosodhatunk a felől, hogy a népet, a nemzetet, a hazát szeretni, félteni, óvni, egyszóval szolgálni csak őszintén, szilárd kötődéssel, kellő alázattal és erős hittel lehet. Ha kell, ostorozva is a „Kedvest”.

Forgatva a könyvet, csodálkozva látjuk, milyen sokan voltak azok a költők, akik nagyon szerették, féltették, óvták a hazát és a nemzetet, amelyből maguk is vétettek. Esedeztek, könyörögtek érte és pöröltek vele. Mindig érte, sohase ellene! Azt hiszem, kevés nemzetnek van olyan gazdag nemzet- és hazaféltő, vagyis hazafias költészete, mint nekünk. Talán a folytonos veszélyeztetettség, az időről-időre megismétlődő holtvágány-sors okán is.

Anélkül, hogy túlértékelnénk Medvigy Endre szerkesztői teljesítményét, megkockáztatjuk azt a merész gondolatot, hogy a kötetbe rostált költemények legjava a nemzet mindenkori testi-lelki higiéniájának tükre és záloga. Különösen olyan inséges időkben vagyunk segítségükre utalva, mint amilyen ez a mostani is. Hisz még az ezer féle furfanggal bomlasztott, csökkent nemzettudatúvá manipulált nyelvtestvéseink is életre szóló katartikus él-

ményt, hitet, erőt meríthetnek belőlük. Hogy megmaradjunk! Megmaradva gyarapodjunk!

Medvigy Endre szerkesztői felfogásában csupán egyetlen alapvető szempontot érvényesített, de azt következetesen, mély morális meggyőződéssel. Fittyet hányva volt tiltásoknak, rosszallásoknak, mű-érzékenységeknek, szűkkeblű érdekeknek: minél teljesebb igaz képet adni kárpát-medencei „keresztény magyar létfolytonosságunkról, nemzeti önértelmezésünk irányairól” (Bertha Zoltán), ismételten agyagba döngölt igazságainkról. (Ugyanez a kutatói elv vezérelte a jeles irodalombúvárlót akkor is, amikor az ideológiai indíttatásból bemocskolt, agyonhallgatott nagy székelly író, Nyirő József életművét emelte - hosszú szilencium után - ismét az olvasói köztudatba, lesepelve mind az életműről, mind a szerzőről a bajkeverők mocskát.)

A magyarokhoz két nagy szerkezeti egységre tagolódik. Az első rész (Magyar századok) az Ómagyar Mária-siralomtól tova Ady Endréig ível, kultúrtörténeti korszakok levegőjét hozva magával.

A második rész a Trianon utáni idők, a történelmi Magyarország feldarabolásának, szétszóratottságunknak - a Duna-Tisza tája, Partium és Erdély, Felvidék, Délvidék, Nyugati magyarság (öt ágú síp, Illyés Gyula) - szomorú képét nyújtja a költői termések legjava révén. A kárpátaljai magyar irodalom kialakulásával az ötágú síp hatágúra bővült később.

Az ország szétdarabolásán, az ötvenhatos forradalom eltiprásán érzett fájdalom és keserűség, illetve a kommunista totalitarizmus szörnyűségei okán-nyomán ennek az időszaknak a költészetére a komorságba át-átcsapó borongósság, az önemésztés, a kétségekkel való küszködés nyomja rá bélyegét. A költőket a permanens veszélyeztettség körülményei között is a nemzet ügyének szolgálta mozgatta, motiválta. A Trianon után porig alázott magyarság bennük és általuk kereste a felemelkedés reményét és esélyeit.

Valós igényt elégítettek/elégítenek ki a nyelvvédő versek. Harmadfél századdal ezelőtt a germanizálás kimérájával kellett farkasszemet nézniük az anyanyelv szentsé-

gét és mindenek-fölöttiségét hirdető költőknek. Baróti Szabó Dávid a nyelvében él a nemzet princípium jegyében szólította fel kora ifjúságát a veszélyeztetett anyanyelv határozott védelmére, szolgálatára:

*„Serkenj fel, magyar ifjúság! ím, nemzeti nyelved,
Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet (...)
Serkenj fel mély álmodból, és szánd meg hazádnak
Nyelvét, mely ha kihál, tudd meg, örökre kihalsz”*

Baróti Szabó Dávid: A magyar ifjúsághoz, 1777.

Ebben a tekintetben mintha állni látszanék az idő Közép-Kelet Európa tájain. Bő kétszáz évvel később ugyan is a kisebbségi sorba taszított utódállamok-beli magyarság legjobbjait is ugyanazok a súlyos gondok nyugtalanították, nyomasztják ma is. Erdélyben a kíméletlen románosítás, Felvidéken a szlovákosítás, Délvidéken a szerbesítés, Kárpátalján az ukránosítás kényszerítették őket arra, hogy tollat ragadjanak anyanyelvünk védelmében.

*„(...)Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
Vigyázzatok: a nyelv ma szent kehely,
Ki borát issza: Élet borát issza,
Előre néz s csak néha-néha vissza –,
S a kelyhet többé nem engedi el!”*

Reményik Sándor: Az ige

Márai Sándor vonatkozó soraiban az emigrációban sýnylódó magyar kisember anyanyelv-vesztésének folyamatát írja le drámai erővel:

*„(...)Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
Elporladnak, elszáradnak a szájpadlat alatt.”*

Márai Sándor: Halotti beszéd, 1950.

Medvigy Endre jól érzi a mindenkit egynyelvűvé silányító globalizációs nyelvi sovinizmus alig álcázott veszélyeit. Ezért igyekezett - kiemelkedő költői alkotások köz-

lésével - ráébreszteni az olvasót az anyanyelv megőrzésének fontosságára, arra, hogy a választékos nyelv használatával gátat vessünk ennek a hihetően tudatos (szándékos) nyelvrontó és nemzetpusztító folyamatnak.

Az említettek mellett egyéb erényeit is ide gondolva, ennek az igen gazdag versanyagot felvonultató, alaposan átgondolt versantológiának ott (lenne) a helye mindnyájunk könyvespolcán, valamennyi iskola, felsőfokú intézmény könyvtárában. Napi olvasmányként kitűnő gyógyír identitástudatban gyengélkedőknek, illetve elsi-városodás, elkérgesedés ellen ebben a lelketlen merkantil világban.

2004

A MÚLT ISMERETE NÉLKÜL BIZONYTALAN

A JÖVŐ

Mi a múlt az írónak, ha nem az a forrás, amelyből erőt meríthet a mondandójához? A történelem tényei képezik azt a nyersanyagot, amit magában művé érlel. A múlt lehetőség annak a szeretetnek a kifejezésére, amit az alkotó hazája iránt érez.

A hazaszeretet igazában sohasem ünnepélyes, álpatetikus megnyilatkozásokban, nem a hangzatos semmitmondásokban fejeződik ki, sokkal inkább abban, hogy tesszük a dolgunkat. Ki-ki a maga módján és a maga eszközeivel. A termelő a munkahelyén, az értelmiségi a szellem őrhelyén, a honvéd azáltal, hogy vigyázó szemét a végeken tartja, és felkészül arra a feladatra, amivel megbízták, s amire felesküdt, hogy akár az élete árán is megteszi: a haza védelmére. Az író hazaszeretete pedig abban ölt testet, amivel megajándékozza nemzetét: az életművel.

Az írók között sajátos helyet foglalnak el azok az alkotók, akik a nemzet múltjához különösen vonzódnak, történelmét becserkészik, hogy az emlékezetre érdemes események és nagy személyiségek felidézésével számunkra és a jövő nemzedékek számára követendő példaképeket állítsanak. Hisz a múltnak mindig különös varázsa van. A nemzet történelmének nagy pillanatai, a lélek megannyi örömnépe. Olyan vonzerő, amely képes maga köré gyűjteni és megfelelő irányba tájolni a mindenkori polgárok alkotóenergiáit. Ezért is vált szállóigévé, hogy múlt nélkül nincs jövő, legalábbis nagyon bizonytalan.

Abban a nagy történelmi menetelésben, amelyben mindnyájan részt veszünk, a mindenkori hadseregnek, így a mai honvédségnek is, alapvetően fontos szerepe van. Olykor döntő erővel szól bele a nemzet sorsának alakulásába. Történelmünknek legszebb, még drámaiságában vagy tragikumában is magasztos pillanatai épp a hon védelmével állnak összefüggésben. De a megharcolt harcok múltból jövő üzenetét fel kell tudni fogni, ehhez pedig ér-

zékennyé kell tenni az emberek lelkét. Különösen fontos ez a feladat manapság, amikor, mint látjuk, forrong a világ körülöttünk, és az elmúlt fél évszázadban a proletárinternacionalizmus fából vaskarikájával „helyettesítették”, mi több, ennek a légbuboréknak a nevében igyekeztek kiúgozni az ifjú nemzedékekből a tisztességes nemzeti érzést.

A történelem úgy hozta, hogy itt a Duna-medencében, ezen a történelmi tájon, nemigen volt nyugta népünknek, a népek tengere ebben a katlanban ugyancsak háborgott és csak kivételes esetekben nyugodott meg rövid időszakokra. És amikor nyugalom volt is, és rövidke szélcsend, az is jobbra a nép, a nemzet bölcs vezetőinek, azon képességeiknek volt köszönhető, hogy egyensúlyt tudtak teremteni a térségben a nem éppen harmonizáló erők között.

Legtöbbször azonban túlerővel kellett farkasszemet néznünk. A túlerő durva önkényének tulajdonítható egyebek közt az is, hogy ma a nemzet egyharmada az anyaország határain kívül él, nem kis erőfeszítések árán igyekszik megőrizni magyarságát. Ezért beszélünk ma – nem alaptalanul - kisebbségi magyar irodalomról is: erről a fájdalmas művészi önvallomásról, mely hitet és erőt igyekszik önteni a sorstársakba ahhoz, hogy önmaguk maradhassanak.

Vannak írók – ilyen Cseres Tibor, történelmi regények írója is -, akik arra predestináltak, hogy a nemzet nemes küzdelmeinek ihletett krónikásai legyenek. Cseres Tibor történelmi regényei – megannyi ösvény a magyar hadak útján. S ahol az író egyszer volt vagy a képzelő erő teremtette hőseivel elhaladt a történelmi tájakon, ott a művekkel, regényeivel maradandó emlékeket állított. Okulásul nekünk és utódainknak.

Időnként nem árt figyelmeztetni arra az alapigazságra, hogy az írónak mindig népben-nemzetben kell gondolkoznia. Hogy veszélyes útra téved az, aki eltávolodik attól a közösségtől, amelyből vétetett, amelyet a magáénak vall.

Ezekkel a gondolatokkal kerestem fel Cseres Tibort, a neves író, remélve, hogy a legjobb diagnosztához fordulok:

- Olvasom a Tokaji Írótabor idei kiadványában Radnóti Sándornak azt a megjegyzését, hogy az írónak nem népben-nemzetben, hanem alanyban és állítmányban kell gondolkoznia. Ezt először Márai Sándor jelentette ki, tőle vette át Esterházy Péter.

Márai ezt emigrációs magányában bizonyosan Illyés Gyulának és Veres Péternek címezte, nem Németh László ellen írta, mert hiszen Németh László, Márai szerint is, egyszerre gondolkozott népben-nemzetben és alanyban-állítmányban.

Mondom, ezt először Márai írta le, noha Márainak tudnia kellett, hogy Illyés is ismerte a magyar grammatikát és a magyar stílust, és azt is, hogy az író saját művének az alanya, az állítmánya pedig a magyar sors. Szenvedve attól a magánytól, ami az emigrációban sújtotta, Márai erről megfeledkezhetett.

Én Márait nagyon kedvelem, de azt meg kell mondanom, hogy az emigrációban írott művei, regényei – a Napló kivételével – roppant nehezen olvashatók és eléggé érdektelenek. Ezzel csupán azt akarom jelezni, hogy ő nem tudott népben-nemzetben gondolkozni, mert elszakadt attól a néptől, amelyet nagyon szeretett.

A második világháború utáni közel fél évszázad magyar irodalmát vizsgálva, Radnóti Sándor ugyanott hiányolja az enciklopédikus magyar mű megjelenését. Pedig hát Veres Péter a *Szegények szerelmében* és néhány kisregényében a magyar parasztság alsó rétegének az életéről és a háború utáni helyzetről enciklopédikusan írt, és talán éppen ez az oka annak, hogy ma már kevesen olvassák.

Az írói alkotás, különösen a regény, elsősorban esztétikai ismérvek alapján szenved az olvasó figyelmét, de az esztétikai értékelés nem az egyetlen motívum az értékítéletben. Az esztétikai mellett más tényező is szerepet játszik az irodalom befogadásában, én a magam írói munkásságában ehhez tartom magam.

- *Sok egyéb mellett a történelmi széljárások is bizonyítják, hogy egy nép, egy nemzet, de még az egyén is csak múltjával együtt lehet egész és egészséges. Gyökerek nélkül nincs lomb, a múlt ismerete nélkül bizonytalan a jövő.*

- Ahhoz, hogy a magyar olvasó (meg)tudja, hogy az ország mostani helyzete, sorsa miért alakult úgy, ahogy ala-

kult, ismernie kell, legalább százötven évre visszamenőleg, a magyar nép történelmét. Én az azonosságunk tudatában észlelhető ilyen hiányosságokat igyekeztem pótolni regényeimben, amiket nevezhetünk történelmi regényeknek is, bár én azokat a munkáimat, amelyek a múlt századból a huszadik századba hajlanak át és ebben a században folytatódnak, társadalmi regényeknek szántam. Igaz viszont, hogy mondandómat olyan módon fogalmaztam meg, hogy még a legutóbbi évtizedekről szóló mű is történelmi regénynek minősüljön.

- *A véletlen hozta úgy, vagy tudatosan fordult a történelem felé?*

- Ez írói cél volt nálam, amit tudatosan alakítottam ki magamban, és ezt mint egy lehetséges írói pálya megvalósulását képzeltem el. Regényeim többnyire Erdély körül forognak, de ami nem erdélyi, az Magyarországot építi be az anyagába.

- *A Ceausescu féle fasisztoid diktatúra utolsó éveiben az erdélyi magyarságnak ugyancsak módjában állt megtudni, milyen fontos egy nemzet számára saját múltjának ismerete, milyen fontosak az élő hagyományok. Jelzett években ugyanis az írók és általában az értelmiségiek valósággal belemenekültek a magyar múltba. Az eleink által létrehozott hiteles szellemi és anyagi értékek jelentették számukra azt a lelki archimédeszi pontot, azt a szellemi és érzelmi mentsvárat, ahol biztonságban érezték magukat. Valóban ilyen megtartó erő a nemzeti értékek beépülése, szervesülésük a tudatban?*

- A múlt ismerete nélkül nem tudjuk helyretenni mindazt, ami velünk történt vagy történik. Amikor a jelenkori témák taglalása az író számára tilalmassá válik, nemcsak azért fordul a múlthoz, mert ott megtalálja a jelen magyarázatát, hanem azért is, mert az írói út folytatásának az egyetlen lehetőségévé válik. Magyarországon is hasonló volt a helyzet, mint Erdélyben Ceausescu korában, persze korántsem annyira súlyos.

- *Származása szerepet játszott-e abban, hogy oly meggyőzősen ábrázolta regényeiben az erdélyi magyarság sorsát?*

- Természetesen belejátszott, hogy az én szülőhelyem Gyergyóremete. Az onnan hozott szülői hagyaték, az ot-

tani hagyományok, a nyelv sajátos íze, mind-mind befolyásolta elhatározásaimat.

- *A történelmi regények írói előszeretettel fordulnak a nagy történelmi események és kiemelkedő személyiségek felé. Azzal a céllal teszik ezt, hogy példaértékű magatartásformákat és követendő tetteket, példákat ábrázoljanak?*

- Az, hogy az író a kiemelkedő eseményeket, a nagy fordulatokat írja meg, lehet az írói becsvágy része. Én a szabadságharcot és a múlt századot Kossuth személyében érzékelttem és interpretáltam. A *Vízaknai csaták* című regényem egyik fő vonulata a Székely Hadosztály küzdelmeit tükrözi Erdélyben a román betörés idején. Az ábrázoltakból a olvasónak azt kell kiéreznie, megtudnia, hogy voltak emberek, néhány ezren, akik szembeszálltak az olyan területfoglalással, amely egy ezeréves múltat igyekezett eltörölni. Azt is érzékeltettem, hogy ha a harcosok több segítséget kaptak volna, a történelem egészen más-képp alakult volna Erdélyben.

- *Fiatal nemzedékbeliekkel beszélgetve nem egyszer tapasztaltam, hogy valami nagyon nincs rendben az azonosságtudatukkal...*

- Az identitástudatban észlelhető zavarok okait keresve, a negyvenes évek közepéig kell visszanyúlnunk. Az akkori és a későbbi évtizedek fiataljainak tanulmányai-ból ugyanis teljességgel hiányoznak azok az ismeretek, melyek a teljes igazságot közvetítették volna az ifjú nemzedékek felé. Tilos volt magyarul gondolkozni, az iskolákban a megszálló népek „dicsőséges” történelmeként mutatták be saját történelmüket. Az első világháború eseményeit csak érintőlegesen ismertették. Az ifjúság, a tanulóifjúság semmilyen ismeretet nem szerezhett arról, hogy Erdéllyel mi történt, miért alakultak úgy a dolgok, ahogy végül is alakultak. Arról is hallgattak, hogy Erdélyben magyarok is laknak. Ezekről szinte semmit sem tanulhattak. Csoda, hogy csonka a helyzettudatuk? Ráadásul az iskolákban a két világháború közti Magyarországot mint irredenta-fasiszta államot kezelték. Így hát igazában csak a 60, 70 évesek - a szülők és a nagyszülők – ismerik a magyarsággal összefüggő akkori valós eseményeket. Ha az író reménykedhet abban, hogy munká-

jának gyümölcse lesz, úgy bennem az a remény él, hogy azok a regényeim, amelyek húsz-, harmincezer példányban megjelentek, ha másutt nem, legalább a pedagógusok között terjesztik azt, hogy mit kell gondolni történelmünk másfél századáról és az elmúlt évtizedek valóságáról.

- *A médiákban gyakran hallható, rosszalló felhanggal, persze, hogy Magyarországon erősödőben van a nacionalizmus. Mi a véleménye erről?*

- A nemzeti érzés erősödését sokan igen könnyen minősítik nacionalizmusnak, holott a körülöttünk lévő népek tudatában a nacionalizmus sokszorosan erősebb, mint nálunk.

- *Illyés Gyula szerint nemzeti az, aki jogot véd, nacionalista az, aki jogot sért. Miért minősülne hát nacionalizmusnak, ha én a magam magyarságát, a szlovák meg a maga szlovákságát vallja és méltósággal viseli, feltéve, hogy az nem irányul más nemzetek, kisebbségek ellen? Azt hiszem azonban, hogy a finomabb árnyalatokra nem igen reagál az emberek nagytöbbsége...*

- Valóban nem. Egyébiránt a magyarországi részlegesen csökkentett nemzettudat szemben áll a szomszédos népek erős, valóban nacionalista nemzettudatával. Ezért én úgy gondolom, hogy a szomszédos vagy a körülöttünk élő népek fejlettségét, demokratizmusát végül is toleranciájuk dönti el, vagyis az, hogy milyen érzülettel vannak a magyarok iránt, hogyan viselkednek velünk szemben. Én azt tapasztalom, hogy, sajnos, nagyon is csekély a demokratikus érzés a magyarság megítélésében. Többek nemzettudata pedig egyenesen fasisztoid.

- *Mint a nemzet iránt különösen érzékeny írótól kérdezem, hol a helye a határainkon túli magyar irodalmaknak. Indokolt-e különbséget tenni magyar irodalom és kisebbségi magyar irodalmak között?*

- Én a határokon kívül rekedt magyarság irodalmát egészében és teljes mértékben a magyar irodalomba tartozónak ismerem el és úgy is kezelem. A nehéz körülmények ellenére is jelentős írói alkotások születnek mind Erdélyben, mind a Vajdaságban, mind Szlovákiában, mind másutt. Ezek az irodalmak a magyar irodalom tört részeként a magyar irodalom teljességébe tartoznak.

- *Vagyis ha földrajzilag nem tehetjük is, szellemileg, tudatban, érzésben egy hazában élünk...*

- A huszadik század második felének „zsidósága” a magyarság, amelynek ideig-óráig való szétszórtságában is fenn kell tudnia tartani magát. Sajnos, a vallási kovász, amely a zsidóságnál megvan, a magyar diaszpórából hiányzik, és mindig lehet tartani attól, hogy a nem magyar közösségekben élő magyarok házasság, együttélés révén a második, harmadik generációban feladják magyarságukat, és csak mint emlék él majd bennük magyarságuk tudata. Ez a veszély az erdélyi, a vajdasági és a szlovákiai magyarok közt is fennáll. A születések számának csökkenése, az asszimiláció, a disszimiláció mind-mind csökkenti a magyarság duna-völgyi létszámát. Az összetartozás tudatának erősítésében azonban – az írói tevékenységen kívül – nagy segítség lehet az elektronikus sajtó, mely meglehetősen támogatást, gyámolítást jelent azoknak, akik már-már elveszítették az anyanyelvükbe, a magyarságukba vetett bizalmukat, hitüket.

Tokaj, 1990.

RENDÜLETLENÜL

Domokos Pál Péter (Csíksomlyó, 1901. június 28.) népzene és- néprajzkutató. Tanulmányait Csíksomlyón, Debrecenben és Budapesten végezte. Csíkkarcfalván és Vulvánban volt tanító, Csíkszeredán tanár, Kézdivásárhelyen és Kolozsvárott Tanítóképző Intézet-i igazgató. Cikkeit, tanulmányait a Csíki Lapok, Csíki Néplap, Ellenzék, Erdély, Erdélyi Múzeum, Hitel, Magyar Kisebbség, Pásztortűz és a magyarországi néprajzi és irodalomtörténeti szaklapok közölték. Ezerkilencszázharmincegyben ő alapította a Csíki Néplapot.

Könyvtári és levéltári kutatásait egybevetve a helyszíni tapasztalatokkal, lejegyezte a csángók dalait és szokásait. „Valóságos vándorapostol módjára járta be a moldvai falvakat, és gyűjtötte az ottan élő magyarságra vonatkozó társadalmi és néprajzi anyagot.” (Szabó T. Attila)

Bartók és Kodály munkásságának lelkes híve, népszerűsítője, népdalgyűjtő tevékenységüknek egyik folytatója. Kodály példája serkenti a magyar zenei emlékek felkutatásában és közzétételében. A zenei anyanyelv ápolására feldolgozta a régi énekeskönyvet (Zsemlényi János kézirat *Énekeskönyve*, XVII. század). Újabb munkáiban méltó helyet foglal el a csángó népzene s a székely táncdallam. Gazdag dokumentációval kiadta Kájoni János *Cantionale Catholicum* és Petrás Incze János *Tudósítások* című munkáit az „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” című kötetben, Bp., 1979.) Ezerkilencszáznegyvennégy óta Budapesten él.

Az elmúlt napokban Budapesten barátainak és tisztelőinek kis köre köszöntötte a Széchenyi-díjas világhírű csángókutatót. Katona Szabó István író, egykori tanítványa méltatta az ünnepeltet:

- Ha kutatom emlékezetem mélyén, ki adott indítást magyarságom tudatos felismerésére és az ebből következő és követendő feladatokra, az elsők között Domokos Pál Péter van. Még gyermekkoromban Kézdivásárhelyen jelent meg ez a nagyszerű ember. A székely-magyarokkal: Tompa Lászlóval, Nagy Imrével, Tamási Áronnal és Nyirő Józseffal egyenlő rangú szellem. Hatása és súlya az

erdélyi magyarság életében talán még náluk is nagyobb volt, mert nemcsak műveivel, hanem személyes példájával, közügyi tevékenységével és életsorsával, megalkuvás nélküli kiállásával a magyarsággal és különösen annak legmostohább sorsú ágazatával, a csángókkal való közösségvállalásával példázta azt a ma is egyre hangsúlyozottabban érvényesülő igazságot, hogy a magyarsághoz való tartozás sorsvállalás is. Domokos Pál Péter pályája szinte jelképesen példázza az erdélyi magyar sorsot, az erdélyi magyar alkotó Európában egyedülálló mostoha sorsát. De azt a legyőzhetetlen erőt és akaratot is, melynek ezen a tájon minden magyarban – aki tenni akar valamit a magyarságért – meg kell lennie, különben elsikkad, tehetsége semmivé foszlik.

Domokos Pál Péter egész élete szüntelen küzdelem. Az elnyomó román hatalom eltávolítja nevelői munkájából, eltiltja a tanítástól. A magyarországi diktatúra ugyancsak megfosztja a nevelői munka lehetőségétől, eltávolítja Budapestről. Műveit nem adják ki évtizedeken keresztül, nagy áldozatokkal megjelent műveit elhallgatják. Székely szekeresként járta be a Székelyföldet a harmincas években. Felfedezte a magyarságnak egy olyan törzsét, melyről jóformán teljesen megfeledkezett a magyar közvélemény. Egy olyan világot fedezett fel a magyarság és Európa számára, mely egy egész kor kultúráját őrizte meg, egy olyan kultúrát és életmódot, mely századokkal ezelőtt általános volt Európában és Magyarországon. De ez nemcsak népművészeti kuriózum. Harc folyik nemzeti kultúránk egyik sajátos színű, nyelvében, dalaiban és művészetében még mindig magyar és értékteremtő népcsoport léteért, megmaradásáért.

Domokos Pál Péter impozáns történelmi munkával kutat hazai és külföldi levéltárakban a moldvai magyar települések eredete után. A római pápai levéltárban nagy nehézségek leküzdése árán felkutatta a katolikus csángó közösségek legrégebbi adatait, az első templomépítésekétől, az első papoktól. Feltárta a kun püspökség létesítésének kezdetét, s benne a magyar királyok szerepét. A XIII. századtól napjainkig terjedően gyűjti össze a csángóságra vonatkozó adatokat, falvak múltját, egyházközségek sorsának alakulását, tényeket a történelmi valóságnak megfelelően.

Ezzel párhuzamosan rendkívül gazdag zenei anyagot gyűjtött össze a csángó vidékről, olyan népköltészeti anyaggal együtt, mely addig teljesen ismeretlen volt a magyar folklórkutatásban. A magyar egyházi zene értékeit is föltárja, ismeretlen kottaanyagot, nyelvelmékeket, énekeskönyveket, mindezt feldolgozza, értékeli. Méltán nevezik Bartók és Kodály népzene-kutatásának kiegészítőseként.

Szinte könyvtárnyi munkásságának csak töredéke jelent meg eddig. Gazdag anyaggyűjtése sokáig ad majd munkát az eljövendő idők kutatóinak. S ezt a hatalmas méretű munkásságot nem intézményesített, államilag dotált kutatóként, hanem magántudósként végezte. Mekkorára lelkiemelő, milyen magas fokú elhivatottság kellett mindehhez? Különösen egy olyan korban, amikor szervezett nemzetellenes erők dolgoztak azon, hogy magyarságtudatunkat, nemzeti önismeretünket nemcsak hamis teóriák erőszakolásával, hanem minden hatalmi eszközt felhasználva elfojtsák.

Domokos Pál Péter:

- Testvéreim! Mérhetetlen hálával és a legegyszerűbb székely köszönéssel – Isten fizesse! – köszönöm meg Magyarország első emberének nagy adományát, amit Széchenyi-díjnak neveznek. Nem érdemlem, mert semmivel sem tettem többet, mint amit minden becsületes magyar embernek tennie kell, aki szereti a hazáját...

- Tizenkét éves gyermek voltam. Felnőtt kemény legényekkel beszéltem, akik odavoltak az erejükkel: ki tud nagyobb fát átölelni, megmozdítani, felemelni, szekérre tenni. Mint gyermek, valósággal irigyeltem őket és bosszankodtam, hogy ezek az erejükkel hogy játszadoznak. Azt mondtam, akármilyen nehéz az a fa, én is megcsinálom mindent, amit ti, legények. Az egyik legény figyelmeztetett: vigyázz, Péter mit beszélsz! Amit felnőtt megtesz, én azt mind utána csinálom, mondtam. S erre a nagybajszú legény tűhegyesre pödöri a bajszát. Nos, hát csináld meg, Péter. Nem tudom, mondtam, mert nincs bajszom...

Drága testvéreim, hosszan folytathatnám a példákat. Mindezekből mélységes tanulság vonható le: Omnia tempus habet; Mindennek megvan a maga ideje.

(...) A közelnapokban történtek a nagy változások. Sok kortesbeszédet hallottam. Gyenge hallásom és rossz látásom miatt nehéz volt ezeket felfognom, de annyit kivettem, hogy eléggé nem emlegetik ezt a szót: Erdély. Még kevésbé: Moldva. Pedig a világon élő tizenötmilliónyi magyarnak nem közömbös, hogy a szomszédjában élő 200 ezer moldvai csángó magyar marad-e vagy nem. Gondolkozni kell ezen. Minden emigráns a homlokára vesse föl, hogy ő a magyar nemzet diplomatájaként éli kint az életét, és öntudatára ébreszti a külföldet, hogy a magyar semmivel sem rosszabb, hitványabb és elviselhetlenebb, mint más nép. Éppen olyan és éppen annyi joga kell hogy legyen, mint minden földre született embernek.

Budapest, 1991

ÖTVENHAT IGAZA

ÖTVENHAT IGAZA

Csak a múltunkkal vagyunk egész (Illyés Gyula). Szép és igaz gondolat. Aki nem tudja honnan jön, az azt se igen tudhatja, merre tart. Ezért kell megőrizni „minden hajszálat, történesek milliomod részét” is - mondja Nagy Gáspár „...nem szabad feledNI!” című 56-ot idéző verseskötetében (Püski, Budapest 2002., 2. utánnyomás).

Ma már tudjuk, milyen szándékkal „invitálták” a rabszolgahadat a történelmi voluntarizmus felkent katonái, a nagy manipulátorok „a múltat végképp eltörölni.” Ugyanattól az alantas szándéktól indítatva törekedtek, igyekeznek ma is az utódállamok többségi hatalmai kilúgozni a kisebbségi magyarságból saját történelmének tudatát, megfosztani őt múltjától, identitása archimédeszi pontjától, hogy aztán komolyabb ellenállás nélkül átgyúrhassák, beolvaszthassák, eltüntethessék a társadalmi színterekről.

A szovjet típusú totalitarizmus - a történelemnek ez a vadhajtsága - csírájában semmisített meg mindent és mindenkit, ami, illetve aki mégoly kis mértékben is eltért a megadott sémától.

„Kivezették a városhalon kívül...

aki állítólag másképp akarta építeni a várost
illetőleg az addigi gyakorlattal
és a fejével nem tudott mit kezdeni
ezért is 'megváltás volt számára a kövezés'...”

(Aki állítólag)

„...Dehogya is voltam bátor - mondja önmagáról köteles szerénységgel a költő -, csak éppen nem mertem félni”. Aki tetemre hívta a névtelenségbe burkolózó hóhérokat, abban tényleg nem a félelem volt az uralkodó érzés.

Persze a bátor is fél (csak a vakmerőnek nincsenek félelmei, mert nem számol a lehetséges következményekkel), de ő az igaz ügy iránt érzett mély meggyőződésének erejével, a többséggel ellentétben, képes legyőzni magában a bénító félelmet. Innen az erkölcsi fölény:

Öröknyár: elmúltam 9 éves

a sír
a sír
Nincs sehol

a test
a test
Nincs sehol

a csont
a csont
Nincs sehol

a gyilkosok
a gyilkosok
se ITT
se OTT

(p.s.)
egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezniNI.

(1983)

Az '56-os magyar forradalom és szabadságharc, Nagy Imre és eszmetársainak világra szóló tette még ma is keresi méltó helyét történelmünkben. Mert a hatalom döntéshozó terein máig ott nyüzsögnek, gáncsoskodnak - időről-időre regnálnak is - a letűnt világ kaméleonjai.

Megvallom, irigykedve csodálom az igazságnak azokat a napszámosait, akik nehéz időkben is „mondták a magukét”. Akikben a bizakodás messze túlmutatott a szkepszisen. Akik jól tudták, hogy a reménykedés nem tétlen csodavárás, és volt erejük áldozatot hozni azért, hogy legszebb álmaink egyszer valóra váljanak. Az igazi szolgálat mindig cselekvő és kötelezően a humánus irányába mutat.

Ilyen belső kényszerből születtek Nagy Gáspár Nagy Imre emberi nagyságát, Ötvenhatot és annak messze sugárzó szellemét idéző versei.

A múltat nemcsak be kell vallani, hanem vállalni is muszáj. Addig nem lehet feltámadás, ameddig nincs megtisztulás. Nagy Gáspár alkotói hitvallása a nemzet gondjain érzett felelősség jegyében áll. A költő emlékezik, emlékeztet, eszméltet, s ez mélyen emberi, még akkor is, ha, mint itt, a visszatekintés tárgya drámai vagy tragikus (jelentés)tartalmakkal teli.

Nagy Gáspár költészete, a kiemelkedő esztétikai teljesítményen túl, erkölcsi etalon számunkra.

Ezt a nyitott életművet az alkotónak az elnyomó hatalomhoz való kritikai viszonya definiálja. Nagy Gáspár költészete ezen a gondolati alappilléren nyugszik.

Az ellenőriz(het)etlen hatalom - fogalmazódik meg bennünk a versek olvastán - előbb-utóbb totálissá válik, zsarnokivá torzul. Ahol zsarnokság van, ott elburjánzik a félelem. A félelemnek pedig a természetében rejlik, hogy keresi a túlélés módjait. Amit a csigaház-magatartásban, rosszabb esetben a szolgálékiségben meg is talál: „*Vigyázzban álmodok*” - jellemzi a költő aforisztikus tömörséggel a janicsár-mentalitást.

Milyen szerencse, hogy nagy szükség idején - a sötétséget, a merő tagadást ellensúlyozandó - a nemzet alapvető értékeinek és aspirációinak képviselőjében időnként felbukkan egy-egy fáklyavivő, példaértékű ethosz. Mindazoknak a törekvéseknek a képviselői ők, amelyeket a tömeg bár érez, megfogalmazni nem tud, formát adni neki képtelen. Költőnk két ilyen személyiséget állít elénk követendő példaként: Kodályt és Illyést. Mind a ketten a szolgáló alkotó értelmiségi mintaképei, akik

*„...a milliomnyi fásult bégetésből
- jópásztorokhoz illőn -
hajnalra pontos hangot
s dallamot gyúrnak.”*

(Három megjegyzés: egy válasz)

Tempora mutantur...Változnak az idők, és velük együtt változunk mi is. De nagyon nem mindegy, hogyan. Úgy semmiképp se szabad, ahogy a letűnt diktatúra bajnokai tették volt. Akik - mellőzve a joggal elvárt és nagyon is indokolt meakulpázást - alkalmas pillanatban „ároktemető”, behízelt álorcát öltöttek mondván: Minek firtatni a múlt undokságait, vájkálni a kérgesedő mocsokban, hisz úgy is túl vagyunk rajta? Minek felidézni *azt*, amit „békésen” (kellő rafinériával) meghaladtunk? Foglalkozzunk inkább a (ködös) jövővel!...

Miféle morál ez? Semmilyen. Ilyen az erkölcsi nullák „moralitása”. Akik

*„amikor már lehetett
minden kockázat nélkül
akkor a szabadság bajnokaiként
oly harsányan kiabáltak”,
hogyan...*

Bizony jó lenne már egy kis csend!..
Ideje volna elhallgatni - végleg.

2004

A KRÓNIKÁS IGAZSÁGA

Aki a közelmúlt magyar történelmére kíváncsi, az ország, a nemzet sorsának alakulása iránt érdeklődik, annak kezébe kell vennie Tóbiás Áron könyvét (*A magyarok vére*, Páris-Budapest, 1997.) - meggyőző képet fog kapni belőle. De nemcsak az egyszerű érdeklődőnek ajánlatos ezt tenni, hanem azoknak is, akik behatóbban vizsgálják az adott történelmi pillanat eseményeit.

A szerző nem csupán a megmaradt ország határain belül kutakodik, átnéz a határokon túlra, a szomszédokhoz is. Széttétekint a Kárpát-medencében, vigyázó tekintetét azokra a nemzettestvérekre függesztve, akik idestova nyolcvan esztendeje idegen hatalmak alatt sínylődnek, őrlődnek, idegen nyelvi környezetben igyekeznek megőrizni anyanyelvüket és magyarságukat. Sőt, a mindenre odafigyelő író látókörébe vonja az összmagyarságot, azokat a nemzettestvéreinket is, akik vagy a pusztta életüket men-tendő, vagy a jobb megélhetés reményében szóródtak szét a nagyvilágban, Skandináviától az Egyesült Államokon és Kanadán át Brazíliáig vagy a messze Ausztráliáig jutva.

Időben szintén tág intervallumok között ingázik a szerző. Mert bár az '56-os események és a holdudvarába tartozó történések képezik a könyv magját, aminek számbavétele nélkül aligha érthetnénk meg a kortárs magyar történelmet, Tóbiás Áron visszapillant a századforduló és a századelő idilli éveire is. Teszi ezt azért, mert életsorsokat is ír, és a személyes életek - pláne ha közéleti szereplőről van szó - óhatatlanul összefonódnak a könyörtelenül múló idővel, az egykorú eseményekkel. Indokolt gesztus ez, mert a történelemben a mégoly komoly cezúrák sem radirozzák ki az előzményeket, sem a személyes, sem a kollektív emlékezetből. Közel egy évszázad idődimenziójában hol előre, hol vissza ingázva járunk be az íróval olyan helyeket és helyszíneket, amelyek valamilyen vonatkozásban kapcsolódnak történelmünkhöz.

Nem kerülnénk ilyen helyzetbe, ha nem szegődnénk a mindenre oly kíváncsi újságíró társául, aki - XXIII. János pápa szavaival - mindent észrevesz, de csak azt teszi szó-

vá, amit arra érdemesnek tart, abban reménykedve, hogy segíthet az embereken, ha feltárva tudatosít helyzetükről, eseményeket, sorsokat mutat be. A krónikás sem művelhet csodákat, de fáradozásai nélkül bizonyára szegényebbek lennénk. A múlt ismerete a jövő záloga.

Az élethelyzetek, sorsok tömkelegéből emeljük ki azt az egy szálat, amit a párkák mondhatni mindegyik felmutatott helyzetbe valahogyan „belefontak”. Némelyekbe határozottabban, másokba éppen csak felismerhetően belesodortak. Ez a szál a szabadság eszméje, ami vezérmotívumként vonul végig a kötetben.

Számomra percig sem kétséges, hogy a szerző mindazt, amit a múlt időből ilyen módon rögzített/megörökített, a szabadság szolgálatában tette. Tudatosan, akartan. Benne rejlik ez a ma már érthetetlen módon mind többek szemében anakronisztikusnak tűnő magasztos eszme az ‘56-os eseményekről számot adó írásokban, de ott vibrál a Kárpátalján, Szlovákiában, Erdélyben, Délvidéken nemcsak anyagi szükségét szenvedő nemzettestvéreink személyes és közösségi életében, az aggasztóan zsugorodó anyanyelvi lehetőségek okán érzett kínzó szomszágban, torokszorító sóvárgásokban, a Farkas utcai református templom hatalmas gótikus boltívei alatt fel-felzúgó vasárnapi „*Te benned bízunk...*” sziklaszilárdságában, nemkülönben a fiatalon abszurd halálba kergetett erdélyi íróink, költőink, művészeink, tudós professzoraink sírjai fölött mondott vádbeszéd-búcsúztatók fojtott jajkiáltásai-
ban is a Házsongárdi temetőben. Ott bujkál ez a gondolat iskoláinkért, édes anyanyelvünkért elszántan, kitartóan küzdő szülők és nyiladozó szellemű ifjak NEM!-jeiben Kassán, Kolozsvárt, Székelyföldön, Szabadkán s a mégoly piciny településeken is.

Emlékezzünk! Hányszor énekeltük mi magunk is nem csak a gyászoló gyülekezetekkel: „*Te benned bízunk...*,” jólesően beleborzongva Ceausescu drákói tilalmaira fittyet hányó ilyenszerű csak-azért-is gesztusokba! Amikor már úgy tűnt, minden odaveszett, sehol egy biztonságot sejtető szilárd pont. És hitünkben megerősödve, elszántságban megacélozva tértünk vissza lakásunkba a temetői búcsúztatókról, többnyire szomorú apropójú együttlétekről.

Hegel szerint egyedüli öncél a szabadság. Ami azt is jelenti, hogy a szabadság, vagyis az emberhez méltó szabad élet a legfőbb érték. A szabadság semmi másra, csak is önmagára irányul, mert nincs magasabb rendű érték nála. Nem akármilyen élet, csak a szabad élet igazán értékes, méltó az emberhez. Ezért - akár tudjuk vagy sejtelmünk sincs róla - minden pozitív emberi cselekvés végső célja a legátfogóbb értelemben felfogott szabadság. De nem a már megvalósult, létező, amiért már nem kell küzdeni. A szabadság eszméje, szükségessége, az iránta érzett vágy, óhaj, a kiteljesedésért folytatott küzdelem az a titkos erő, ami örök nyugalanságban, lázban, cselekvésben tartja az embert. Ez megdicsőüléseink és kínzó gyötrelmeink legfőbb oka. De egyszersmind ez az, ami igazán emberré tesz bennünket. A szabadság - amiért legjobbjaink az életüket adták - egyedül az ember sajátja.

Voltak, vannak népek, akiknek, hogy, hogy nem, erőteljesebb, kifejezettebb a szabadságigényük, mint másoké. Ezzel természetesen nincs szándékunkban semmilyen rangsort felállítani, viszont tény, hogy egyes közösségek erőteljesebben vágynak a szabadságra, míg mások megvannak úgy is, ha csak gyűszűvel mérik nekik.

Ilyen szabadságszerető nép volt és maradt a magyar (is). A közösségek közti ilyen eltérésnek részben a körülmények különbözőségében keresendő a magyarázó oka. Helvétius egyenesen úgy fogalmazott, hogy az emberek a körülmények termékei. Bizonyára van ebben némi túlzás, de van sok igazság is. Forduljunk el a világ zajától, végezzünk önvizsgálatot és ki-ki látni fogja, milyen szerepet játszottak pro és kontra személyisége kibontakozásában, személyes élete alakulásában az életét kísérő, alakító körülmények. Avagy nem épp a körülmények határozták meg könyvünk szereplőinek, hőseinek is a sorsát? Kiét így, kiét amúgy. Az egyikét Fortuna szekerére felpattanva, a másikat épp lehuppanva róla.

Aki pesti srácként, kétkezi munkásként fegyverrel a kezében küzdött, vagy magnóval és jegyzetfüzettel felszerelve riporterként járta a puskaporos helyszíneket, a költő, aki papírra vetette az *Egy mondat a zsarnokságról* borzongató-gyönyörű sorait, úgy szállva szembe a Molochhal, mind-mind egyazon célt követtek. Az ország,

a nemzet szabadságáért folytatott küzdelemnek a szolgálatába szegődtek.

Aminthogy a Lujzikalagor-i csángómagyar Csernik Antal is tette - ha más dimenzióban is -, aki bátorságot véve, ilyen megható sorokat írt Őszentségéhez, II. János-Pál pápához, kérve a szentatyát, nyújtson segítséget anyanyelvünk, magyarságuk megőrzéséhez: *„Szenséges Atyám, kérjük segítsen minket, hogy a csángó falvakban magyar miséket is mondjanak. Nálunk, Lujzikalagorban vasárnap öt mise van, s az öt miséből lehet csinálni egyet magyarul. Románra is szükség van, mert sok román van közöttünk, de legyen magyar mise is, ne maj vesszék el az édes anyanyelvünk. Mink édesanyánkat szeretjük, Szűzanya Máriát szeretjük, Jézus Krisztust szeretjük. S édes anyanyelvünket is szeretjük. Magyarország édes országunk, ne maj szakadjunk el tőle. Kérjük, hogy ezt a jót csinálja meg nekünk!...”*

Vagy gondoljunk a lészpedi Fazakas József bácsira, aki - magyar iskola híján - saját otthonába gyűjtötte falusfelei gyermekeit, elorzott anyanyelvükre tanítva őket. Aki egy kicsit is ismeri a moldvai körülményeket, tudja, hogy ilyesmihez bizony nagy bátorság kellett: *„Jött a rendőr is hozzám, bizonyos, hogy a pap küldte, ő is felelősségre vont: miért csinálom? Meg leszek büntetve érte. Mondom neki: ha bűnös vagyok, meg is érdemlem. De a maguk testvérei ott, Besszarábiában, ha kéri az oroszoktól a román nyelvet, ők is bűnösök?... A törvény is azt mondja, folytattam, a kisebbségieknek joguk van az anyanyelvet művelni. Minket az ezerhétszázhatvannégyes madéfalvi veszedelem, Mária Terézia parancsa kergetett ki Erdélyből... Azóta élünk itt, és használjuk az anyanyelvet. És nem engedjük meg, hogy az kihűljön miattunk...Erre nem tudott mit mondani. Sarkon fordult és elhagyta a házam küszöbét.”*

Szabadság! Bár lehet, hogy sokan megmosolyognak naivságomért, én nem hiszem, hogy ez az érzés végzetesen meggyengült volna az emberekben. Néhány héttel előbb hajtottunk fejet a jelképpé magasztosult Nagy Imre sírja fölött, kivégzésének negyvenedik évfordulójára emlékezve. Senki se választhatja meg életidejét. Mi sem. Mindazáltal a sok rossz mellett, ami osztályrészünk volt,

nekünk megadatott, hogy cselekvő résztvevőkként vagy együtt érző kívülállókként - részesei lehettünk annak a forradalomnak és szabadságharcnak, amely - az 1848-1849-es mellett - történelmünk egyik legdicsőbb pillanata. A nemzet történelme szétválaszthatatlanul öszszefonódott a szabadságért és a méltóságért folytatott sokszázados küzdelmeinkkel. Bizonyára ezért érezzük - drámájával, tragikumával együtt - magunkhoz oly közelállónak ötvenhatot is. Ötvenhat nem relikvia, hanem bennünk munkáló, modelláló valóság. Hogy mennyire lesz formáló ez az erő az elkövetkezőkben, ez attól is függ, hogy élővé, tudatossá tudjuk-e tenni a társadalomban azt az eszmét, nemes ügyet, amiért '56-ban annyian áldozták az életüket vagy kockáztatták a szabadságukat.

Ebben a tudatosító, modelláló munkában az irodalomnak is megvan a maga szerepe. Úgy tűnik, hogy íróink ennek művészi leképezésével máig adósak maradtak. Ötvenhat mindenképpen jelen van a magyar irodalomban, csak az a bizonyos nagy regényeposz, amit oly szívesen olvasnánk, nem készült még el.

Ezeknek az írói törekvéseknek a sorába tartozónak érzem Tóbiás Áron könyvét is. Amúgy egészében is, főképpen pedig azokat a részeket, amelyeket ötvenhatnak és a körülötte gravitáló jelenségeknek szentelt.

Vajon e század- és ezredvégi világ lett másmilyen, mint a régi volt, vagy a mohó vagyonszerzési vágy tette az embereket annyira érdektelenné, ki tudja; ám az tagadhatatlan, hogy valami nincs rendjén ezen a téren, hisz az ötvenhatos szabadságharcosok máig nem kapták meg a társadalomtól azt az elismerést, ami jogosan kijárna nekik, megilletné őket. Tóbiás Áron úgy érzékelteti ezt a defektust, hogy párhuzamba állítja 1848-1849 és 1956 hőseit: „...amikor Ferenc József annyira megbékélt a nemzettel, a még élő veterán 'veres sipkások' meg más idős honvédek számára felállított egy honvéd menházat Budapesten, a régi Kerepesi úton. Ennek az otthonnak lett parancsnoka az író nagyapja, legidősebb Krúdy Gyula, a közben jól megdicsőült honvéd huszárkapitány.

Az egykori negyvennyolcas vitéz hadfiak az első tavaszi naptól késő őszig, az arcukat simogató utolsó napsugárig kiültek a honvédmenház előtti kispadra, a szakáll-

szárítóra. Tereferélni, a régi daliás idők emlékeiről mesélni. Sokszor elgondolkoztam akkoriban: vajon lesz-e még a mi évszázadunk negyvennyolcasainak (az ötvenhatosoknak) egyszer otthonuk, ahol a szakállszárító kispadon előjöhetnek a dicsőséges idők napjainak emlékei? És ki lesz Ferenc József? Egyáltalán: megéri-e még ez a nemzedék a történelmi idők jobbrafordulását?”

Csak abban reménykedhetünk, hogy az idő - előbb vagy később - helyére teszi a dolgokat, függetlenül attól, hogy lesz-e szakállszárító kispad vagy sem.

Nem hiszem, hogy valakinek is elkerülné a figyelmét a könyv első, eszméltető írása: *Mi a magyar?* Én itt, mint relevánst, kiemelném belőle Ravasz László gondolatait. Mert semmit sem érzek sürgetőbbnek, mint amit a kiváló hitszónok és jeles gondolkodó üzen velük: „*Ma többet foglalkozunk azzal, hogy mi a magyar, mint eddig. Azért, mert megéreztük: sürgősen szükséges a magyarság öntudatosítása....*” Ha másért nem, ezért kellene nekünk is haladéktalanul önvizsgálatot végezni, kideríteni, melyek mibenlétünk főbb meghatározói? Szükség van ilyen kollektív reflexiókra azért is, hogy tisztában legyünk a társadalom lét- és helyzettudatával, lehetőségeinkkel és elodázhatatlan teendőinkkel. Hogy itt az országban és bárhol a nagyvilágban tiszta és hiteles képet alkossunk és terjesszünk magunkról. A sikeres önépítésnek is nélkülözhetetlen feltétele a pontos diagnózis. Szükség van a tisztánlátásra azért is, hogy kizárjuk magunk közül a gyalázkodókat, a semmi alantastól, aljasságoktól vissza nem riadó lejáratók légióját, akik, önző érdekből azon mesterkednek, hogy minél rosszabb fényben tüntessék fel az országot, a nemzetet. „Zavarosban könnyebb halászni...”

Tudnunk kell hol tartunk, mik a kötelességeink, miben reménykedhetünk, mit kell tennünk, hogy az ország népe - hű maradva ezeréves hagyományaihoz és múlhatatlan értékeihez - bizakodva nézhessen a küszöbön álló harmadik ezredév felé.

Mi a magyar? - kérdezzük a két világháború közötti vitára utalva. *Magyar az, amit álmainkból valóra váltottunk.* Mi vagyunk mi tehát? Tárgyiasult képességeink. Sőt ennél is több, hisz az ismét és újfent ránk zúdult durva túl-

erő hányszor késleltette vagy akadályozta meg a kollektív szabad kibontakozást a századok alatt!?

A „magyarság lényeg-meghatározó önismerete” árnyékként kell hogy kísérjen bennünket a történelmi menetelés rögzös útján. Ámde ez az önismereti kép csak akkor lehet igaz, ha immanens, vagyis ha minden külső nyomás, furfang, manipuláció nélkül keletkezik. Különben görbe tükör lesz belőle, ami ahelyett, hogy hasznunkra válna, ellenünkre lesz. Ezért korparancs a kötelező lankadatlan éberség!

A huszadik század végén egyenesen kikerülhetetlen az együttműködés. Az elszigetelődés, önkirekesztés akár végzetes is lehet a népeknek ebben a kíméletlen hatalmas versenyfutásában. Ezer szállal fűződni másokhoz! - ez azt jelenti, átvenni és átadni. Átvenni, de nem gépiesen, hebehurgyán, felelőtlenül, hanem szükségleteinkhez igazítva, átlényegítve, magyarítva. Ez akár parancsként is felfogható. Mindent a saját mértékünk szerint! - ezt áthághatatlan követelményként kellene érvényesíteni, valahányszor az ország, a nemzet egészét érintő kérdésekben hoznak döntéseket. Nem feledhetjük, hogy csak az etikummal átítatott politikum igazán emberi, elfogadható és követendő.

Mi hozza közel hozzánk Tóbiás Áron krónikáját? Mindekenelőtt az, hogy a szerző, anno, az ifjúságra oly jellemző „meggondolatlansággal”, vagyis mit sem törődve a lehetséges következményekkel, veszélyekkel, egy igaz ügy mellé állt. Megalkuvások nélkül tette, amit meggyőződése szerint tennie kellett: '56-ról csakis az igazat közölte. Később pedig bárhol járt-kelt is a világban, akár közelünkben, akár távoli tájakon faggatta el-, kíváncsolt nemzetestvéreinket, mindig arccal az életnek, távolból is hazanézőn tette. Milyennek tűnik a Tóbiás Áron könyvéből elénk táruló kép? Tragédiákkal és drámákkal terhes, örömmel és beteljesülésekkel tarkított, tanulságokkal teli, a jövőt illetően pedig reménykeltő, bátorító.

Illyéssel szólva: a legnagyobb bátorság a remény.

1998

MEGÍRÓDIK-E '56 EPOSZA?

Annyira senki se lehet a sors kegyeltje, hogy maga válasz-sza ki azt a történelmi időt, amelyben élni szeretne, tartoz-zon ez akár a (rég)múlt, akár a jövő elképzelt birodalmá-ba. Életidőnk eleve és kényszerűen adott. A mienk jósze-rével a 20. század második fele. Ennek az időszaknak a történelmi-társadalmi tényei alakították személyes sor-sunkat, nagyban befolyásolva, ki mivé válhat. Különös-képpen azok döbbsentek rá erre, akik az elmúlt félszázad során maguk választották az ellenzékiiséget, a totalitárius rendszerrel való tudatos szembeszegülést. De újabban fel-ismerhették ezt az igazságot azok is, akik – személyes hasznót remélve – a hatalom szolgálatába szegődtek, vagy akik a hatalom oldalára sodródtak, mert nem ismer-ték fel idejekorán, hogy a magát emberbarátinak nevező hatalom valójában emberidegen, groteszk.

Ötvenhat hősei közül sokan az életükkel vagy szabad-ságukkal fizettek a Kimérával folytatott küzdelemben va-ló részvételükért. Közülük fizikailag sokan elbuktak ugyan, de morálisan felmagasztosultak a kortársak és az utódok szemében, hiszen szintvalló bátorságukkal, a tár-sadalmi igazságosságért vállalt szenvedésükkel követésre méltó tettet hajtottak végre a magunk és a jövő nemzedé-kek okulására.

A kommunizmus kimúlásával a fiatalabbak számára most igazságot szolgáltatathat az élet. Ám azok, akik szá-mításból álltak a hatalompártiak táborába és most kegy-vesztettek lettek, aligha számíthatnak a nemzet együttér-zésére. Az enervált áldozatokat legfeljebb szánni lehet, együttérezni velük nem. Egyesek kemény számonkérést követelnek, mások elegendőnek tartják, ha kimondunk bi-zonyos igazságokat. A múltó idő, persze, lehűti majd az in-dulatokat és bölcsen, árnyaltan ítél.

Nekünk megadatott, hogy kortársként emlékezzünk az ötvenhatos forradalomra és szabadságharcra, mely törté-nelmünk egyik legdicsősegebb pillanata volt.

Valamely nép, nemzet történelme szervesen összefügg a szabadságért és az emberi méltóságért folytatott küzdel-

mével. Itt a Duna-Tisza táján minket elég bőkezűen részesített belőle a sors. Voltak, persze, belső ellenségek is, akiket időnként jobb belátásra kellett bírni, de az igazán nagy veszélyek – amelyek nemcsak szabadságunktól fosztottak meg, hanem a nép, a nemzet pusztta létét is fenyegették – kívülről érkeztek. A lassan jelképpé növvő ötvenhatot a maga tragikumával, fájdalmaival és veszteségeivel együtt ezért érezzük annyira közel magunkhoz. Ötvenhat eszméi – a haza teljes függetlensége, a személyes és a közösségi szabadság talán most, a mozgásba lendült demokratikus erők kibontakozásával fog életre kelni. Tagadhatatlan, hogy a magyar társadalom elindult egy ígéretesebb jövő irányába, de az is igaz, hogy a helyenkénti ingoványokon csak bizonytalanul lépked.

Ötvenhat nem relikvia, modellértékű eseményként él és hat, remélhetően egyre erőteljesebben. Ám hogyha a történelem más nagy eseményeinek irodalmi feldolgozásával összehasonlítjuk, látni fogjuk, hogy emez sokkal szerényebb, szegényesebb. Ötvenhat eposza még nem íródott meg:

-Miért?

Pomogáts Béla irodalomtörténész: - Nem született meg azért, mert nem volt rá lehetőség. Hiszen '56-tól '89-ig Pozsgai Imre nevezetes bejelentéséig, amely átértékelte a hivatalos szemléletet, és az addig ellenforradalomnak nevezett történelmi eseményt népfelkelésnek nevezte – ez az egész kérdéskör tabu volt. A legveszélyesebb volt ezt a tabut megérinteni, felborítani pedig egyáltalán lehetetlen volt.

- Az írók nem írhattak volna az asztalfióknak, mint már annyiszor?

- Magyarországon asztalfióknak nem íródtak művek. Ez lehet akár fájdalmas is, de tény, hogy olyan időszakokban, amikor fölszabadulhattak volna a kéziratok, semmi sem került elő az asztalfiókokból 1989 után sem.

Nagy ötvenhatos regényünk nincs, viszont ez nem jelenti azt, hogy ne volnának ötvenhatos regényeink. Hiszen a magyar regényirodalom ennek ellenére is birkózott ötvenhattal, mert mindenki, aki Magyarországon az iro-

dalomban szerepet játszik és tekintélye van, személyes tapasztalatként élte meg ötvenhatot. Tehát az a néhány nap – tanulásaival együtt – beépült az életművekbe. Voltak, akik áttételesen, egy utalásos rendszer keretében hajtották végre, mások epizódszerűen, a regények többé-kevésbé fontos mozzanataként építették be, de azt hiszem, senki sem tudta függetleníteni magát tőle. Ötvenhat mindenképpen jelen van a magyar irodalomban, csak éppen az a bizonyos nagy regényeposz, amit oly szívesen olvasnánk, nem készült el, és bizonyára most már nem is fog elkészülni.

- *Elképezhető, hogy az írók nem tudták hogy minősítsék?*

- Az emberek tudták, hogy minősítsék, de ötvenhatról mint forradalomról, nyilvánosan nem lehetett beszélni egy nagy regényszerkezet keretében, sem hangot adni róla. Márpedig egy író nem szokott úgy hozzáfogni egy történelmi eseményt összefoglaló nagy műhöz, hogy teljesen reménytelen a nyilvánosságra hozatala.

- *Történelmünk nagy eseményeinek irodalmi feldolgozásában ötvenhat cezúrát jelent?*

- Igen. Huszadik századi történelmünknek ez az egyik legnagyobb eseménye. Olyan forradalomról van szó, melyet a magyarság kezdetben győzelmesen vívott meg, csak az idegen hadsereg támadása miatt bukott el. Ennek a forradalomnak ugyanakkor világtörténelmi jelentősége is van, mert ötvenhat volt az első olyan nagyobb történelmi esemény, amely teljes mértékben szakítani kívánt a szovjet totalitárius rendszerrel. Egyébként annak idején Raymond Aron, a híres francia szociológus nevezte el az első antitotalitárius forradalomnak ötvenhatot, amely a XX. században először lépett fel a kizárólagosságra törekvő totalitárius rendszer ellen. Ebből az következik, hogy az európai és a nemzeti historiában szerepet játszó történelmi eseménynek az irodalomban is fordulatot kellett hoznia, hiszen sok mindent megváltoztatott mentalitás-történetileg is. Az emberek teljesen másképp gondolkoztak ötvenhat után, mint ötvenhat előtt. Azok az erkölcsi és magatartásbeli értékek, amelyeket ötvenhat egyik napról a másikra felhalmozott, talán most fogják kifejtteni hatását.

- *Annak, hogy az ötvenhatról szóló átfogó irodalmi mű késik, nem lehet-e oka az a körülmény is, hogy a szabadság kapujából a diktatúrába visszapillantani nem túlságosan kellemes?*

- El tudom képzelni, hogy a köznapi életben az emberek nagy átlagánál ezek a visszapillantások már fölöslegesnek tűnnek, hiszen mindenki el van foglalva a saját életének gondjaival. A társadalom egyik része elemi gondokkal küszködik, és ezeket szeretné valahogy megoldani. Mások viszont a most kibontakozó polgárosodás keretében alapítják meg vállalkozói életüket, és nem fognak történelmi tanulságokkal bíbelődni. Azonban a társadalom számára mégis csak nélkülözhetetlen, hogy ezeket a tanulságokat megfogalmazza, hogy a múlttal számot vessen, és hogy mindent, ami a múltból mint igazság és példa leszűrhető, a maga számára birtokba vegye. Az 1956-os forradalom nagyon sok tanulságot és igazságot rejt magában, és ezeknek a mozgósítása, életre keltésük, a társadalom mentális és politikai csatornáiba való bevezetésük nagyon fontos feladat. Ez, persze, elsősorban nem a szépirodalom feladata, hanem az ismeretterjesztése, a tudományos kutatásé, a publicisztikáé, de a politikai életnek és az irodalomnak is részt kell vállalni a feladatokból. Meg sem kerülhetné őket, hiszen a magyar irodalom a nemzetnek a hangja (volt). És hogyha a nemzet számára meg kell fogalmazni valamilyen időtálló igazságot, akkor az irodalom nem háríthatja el magától ezt a küldetést.

- *Válságos időkben a hiteles értékek köztudatba való átvitelének életbevágó jelentősége lehet.*

- A múltat a magyarság számára újra meg kell hódítani. Itt az elmúlt negyven esztendőben a múltról is más képet alakítottak ki, mint a valóságos. Átrajzolták a magyar történelmet, bizonyos fehér foltokat teremtettek a történelmi folyamatosságban, ezeket most el kell tüntetni. Ha egy nemzet túl akar jutni egy olyan történelmi tragédián, mint amilyen a magyarságot a XX. században többször is érte, akkor először is tisztában kell lennie önmagával, meg kell ismernie saját történelmét, önnön múltját. Mert, egyebek közt, meg kell tudnia, mire alkalmas, és azt is, hogy mire képes. Ez csakis a múlt tapasztalataiból, ismeretéből szűrheti le.

A múltat azért kell megfelelő módon birtokba venni, mert rá kell hogy alapozzuk a szilárdabb jövőt. Amikor egy házat rosszul, nem annak a talajnak megfelelően építenek fel, le kell bontani mindent, ami rossz, és újra kezdeni az építkezést. Így mi is: hogyha most egy új történelmi korszakot akarunk nyitni, vissza kell térnünk az alapokhoz. Elengedhetetlen követelmény, hogy helyesen ismerjük meg történelmünket.

Ez, persze, nemcsak a magyarságra vonatkozik, hanem egész Közép-Európára, hiszen itt mindenütt az újrakezés, az önfelfedezés, a nemzeti identitás helyreállítása került napirendre, és ez a múltnak teljes birtokba vétele nélkül nem képzelhető el.

- *Ebben a gondolati összefüggésben maradva: megítélésed szerint a mai középnemzedéknek – és még inkább a fiataloknak – milyen a magyarságról alkotott felfogása?*

- Való igaz, hogy még tíz évvel ezelőtt is egészen rossz, mondhatni tragikus volt ebben a tekintetben a helyzet. Főleg az iskolások körében volt kétségbeejtő a szituáció, mert szinte semmit se tudtak a teljes magyarság életéről. De azóta jócskán javult a helyzet, hisz ma már azért a legfontosabb erdélyi vagy felvidéki, sőt már a nyugati írókat is birtokába vette a hazai köztudat. Én nem hiszem, hogy ma még volna olyan kulturális réteg, amely ne hallott volna Sütő Andrásról, illetve ne olvasott volna tőle.

A helyzet nagyon sok tekintetben javult, de még nagyon sok a tennivaló, mert stratégiai célként kell kitűzni, hogy a megmaradt Magyarországon (is) mindenki az egész magyarságban gondolkozzon, még hozzá nemcsak úgy, hogy ismerje, mit írt Sütő András vagy Dobos László vagy Cs. Szabó László, hanem hogy ismerje azokat a tájakat is, amelyeken a magyarság él. A magyar történelem nem magyar történelem Erdély vagy a Felvidék nélkül. És a magyar kultúrát, a magyar múltat nem lehet birtokba venni úgy, hogy valaki ne lenne otthonos Kolozsváron, Pozsonyban vagy Kassán.

Ebben a tekintetben azt hiszem, hogy még nagyon sok a tennivaló. Én például azt szeretném, ha az iskolákban a földrajzórán nemcsak a mai Magyarország földrajzát, hanem a magyar tájnak a földrajzát is tanítanák, a Kárpát-medence földrajzát.

Ez a legteljesebb mértékben hozzátartozik nemzeti identitásunkhoz. Megítélésem szerint nincs és nem is lehet ebben semmiféle bántó szándék más nemzeteknek címezve, hiszen nincs ebben semmiféle revíziós politikai célzat. Egyszerűen arról van szó, hogy egy népnek kötelessége ismerni és birtokába venni a saját kultúráját, múltját, történelmét.

Úgy gondolom, hogy ugyanez vonatkozik a szomszédos népekre is. Azt is a legtermészetesebbnek tartom, hogy például az iskolákban arról is tanítsanak, hogy Pesten és Budán a reformkorban milyen szlovák kultúra élt és működött. Tehát az ilyesmi egymás jobb megismerésének és a kiengesztelődésnek lehet a kerete, és nem valamiféle nemzeti konfrontációnak.

Ötvenhat szelleme azt sugallja, hogy az igazság kimondása és tudomásulvétele lehet az a reális alap, biztos fundamentum, amelyre építeni kell és szabad a jövőt, még a nemzetek közötti együttműködésben is.

1991

A REGÉNYÍRÁS ÉS NEHÉZSÉGEI

Valamely kor, nép vagy nemzet irodalma ama kor, nép vagy nemzet életének és lelkiismeretének egyféle lenyomata, tükre. A valóság művészi ábrázolásmódjai közül az irodalomnak van a legnagyobb lehetősége arra, hogy az életről a legteljesebben és a legárnyaltabban szóljon. A társadalom s az emberek számára pedig azért nélkülözhetetlen, mert a személyiség a maga teljességében benne és általa fejezhető ki legjobban.

Ennek az ezer alakot öltő igazságnak a jegyében cseréltük ki gondolatainkat Domokos Mátyás irodalomtörténésszel a Tokaji Írótáborban 1991-ben.

Mivel a történelem úgy hozta, hogy a magyarság számára a földrajzi és a szellemi haza nem ugyanaz, erkölcsi kötelességünk ez utóbbi létrehozásán és megőrzésén fáradozni. A szellem nem ismer politikai határokat: országhatároktól függetlenül a magyar irodalom egységes, az egészre kell figyelmeznünk.

- Szóljunk bevezetésképpen arról a történelmi leckéről, ami az elmúlt negyvenöt esztendő regényterméséből kitetszik:

- Olyan hatalmas anyag ez, hogy lehetetlen részleteiben is kiértékelni a '45 utáni időszak magyar irodalmát. Ezért én inkább arra összpontosítanék, mit mutatott meg a magyar regény az elmúlt negyvenöt év történelméből.

- Elvárhatunk-e olyasmit a regénytől, amit jogosan számon kérünk a történelemkönyvektől?

- Nem is ez az irodalom feladata, de azt minden olvasó ember tudja, milyen jó és fontos, ha magas esztétikai szintű regényekben megelevenedik a megélt élet, a történelem. Nagyon nagy példát mondok: Tolsztoj a *Háború és béké*ben ötven év távlatából olyan elevenen írta meg az Európa sorsát átformáló napóleoni időket, az oroszországi hadjáratot és Kutuzov győzelmét a betolakodó francia seregek fölött, hogy igazában abból tudjuk, mi történt ott akkor, még ha esetleg nem is éppen úgy történt, ahogy az író leírta. Ezért érezzük szükségét – szakmabeliek és olvasók -, hogy a regény adjon minél teljesebb képet az

életről. Ha a regénynek arra a jelenetére gondolok, amikor Andrej herceg sebesülten fekszik a csatatéren, nem tudja mi történik vele, csak nézi a vonuló felhőket az égen és egyszer csak hirtelen rádöbben, hogy az élete bármely pillanatban vége szakadhat, itt Tolsztojnak olyasmit sikerült kifejeznie, ami egyszerre katonai dolog, történelem és mélységes filozófia. Nos, éppen ebben van az író illetékessége: élményszerűen ábrázoljon igaz emberi sorsokat. Meggyőződésem, hogy a világtörténelem jelentős eseményei közül még a nem olvasó emberek is azt ismerik igazán, amit megírtak a regényírók.

- *Milyen összefüggés látható történelmünk és regényirodalmunk között?*

- A mi irodalmunk elég furcsa viszonyba került tulajdon történelmével – kényszerű okok miatt. Itt az írotáborban el is hangzott egy olyan megjegyzés, hogy nagyon nehéz íróilag megemésztetni a sorozatos vereségeket, a csüggesztő élményeket, és figyelembe kell venni, hogy akit legyőztek, az nem végezheti el teljesen szabadon és tisztán ezt a számvetést. Márpedig 1848 után a magyar irodalomra rátelepedett a Bach-korszak a maga elnyomógépezetével, 1918-at követően bekövetkezett a történelmi Magyarország szétesése. Amire egyébként figyelmeztetett az irodalom. Ady megjövendölte, hogy azon az úton, amelyen Magyarország halad, az vár rá, ami bekövetkezett. Ő ezt már nem érte meg, viszont az utána jövő nemzedék írói ezt élték át, ezzel telt el az ifjúságuk. Például Németh Lászlót ez döbbsentette rá arra, hogy az ő írói feladata: tájékozódni és megtalálni egyfajta korszerű kivezető utat Magyarország számára. Ezért ábrázolta már első regényeiben is a korabeli Magyarország társadalmát, ami nem szociográfia és nem történelem, hanem valami más és több is annál. De éppen ő jegyezte meg, hogy a jó társadalmi regények idővel fontos és hiteles történelmi regényekké is válnak.

- *Eszerint Móricz, Krúdy vagy Kosztolányi regényei történelmi regények is?*

- Bizonyos vonatkozásokban igen, hiszen ha valaki arra kíváncsi, milyen volt egy vidéki kisváros élete a két háború között, hiteles képet kap róla, ha elolvassa a *Rokonokat*. Ha pedig az iránt érdeklődik, hogyan élt egy tanár

azokban az időkben, megtudhatja, ha elolvassa Kosztolányi *Aranyasárkányát*. Folytathatnánk a példákat.

- *Néhány nap, sőt több hét alatt se lehetne kimeríteni egy ilyen fontos témát...*

- Valóban nem. Ráadásul az elmúlt negyvenöt év a magyar történelemnek egy igen kritikus szakasza volt, amikor is a társadalom életében olyan mélyreható változások történtek, amelyeket az irodalomnak is le kell reagálnia ahhoz, hogy az élet többé-kevésbé normális mederben haladjon. Meg kell tehát vizsgálni az elmúlt negyvenöt év magyar útját. Mert igenis volt magyar út, amit a pártállamban úgy fejeztek ki: nemzeti sajátosság. Ez frázis ugyan, de igaz, hogy ami nálunk a szocializmus éveiben történt, másképp történt, mint a szocialista Romániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban vagy a Szovjetunióban. Nagyon fontosak az azonosságok, de még fontosabbak a különbségek, mert bennük rejlik a nemzeti sors.

- *Milyen mértékben tudta megfogalmazni ezt a regény? Milyen fontos igazságokat, féligazságokat vagy hamis gondolatokat írtak le az elmúlt negyvenöt év magyar regényirodalmában?*

- Az ábrázolt kép nagyon töredékes, aminek természetesen több oka van. Nagyon sokszor útját állták például annak az alkotói törekvésnek, hogy az író a maga látomását a magyar életről brutális nyíltsággal megírja, kifejezze. Magyarországon az irodalom intézményrendszere állami kézben volt, s a hatalom olyan ideologikus képet alakított ki az életről, amely legtöbbször nem felelt meg a valóságnak, és egyáltalán nem vette jó néven, mi több, ahol tehetette, megakadályozta, hogy a művek híuen, igaz módon tükrözzék azt. Ezért ha egy külföldi – nem ismerve az akkori magyar valóságot – arra kérne, mondjak néhány regényt, amelyek arról szólnak, mi történt Magyarországon az elmúlt negyvenöt évben, zavarba jönnék. Hisz kevés olyan nagyobb lélegzetvételi művet említhetnék, amelyekről úgy érezném, nyugodt lélekkel odaadhatom, mert belőlük megismerheti az elmúlt félszázad magyar valóságát.

- *Nagyon fontosnak érzem az alkotói munka és a politikai hatalom viszonyáról szóló érvelését.*

- Ez nagyon bonyolult kérdés. Most valami olyasmit említenék, amiről ritkábban szoktak beszélni. Ha igaz az, hogy az író nem lehet meg személyes tapasztalatok nélkül, akkor ez azt is jelenti, hogy sok olyasmit megír, amivel egyeseket megbánthat, megsérthet. Az író megsebzí a környezetét, de ez másképp nem megy. E tekintetben az írói mesterség elég gyilkos dolog. Móricznak mondhatni az vitte sírba az első feleségét, hogy Janka úgy érezte, férjének nincs joga ahhoz, hogy kirabolja a hozzá legközelebb álló emberek életét. De Móricz e nélkül nem tudott létezni. Miután Janka meghalt, és Móricz elvette Simonyi Máriát, nem sokkal a házasságkötés után azt írta Debrecenbe egy hölgynek, hogy Simonyi Mária nem ad anyagot. Nem ad anyagot! Valóban az a helyzet, hogy az író – képletesen szólva – kibelez. Benne vájkál alanyában. Kosztolányi azt vallotta: meg tudom mondani, hogy figuráim közül X vagy Y kinek a kalapját viseli, kitől kölcsönöztem a szemét, a szokásait, a beszédfordulatait. Elég egy gesztusra ráismerni ahhoz, hogy valakinek a lelke vére folyjon.

- A regényírás annyira időigényes, hogy akár fel is merülhet az emberben a kérdés: megéri-e regényt írni?

- Regényt írni ma óriási kockázat. Évekig tart. Eközben az írónak biztosítania kell a maga és családja megélhetését. Azzal is kockázatot vállal, hogy a megírás hosszú ideje alatt esetleg több részt is át kell dolgoznia, újra kell írnia. Márpedig naponta csak egy, két, legfeljebb három oldalt tud megírni. És mi lesz, ha a regény nem talál kedvező fogadtatásra? Ez a magyarázata annak, hogy sok remek novella és kisregény született, nagyregény viszont annál kevesebb. Az ilyesmi nem kizárólag tehetség dolga. Regényíróként minél mélyebben ismertem volna az ötvenes-hatvanas évek hadseregének az életét, annál kevésbé hihettem volna, hogy katonaregényem – ha megírtam volna – meg is fog jelenni. Rengeteg olyan területe volt az elmúlt negyvenöt év magyar valóságának, melyekről egyszerűen nem volt szabad szólni. A katonaság ilyen szempontból nagyon érdekes: alig akad még rossz katonaregény is. A katonaságról mint életformáról még ponyvákat sem igen írtak. Igaz, nekünk voltak objektív

nehézségeink is: ilyen volt a szocializmus művészetpolitikája, az irodalommal és az írókkal szemben támasztott elvárások.

- *Ön azt mondta, hogy töredékes az a kép, amit az elmúlt negyvenöt év irodalma saját koráról felmutat. Remélhető-e, hogy az elkövetkezőkben jelentős alkotásokban teljesebb és hiteles képet fogunk kapni azokról az időkről?*

- Szeretném hinni, de ez nehéz feladat. Többen is úgy vélik, hogy – a szocializmustól függetlenül – túl vagyunk a magyar irodalom aranykorán. Annak a csodálatos gazdagságnak, mely a *Nyugat* indulásától jellemezte a magyar irodalmat, vége. Divatos és majdnem cáfolhatatlan nézet, hogy ma nincs annyi tehetség. Való igaz, a nagyok már bizonyítottak, a maiak pedig még nem érkeztek révbe, virtuálisan egy pálya van előttük.

De lesznek, akik visszanéznek. Nem haraggal, hanem megértéssel. Haraggal nem is szabad visszatekinteni, mert az irodalomban a megértés az igazán fontos. Minél teljesebben értek meg valamit, annál pontosabb lesz az ítéletem, feltéve, hogy megszületik.

Gond azonban, hogy az emlékek megkopnak. A tizenöt, húsz évvel ezelőtti dolgokra nem tudunk részletekbe menően visszaemlékezni. Úgy, ahogy egy regényben meg kell jelenniük. Sikerül-e újratерemteni az egykori valóságot, egy-egy emberi sorsban hitelesen és meggyőzően ábrázolni olyasmit, ami általában jellemzi azt a kort, ez a nagy kérdés. Mégis reméljük, hogy eljön az idő, amikor fontos és igaz regények születnek az eltelt fél évszázad magyar valóságáról.

1991

ÚJRAÉLEDŐ ERDÉLY (?)

HA KISEBBSÉGI IS, TELJES ÉRTÉKŰ

A kisebbségi magyar irodalmak közül az erdélyi a legnagyobb, és Magyarország irodalomkedvelő közönsége számára a legismertebb. Olyan irodalomtörténészek, mint Jancsó Elemér, Sőni Pál, a fiatalabbak közül Kántor Lajos és Láng Gusztáv könyveikben igyekeztek feldolgozni évtizedek irodalmi termését.

- *Tudomásom szerint Pomogáts Bélának nincsenek erdélyi gyökerei. Tősgyökeres anyaországiként miért vállaltad fel mégis az erdélyi magyar irodalom ügyét, hisz annak idején a hatalom az ilyesmit nemhogy nem honorálta, hanem akadályokat gördített elé?*

- Mint minden vállalkozásnak, ennek is megvan a maga története. Annak idején olyan magyarországi írók, irodalomtörténészek kezdtek felvállalni az erdélyi magyarság és az erdélyi magyar irodalom ügyét, akik onnan érkeztek, vagy volt valamilyen erdélyi családi hátterük. Nekem ilyen nem volt. Persze ismertem az erdélyi magyar irodalmat, hisz diákkoromban végigolvastam Tamási Áront, Nyirő Józsefet, Kós Károlyt. A költők közül Áprily Lajost, Dsida Jenőt és Reményik Sándort. Könyveik megvoltak a családi könyvespolcomon is, mivelhogy a harmincas, negyvenes években az erdélyi írók nagyon népszerűek voltak Magyarországon. Diákként olvastam Kuncz Aladár *A fekete kolostor* című művét is, aminek szintén egy kis családi előtörténete volt. Kuncz Aladár egy budapesti klinikán halt meg 1931-ben. Mint fiatal orvos, azon a klinikán dolgozott akkor az édesanyám, aki látta az író. Nem állítom, hogy ismerte, de látta.

- *Ilyen előzmények köteleztek el az erdélyi irodalomnak?*

Ezek csak belejátszottak az elkötelezettség kialakulásába. 1956-ban egyetemi hallgató voltam a budapesti bölcsészkaron. Ugyanazon év szeptemberében Bóka László professzor felszólított bennünket, kezdjünk el töprengeni azon, miről fogunk szakdolgozatot írni. A forradalmat megelőző hónapok lelkesítő lázában arra gondoltunk Gömri György barátommal, hogy az elhallgattatás évti-

zedei után, a magunk számára, felfedezzük az erdélyi magyar irodalmat. Gömöri Dsida Jenő költészetét választotta, én pedig Kuncz Aladárt. Kuncz Aladárhoz nemcsak *A fekete kolostor* vonzott, hanem az az irodalomszervező szerep is, amit ő az *Ellenzéknél*, illetve az *Erdélyi Helikon* alapító szerkesztőjeként betöltött. Hozzákezdünk a szakdolgozatok megírásához, de közbejött a forradalom. Gömöri Angliába menekült, én pedig éppen hogy be tudtam fejezni az egyetemi tanulmányaimat, és beadtam a szakdolgozatomat, amely vázlata volt egy olyan munkának, amit akkor szerettem volna elvégezni.

- *Ez azért nem sikerülhetett, mert vizsgálati fogságba, majd internáló táborba kerültél, ahonnan 1960-ban szabadultál, amnesztiával. Azután mi történt?*

- Nehéz évek következtek. Egy évig rendőri felügyelet alatt álltam. 1961 ősztől előbb helyettes, majd kinevezett tanár voltam egy újpesti technikumban. 1964-ben kezdettem el megint publikálni, főleg irodalomtudományi szakfolyóiratokban. 1956 őszen kerültem be mint tudományos segédmunkatárs az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetébe. Ekkor szedtem elő a régi jegyzeteimet, és kezdtem el írni a Kuncz Aladárról szóló könyvem, amely némi késéssel, 1968 nyarán jelent meg. Ez volt az első könyvem.

- *Volt-e ennek irodalomtörténeti munkásságodra nézve valamilyen következménye?*

- Volt. Az egyik az, hogy visszavonhatatlanul elkötelezettje lettem az erdélyi magyar irodalom történeti feldolgozásának. Beleástam magam a dokumentumokba. Végignéztam az *Ellenzéket*, a *Keleti Újságot*, azokat a nagy napilapokat, amelyek ennek az irodalomnak a fejlődésében igen fontosak voltak. Többször is átolvastam az *Erdélyi Helikont*, végiglapoztam a *Pásztortűzet*, megismerkedtem a *Korunkkal*, és persze olvastam az erdélyi irodalmat. Összegyűjtöttem a legfontosabb könyveit.

- *Az 1968-ban megjelent könyved bizonyos feltűnést keltett Erélyben...*

- Az erdélyi magyar értelmiség észrevette azt, hogy van valaki Budapesten, aki az erdélyi magyar irodalommal foglalkozik. Amikor – részben könyvemnek köszönhetően – 1969 januárjában egy háromhetes akadémiai

ösztöndíjat kaptam Erdélybe, bejártam a nagy városokat, Brassót, Marosvásárhelyt, Kolozsvárt, és szinte minden-
kivel megismerkedtem, aki az erdélyi magyar irodalmi
életben számottevő egyéniség volt. Ráadásul Bukarestbe
is eljutottam, ahol elég sok íróval találkoztam. Ebből az
időből való barátságom Méliusz Józseffel, Szemlér Fe-
rencel, Beke Györggyel, Lőrinczi Lászlóval, akik akkor
Bukarestben éltek. Ekkor ismertem meg Marosvásárhe-
lyen Sütő Andrást, és ekkor barátkoztam össze Kolozsvá-
ron Kántor Lajossal, Láng Gusztávval, Kányádi Sándor-
ral, Bálint Tiborral, Szilágyi Istvánval, Lászlóffy Aladár-
ral. Eljutottam Kós Károlyhoz is, akihez a következő
években, valahányszor Kolozsváron jártam, mindig elza-
rándokoltam, és örömömre bensőséges viszonyt sikerült
kialakítanom vele.

1971-ben akadémiai ösztöndíjjal több mint egy hóna-
pot Kolozsváron töltöttem. Akkor készült a *Korunk* emlé-
kezetes irodalomtörténeti száma. A szerkesztőség valami-
képpen be akarta mutatni Kós Károly tevékenységét és az
Erdélyi Szépmíves Céh munkáját, ami az idő tájt nem volt
kifejezetten preferált Romániában. A szerkesztőség egy
beszélgetést tervezett Károly bácsival, és ő engem válasz-
tott a beszélgetés partneréül. Később egy televíziós be-
szélgetést is készítettem vele. Nagyon örültem, hogy bi-
zalmába fogadott, ettől kezdve mindig meglátogattam,
amikor Kolozsváron jártam.

- 1969-től kezdve az erdélyi magyar irodalom iránt el-
kötelezett irodalomtörténésznek számítottál. Ezt követően
egymás után jelentek meg tanulmányaid és könyveid az
erdélyi magyar irodalomról.

- Igazán nem volt könnyű munka. Számtalan esetben
tapasztaltam a hatalom elégedetlenségét azért, amit csi-
náltam és csinálok. A hatvanas évek második felétől ve-
szek részt a szakmai, irodalmi életben, de 1990-ig nem ré-
szesültem semmiféle irodalmi díjban. 1990-ben kaptam
meg a Magyar Tudományos Akadémia díját az erdélyi
irodalommal foglalkozó munkáimért, 1991-ben pedig Jó-
zsef Attila díjjal tüntettek ki.

Ezt csak azért említem, hogy érzékeltessem: az erdélyi
irodalommal foglalkozni bizony nem tartozott a méltá-
nyolt feladatok közé. Inkább a túrt, nagyon sokszor pedig

a tiltott kategóriájába sorolták. Öröm is néhány durva támadás írott emlékét. Ebben az elutasításban E. Fehér Pál fújta a legharsányabban a trombitát. Egyébként nemcsak én jártam így, hanem nagyon sokan, például Czine Mihály, Ilia Mihály, Görömbei András és mások.

- *Ezeknek az időknek szerencsére vége.*

- Örülök neki. Ugyanakkor bizonyos kesernyés mosollyal veszem tudomásul, hogy ma, ha az ember kimegy az utcára, még a fákról is Erdély-szakértők esnek a nyakába. És hogy azok, akik valamikor semmiféle tanújelét nem adták annak, hogy érdekli őket az erdélyi magyarság sorsa, sőt kifejezetten szembenálltak azokkal a törekvésekkel, amelyeket mi akkor képviseltünk, ma az erdélyi magyarság legnagyobb híveinek próbálják mutatni magukat, és ki akarnak oktatni bennünket az erdélyi magyarság szolgálatából. Ezelőtt egy évvel még abban reménykedtem, hogy – mint a politikai gyermekbetegségek általában – az újdonsült Erdély-rajongók is csillapodni fognak, és a dolgok menete visszatér, erkölcsileg is, a rendes kerékvágásba. Ma már nem vagyok ebben annyira biztos. Keserűen tapasztalom, hogy a karrierizmus, a múlt átfestése és a hősi múltnak a kreálása némelyek részéről milyen tartós törekvést jelent. Esterházy Péter egyik híressé vált szállóigéje jut eszembe: „Nagy a forgalom a damaszkuszi úton”. Én ezt a szállóigét is elég keserű szájjal veszem tudomásul, ugyanis amikor Saulusból Paulus lett, akkor ő a vértanúság felé indult el, útja a mártírium felé vezetett, és nem államtitkár és kormányfő-tanácsos lett belőle. Vagy idézhetnék egy másik, éppen Erdélyben hallott mondást: „Kevesen voltunk, sokan maradtunk.” Ez is az általánosan tapasztalt karrierizmusra vonatkozik. Ennyit arról, ami velünk az erdélyi magyar irodalom ügyében történt.

- *Az erdélyi magyar irodalomnak nagyon sok karakteres tulajdonsága, vonása van, amelyek abban a folyamatban alakultak ki, amelyben ez a közösség tudatára és saját jelentőségére ébredt. Először az erdélyi tájat fedezte fel ez az irodalom, amely kétségkívül más, mint a magyarországi. Utána az erdélyi történelem eseményeit, hőseit, szellemiségét találta meg. Végül pedig a jelen idejű erdélyi élet sajátos transzilvanizmusát.*

- Ezzel nagyjából egyetértek. Az a véleményem, hogy valóban az erdélyi magyar irodalomnak a színvilágát igen nagy mértékben megszabta az erdélyi táj, az erdélyi természet. Hiszen ez volt az egyetlen olyan magyar kulturális táj, amelynek a magas hegységek világa is része volt.

Tulajdonképpen három nagy magyar kulturális tájról lehet beszélni: a Dunántúlról, az Alföldről és Erdélyről. A Felvidék magashegyi világa nem tartozott igazából a magyar kulturális tájak közé. Pozsony, Komárom, Kassa inkább kisalföldi vagy dombvidék jellegű városok voltak, s így lettek a felvidéki magyar kultúra tűzhelyei.

Dunántúlnak megvan a maga hagyományos, a természeti környezet által megszabott színvilága. Ugyanez jellemző az alföldi tájra, a Duna-Tisza közére, Petőfi szeretett rónájára is.

A harmadik nagy természeti környezetben elhelyezkedő kulturális táj Erdély. A magas hegyek, a havasok, a szegélyerdők, a pisztrángos patakok világa behatolt az erdélyi költészet és irodalom sejtrendszerébe.

A másik ilyen tulajdonság az erdélyi történelem a maga drámai, sokszor tragikus menetével, amely egy nagyszabású kulturális érzületnek, egy sajátos lelkeségnek a kiindulópontja és a hordozója lett. Nem véletlen az, hogy a magyar történelmi regény Erdélyből indult, és hogy egyáltalán a magyar elbeszélő prózának a forrása az erdélyi emlékirat-irodalom. Kemény János, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata és mások, akik műveikben érzékeltetik azt a történelmi levegőt, amely Erdélyre oly jellemző. A magyar történelmi regény létrehozói – Jósika Miklós, Kemény Zsigmond – is erdélyiek voltak. A történelmiség, a történelem iránti érzék nagyon is jelen van az erdélyi irodalomban.

És végül ott van, ahogy Kuncz Aladár is mondta, a jelen idejű magyar társadalomnak a népi világa. Az a sajátos népi világ, amit leghatásosabban és legismertebben Tamási Áronnál, Nyirő Józsefnél, Kacsó Sándornál, Böződi Györgynél találunk meg. A székelység irodalmi ábrázolásaira gondolok.

De nemcsak a székelységről beszélhetünk, hisz a Kalotaszegnek is megvan a maga irodalmi képe Kós Károly műveiben. Sőt, megvan az erdélyi magyar városoknak,

Kolozsvárnak, Gyulafehérvárnak, Marosvásárhelynek is a maga irodalmi ábrázolása és hagyománya, például Bánffy Miklós, Molter Károly, Karácsony Benő és Berde Mária műveiben.

Az erdélyi élet egy kicsit mindig is más volt, mint a dunántúli vagy az alföldi, az anyaországi. Jobban érvényesült benne a múlt, mert az erdélyi magyar történelem hol erőteljesebben, hol gyengébben, de mindig veszélyeztetett volt. Elevenebben élt benne a nosztalgia a nyugati kultúra, a nyugati civilizáció iránt. A Dunántúl természetes módon fogadta be a nyugatról jövő hatásokat, mert nyugati határai mindig nyitva álltak. Erdélynek védekeznie kellett: elsősorban keleti irányban. Védekeznie kellett a tatár betörésekkel, a török függőséggel és a román előzőnléssel szemben. Ezért kelet felé mindig zártabb volt, nyugat felé pedig nyitottabb, de ezért a nyitottságért meg kellett küzdenie. Az erdélyi magyar kultúra nem olyan természetes módon asszimilálhatta a nyugat felől jövő hatásokat, mint a dunántúli vagy a felvidéki. A tudást meg kellett szerezni. Diákként, teológusként ki kellett menni a nyugati egyetemekre, és hazahozni a tudást, mint ahogy Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és sokan mások tették.

Úgy gondolom, hogy az erdélyi magyar irodalomban valóban meghonosodott egy sajátos erdélyi regionalitás. Meghonosított egy olyan regionális kulturális karaktert, amely természetesen nem tért el az egyetemes magyar kultúra jellegétől, sőt ennek egy nagyon fontos alkotórészét hozta létre. Egyébként a nagy kultúrák önmagukban bizonyos változatokat alakítanak ki. Az északnémet és a délnémet, az északfrancia és a délfrancia kultúra is ilyen változatokat jelent a jelenlegi kultúrákon belül. A magyar kultúrában – mint az egyik európai nagy kultúrában – élnek ezek a változatok: a dunántúliság, az alföldiség és az erdélyiség változatai.

- A kisebbség fogalma felidézi az emberekben az alárendeltség, a kiszolgáltatottság képzetét, gondolatát. Ezért az emberi jogok érvényesítéséért folytatott egyetemes küzdelemben mintha egyre inkább idejétmúlttá, anakronisztikussá válna. Vannak, akik a fogalom helyettesítését, valamilyen újjal, korszerűvel való cseréjét sürgetik.

Ha ez bekövetkezne, érintené-e a kisebbségi irodalom státuszát is, vagy itt továbbra is maradna minden a régiben?

- Ennek a fogalomnak is megvan a maga története. A két világháború között az erdélyi magyarság kisebbségnek nevezte, kisebbségként határozta meg önmagát. Ha végiglapozzuk az akkori politikai irodalmat, mindig ez a fogalom kerül előtérbe: kisebbségi élet, kisebbségi kultúra. 1945 után, főleg 1947-48-tól kezdődően viták zajlottak le az erdélyi magyar politikai életben az erdélyi magyarság státuszáról. Akkor került előtérbe és használatba a nemzetiség fogalma, olyan megfontolás alapján, hogy a kisebbség hátrányos jogi helyzetet jelent. A román nemzettel való egyenjogúságnak a kifejezésére új fogalmat kerestek, ezt találták meg a nemzetiség fogalmában.

- A Ceausescu-korszak után Erdélyben ismét a kisebbség fogalmát kezdték el használni.

- Mivelhogy a nemzetiség fogalma teljesen diszkreditálódott. A szólamok szintjén az erdélyi magyarság egyenjogúságát deklarálták, ennek azonban a nyomát sem lehetett felfedezni. Az erdélyi magyarság alávetett népcsoport volt, az akkori politikai stratégia ennek a népcsoportnak a teljes felszámolására törekedett. Egy erdélyi magyar számára tulajdonképpen három lehetőség volt: vagy románná válik, vagy elhagyja a szülőföldjét, vagy egyszerűen kihal. Nos, ezért kezdte el használni megint az erdélyi magyarság a két világháború között használatos kisebbség fogalmát. Egyébként ez felel meg a nemzetközi szóhasználatnak is, az ENSZ okmányaiban is így szerepel: nemzeti kisebbség.

- Lehet, hogy a politikusok valóban el fognak töprengeni azon, amiről egyre gyakrabban és mind határozottabban nyilatkoznak az elemzők. Hogyha az erdélyi magyarságot mint nemzeti és kulturális közösséget értelmezzük, nincs értelme a kisebbség szó használatának.

- Valóban, hisz az erdélyi magyarság a magyar nemzetnek integráns és szerves része, kultúrája a magyar nemzeti kultúrához tartozik, annak egyik alkotóeleme, méghozzá igen tekintélyes, nagy hagyományú alkotórésze. Ráadásul vannak olyan területei Erdélynek – például a Székelyföld -, ahol az erdélyi magyarság nem kisebbség, ha-

nem abszolút többség. Tehát megfontolandó ennek a fogalomnak a használata.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a Románián belül érvényesülő jogi és politikai keretek az erdélyi magyarságot kisebbségi sorba taszították, tehát kevesebb joga van, kevesebb lehetősége, kevesebb eszköz áll rendelkezésére önmaga megvalósítására és kibontakoztatására, mint az államot alkotó többségnek.

Az erdélyi magyarság természetesen a magyar nemzet alkotó része, és az erdélyi magyar kultúra a nemzeti kultúra természetes alkotó része – ez így helyes. Ehhez a természetes helyzethez kell, hogy közelítsük a jogi és politikai helyzetet, pontosabban: a nemzetközi politika próbálja meg ezt a közelítést, mert ebben mi nem vagyunk elég erősek. Nem vagyunk elég erősek ahhoz, hogy megszüntessük azt a szakadékot, amely az erdélyi magyarság tényleges történelmi és kulturális léte és a Trianon óta rákényszerített politikai és jogi léte közt tapasztalható.

Hogy minek nevezzük az erdélyi magyarságot, ez nagyon is változhat. A nemzetközi szakirodalomban kétségtelenül alkalmazkodni kell ennek nyelvéhez. Ha kultúrájáról és nemzeti létéről beszélünk, azt hiszem, helyesebb, hogyha az erdélyi magyarság vagy az Erdélyben élő magyar nemzetrész fogalmát használjuk. Ugyanis ez jobban kifejezi azt a realitást, amely az erdélyi magyarságnak a történelmi és kulturális létéből és nemzeti identitásából ered.

- A kisebbségek életében mindig különös hangsúlyt kap a morális elem és az anyanyelv fontosságának a kérdése. Tükröződik-e ez az erdélyi magyar irodalomban?

- Azt, hogy az erdélyi magyar irodalom miben különbözik a magyarországitól, az irodalomnak a történelmi léte határozza meg. Az erdélyi magyar irodalom egy olyan nemzetrésznek, népcsoportnak az irodalma, amely nem rendelkezik önálló állami léttel, el van szakítva a maganyanemzetétől, és korlátozott saját törekvéseinek és akaratának az érvényesítésében. Ezért ennek az irodalomnak magára kell vállalnia olyan feladatokat, funkciókat is, amilyeneket a nemzetállam keretében dolgozó irodalomnak nem kell felvállalnia. Az erdélyi magyarság számára az irodalomnak központi jelentősége van. Erről nem egy-

szer folyt vita az erdélyi magyar sajtóban. Az erdélyi magyar kultúra irodalomcentrikus kultúra. Valamikor minden európai kultúra irodalomközpontú volt, így például a francia a XVII-XIX. században. Az irodalom volt az, amely elsősorban kifejezte a nemzet törekvéseit, önismeretét. A munkamegosztás előrehaladtával, ahogy kialakultak a politikai kultúra eszközei és intézményei – a sajtó, a parlamenti tevékenység, a politikai pártok tevékenysége –, az irodalom tehermentesült ezektől a szerepektől. A XIX. s még inkább a XX. században a nyugati típusú irodalmak már nem kényszerülnek arra, hogy a nemzet politikai akaratának és történelmi önismeretének legyenek a fórumai.

- Délkelet-Európában merőben más volt a helyzet. A magyarországi magyar irodalom például nagyon sokáig közéleti szerepet is kénytelen volt betölteni. Eppen az elmúlt negyven esztendőben, amikor a magyarországi politika egy, a nemzettől idegen politikai rendszert képviselt, az irodalom volt az – Illyés Gyulától Nagy Lászlóig –, amely magára vállalta a nemzeti érdekek képviseletét és a nemzeti identitás védelmét. Ez a szerepkényszer Magyarországon ma már nem létezik, mert jól-rosszul, de működik a demokrácia. Hogy van ez Erdélyben?

- Erdélyben továbbra is fennáll ez a szerepkényszer. Az erdélyi magyar irodalomnak továbbra is képviselnie kell az erdélyi magyarság nemzeti identitását, nemzeti érdekeit, a nemzeti kultúra fenntartását.

Magyarországon egy változatos politikai és kulturális intézményrendszer végzi el a nemzeti lét fenntartásának a feladatait, így például a tudomány műhelyei, a sajtóélet, a szociográfiai kutatás, a gyakorlati társadalomismeret. Ezek mind egy bizonyos munkamegosztást jelentenek a kultúrán belül. Erdélyben nagyrészt hiányzik a fejlett nemzeti kulturális életnek ez az intézményrendszere. Nincs magyar egyetem, nincsenek kutatóintézetek, nincsenek olyan politológiai, szociológiai, társadalomtudományi műhelyek, folyóiratok, amelyek a tudományos kutatás eszközeivel szolgálhatnák az erdélyi magyarság önismeretét. Mindezt tehát az irodalomnak kell elvégeznie. Ebből adódik az, hogy az erdélyi magyar irodalmat olyan nagy mértékben átszövik a társadalomismeretek, a törté-

nelmi tudat megőrzésének, a társadalomkutatásnak a feladatai. Az erdélyi magyar írónak történésznek, szociológusnak, pszichológusnak, politikusnak is kell lennie. Ez a történelmi és politikai kényszerűségből eredő helyzet szabja meg azokat a különbségeket, amelyeket az erdélyi magyar irodalom a magyarországi irodalommal szemben felmutat. Innen erednek azok a feladatvállalások, amelyekre az erdélyi magyar író ma is rákényszerül. Olyan íróknak, költőknek a munkásságát tudnám felhozni példaként, mint Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár, akiknek az életművét magas fokú művészi igényesség, a poétikai és nyelvi gazdagság, az értékteremtés jellemzi. De ugyanakkor és ezáltal a népszolgálat, a nemzetszolgálat követelményeinek is eleget tesznek. És fordítva: a közösségszolgálat feladatai mintegy megszabják, determinálják irodalmi munkásságuk alakulását.

- *A '89-es eseményeket követően sok-sok tanújelét látjuk annak, hogy Erdélyben mindig is európai módon szerettek volna élni az emberek. Újabb időkben ennek talán Ady volt a legszebb példája, aki egyszerre volt magyar és európai és egy kicsit erdélyi is.*

- Európa és Erdély nincs messze egymástól. Már előbb is utaltam rá, hogy Erdély mindig nyitott volt nyugati irányba, Európa felé. Valóban, ha valaki akár a két háború közötti, akár a mai Erdély irodalmának a jelentős műveit szemügyre veszi, meglátja bennük az Európa iránti nosztalgiát, az európai értékekhez való ragaszkodást.

Amikor Áprily Lajos átvette az *Erdélyi Helikon*nak a szerkesztését, szerkesztői beköszöntő cikkében arról beszélt, hogy az erdélyi irodalomnak Európára, a világra „figyelő tetőnek” kell lennie. Az európai igényesség mindig jelen volt ebben az irodalomban.

Amikor a húszas években megindultak a viták a transzilvanizmus körül, ezekkel az eszmecserékkel párhuzamosan, ezekbe ágyazva volt olyan gondolkozás, amely az erdélyiség és az európaiság kölcsönösségét kívánta hangsúlyozni. A *Napkeletben*, a *Pásztortűzben*, az *Erdélyi Helikonban*, a *Korunkban* rengeteg olyan tanulmányt, vitacikket lehet olvasni, amely mind arra utal, hogy az erdélyi magyarságnak akkor vannak esélyei a ki-

sebbségi helyzet leküzdésére, és kultúrájának megvédésére, ha Európához kötődik, a nyugati világhoz csatlakozik. Nem véletlen az, hogy a húszas években az erdélyi magyar sajtóban jelent meg a legnagyobb súllyal a páneurópai gondolat, ezzel akkor kezdett el foglalkozni a nyugati közvélemény, s ezt azóta az Európai Közösség képviseli. A Páneurópai Uniónak pedig Habsburg Ottó az elnöke.

- *Az erdélyi magyar sajtóban Paál Árpád irt a páneurópai gondolatról olyan igénnyel, hogy Erdélyt egy ilyen egységbe kellene politikailag is helyezni.*

- Az erdélyiség és az európaiság mindig kiegészítette egymást. Ez a gondolat ma is időszerű. Az erdélyi magyarság nemcsak az egyetemes magyar kultúrához akar csatlakozni, nemcsak a magyar nemzet, az összmagyarság részének tekinti magát, hanem Európa részének is. Egyébként önvédelmének egyik fontos eszköze lenne az európai összeköttetés, ami természetesen csak akkor lesz igazán hatékony és tartalmas, ha nem lesz egyoldalú nosztalgia, ha nem csupán az erdélyi magyarság vágyik Európára, hanem Európa is befogadja az erdélyi magyarságot.

- *Egyesek szerint az erdélyiség gondolköre egységbe hoz bennünket az összmagyarsággal és Európával, mások viszont úgy tartják, hogy elszakít tőlük. Szerinted van-e jövője a transzilvanizmus eszméjének?*

Amikor a húszas években a transzilvanizmus Kós Károly, Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Makkai Sándor és Bánffy Miklós munkássága nyomán kialakult, két gondolati alapja volt. Az egyik az, amiről itt már szó esett: Erdély a magyar kultúrában önálló régiót, önálló kulturális színvilágot jelent. De az erdélyi hagyománynak nemcsak kulturális, hanem történelmi alapja is volt: az Erdélyi Fejedelemség, amely a magyar integritást, a magyar szuverenitást jelentette.

Ugyanakkor az erdélyiség történeti hagyománya magába foglalta az erdélyi szabadelvűséget. Az erdélyi tradíciónak döntő tényezője volt ez a szabadelvű hagyomány, amely egyaránt kiterjedt a nemzeti, a vallási és a kulturális „mátság” értékeire. Viszont nemcsak ez alapozta meg a transzilvanizmust mint gondolkört, hanem az erdélyi magyarság fennmaradásának a parancsa is.

- *Hasonlatot keresve azt mondtad egyszer, hogy amikor a XIX. század elején a tilsiti béke után a finnek svéd fennhatóság alá kerültek, a finn irodalom létrejöttének a szálóigéje az volt, hogy svédek már nem lehetünk, oroszok nem kívánunk lenni, legyünk tehát finnek.*

- Azt hiszem, hogy a transzilvanizmus mögött is egy ilyen gondolat munkált: magyarországiak nem lehetünk, románok nem akarunk lenni, legyünk tehát erdélyiek. Ez a gondolat az erdélyi magyarság stratégiáját fejezte ki. Az erdélyi magyarság döbbenet és tragikusan élte át a kisebbségi létbe kerülés fájdalmait, és számot vetett a helyzet reménytelenségével. Hisz rögtön 1918 után az agresszív nagyromán nacionalizmussal és egy olyan délkelet-európai jellegű politikai kultúrával találkozott, amely számára idegen volt. Ezért talált rá a transzilvanizmusra, mint fennmaradásának, nemzeti identitása megőrzésének az ideológiájára. Úgy gondolom, hogy a transzilvanizmusnak igen nagy volt a jelentősége abban, hogy az erdélyi magyarság meg tudta őrizni a maga magyarságát. És abban is, hogy – épp ennek a gondolatkörnek a liberális hagyományai révén – kialakította az erdélyi együttélésnek egy várható útját. Kaput nyitott az ottani német és román kultúrára is.

- *Ma is viták folynak a transzilvanizmusról az erdélyi magyar lapokban és folyóiratokban. Sokan azt vallják, hogy az erdélyi magyar kultúrának fel kell számolnia a transzilvanizmusnak az illúzióit, és egyszerűen a magyar kultúrában kell elhelyezkednie.*

- Én ezekkel nem értek egyet. Nyilván nekem is az a véleményem, hogy az erdélyi magyar kultúra a magyar kultúrának a része. Azonban nem hiszem, hogy a transzilvanizmus hagyományait egyszerűen félre lehetne söpörni, hiszen Erdélynek ma is szüksége van arra, hogy az ottani magyarság fennmaradása és megerősödése végett igénybe vegye ezeket a transzilvanista hagyományokat. Ezen kívül a transzilvanizmus beépülhet abba a gondolati rendszerbe, amely a közép-európai népek megbékélésének valamiféle távlatát jelöli meg. Éppen a transzilvanizmusnak a multikulturális és multinacionális hagyományai lennének használhatók a közép-európaiságnak, egy új regionális öntudatnak a kimunkálására, annak

ellenére, hogy a történelem többször is nagyon megcsúfolta azokat a szép reményeket, amelyek a transzilvaniz-mushoz fűződtek.

- *Az utóbbi években történt változások a magyarság és az erdélyi magyarság számára is új helyzetet teremtettek, olyan történelmi lehetőséget, hogy talán valóban megte-methetjük a magyarság érzelmi-szellemi egységét. Kér-dés viszont, hogy mennyire leszünk képesek élni a felki-nált lehetőséggel...*

- Ma már mindenki elismeri, hogy a trianoni határok következtében felszabdalt magyarság, nemzeti létét tekintve, egyetlen etnikai, történelmi és kulturális közösséget jelent, egységes történelmi és kulturális közösséget. A kérdés tehát inkább az, hogyan kell ebből a felismerésből gyakorlati politikát kialakítani. Az a tény, hogy az első világháború után a régi Magyarországnak kétharmad részét felosztották a szomszédos országok között, hogy a ma-gyarság nemzeti állományának egyharmada idegen és ve-le szemben általában ellenséges kormányok hatalma alá került, teljesen új helyzetet teremtett. De az erdélyi ma-gyarok ettől még nem lettek nem-magyarok, nem lettek egy más nemzetnek a tagjai, nem idegenedtek el az egye-temes magyar nemzettől. Bármennyire is próbáltak az el-múlt évtizedekben olyan képet kialakítani, hogy Trianon-nak a következményét ne csak területileg, politikailag is-merjük el, hanem a kultúra és a nemzeti lét tekintetében is, nem sikerült. A nagy kérdés tehát valóban ez: hogyan lehet a gyakorlatban érvényesíteni annak a természetes ál-lapotnak a követelményeit, hogy egyetlen nemzetet alkotunk. Úgy gondolom, hogy elsősorban a kultúra az, ahol ma ez az elv leginkább érvényesülhet. A kulturális életnek az intézményrendszerét kell úgy kialakítani, hogy a Kár-pát-medencében élő magyarság kulturális és lelki egysé-ge helyreálljon.

- *Történt valami eddig ezen a téren?*

- Nagyon sok kezdeményezésről tudok. Gondolok itt arra, hogy a Magyar Írószövetség tagként fogadta be az úgynevezett kisebbségi irodalmak képviselőit. A magyar könyvkiadásban és folyóiratokban teljes természetessé-ggel vannak jelen az erdélyi, felvidéki vagy a kárpátaljai magyar írók. Gondolok továbbá olyan intézményekre,

mint a Magyarok Világszövetsége, a Duna TV és mindezekelőtt az Anyanyelvi Konferencia, amely 1993-ban minden hónapban rendezett valamilyen – a nemzet kulturális és lelki egységét építő – találkozót és konferenciát: tanártovábbképző tanfolyamot, értelmiségi fórumot, diák-tábort, tudományos ankétot. Ezeknek a szervezeteknek az a küldetésük, hogy ezt a kulturális és szellemi egységet valóságossá tegyék, kifejezzék és megerősítsék.

Nem hiszek abban, hogy egy több mint kétmilliós népcsoportot, az erdélyi magyarságot egy-két nemzedék alatt el lehet pusztítani. Ennek a történelemben nincsenek bizonyítékai. Azonban kétségtelen, hogy ez a magyarság nagyon sokat veszített népi erejéből az elmúlt hetven év alatt. Egészen egyszerű dolgokra gondolok. A trianoni szerződés óta a román nemzetnek az állománya megkét-szereződött, az erdélyi magyarságé viszont alig valamivel emelkedett. Hogyha a természetes népszaporodásnak a folyamatai zajlottak volna tovább, akkor ma Erdélyben több mint három és félmillió, esetleg négymillió magyar-nak kellene lennie. Az kétségtelen, hogy ezt a magyarságot egy-két nemzedék alatt nem lehet megszüntetni, de a lélekszámát erősen csökkenteni lehet. Ezt a szomorú és drámai folyamatot kellene megfordítani.

Egy másik tragikus jelenségre is felhívnám a figyelmet. 1930-ban, az első román népszámlálás idején Erdélyben negyvenkilenc várost tartottak nyilván. Ebből nagyjából huszonötnek a lakossága túlnyomórészt magyar volt. A városi lakosságnak ekkor 39%-a volt magyar és 31%-a román. (A többi német, zsidó és más nemzetiségűnek vallotta magát, persze, a zsidók nagy része magyar anyanyelvű volt.) A legjellegzetesebb városok: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Arad, Szatmárnémeti lakossága abszolút többségében volt magyar. De még Brassóban is a magyarság relatív többséget élvezett, Temesvárott pedig a németek voltak viszonylagos többségben a magyarok előtt.

Ez a helyzet radikálisan megváltozott, hiszen Kolozsvárnak ma csak alig egyharmada magyar, Nagyváradnak negyven százaléka, Marosvásárhelynek alig több mint a fele. Az erőszakos betelepítés ezeknek a városoknak olyan történelmi léptékű átalakítását okozta, nemcsak a

népességében, hanem a kultúrájában is, amely igen nagy veszteséget jelent az egyetemes magyar művelődés számára. El kellene gondolkodni azon, hogy miképpen lehetne ezeket a folyamatokat, ha nem is visszafordítani, legalább megállítani. Nem engedni, hogy egy nemzedék elteltével Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely teljesen elveszítse egykori magyar jellegét.

- *Ezt csak valami nagy összefogással lehetne elérni.*

- Az erdélyi magyarság nagyobb helytállásával, az RMDSZ okos és bátor politizálásával, a magyarországi társadalom nagyobb elkötelezettségével remény van rá, hogy e tekintetben valamelyest javulhat a helyzet. De szükség van az Európai Közösség támogatására is. Ennek érdekében a nyugati világot, az európai népek közösségét is meg kell szólaltatni és mozgósítani, hogy ne engedje erősödni azokat a folyamatokat, amelyek nagy mértékben rombolják az erdélyi magyarság kultúráját, életét, ahogy ez az elmúlt évtizedekben történt.

- *A legnagyobb érvágást az elmúlt hetven, nyolcvan esztendőben az iskolák szándékos és módszeres tönkretétele jelentette.*

-A két világháború között az erdélyi magyarság oktatási rendszerét szinte teljes egészében az egyházi iskolák alkották. A hagyományos egyházi magyar iskolák, mint a nagyenyedi Református Kollégium, a kolozsvári Piarista Gimnázium, az ugyancsak kolozsvári Református és Unitárius Kollégium, a temesvári Piarista Gimnázium, a nagyváradi Premontrei Gimnázium, a zilahi Református Gimnázium, a marosvásárhelyi Református és Katolikus Gimnázium, a székely városok iskolái mind-mind egyházi iskolák voltak. Ezek voltak a nemzetet és a nemzeti kultúrát megőrző központok és szellemi otthonok.

Ezeket 1948-ban, az államosítás idején mind elvették. Ezeknek az intézményeknek a nagy részét a román kultúra kebelezte be. Most, amikor a román kormány és a hivatalos román politika is elismeri a kommunista korszak törvénytelenégeit, nem kétséges, hogy a legelemibb emberi jogok közé tartozik, hogy az erdélyi magyar egyházak ezeket az intézményeiket és a velük járó épületeiket visszakapják. Akciót kellene szervezni a nemzetközi fórumok előtt, amely arra irányulna, hogy a román kormány

tegyen eleget annak az elemi jogi követelménynek, hogy az erdélyi magyar egyházaktól elrabolt épületeket, iskolákat visszaszolgáltassa az egyházaknak. Ez megfelel a mai román alkotmányosság követelményeinek, az európai jogrendnek és a kommunista diktatúra elutasításának.

Ha az erdélyi magyar egyházak visszakapnák azokat az épületeket, amelyeket annak idején mindenféle jog mellőzésével elraboltak tőlük, akkor ezekben az épületekben fel lehetne állítani az erdélyi magyar középiskolai hálózatot, amelyre ma igen nagy szükség van. Sőt, meg lehetne alapozni az erdélyi magyar felsőoktatást is, hiszen Kolozsvárott rendkívül fontos és nagy épületkomplexumok voltak az egyházak kezében, amelyek alkalmassak arra is, hogy egyetem létesüljön és működjön bennük. Az erdélyi magyar egyetem felállítása – a Bolyai Tudományegyetem helyreállítása – természetesen a bukaresti kormány kötelessége, minthogy a romániai felsőoktatás finanszírozásában az erdélyi magyar adója is megjelenik.

Az erdélyi magyarság vezetőinek és a magyarországi politikai életnek össze kéne fognia, és meg kellene nyerni a nemzetközi intézményeket – gondolok az ENSZ-re, az Európai Közösségre –, hogy rákényszerítsék a román kormányt arra, hogy ha Románia csatlakozni akar az Európai Közösséghez, ezt ne mint orgazda tegye, hanem mint a kommunista rendszer által lerombolt jogrendszernek a helyreállítója. Ez alapvető követelménye kellene hogy legyen az Európához való csatlakozásnak.

- *A felvillantott cselekvési alternatívák, lehetőségek némi optimizmusra vallanak nálad.*

- Nem hiszem, hogy – mint némelyek vélik – az erdélyi magyar kultúra jövőtlen lenne. Ehhez azonban az szükséges, hogy az erdélyi magyarság ne egymagában lépjen fel, hanem úgy, mint a magyar kultúrának az erdélyi kiágazása. Ilyenformán az egész magyar kultúrának az ereje állna mögötte azzal az erővel szemben, amit a román kultúra jelent. A történelmet sohasem lehetett megközelíteni pusztán az optimizmus vagy csak a pesszimizmus kategóriájával. A vereségek, a tragédiák szabták meg ennek a történelemnek a menetét, de minden vereségből és tragédiából történt újjászületés.

Nagyon sokszor vagyok pesszimista, hiszen Erdélyben járva, tapasztalva a tényeket, az ember szinte reménytelenné válik, legalábbis kétségbe esik. Ugyanakkor mindig látom a feltámadásnak és az erőgyűjtésnek a készségét is, és ez némi optimizmusra hangol. Az a pesszimizmus, amely elfog bennünket tapasztalataink nyomán, nem szabad, hogy a végső vereség érzésévé váljon. A magyar történelem is erre tanít, hisz a magyarság mindig nagy vereségeiből merített erőt a jövőt illetően, akár Mohács, akár Trianon után. Csak, persze, akarni, gondolkodni és cselekedni kell.

1994

SZELEKTÍV AMNÉZIA VAGY TÁBOROSDI?

Száz éve született Ignác Rózsa (1909-1979) író, újságíró, műfordító az erdélyi Kovásznán, ahol apja református lelkész volt, és egy ideig a Magyar Párt képviselője a bukaresti parlamentben. Nagybátyja Makkai Sándor, a híres *Magunk revíziója*, népszerű regények, vallásos és pedagógiai munkák írója. Az író-püspök regényei a magyar történelemben és a kisebbségivé vált erdélyi magyarság lelki válságában gyökereznek. Az erdélyi református egyház püspökének váratlan (kényszerű?) távozása Erdélyből, majd a budapesti *Láthatárban* közölt *Nem lehet* című - önfeladással felérő - nyilatkozata megütközést és nagy visszhangot váltott ki Erdély-szerte. Többen reagáltak is rá. A leghatározottabb és a legtisztább válasz a Reményik Sándoré volt: *Lehet, mert kell*.

Az erdélyi magyarság vívódása - *menni vagy maradni?* - azóta is tart. Benne a helyben maradás erkölcse és egy emberibb s talán sikeresebb élet reményében fogant távozásnak a gondolata, mentalitása ütközik.

Ignác Rózsa Kolozsvárott érettségizett, Budapesten végezte a Színművészeti Akadémiát. Előbb a Szegedi Nemzeti Színház, majd a Budapesti Nemzeti Színház tagja volt (1931-1939). Eleinte a színésznők szokásos életét élte. Később végleg az irodalomnál kötött ki, de alkotóként vissza-visszatért a színházi világ kérdéseire (*Prospero szigetén*, 1960). Megírta Laborfalvi Róza életregényét (*Róza leányasszony*, 1942).

Első regénye: *Anyanyelve magyar* (1937). Benne a kisebbségi sorba kényszerült erdélyi magyarság drámai helyzetét, anyanyelve iránti hűségét, az anyanyelv veszélyeztetettségét ábrázolta nagy társadalmi és történelmi problémaérzékenységgel, gazdag személyes élményanyaggal, fordulatokban bővelkedő cselekménnyel. Ezzel a művével kezdetét vette sikeres regényírói pályája, ami együtt járt egy hasonlóképpen eredményes újságírói karrierrel. Az író egyidejűleg a budapesti *Színházi Magazin* párizsi tudósítója, fővárosi napilapok riportere és eszéírója és a Református Élet szerkesztője is volt.

Született Moldovában(1940) és *Keleti magyarok nyomában* (1941) regényes riportkönyveiben a bukovinai és a moldvai magyarok viszontagságos életét írta meg hitelesen, meggyőzően. A *Keleti magyarok nyomában* tulajdonképpen a Teleki Pál nevéhez fűződő akció szociográfiai dokumentuma. Benne az író a miniszterelnöknek arról a vállalkozásáról szolt megrázó erővel, amelynek igazi célja a bukovinai csángók hazamenekítése volt Magyarországra. (Ezek a szomorú sorsú emberek valójában nem csángók voltak, hanem székelyek, akik a madéfalvi veszedelem – siculicidium 1764. jan. 7. – okán menekültek Bukovinába.) Az akció a háborús események szerencsétlen alakulása miatt drámai fordulatot vett, és szörnyű egyéni és családi tragédiákhoz vezetett. Történt ugyanis, hogy Bácska a második világégés eseményeinek sodrában akkor került vissza a magyar állam kebelébe, ezért a hatóságok oda telepítették a bukovinai csángó-magyarokat. Csakhogy nem sokkal később Bácskába bevonultak a partizánok, így az új fészekrakóknak lovas szekereken kellett menekülniük Magyarországra. Végül Tolnába és Baranyába telepítették le őket az elűzött svábok helyére. Az ő Moldvából való elköltözésük kálváriáját örökítette meg az író szociografikus riportkönyve. Tamás Menyhért, aki maga is ebből a világból származott, regényben számolt be e népcsoport szomorú sorsáról. (Pomogáts Béla)

Az író életének ezt a hozzávetőleg 1946-1947-ig tartó időszakát az elnémulásnak, a kiátkozásnak, a teljes visszaszorításnak a nehéz évei követték. Azt az író ugyanis, aki hírt adott az erdélyi magyarság mostoha sorsáról, és személyesen is részt vállalt Teleki Pál magyarmentő akciójában, a Rákosi rendszer szilenciumra ítélte.

Ám Ignác Rózsa az elhallgattatás nehéz esztendeiben is dolgozott. Regényt írt. Titokban. *A vádlott* 1952 körül keletkezett, de csak a rendszerváltoztatás után, 1999-ben jelenhetett meg. A mű az üldözésekről, a kitelepítésekről, szörnyű szenvedésekről, a Rákosi rendszer kíméletlen leplezéséről szol.

A kommunista diktatúrával nyíltan szemben álló, leplező regényt írni az ötvenes évek elején Magyarorszá-

gon roppant kockázatos vállalkozás volt. Makkai Ádám költő, nyelvész, műfordító beszámolójából tudjuk, hogy édesanyja, Ignác Rózsa különböző trükkökkel próbálta kijátszani az esetleges ellenőrök éberségét. Füzetekbe írta a regényt, de a címlapokra megtévesztő címeket írt. A füzetek elejére néhány oldalas vívmányriportot rögtönzött, hogy ha netán házkutatást tartanának és bepillantának a füzetekbe, az illetékesek megnyugodjanak. A zaklatások dacára a kézirat megmaradt, ám a regény csak évtizedekkel később jelenhetett meg.

Ezerkilencszázötvenhat után, a körülmények kedvezőbbre fordulásával Ignác Rózsa meséskönyvekkel, leány- és történelmi regényekkel lépett a nyilvánosság elé. A hetvenes évek hozták meg számára a nyugalmat és a valamelyes írói elismerést. Ekkor - Makkai Ádám meghívására - többször járt külföldön. Nemcsak Amerikában, hanem Afrikában is. Ezekről az utazásairól útirajzokban számolt be.

Erdélyből nézve az életművet, Kántor Lajos mélyebb és sajátos összefüggéseket is feltárt. A kolozsvári kritikus, irodalomtörténész, összegző jelleggel, vázolta fel az író nő munkásságát és szerepét a XX. századi magyar irodalomban:

Ignác Rózsa tizenkilenc évvel volt fiatalabb Reményik Sándornál, és harmincnyolc évvel élte túl az erdélyi magyar irodalom talán máig legismertebb, legnépszerűbb személyiségét. Mindketten Erdély, az erdélyi magyarság krónikásai voltak a XX. században, főleg annak első évtizedeiben. Reményik és Ignác Rózsa a Trianon utáni évtizedek egykor elemi hatású műveit, sikerkönyveit írták meg. Az itt-ott felbukkanó hasonlóságok ellenére azonban alapvetően különbözik az életük, ami nem a tehetség méretével magyarázható.

Természetesen egy ilyen párhuzamba állítás sok szempontból megkérdőjelezhető, az viszont aligha, hogy mind az „eredj, ha tudsz” és az „ahogy lehet” költői látomása, mind az *Anyanyelve magyar* regénybe írt tablója társadalmi tett volt és tömegekre hatott. Reményik Sándor lírája és Ignác Rózsa prózája motívumegyezéseket is mutat a magyar világ kisebbségibe fordulásának keserű, feldol-

gozthatatlan megélésében és a különböző magatartásformák megragadásában.

Makkai Ádám *A vádlott* című regény bevezetőjében – a XX. századi magyar irodalomban – egy antropozófiai vonulatot rajzolt fel Török Sándorral, Kodolányi Jánossal, Várkonyi Nándorral, Hamvas Bélával, ide sorolva Ignác Rózsát is.

Lehetséges azonban egy kevésbé előkelő besorolás is, amelyben az életrajz-regények, a történelmi témájú sikerkönyvek szerzői szerepelnének.

Kántor Lajos egy harmadik sorba véli - érdemei szerint - belehelyezendőnek az *Anyanyelve magyar* és a jelentős szociográfiai riportok íróját, mégpedig a két világháború közti erdélyi magyar próza valóságfeltáró művei közé, amelyek Kuncz Aladárral, Bánffy Miklóssal, Tamási Áronnal, Ligeti Ernővel és Kolozsvári Grandpierre Emillel épültek be az újabb magyar irodalom egyetemébe.

Az irodalomtörténész szerint a pályanyitó *Anyanyelve magyar* regényvilága a pontos, érzékeny megfigyelésekkel s az ezekre épülő atmoszférával és lélekrajzzal hatott. Ezt a valóságirodalminak nevezhető - Móricz Zsigmond prózájában egyértelműen a csúcsra jutott - vonulatot folytatta, teljesítette ki Ignác Rózsa riportjaiban a keleti magyarok, a csángók nyomában járva. A moldvai, a bukovinai és a román fővárosba került székelyek tapasztalatai nem kisebb írói erővel kerültek megjelenítésre, mint a korai hírnevet hozott kolozsvári regény.

Az *Anyanyelve magyar* azt a hirtelen változásnak kitett egykori kolozsvári és erdélyi társadalmat örököltette meg, amelynek összképe Ligeti Ernő *Föl a bakra* (1925), Kacsó Sándor *Vakvágányon* (1930), Kuncz Aladár *Felleg a város felett* (1931), Tamási Áron *Címeresek* (1931), Kolozsvári Grandpierre Emil *A rosta* (1931) és *Tegnap* (1942), Bánffy Miklós *Darabokra szaggattatol* (1940), Passuth László *Kutatóárok* (1966) című regényekből és más munkákból áll össze az utókor olvasó számára. Az Ignác Rózsa megrajzolta városkép egyike a legerősebbeknek, a legdöbbenetesebbeknek, a Református Gimnázium diáklányának, az Egyetem utcai albérletnek s a vele szemközti házsongárdi temetőnek a nézőpontjából közelítve.

Az író messzebről, Bukarestből hozta magával a román irodalom megbecsülését. A kortárs román szerzők magyarra fordításának a periódusa a Rákosi korszakban megélt tiltások évei voltak. Alexandu Toma, George Cosbuc verseit, Caragiale és Sadoveanu novelláit, Alexandru Sahia, Eusebiu Camilar regényeit ültette át magyarra. Ignác Rózsa volt Anatole France egyik magyar fordítója is.

Van azonban Ignác Rózsa románság-élményének, a román-magyar viszony konkrét és történelmi megélésének egy alapvető tanulsága is, amit *Bukaresti tetők alatt* címmel írt meg 1938-ban: *Azt hiszem, nincs még két nép a világon, amelyik egymást kölcsönösen ennyire lenézné. Mi előszeretettel nevezzük piszkosnak, gyávának és panamistának a románokat. Szívesen általánosítunk. Szívesen és meggyőződéssel emlegetjük történelmi elsőbbségünket és kultúrfölényünket. És közben nem is érdekel, nem is sejtjük, mekkora a lenézés a románok oldalán. Hiszen a regáti bennszülött románok cseléd és magyar egy fogalom. A regátba özönlő székely népvándorlás Nagy Lajos király óta tart szakadatlanul. Földinség, jobbágysors, különadók terhe, élelmes román vajdák telepítésre csábító szava évszázadokon át kergette, csalta ezt a népet a Kárpátok mögé. Oda, ahonnan eleink jöttek valamikor az Etelköz vidékéről, ahol sohasem szakadt meg teljesen az a bizonyos folytonossági fonál. Be Moldovába, a Havasalföldre, ahol olcsóbb élelem, több munka, s több kereset kínálkozik.*

A kölcsönös lenézés, miként sok minden más sem az úr-cseléd viszonylatban él tovább. Az általánosításnak azonban továbbra is tág tere van, vagyis Ignác Rózsa hetven évvel ezelőtti figyelmeztetése ma sem veszítette értelmét.

Ignác Rózsa rendkívül nőies alkat volt, ugyanakkor nagyon bátran viselkedett a legkeményebb diktatúra éveiben is. Soha nem rejtette véka alá a véleményét, de tele volt aggodalommal: *1919-ben azt hittük – mondta -, hogy ami Erdéllyel történt, az egy megszállás. Most már tudjuk, hogy ez nem megszállás, hanem honfoglalás.* Igaza volt. Hisz, aki tudja, mi történt az elmúlt évtizedekben Er-

délyben, és ismeri a népszámlálási statisztikákat, az rá kell hogy döbbenjen arra, itt sokkal többről van szó, mint egy állami főhatalomnak a megváltozásáról. Ezt Ignác Rózsa tragédiaként élte, hisz nemcsak a gyermekkora kötötte Erdélyhez, hanem eszmélkedésének, gondolkozásának, érzésvilágának minden mozzanata. Ezért foglalt el Erdély írói munkásságában olyan nagy helyet. Lényegében minden regényét Erdélyről, erdélyi emberekről, az erdélyi történelem eseményeiről írta.

Ignác Rózsa nemcsak íróként volt jelentős, hanem emberként is példakép. A magyar irodalomtörténet-írásnak kötelessége lenne végre Ignác Rózsa teljes írói örökségével szembenézni. De csend van. Minthogyha irodalomtörténet-írásunk szelektív amnéziában szenvedne...

2009

OTT KELL SEGÍTENI, AHOL LEGNAGYOBB A SZÜKSÉG

Merész, ám annál nagyobb erkölcsi hozadékkal kecsegtető vállalkozásba fogott a nagyváradí Kiss Stúdió. Madách Imre: *Az ember tragédiája* című klasszikus művének újszerű színrevitelével kívánja köszönteni a második évezredet. Mindössze nyolc színész játssza majd olyan rendezésben, hogy „házalhassanak” tájolhassanak vele.

A szükség törvényt bont igazságát véljük felismerni ebben a megoldásban. *Varga Vilmos* színművész, rendező, a stúdió művészeti vezetője nem a manapság oly divatos sokkoló szándékkal választotta a mű színrevitelének ezt a módját, formáját. Döntése merőben gyakorlati indítatású volt: szeretné bejárni vele azt a hatvan-nyolcvan városkát, települést Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján, a mai Magyarország peremvidékén, ahol ritkán hangzik el mível magyar szó, ahova a Kossuth Rádió hangja is alig ér el; ahol - ha nem tűnik túl patetikusnak - hajszalereiben porlad a magyar. Elsősorban azokat a vidékeket, településeket szándékszik felkeresni kised csapatával, ahol - Adyval szólva - „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak,/ Éhe a Szépnek...” hajtja azt a kevés magyart a templomba, aki még - római vagy görög katolikusként, reformátusként, unitáriusként - magyarnak vallja magát a többségi román, szerb, szlovák...tengerben.

De miért éppen Madáchcsal? Alig néhány hónap van még hátra, s az Idő végtelenén újabb cezúrát von az emberi értelem: kezdetét veszi a harmadik évezred. Nem kell ahhoz különösebben fogékonnak lenni a misztikum iránt, hogy e borzongató pillanat közeledtével, magába szállva, ki-ki leltárt készítsen, ítéletet mondjon tettei és oblomovi mulasztásai fölött, valamiféle „megszámláltattál...”-szerű mérleget vonjon világba dobott porszemnyi önmagáról. És valahányszor ezt tesszük, váratlanul szembe találjuk magunkat az Ismeretlennel. Teljesítményre ítélten - legfőlőbb ideig-óráig csillapítható - idült hiányérzetben szenvedünk. Hiánylény vagyunk - ez egyik legfőbb meghatározottságunk. Az ember teljességre tö-

rekszik, noha tudja, hogy a tökélyt nem ér(het)i el. Mert a tökéletesség maga Isten. Az ember pedig nem lehet Isten. Végessége tudatában és a személyes beteljesületlenségek okán az egyén tragikusan fogja fel a életet, még inkább annak végső mozzanatát. Nemcsak a magáét, hanem az emberi nem létét is. Ám az a körülmény, hogy bár tudja, hogy féltve őrzött minden értékétől megfosztva örökre távoznia kell, mégis farkasszemet mer nézni a nemléttel, és sziszifuszi elszántsággal képes újra és újra kezdeni az „ártó kezek által” romba döntött saját életművét, itt-léte értelmét, nos ez nemcsak heroikussá varázsolja, hanem széppé is teszi az ember földi életét. Ez a nemes dac bizonyosan azokban is munkál és hat, akik sohasem jutnak el ennek az alapkérdésnek a fogalmi tisztázásáig, akiknek csupán a zsigereikben bizsereg az a bizonyos *csak azért is*.

Nincs abban semmi érthetetlen, hogy a század- és ezredvég közeledtével több színház és rendező is Madách hihetetlenül nagy összefüggéseket felvillantó, végső kérdéseket feszegető halhatatlan művéhez fordult.

Varga Vilmos azonban szállítható „kisszínházat” álmodik. Mert úgy gondolja, hogy ott, kinn a végeken, a peremen uralkodó nem éppen atyafiságos viszonyok között csak így tud segíteni azoknak, akiknek körében hosszú évtizedek óta hiánycikk az igazi művészi produkció s a szép magyar beszéd.

Mivel pénz híján Erdélyben az utóbbi tíz évben a nagyszínházak nemigen látogatták a vidéket, a szórványt pedig még kevésbé, az élő színház fogalma lassan kihull az ot-tani magyarság tudatából.

Idült baj, fekélyesedő seb ez a (kisebbségi) magyarság testén.

Felismerve a feladat súlyát, Szabó József (Hodzsá) - akkor még nagyváradi rendező - harmincöt színésszel és tizenöt műszakival vitte el a Székelyföldre *Az ember tragédiáját*. Évtizedekkel később Varga Vilmos nyolc színésszel és négy műszakival kísérel meg a bravúrt.

A rendező tudja - hisz magányos versmondóként sokszor megfordult közöttük -, hogy a szóránymagyarság helyzete mára oda súlyosbodott, hogy jószerével csak a templomba jár el édes anyanyelvét hallgatni. Ezért gon-

dolta úgy, olyan Tragédiát csinál, hogy a templomokban is játszható legyen.

Bár nincs formai (jogi) akadály, hogy a szórványban élő nemzettestvérünk részt vegyen akár az összes helyi magyar kulturális és politikai megnyilvánuláson - ha lennének ilyenek! -, elvégre „szabad neki”, mégsem exponálja magát. Azért tartózkodik a részvételtől, mert azt tapasztalja, hogy „nem válik előnyére”, ha túl gyakran látják magyar összejöveleteken. A bőrén érzi, hogy az ilyesmi neki potenciális hátrányt, veszélyt jelent. Hasonló meggondolásból járhatja gyermekét román, szlovák, szerb, ukrán... iskolába. (Amikor egy alkalommal megkérdeztem egy fiatalasszonyt, miért nem magyar iskolába járatta gyermekét, ha van a faluban, ezt válaszolta: „Amilyen a világ, olyan kell legyünk benne mi is, ha boldogulni akarunk.” Nem tudhatom, hogy a megkérdezett tisztában volt-e azzal, hogy a minden áron való hasonulás mimikrije már csak féllépésnyire van az önfeladástól, de az köztudott, hogy az ilyen szülői „gondoskodásnak” rendszerint tragikus a végkifejlete. Mert azoknak a gyermekeknek a lelkében, akiket a többségi propaganda csapdájába esett szülők - akár segítő szándékkal, akár számításból - megfosztanak alapvető jogaiktól, az anyanyelvi művelődés szántását, vetését később már senki sem fogja elvégezni. Se hús, se hal felemásságukban pedig könnyű prédává válnak, és előbb-utóbb elvesznek a magyarság számára.)

Néhányan az érintettek közül meghökkentek a rendezői ötlet merészségén, hogy tudniillik Varga Vilmos vidéki templomok ódon boltívei közé vinné be a Tragédiát. Pedig a templom tiszta és szent hely, alkalmas a lelkek művelésére, megmentésére.

A rendezői döntésbe minden bizonnyal belejátszott az a sejtés is, hogy kisebbségi körülmények között merőben más (lesz) a fogadókészség a papság részéről, mint a kultúrházi igazgatók körében. Felmérve a terepet, a feltevés indokoltnak bizonyult. Mindazáltal nem egy pap elámult a kérés hallatán. Voltak, akik gyanakodni kezdtek, nincse ebben valami csel, fifika, ördögösség? És akadt egykettő olyan is, aki hevesen tiltakozott ellene: „*Márpedig*

ide be nem jönnek! A templom az templom, a színházzal menjenek a színházba!”

Szórványban magyar színházba?! Ugyan melyikbe!?!...

Pedig a templomi színjátszás Erdélyben nem példa nélkül való az egyházak történetében. Elég ha a középkori misztériumjátékokra, a csíksomlyói passiójátékokra, a protestánsok vallásos tárgyú gazdag diákszínjátszására gondolunk. Igaz, hogy ez már nagyon régen volt, és csak a tájékozottabbaknak lehet tudomásuk róla.

- Csak felvilágosult papokkal lehet együttműködni! - mondta ki a rendező a kritikus szentenciát.

Játszanának ők szívesen a művelődési otthonokban is, ha a kultúrházak Erdélyben elfogadható állapotban volnának; ha a termeket, a padokat nem lepné vastagon a por, nem éktelenítené a sok pókháló, ha nem a legutóbbi esküvőnek, bálnak a szemete, étel-rohadéka fogadná a léleképítő „vándorkomédiásokat”, még olyan helyen is, mint Medgyes.

Csoda, ha Thália szolgálói ilyen körülmények között a templomok tiszta falai közé vágynak, ahol valóban igehirdetéssé magasodhat a madáchi gondolat?

Említettük már, hogy a millennium közeledtével több színház is műsorára tűzte *Az ember tragédiáját*. Kérdés, persze, hogy ki hogy értelmezi a szöveget..., ki mit emel ki, mit szorít vissza, és mit „felejt ki” belőle. Miután templomokban játszanák, érthető, hogy a nagyváradi Kiss Stúdió értelmezésében erőteljesebb hangsúlyt kapnak a biblikus képek.

- Lehet okoskodni a tudományban, millió lehetőség adódhat az életben az önmegvalósításra, de végül csak odakanyarodunk vissza, amire Madách is konkludált. A hit óriási támasz az életben - érvelt a stúdió művészeti vezetője.

Újszerű rendezésével Varga Vilmos mindenekelőtt a Trianon óta kisebbségi sorban élő magyarokhoz kíván szólni. Vajon van-e *Az ember tragédiájának* nekik is szóló üzenete?

Már az is komoly nyereség, hogy a kisebbségi (szórvány) magyar megismerheti ennek a zseninek a világ- és életszemléletét. Hogyne értené meg, miért ne érezné át, elvégre Madách is azt írta meg, ami áthullámozott rajta az

eltiport szabadságharc fájdalmával a szívében. Remélhető, sőt bizonyosra vehető, hogy kisebbségi sorban, a sokszor céltalannak, értelmetlennek látszó küzdelmek közepette más visszhangot kap majd a végső szózatban rejlő biztatás: „*Mondottam, ember: küzdj, és bízva bízzál!*” Hisz a jövő ígérete rejlik benne. Csak az érzi át igazán az Úr szavában rejlő felszabadító erőt, aki állandó fenyegettségben él, akinek minden lehetséges eszközzel a magyarságára törnek. A madáchi ige mintegy beleinjektálja a kisebbségi ember léttudatába a megmaradás imperatívuszát. Ha nem kap is konkrét választ gyötrő kérdéseire, hihetően megvilágosodik előtte a küzdés, az élet értelme.

1999

MAGUNK KERESÉSE

Kemény fába vágta a fejszét Somos Béla tanár, költő, amikor Beke György 2000-ig terjedő pályaképének (Somos Béla: *Magunk keresése*, Beke György pályaképe 2000-ig.) megírására vállalkozott, de megbirkózott vele. Hiszen az, ami a keze alól kikerült, teljes értékű munka. Tisztelgés egy eseménydús élet és egy különösen gazdag életmű előtt.

A két háború között Beke György gyermekként élte meg szülőhelyén, a háromszéki Uzonban „a kisebbségi léthelyzet keserveit, dilemmáit”. Drámai idők voltak azok: eseményt esemény követett, a helyzetek hol kedvező, hol tragikus formát öltve váltogatták egymást. Írónk serdülő korú, amikor Észak-Erdély visszatér az anyaországhoz. Néhány évi mély lélegzetvétel és a magyarságtudat örömteli megélése után ismét a másodrendű polgárlét, a túlélés módozatait kell tanulnia.

Hanem azért szerencsére is szükség van az életben. Mert a környezet, amelyben eszmélünk, nevelkedünk ugyancsak befolyásolja, olykor meg is határozhatja személyiségünk alakulását. Így gondolta ezt Somos is, aki szerint Beke írói pályájának későbbi alakulására komoly hatással volt az a körülmény, hogy már iskolásként a költő és nyelvtudós Szabédi László környezetébe került, s hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumba olyan kiváló, illetve jeles írók látogattak el, mint Móricz Zsigmond, Veres Péter, Sinka István, Mécs László, az erdélyiek közül Asztalos István és Nagy István, akik ráirányították a tanulóifjúság figyelmét a másokért való felelős cselekvés erényére, önnön közösségük, a nemzet szolgálatának nemes kötelességére. Amit az újságírással már akkor kacérkodó diák annyira megszívlelt, hogy mondhatni a népi írók művein nevelkedett. Móriczot, Illyés Gyulát, Sinka Istvánt Beke máig a magáénak vallja, Veres Pétert bizonyos értelemben eszményképének tekinti. A rá annyira jellemző szociografikus szemlélet- és írásmód kétségkívül összefügg a népi írók műveinek korai megismerésével.

A körülmények is ebbe az irányba hatottak. Az *Előre* főmunkatársaként Beke szünet nélkül járta az országot, alaposan megismerte a romániai valóságot. Így alakult ki benne az a mind határozottabb elképzelés, hogy a *Magyarország felfedezése* (Féja Géza, Szabó Zoltán, Illyés Gyula, Kovács Imre és mások) mintájára próbálja meg „megírni az egész Erdély szociográfiai képét”. De erről később.

Beke alkotói pályájának kezdetén - a negyvenes évek második felében - a változó falu, a vajúdo parasztvilág, később az ipari munkásság kialakulása állt a társadalmi konvulziók és az érdeklődés középpontjában.

Ezzel szemben a hetvenes és a későbbi években - az egyre leplezetlenebbül magyarellenés, sovén román nagypolitika szomorú folyamányaként - a nemzeti kérdések, a nyelvőrzés, a nemzeti sorsproblémák, a megmaradás foglalkoztatták a magyarságot. A helyzet ilyenén (át)alakulása „szemléletváltásra” készítette/kényszerítette az írókat, akik - épp az említett mély felelősségérzet okán - olyan remekműveket gyönyögztek ki magukból, mint: Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* (1970); Beke György: *Magunk keresése* (1972); Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba* (1975); Beke György: *Szilágysági hepehupa* (1975); Bálint Tibor: *Zokogó majom* (1976); Sütő András: *Káin és Ábel* (1977); Kányádi Sándor: *Halottak napja Bécsben* (1978); Beke György: *Nyomjelző rokonság* (1978); *Búvópatakok* (1980)...

Egon Ervin Kiss analógiáján Bekét Erdély száguldó riporterének aposztrofálták a barátai és az ismerősei. Nem alaptalanul, hisz előtte senki nem írt annyit az erdélyi, romániai magyarság gondjairól s a teendőkről, mint ő. Maga vallotta egyszer egy hosszabb beszélgetésünkben (Aniszi Kálmán: *Magyar sorskérdések Erdélyben*, Kairosz, 2000.): „Nem tudok én másról írni, mint Erdélyről”. És csakugyan, terjedelmileg és az írói üzenet súlya tekintetében egyaránt a magyar kisebbség teszi ki munkásságának meghatározó részét. A hön szeretett Erdély, az ország testéről lenyesegetett kárpát-medencei magyar kisebbség és a mindenhonnan nemzetestvérek, a nemzetegész elkötelezett írója ő. Hiteles alkotóként mást nem is tehetne, mint hogy tollával szolgálja azt a közösséget,

amelyből maga is vétetett. Aki a szolgálat szent kötelességében olyan magasra emelkedett mint ő, annak - gondolom - lelke mélyén boldognak kell lennie. Még ha sokszor gáncsoskodókkal, kimérákkal kellett is megküzdenie. Joggal írja róla Somos Béla: *”Beke György gazdag életműve nélkül nemzeti önismeretünk hiányos(abb) lenne; szétdaraboltságunk fájóbb és megmaradásunk bizonytalanabb.”*

De a lélekemelő eszmék, követendő erények, tettek nem a semmiből születtek az író lelkében. Bekének volt mire visszatekinteni. A trianoni sokkhatásból ocsúdó erdélyi íróársadalom a két világháború között lefektette a túlélés, a megmaradás eszmei alapjait. *„Az önszerveződésre kényszerített erdélyi magyarság és létérzésének kifejezője, az erdélyi magyar irodalom megtalálta én-tudatát, hisz 1926-ban Kemény János marosvécsi kastélyában találkozhattak a létrejövő Helikon írói. (...) Ekkorra már lezajlottak az egyetemes és a regionálisról szóló viták, és Babits, aki maga is hallatja a hangját, hangsúlyozza a magyar nyelvű alkotásoknak az egyetemes magyar irodalomból való kiszakíthatatlanságát.”* - idézi a múltat a tanulmányíró. 1928-ban indul az *Erdélyi Helikon*. Berde Mária vita-indítót ír (*Vállalni és vallani*, 1929), amelyben felveti az író felelősségét. Azt kívánja tőle, hogy a múltbafordulás, az (indokoltan felerősödött) historizmus helyett a mindenkori ma problémáiról valljon és vállalja szavait.

Ennek a polémiaának a hullámai, íróvá válása idején és a későbbiekben Beke Györgyre is hatottak. Úgyannyira, hogy ars poeticája, hangsúlyosan, népe vállalásán és gondjainak megvallásán alapul.

Az írói karakter kiformálódása tekintetében az sem mellőzhető körülmény, hogy Beke ősei közt ott találjuk a székely határőrtisztet, a negyvennyolcas szabadságharcost és a népi, paraszti értékek hagyományozóit. Felmenői között ott vannak a kálvinista nemesi nemzeti önértetnek, a társadalmi igazságosság iránti igénynek, két vallás (katolikus, református) magatartásmodelljének a hordozói. *„Mi a társadalmi reformokat a maguk naivságában, nem valamely mozgalom keretében, hanem konkrét mozgalmaktól, hatalomtól elvonatkoztatva, valamiféle összmagyar összefüggésben képzeltük el”* - vallja az író.

A világban itt-ott még ugattak a fegyverek, amikor a fiatal Beke György 1945-ben Brassóban a *Népi Egység* című lapnál jó mestertől, Szemlér Ferenc mellett tanulta az újságírást. A következő év őszétől a *Falvak Népe* munkatársaként írásaiban már a radikális népi szemléletet érvényesíti. 1951-ben kerül Bukarestbe. Huszonkét évi odaszakadása alatt mindaddig idegennek és számkivetettnek érzi magát a román fővárosban, amíg kutatni nem kezdi a magyar múlt nyomait. Céltudatos, kitartó munkával felbúvárolja a fővárosban és a két román tartományban élő magyarság viszontagságos történetét, a moldvai csángómagyarok mellett kitüntetett figyelmet szentelve a Kossuth-emigrációnak. Ebből a szenvedélyes odafordulásból számos szociográfiai tanulmány, esszé és több könyv született. Torokszorító, amit Böződi György írt a meg-megisméltódó székely exoduszról (Székely *bánja*, Kolozsvár, 1938.): „*A székelyek Romániába való áttelepülése mindig tartott a történelem folyamán, mióta írott emlékeink vannak. A közvetlen szomszédság kötelező erővel bírt a népek kicserélődésére, a székelyek átszivárogtak Moldvába és Havasalföldre, a románok pedig Csíkba és Háromszékre. (...) A Székelyföldhöz közelebb esett Románia, mint Magyarország, háborúk, éhínség, pestis oda kergették ki a lakosságot, és oda kergette ki legfőképp az itthoni elnyomás, amely ellen az egyetlen menedék a kivándorlás. Az 1718. évi éhínség és ötven évvel később a madéfalvi veszedelem nagy tömegeket űz ki egyszerre, majd a székely fiúk felét katonának fogdossa, másik felét száműzetésbe kergeti a katonai szellem. A harmadik nagy kivándorlás a szabadságharc után történt, amikor az abszolutizmus halálos ítéletei, valamint a katonai szolgálat elől menekültek ki ezrenként.*”

Az irodalmi és a történelmi emlékek felbúvárlása során Beke nemzetpolitikus aggodalommal látta, hogy a Bukarestbe és a Regát különböző vidékeire elsodródott székelyekből mennyit - százezret vagy tán még többet is? - elnyelt az idegen nyelvű tenger. Ezt a szomorú tényt egy novellában (*Padlásszoba*) is feldolgozta.

Beke György újságírói pályája nehezen indult az ötvenes években. Bár kollégái és feljebbvalói szerették a tehetséges szerkesztőt, származása miatt (szüleit kuláklisá-

ra tették) csakhamar lefokozták, és a pártvezetés - mint nélkülözhetetlent - csak fordítói státusban tűrte meg a *Romániai Magyar Szó* redakciójában. Erős jellemre vall, ahogy képes volt tőkét kovácsolni a kényszerből: a „fordítói gályapadhoz” láncolva mintegy harminc könyvet ültetett át románból magyarra, köztük Zaharia Stancu egyik legjobb regényét, a *Siratót*, amiért műfordítói díjat kapott.

A magyar '56-nak Romániában is érezhető volt a hullámverése. Retorziót retorzió, jogfosztást jogfosztás követett. A megtorlás, közösségi méreteken, 1958-ban, Nagy Imre kivégzésének évében következett be. „*A romániai magyarok ezreit állították bíróság elé a magyar forradalommal való rokonszenvezés ürügyén. Több embert halálra ítélték és kivégeztek.*” - emlékezik Beke.

A román politika a magyarság '56-os traumáját használta ki a Bolyai Egyetem megszüntetésére és a Maros Magyar Autonóm Tartomány részleges felszámolására. Ijesztő méreteket öltött a magyar intézmények, múzeumok, iskolák elszorvasztása, bezárása. Tovább szűkültek az amúgy sem tágas lehetőségek a sajtóban is. A magyar hagyományokról, különösen a kisebbségi gondokról még kevésbé szabadott, lehetett írni.

A hatvanas évek végére Beke György kiformálta és megtalálta azt a terepet, hangot és szerkesztésmódot - ismeri fel a pályakép szerzője -, amely életművét tartalmilag és formailag egyedülivé, összetéveszthetetlenné és példaértékűvé teszi. Ez a forma az *irodalmi szociográfia*, témavilága Románia minden magyarok lakta tája, különös figyelemmel olyan felderítetlen vidékekre, mint a Csángóföld, Moldva, a Tatros és a Beszterce völgye, a barcasági csángók közössége.

Beke György 1957 és 1977 között írta és jelentette meg „csángó jelentéseit”, vagyis a csángókról szóló irodalmi riportjait. Leggyakrabban újságírói munkássága során találkozott a moldvai magyarokkal, de erre ösztönözte a móríci indíttatás és az a nemzetpolitikai aggodalom is, mely szerint a „porlik, mint a szikla” sorshelyzetét a csángók esetében még fájdalmasabban érezte.

Beke György nyitott életművének legjellegzetesebb vonulata a *Barangolások Erdélyben* szociográfiai sorozat, mely nemcsak a történelmi Erdélyt, hanem a Partiumot,

Szatmárt, a Bánátot és a Bánságot is magában foglalja. Az író szerényen riportoknak nevezte ezeket az írásokat, valójában azonban sokkal többről van itt szó, mint szokványos riportokról. Görömbei András irodalomtörténész így vall erről az egyik kötet kapcsán: *„A riportnak és regénynek különös ötvözete a Nyomjelző rokonság. Rápolti Mózes bibliás nevű székely falusi jegyzővel járja unokája, Beke György képzeletben Fehér megye tájait és szellemi fellelőhelyeit. Száz évvel ezelőtti idő találkozik ebben a könyvben a mával. Népsors, történelem, irodalom hallatlan gazdagsága elevenedik meg a különös utazás során.”*

Gáll Ernő kolozsvári filozófus pedig így jellemezte az író alkotói módszerét. *„Beke szociográfiai riportjaiban a tudományos megközelítést elsősorban a szóban forgó vidék történelmi múltjára vonatkozó dokumentumok, emlékek feldolgozásában, az írói invenciót és a riporteri eredményeket pedig a tájleírásokban, az emberek megszólaltatásában és jellemzésében észleljük.”*

Pomogáts Béla irodalomtörténész, kritikus már a szociográfus egész munkásságát helyezi el a magyar irodalomban: *„A nemzetiségi önismeret egyik legfontosabb műhelye Beke György szociográfiai és riporteri munkája nyomán jött létre.(...) Erdélyben a szociográfia és a valóságfeltáró riport nem pusztán az irodalom műfaji palettájának egyik színe, hanem a nemzeti felelősségvállalás és elkötelezettség írásban rögzített tanúságtétele is. Mindig is ez volt: számadás arról, hogy a magyarság, amelyet szüntelenül ostromol és pusztít a történelem, miként védelmezi önmagát, miként áll helyt az egyéni és közösségi küzdelmekben, mit veszített ezekben, és miben kell megerősödni, összeszednie magát.”*

Beke György Orbán Balázs méltán híres munkásságán, példáján fellelkesülve, a hiteles író alázatával vág bele a nagy szellemi kalandba: az erdélyi magyarok, illetve magyarok is lakta vidékek (tájegységek, városok, falvak) szociografikus feltérképezésébe. Jóllehet *A Székelyföld leírásának* szerzőjét több vonatkozásban is eszményképének tekinti, ő maga másfajta szociográfiát művel, mint a nagy előd. Nála az egyének, kisebb-nagyobb közösségek napi küszködései mögött mindig ott érezzük az ezeréves múltat, a megküzdött történelmet, mint valami tudat(alatt)i

és érzelmi örök archimédeszi pontot. Elsőrendű fontosságúnak tekinti a múlt tudatosítását, hisz e nélkül esendők, bizonytalanok, könnyen manipulálhatók vagyunk, lennénk, lehetünk. Ellenkezőleg, a gyökerekben biztosan kapaszkodó ember - egyén és közösség - a legmostohább körülmények között is kiállja a megpróbáltatásokat.

A ciklus egészét a szépmíves igényesség és az enciklopédikus szándékú anyagkezelés jellemzi, írja róla Somos, aki, görcső alá helyezve a sorozat köteteit, értő elemzésüket adja. Hangyaszorgalommal összegyűjti az egykorú ismertetőket és bíráló értékeléseket, beépítve azokat is a pályaképbe.

A hetvenes esztendő és a nyolcvanas évek eleje Beke rendkívül fontos és termékeny korszaka. Regényei, novellái mellett egymás után látnak napvilágot az izgalmasabbnál izgalmasabb szociográfiai művek: *Szilágysági hepehupa* (1975), *Nyomjelző rokonság* (1978), *Búvápatatok* (1980), *Boltívek teherbírása* (1983), *Itt egymásra találunk az emberek* (1984). A nyolcvanas évek közepére elkészült a bánsági könyv - *Bartók szülőföldjén* -, de Ceausescu vizsgálóbiztosai megtiltották megjelenését.

Tulajdonképpen már az első kötetet, az 1975-ben megjelent *Szilágysági hepehupát* üldözőbe vették. A szimatolás, nyomozás percre sem szünetelt. Idézet az író naplójából: „*A Kritérium főszerkesztő-igazgatója, Domokos Géza elküldte bánsági könyvem meghúzott kéziratát. Ez lenne a hatodik barangoló kötetem. Egy napig nem bontom fel, félek tőle. Végül mégis. A cenzúra tíz pontba foglalta tilalmait: nem szólhatok a magyar történelmi, művelődéstörténeti ügyekről, az iskolák helyzetéről, a cigánykérdésről, a megszűnt bukaresti magyar tévéadásról. A listák hátlapján Géza ceruza-jegyzete: 'Olvasd el nyugodtan, Gyurikám. Gondolj a második kiadásra. Légy bölcs, de legalábbis - higgadt! Ölel Domokos Géza. 86. 07. 15.' Úgy döntök, hogy higgadt leszek, beleegyezem a húzásokba. Így is valamelyest hírt adhatok a Bánság sokszínű világáról és nagy szülőttéréről, Bartók Béláról.*” A könyv „természetesen” meghúzva sem jelent meg, hisz épp az volt a hatáság célja.

A pályakép összeállítója éles szemmel vette észre, hogy a barangoló könyvekben a gondok, bajok, fájdalmak

sorok közti vagy „direkt” megjelenítése mellett Beke György mindig igyekszik valami reménysugarat, fogó-dzót, biztatót is találni. A Reményik-i *Ahogyan lehet* és a Makkai féle *Nem lehet* után újra a Reményik-i *Lehet, mert kell* akarátát. Nem véletlen, hogy annak idején vil-lámgyorsan elkapkodták a boltokból ezeket a könyveket. Az olvasók zöme azzal az érzéssel olvasta őket: túl kell élni, túl lehet élni a szörnyű időket, vannak fogódzók, a bajban reményre is okot adó jelek.

A biztató meleg baráti szavak mindig jól jönnek az exponált embernek, nehéz időkben egyenesen nélkülöz-hetetlenek. 1987. aug. 3-án, hatvan éves születésnapjára Beke György levelet kap Sütő Andrástól, a küzdőtársától és barátától:

„Kedves Gyuri! 87. Aug. 25.

(...) Én mondom: áldjon meg az Isten! És elgondolom: milyen nehéz a sorsa annak, aki ügyet vállalt magára, mert nem lehetett másként...Valakinek mindig állni kell a tornác küszöbére. Ilyen felelős szellemi emberünk vagy Te, Gyurka. Ezért ismerhetted meg magad is a betiltások, a „hidegretevések” fekete napjait. Vagyis jó helyre nyúl-tál az írásaiddal. Mindig ott az író, a költő, a pörös száj: ahol a tiltás.(...) Maradj, ha lehet, sok még a dolgunk.(...) Élj sokáig s minél mérgesebben.

*Szeretteiddel együtt ölel a régi barátsággal
Sütő András”*

Beke György 1989 december végétől Budapesten él. Testben itt, lélekben „otthon”. „Úgy megszerettem Buda-pestet, hogy el nem feledhetem Uzont”, írta le többször is Beke a Zágónból indult és Rodostóba bujdokolt Mikes Kelement parafrázálva. S hogy így van, mi sem bizonyít-ja jobban, mint az, hogy az anyaországban sem tesz mást, mint amit „odaát” tett volt. Népben, nemzetben gondol-kodik, vall, hitet tesz népe mellett. Immár szabadon.

Pomogáts Béla azt írta egyszer Bekéről, hogy a ma-gunk keresése, barangolásai közben hidakat épített térben és időben, tájak, történelmi korok, emberek között. Híd-ember volt a maga módján.

Beke Györgynek alighanem az volt a legújabb merész és nagy vállalkozása, hogy a román cenzúra által annak idején megcsonkított, visszavont, betiltott barangoló

könyvsorozatát, kiegészítve, újraserkesztve hat kettős kötetben sajtó alá rendezte. A hatból négy opus már napvilágot látott.

A hetvenöt éves Beke György életműve nyitott tehát. További gazdagodásának biztosítéka az író igen gazdag ismeretanyaga, élettapasztalata, bölcsessége és lankadatlan alkotókedve. Ehhez kívánunk, szeretettel, boldog éveket, hosszú életet!

2002

SZÉTSZÓRATÁSBAN IS HAZAFELÉ KELL NÉZNI

Az író maga vallotta volt: „Huszonkét évi odaszakadásom alatt mindaddig idegennek és számkivetettnak éreztem magam a román fővárosban, amíg kutatni nem kezdtem a magyar múlt nyomait.” Céltudatos, kitartó munkával Beke György felbúvárolta a Bukarestben és a két román tartományban élő magyarság viszontagságos történetét, a moldvai csángómagyarok mellett kitüntetett figyelmet szentelve a Kossuth-emigrációnak. Ebből a szenvedélyes odafordulásból számos szociográfiai tanulmány, esszé és több könyv született. Legutóbb a múlt századi bukaresti magyar emlékiróknak szentelt egy kötetet. (Beke György: *Kossuth-emigráció Bukarestben*. Magyar emlékirók a régi Romániában, Közdok, Budapest, 1998.)

Szerzőnk arra is kíváncsi volt, mióta éltek magyarok Bukarestben, megmaradtak-e a századok viharáiban vagy -beolvadva a többségi románságba - nyomtalanul eltűntek? Írásos dokumentumra bukkanva arról értesít, hogy nem sokkal a város alapítása (1459) után már megfordultak magyarok arra. Főleg székelyek, akik a szász kézművesek áruit fuvarozták Brassóból Bukaresten át Konstantinápolyba. Domokos Pál Péter, az ismert néprajzos, csángókutató kétszáz évvel korábbra, 1227-re (a kereszténységre tért kunok püspökének jogaiba helyezése - A.K.) teszi a magyarok megjelenését a román tartományokban. (Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Eötvös Kiadó, Szent Gellért Kiadó, Bp., 1989.)

Bözödi György: *Székely bánja*, Kolozsvár, 1938. című művében meggyőzően ír a meg-megismétlődő székely exodusról.

Beke György már a bevezetőben tisztázni kíván egy elvi kérdést: „*Folytatói-e a XIX. századi bukaresti magyar emlékirók művei, s ha igen, mennyiben, az erdélyi magyar emlékirás nagy hagyományainak?*” Az irodalomtörténészek véleménye megoszlik ebben a kérdésben. Egyes irodalomtörténészek kifogásolják, hogy a klasszikus erdélyi emlékirókat összehasonlítsuk a bukaresti magyar emlék-

irat-szerzőkkel. Ez az észrevétel jogos, főleg ha az összehasonlítás az írói talentumra és a művek irodalmi értékére vonatkozik. Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Rettégi György, Apor Péter... valóban nem említhető egy napon a Kossuth-emigráció közepes vagy annál szerényebb képességű emlékiróival. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a nagy elődök olyan példaképpé váltak a későbbi emlékirók szemében, hogy emezeknek még a tudatalattijára is hathattak. Nemcsak az élmények lejegyzésére való ösztönzés, hanem a morális felelősségvállalás tekintetében is. Elszánva magukat a vallomásra, Koós Ferenc, Veress Sándor, Veress Ferenc és Oroszhegyi (Szabó) Józsa a leírtak hitelességeért eleve felelősséget vállaltak: készek voltak akár az utókor ítélőszéke előtti megmérettetésre is. Ötük közül Beke György csak dr. Fialla Lajost érzi diletánsnak, a többieket - a jelzett erények örvén - íróknak, pontosabban újságíróknak, tudósítóknak tekinti.

Szervezőkészségben, politikai tisztánlátásban és egyéb erényekben Koós Ferenc református lelkész, közhuszár volt közöttük a legjelentősebb személyiség. Tizenöt évet töltött a román fővárosban, ahol úttörő szerepe volt a magyar kolónia tudatos közösséggé formálásában. Lakása, a paplak az emigránsok egyik búvóhelye volt: *"... aki Bukarest felé vette útját, az engemet el nem került, és házamtól legalább közvetítő szolgálatom nélkül el nem távozott."*

Nevéhez fűződik a bukaresti református kőtemplom és iskola felépítése és a magyar nyelvű oktatás megszervezése. Lelkészi és tanítói munkáját - akárcsak elődje, a szintén erdélyi Sükei Imre tiszteletes - missziós tevékenységgel társította. Szekérrel beutazta Havasalföldet és Moldvát, felkereste a csángó falvakat, feljegyezte az egyházi szertartások nyelveit, figyelmét nem kerülte el az iskolák állapota, nyelve sem. Úti élményeiről a Bécsben megjelenő *Hon* című lapban számolt be rendszeresen. Kiváló szervező volt. Dalegyletet hozott létre, könyvtárakat alapított, olvasóegyletet hívott életre, *Hunnia* néven kasszinót nyitott, elindította a bukaresti tanoncok magyar nyelvű oktatását, egyszóval közösséget kovácsolt.

Koós Ferenc tiszteletesnek azonban nemcsak a szervező munka során felbukkanó akadályokkal kellett megkü-

denie, hanem egyik pályatársa, a Losoncról Bukarestbe telepedett Czelder Márton ellen is dicstelen harcot kellett folytatni. Aki előbb Koós papi szószékére pályázott, majd meg akarta magát választatni a romániai magyarok református püspökének. Beke György kellő teret szentel ennek a konfliktusnak, mert úgy látja, hogy a Koós kimozdítására tett kísérlet igazi tétje nem a romániai önálló református egyházkerület létrehozása volt, hanem a bukaresti és havasalföldi hívek elszakítása az erdélyi egyházkerület-től, Magyarországtól.

Kétes erők segédletével Czeldert sebtében püspökké választották ugyan, de az Erdélyi Református Konzisztórium megsemmisítette a választást, és törölte Czelder püspökségét. Ezért a karrierista paptárs beadványok sorozatával vádolta meg Koóst a belügyminiszternél és a kulturális miniszternél. Magához rendelve, C.R. Rosetti kulturális miniszter felajánlotta Koósnak, hogy legyen ő a romániai református egyház püspöke. A tiszta lelkű pap azonban - felismerve a csapdát - határozottan visszautasította az ajánlatot, mire a miniszter - elszólva magát - így reagált a tiszteletes szavaira: „*Uraságod, nem tagadom, jó magyar hazafi, de tudnia kellene, hogy nekünk ez nem áll érdekünkben...*” Vagyis mi nem állt a román kormány érdekében? A bukaresti magyarok egyházi függése Erdélytől. Koós jól ismerte Románia függését a nagyhatalmaktól, ezért panaszt emelt a kormány és a kulturális miniszter ellen. A tiltakozások hatására a kormány visszavonta döntését, Rosetti kénytelen volt távozni miniszteri székéből. De Koós Ferenc is kénytelen volt távozni Bukarestből a sorozatos támadások miatt.

A bukaresti emlékirók jeles képviselője volt Veress Sándor mérnök is. Szabadságharcosként alkalmá nyílt arra, hogy megtapasztalja a román politikusok és az ortodox pópák káros szerepét a más nemzetek fiai elleni érzület, gyűlölködés, nacionalizmus szításában. A magyar emigráció tagjaként Törökországban érte az első nagy csalódás: ott döbrent rá, mi is készül tulajdonképpen a román politika boszorkánykonyhájában, mit sulykolnak a politikusok, a pópák és a tanítók a lelkekbe: „... *ezek dákorkorománok, kik nyíltan vallják, hogy céljuk Erdélyt és az egész Tiszántúlt tőlünk elvenni, Bukovinával, Törökországban*

meg az egy részecskében oláhoktól lakott Dobrudzsával és a kutzovlahok földjével együtt, szóval: ahol egy mokán valaha megfordult, vagy megtelepedett, az a föld az övék.

Adjuk nekik, úgymond, Erdélyt, akkor baráti jobbot nyújtanak (...) Ha nem adjuk, hát ők némettel, oroszral szöveteznek s kiirtanak bennünket. Ez az oláh liberális demokraták politikai hitvallása”.

A magyar és a román történetírás máig egyik neuralgikus pontja 1848-1849, jelesül: a nemzetiségi kérdés. A román politikusok és nacionalista történészek Kossuthot ma is változatlanul a nemzetiségi kérdés elhanyagolása miatt marasztalják el. De Kossuthban már akkor a *dunai konföderáció* eszméje érlelődött, amikor a magukat liberális demokratáknak nevező román nacionalisták célkitűzése Erdély elszakítása volt Magyarországtól.

A bukaresti emigránsok önszerveződésében fontos szerepet játszott az 1860. május 15-én megjelent *Bukuresti Magyar Közlöny*. A lap igen nagy fontosságot tulajdonított a kulturális életnek, az iskolának, felfigyelt az akkori-ban megindult zsidó emancipálódásra, az anyanyelvű oktatás kapcsán pedig a csángómagyarok helyzetére. A pesti *Magyar Újság* 1860. május 29-i lapszáma szerint a *Bukuresti Magyar Közlöny* „közvetítő kapocsul szolgál Erdély és Magyarország és a román tartományokban szétszórt magyarság között. Nem meglepő tehát, hogy a Habsburg-birodalom rendőri és cenzori apparátusa fél évvel a megjelenés után betiltotta a 'felforgató szellemiségű lapot.'”

A bukaresti magyar emlékiratok jelentőségét és főbb erényeit Beke György a következőkben summázza: a saját szabadságharcos élmények, a bukaresti magyarság körében felgyűlt tapasztalatok rögzítése, a 48-as eszmények igazába vetett hit, a remény és a megmaradás hirdetése, az asszimiláció fékezése, a szétszórásban élők tapasztalatainak tudatosítása a történelmi Magyarország szétdarabolása előtt.

Erdélyben a figyelem Trianon után fordult a bukaresti magyar emlékirók felé, mivel bennük fedezték fel a kisebbségi életvitel első érvényes gyakorlatát, mondja ki a fájdalmas igazságot Beke. Ámde az, amit Koósék százötven évvel azelőtt a kisebbségi sorban élő romániai ma-

gyaroknak ajánlottak - lojalitás a román állammal szemben, érzelmi-tudati azonosulás a nemzettel, az anyanyelv megőrzése - a XX. század végén már kevés a megmaradáshoz. Ma már csakis a területi önigazgatás és a teljes önrendelkezés szavatolhatja az elszakított nemzetrészek megmaradását. Mert a XX. századi Romániában az erőszakos beolvasztás lett a bevett gyakorlat. Iskolák, egyesületek, kulturális intézmények alapítása, olvasóegyletek, lapok, könyvtárak létesítése és működtetése, gazdasági önállóság mind megannyi követelmény, amelyek mit sem veszítettek időszerűségükből. De ne feledjük: mind közül az iskola a legfontosabb. Mert a kisebbségi élet szellemi összefogója az anyanyelvű iskolahálózat, csúcsa pedig az értelmiség utánpótlását biztosító egyetem. Végül is az anyanyelvű oktatás jövőjétől függ az erdélyi magyarság - a mindenhonnan magyar kisebbség - fennmaradása. A magyarság érdekképviselői szervének engedékeny politikája miatt Erdélyben a magyar iskolaügy - a román nacionalizmus szorításában - rákszerű mozgást végez. Ez nem sehova, hanem a mélybe vezet. Ezzel a gyakorlattal, az esetleges súlyos konfliktusok, botrányok árán is haladéktalanul szakítani kell.

1998

ERDÉLYI TETŐK

Közel hetven évvel a Szépmíves Céh 1938-as alapkiadása után, az Erdélyi Református Egyházkerület újra kiadta Tavaszy Sándor filozófiai író, teológiai tanár, az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzőjének és püspök-helyettesének *Erdélyi tetők*, Kolozsvár, 2003. című könyvét. Teológiai professzori munkája mellett Tavaszy a harmincas évektől széles körű közművelődési tevékenységet folytatott az *Erdélyi Múzeum-Egyesületben*, az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületben*, az *Erdélyi Irodalmi Társaságban* és az *Erdélyi Kárpát Egyesületben*, amelynek előbb elnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt.

Megvallom, bajban lennék, ha a kötetbe foglalt írások műfaji besorolása felől kérdeznének. Mert bár a dolgozatok úti élménybeszámolók, a kiadvány mégsem útikalauz. Sokkal több annál. Irodalmi rangú, személyes hangvétellű vallomás az erdélyi táj kivételes szépségeiről, hitvallás a szülőföldről, a hazáról: „*Gyökértelen minden élet, amely elszakad attól a környezettől, amelybe beleteremtetett. A szülőföldet és a hont nem lehet szeretni, ha nem ismerjük azt úgy, amint a különböző tájak sajátosságában és szépségében szemtől szembe áll velünk. Önmagunkat sem ismerjük és nem értjük, csak abban az összefüggésben, amelyben élünk.*”

Az író megállapításai évtizedek múltán sem veszítettek fényükből, igazságtartalmukból, ellenkezőleg - a körülmények hatalma folytán - gondolatai az egykorinál is idősebbé váltak.

Persze nagyon fontos szerepet töltött be ez a könyv a főhatalomváltást követően a két világháború között is a kisebbségi sorba kényszerült erdélyi magyarság önösszeszedésében, magára-találásában. Aki szeretne közelebbről is fogalmat, képet alkotni Erdély csodaszép hegyeiről, tetőiről, az erdélyi emberek sajátos lelki világáról, ethoszáról, az feltétlen olvassa el a könyvet. A „*hegynek a lelke és a lábainál gyűrűző népnek a lelke úgy összefonódott, hogy a székelty Hargita nélkül, a Hargitát a székelty nélkül elképzelni sem lehet. A hegyóriás kincses gazdagsága, kimeríthetetlen sok szépsége és népének szívós*

ereje és sokszínű lelkének ékessége annyira egymásra utalnak, hogy csak együtt tudnak elborulni és felderülni, s csak együtt tudnak felfelé nézni és a mélységekbe lefelé mutatni. Amilyen rejtelmes és gazdagon tagolt a Hargita világa, éppen olyan titokzatos és sokfelé néző népének eszejárása.”

Ember és természet egymáshoz hasonulnak.

Tavaszy Sándor úti élménybeszámolóí művelődéstörténeti dolgozatok is a szó átfogó értelmében. Jóllehet az író kisded csapatával a jelenben utazik, szemlélődik, a tudós professzor mindig és mindenhol a múlt jeleire bukkan, a letűnt századok nyomai, üzenetei mellett pedig képtelen közömbösen elhaladni. Apáczai „hazasíró szelleme”, Misztótfalusi Kis Miklós hazaszerelme, Kazinczy Ferenc irodalomtörténeti értékű erdélyi utazása, Orbán Balázs nagyszabású szociográfiai életműve, Áprily, Reményik, Tompa László költészete, Kós Károly, Nyíró József és Tamási Áron prózai alkotásai, mindmegannyi örökbecsű kincs, amelyek hozzájárultak Tavasz Sándor fogékony lelkének folyamatos gazdagodásához. Noha nevezett költők és írók akkor még az „élő történethez” tartoztak, látásuk már bele volt „szőve és nőve ebbe a sokarcú, színes és beszédes erdélyi földbe”.

Már a könyv elején Kazinczy útítársául szegődhetünk a nevezetes erdélyi körútja. Kolozsvár, Torda, Marosvásárhely, Segesvár, Nagyszeben, Déva, Vajdahunyd, Gyulafehérvár, Enyed, Torda, Kolozsvár, Zsibó - ezek voltak ennek az erdélyi utazásnak főbb állomásai. Sorra látogatva őket, egykori udvarházak, kúriák kelnek életre vendégházak tudós gazdáikkal, akik úttörő szerepet játszottak a korabeli erdélyi irodalmi, tudományos, szellemi és gazdasági élet felemelésében, Erdély bekapcsolásában az európai vérkeringésbe.

Kik voltak azok a szerencsés „kiválasztottak”, akikkel - vendégszeretetüket élvezve - Kazinczy eszmét cserélt? Krasznán Cserei Farkas, Kolozsvárott Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor, a Bánffyak, a Kemények, a Hallerek, a Gyulayak, Marosbábolnán Naláczy István, Tordoson Sípos Pál kálvinista prédikátor és európai hírnév matematikus, akinek a kedvéért és akinek a hívására határozta el magát erdélyi útjára a nyelvújítók szellemi vezére.

De fut a szekér, és röpül az idő. Torda és Kolozsvár után Kazinczy utolsó állomására, Zsibóra érkezik. Wesselényi Miklós csókja volt az utolsó, „mellyel eleresztetem” - mondja hálásan búcsúzóul a nyelvújító költő.

Erdélyi barangolásaink során ősi magyar helység- és földrajzi nevek támadnak fel és árulkodnak arról, döntően kik formálták ennek az országnyi történelmi tájnak a kulturális és civilizációs arculatát bő ezer esztendőn át. Mondák, népi bölcsességek kelnek életre, hihetetlen gazdagsága az élet enyészetének! Bár Jókai képzelete színes, regényes szálakkal szőtte be ezeket a csodaszép helyeket, a nép és azok is gazdagították, színesítették a képet, akik közvetlen kapcsolatba kerültek e felejthetetlen helyekkel.

A szerző meleg szavakkal szól a nyolcszázötven éve velünk együtt élő erdélyi szászokról, és hasonlóképpen szépen beszél a románokról is.

Hogy lehet ennyire érzékletes stílusa egy filozófiai írónak, aki tudvalevően az elvont fogalmak világában volt a legotthonosabb, kérdezzük magunktól? Erre a kérdésre csupán egy válasz kínálkozik: az ilyesmit az írói véna teszi.

Tavaszy Sándor lélekemelő könyvét méltó módon illusztrálja Balogh Ernő ásványtudós közel száz igényes fényképe. A geológus professzor az erdélyi tájak kiváló ismerője volt, aki többször vett részt Tavaszzy Sándorral közös kiránduláson Erdélynek szebbnél szebb tájain.

2003

SORSKÖLTÉSZET ÉS FELELŐSSÉG

Nemcsak a könyveknek, az alkotóknak is megvan a maguk sorsa. Aki szerencsés helyre született, zavartalanul élhet szenvedélyének. Akit viszont a végzet a világnak olyan szögletébe dobott, amit - változó erőviszonyok közt - örök nyugtalanság jellemez, ha hiteles kisebbségi író, úgy a durva túlerővel szembeni szüntelen viaskodás, heroikus küzdelem az osztályrésze.

Erdélyben a húszas évektől kemény sors várt azokra a magyar írókra, akik - az igazság szolgálatába állítva tollukat - ki mertek állni a világ nyilvánossága elé jogfosztott nemzettestvéreik méltóságáért. Azokra, akik az állandó fenyegetés és ismétlődő retorzió ellenére sem fogták be pörös szájukat. S hogy ma ott tartunk, ahol tartunk (ha mégoly kevés is a hozadék), számottevően nekik köszönhető. Számomra ők a felelős írástudók.

Az író, költő, újságíró Erőss Attilának (Küküllővár, 1925 -) elvekben és elméletekben, ideálokban és eszményvesztésekben, sőt világrengető fordulatokban bővelkedő korunk fiaként bőven volt alkalma megtapasztalni nemcsak háborgó, vergődő világunkat, hanem szűkebb környezete, Marosvásárhely magyarságának fokozatos térvészét és hősiek helytállását is az ellene szervezett gyilkos pogromban.

Írásművészetének (vers, regény, novella, dráma, publicisztika) alaphangját a kisebbségi léthelyzetből fakadó életpélmények adják meg, tematikáját pedig egy nemzeti közösség törvényileg szentesített kényszerű sorshelyzete határozza meg.

Jóllehet Erőss Attila költészete és prózája között tematikai azonosság és bizonyos egyensúly észlelhető, mégis inkább a prózai írások felől ajánlatos tartani költészete felé. Így közelítve, tágabb horizont bontakozik ki az olvasó előtt, aki, átadva magát az ábrázolt valóság eseményzuhatagának, egyszer csak azt veszi észre, hogy letűnt idők színterein barangol, a költővel együtt örül, szenved, emlékezik, meditál, megtisztulva pedig felszabadul.

A szerző jól ismeri a különböző kérészéletű költői divatirányzatokat, formanyelvében és szemléletében mégis

hagyománytisztelő maradt. Mondanivalójában azonban nagyon is mai: felráz, sebeket ejt, öntudatra ébreszt.

Erre a költői termésre maradéktalanul ráillik Goethe sora: „Minden költeményem alkalmi költemény: a valóság ösztönzéseinek talajában gyökereznek”. Bizony a főhatalom-váltás óta eltelt nyolcvan esztendőben, s még inkább a hetvenes-nyolcvanas években Marosvásárhelyen s Erdélyben mindenütt magyar költő felelősen nem jelenthette ki, hogy - Jules Renarddal szólva -: „*Nem foglalkozom politikával*”. Ez ugyanis annyit jelentett volna, mint-ha azt mondaná: „*Nem foglalkozom az élettel*”.

Mindazáltal találkoztam Erdélyben olyan „dalnokkal” is, aki - megdöbbenésemre - a közösség szolgálatának még a gondolatától is irtózott: A költő egyedüli feladata esztétikai értékek teremtése, replikázta. Ez amúgy általában és elvileg igaz. Emberileg elfogadható társadalmi helyzetben teljes mértékben érvényes. Súlyos kisebbségi viszonyok között azonban az apolitikusság köpönyegét magára öltő magatartás erkölcsi csököttségre vall, feltéve, ha az illető ahhoz a nemzeti kisebbséghez tartozónak tartja és hirdeti magát, amelynek szakadatlan, konok harcot kell vívnia nemcsak szellemi értékeinek megőrzéséért, hanem már-már a megmaradásért is.

Művelődéstörténetünk tanúsága szerint Apáczaitól erre felé Erdélyben az értelmiség legjava, írók, költők, de a tudós ember sem igen engedhette meg magának, hogy kizárólag szenvedélyének éljen. Ezen a történelmi tájon a szorongatott népét hittel szolgáló entellektüelnek olyan közösségi feladatokat is vállalnia kellett időről-időre, amelyekre alkotóként nem volt predestinált. Néhány kivételtől eltekintve ez így is történt.

Egyébiránt az írói-művészi alkotómunkának és a „közszolgálatiságnak” illetén ötvöződése sem nem erőltetett, sem nem dehonesztáló.

A szolgálatvállaló értelmiségi attitűd mindig is nyugtatóan és bátorítóan hatott az ellenséges hatalom elől egy tisztultabb világba vágyó egyszerű emberekre. Emlékezzünk csak! Ceausescu Romániájában a kolozsvári, marosvásárhelyi és a többi magyar színházközönség finom antennáival milyen remekül fogta és hüvelyezte ki Sütő András nagy drámáiból a nekik címzett rejtjeles üzenete-

ket. Több mint sejtés, bizonyosság, hogy ezek a „vészejek” nem kis mértékben hozzájárultak a magyarság jókora részének az (ön)tudatosodásához. A diktatúra utolsó szakaszában mondhatni minden becsületes magyar felkészülten, cselekvésre készen várta a nagy szociális abszurd végkifejletét.

Állíthatná-e bárki is a tévedés veszélye nélkül, hogy a Sütő-drámák esztétikai-művészi értéke szemernyi is kevesbedett azáltal, hogy az író Ceaurescu fasiszta diktatúrájában politikainak minősített, valójában azonban mulhatatlan igazságokat, egyetemes emberi üzeneteket kódolt beléjük? Nyilván nem. Sőt azt az állítást is megkockáztatom, hogy ha Sütő Andrásban csillapíthatatlanul nem él erős hivatástudat népe szolgálatára, talán ezek a remekművek sem születtek volna meg.

Az erdélyi magyarságra fenekedő ultranacionalista diktatúra idején minden hiteles alkotóban élt ez a fajta elkötelezettség. Egy tisztességes „szolgálatvállaló” Erdélyben - mondja Szócs Géza - esztétikai-erkölcsi vonatkozásban legalább még egyszer annyit ér, mint egy neme-sebbnek minősített menekülő.

Erős Attila nem látnoki költő, de világra-nyitottságában tisztán látó. Az erdélyi sorsköltészet legjobbjainak nyomdokain haladva számon kérő, vádló és ostromozó. Költészetének java termésére a tetemrehívás jellemző. Az együtt-, egymás mellett (vagy egymás ellen?) élés keserve örvén számos versében joggal ítélkezik.

Láng Gusztáv irodalomtörténész szerint a transzilvanizmus fő kifejezési területe a lírai költészet volt. Valóban, a mi létigazságaink mindenekelőtt a költészetben, az irodalmi művekben fogalmazódtak meg. Ebben a tekintetben ma sem igen változott a helyzet.

Eröss Attila sorsközösségből sarjadó költői jeremiádjai, féltő pörölései olyan művészi állásfoglalásba sűrűsödnek, amely nemcsak az országhatárokig terjed, hanem - az európai humánus szelleméhez igazodva - a Kárpát-medence egész magyarságát megérinthesik.

2000

AZ ÉRTELEM HATÁRÁN TÚL

Több kötetnyi novella és a *Sinistra körzet* után Bodor Ádám legújabb regényében ismét felragyogtatta kivételes szépírói tehetségét.

Az érsek látogatása (Magvető, Bp., 1999.) – erről szólnunk alább - az abszurd világába vezet. Bodor Ádám íróilag bizonyítja, milyen iszonytató alakzatot ölthet a korlátlan/korlátozhatatlan hatalom. Egy olyan falanszter látványa tárul itt elénk, amely teljességgel idegen az ember természetétől, de amit az öncélú politikai hatalom kóros hipertrófiája miatt lehetetlen megreformálni. Tagjai csak úgy szabadulhatnak meg tőle, ha romba döntik. Egy ilyen ember-alatti világnak a szörnyűségeit – „börtöntöltelék-ként” –, többed magával, az író maga is megtapasztalta. A börtönéletre és a válogatott kínzásokra történő regénybeli utalások nem másodkézből vett értesüléseken alapsznak, keserű személyes tapasztalat rejlik mögöttük. Ebben a tekintetben a regény önéletrajzi fogantatású, ami juttat sem von le a kiváló írói teljesítményből. Egyébiránt az alkotók – függetlenül attól, hogy írókról vagy a társ-művészetek területein működő szerzőkről van-e szó – mindig önmagukat (is) adják, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a magukénak érzett, vallott eszméket, ideálokat, sok-sok élményt és tapasztalatot saját személyiségükön átszűrve, egyénítve építik be a készülő művekbe. A korra jellemzően. Tudatosan vagy ösztönösen. És mivel mindegyik teremtmény egy-egy önálló univerzum, minden hiteles irodalmi, művészi alkotás (többé vagy kevésbé) eredeti, egyszeri és megismételhetetlen.

Az érsek látogatása abszurd regény. Nem fantasztikus, hanem abszurd. A kettő közötti legfőbb különbség abban rejlik, hogy az előbbiben a valóságelemeket „képzeletbeli, mitikus, mesés, utópikus motívumok” szövik át, s bár az ábrázolásmód legfőbb jellemzője a nagy fokú deformáció, az író a történetet, cselekményt, a hagyományok tiszteletben tartásával, a köznapi fantázia logikája szerint szövögeti. Az abszurd „minden ilyen logikai konvenciót felborít”. Bár az, amit ábrázol, irracionális, hihetetlen és meghökkentő, az író „nem hajtja annyira túl a deformáci-

ót, hogy módszere elvileg kizárná az esztétikailag releváns jelentést. Az abszurd szélsőségesen hihetetlen, de nem elvileg értelmetlen, érthetetlen.” (Világirodalmi Lexikon, 1974.)

Jóllehet Bodor Ádám regényének világa abszurd, a tárgyul választott valóság írói megkomponálása realista. Mert amikor a szerző a mű tárgyát abszurdnak mutatja be, kíméletlenül lerántja a leplet egy félelmetesen üres, hazug, irracionális világról, megszüntetésére ösztönözve az olvasót. Viszonya a mesterségesen létrehozott emberidegen társadalmi képződményhez nem evazív. Az író nem tér ki a döbbenetes realitások elől, nem menekül a szörnyűségektől, hanem felelősen szembenéz velük. És azáltal, hogy ezt egy történelmileg igazolt, bevált értékrend – az örök humánus – jegyében teszi, túl is lép rajtuk. Az emberi tartalmaktól megfosztott borzongató világ ábrázolása az abszurd eszköztárával, a szó nemes (nem konvencionális!) értelmében realista szemléletet jelent.

Nekünk, idősebbeknek, akiket egy ilyen „szép új világ” építése közben nemcsak ifjonti vágyainktól fosztottak meg, hanem az újrakezdés lehetőségét is elorozták tőlünk, bárhogy viszolygunk is tőle, elég könnyű „ráhangolódunk” a regénybeli történésekre.

Bogdanski Dolina szörnyű világa, sajnos, nem ismeretlen előttünk. A „Kárpátok hegyláncai közt” megbúvó település lakóinak napjai az érsek beharangozott – de soha meg nem valósuló – látogatásának Godot-ra váró hangulatában, teljes kiszolgáltatottságban és buta céltalanságban telnek. Az emberek egy olyan világban tengődnek, ahol – bár sem nyomorúságos anyagi helyzetükön, sem nyomott kedély- és lelkiállapotukon nem észlelhető semmilyen javulás – bizonyos külső jelek mégis arra utalnak, hogy nemrég itt is vezetőváltás történt: „a falu és az egész környék urai az egykor rettegett hegyivadászok helyett most már a papok”. Csakhogy a vezetőváltás nem hozott megváltást, nem volt az más, mint a tömegek jogos óhajának a megcsúfolása, az új gúnya és a szakállnövesztés (az ortodox papokká átvedlett szekusoknak szakállt kellett növeszteniük) mit sem változtatott a régi rendszer jellegén, természetén. Ugyanolyan ingoványos, szutykos, nyúlós, borzongatóan idegen maradt minden, mint azelőtt.

Az érsek, akinek bejelentett látogatása kissé felkavarta a dolinai állóvizet, a regény „szellemalakja”. Kilétét, székhelyét, jövetelének célját mindvégig homály fedi. Csak az emberek hozzá való viszonyulásából, viselkedésükből érezzük, hogy itt ő az úr. Az, hogy Bogdanski Dolinán az érsek gyakorolja a hatalmat, nyilvánvaló, ám ugyanakkor az is kitetszik a regényből, hogy van valahol egy Legfőbb Hatalom, akinek az érsek is alárendeltje (amannak része és részese), mert hiszen csak addig töltheti be tisztségét, élvezheti az előnyeit, amíg szolgamód teljesíti annak a Valakinek a kíválmait, utasításait. Lényének „értelme” az ukázok maradéktalan végrehajtásában rejlik, létezésének is ez a garanciája.

Az ellenőrizhetetlen hatalom pedig szeszélyes. Senki sem tudhatja, mikor, kire és miért sújt le. Nemcsak a városka lakóit hatja át zsigeri félelem, a szorongás lidércnyomása az éppen aktuális (látogatni készülő) érseket is gyötri. Valójában senki se vonhatja ki magát alóla, mert a struktúra szerves része, az egész rendszert áthatja.

És amint lenni szokott, a Legfőbb Hatalom *uralkodik*: rendelkezik, alávet, a legkisebb kihágásokat, lazaságokat is megtorolja. A legcsekélyebb megingást, az elhajlásnak még a gyanúját is bünteti. Saját „disszidens” bizalmasait (eszközait), az egymás nyomába lépő érsekeket (akik „mellesleg” ezredesek) és papokat (katonák) is kiejti kegyeiből. Álomkórral sújtja, kikapcsolja őket a rendszerből mihelyst valami gyanúsat szimatol. Ezért bukkannak fel időről-időre újabb nevek. A helybeliek közt mostanában az a hír járja, hogy nem is az az érsek érkezik, akit beharangoztak, egy másik fogja meglátogatni őket. *„Amikor Bogdanski Dolinán egy reggeli mise végeztével kihirdették, hogy nem Leordina érsek látogat a városba, hanem Butin, akiről addig senki sem hallott, Gabriel Ventúza, az egyszerű tábori lelkész már rég tudott a dologról. Mégpedig féltestvérétől, Hamzatól, aki mondókája végén, mintha csak valami mellékes apróság jutna az eszébe, megemlítette: legalább lesz, aki majd egyszer elmeséli neki, hogyan végeztek a dolinai vasútállomáson hívei Butin érsekkel. Mint valami látnok, aki révületében több méter vastag falakon is átlát, egyenesen a jövőbe pillantott.”*

Kimondatlanul is tudjuk, Ceausescu Romániájában já-runk. Erre engednek következtetni, egyebek közt, a román személy-, hely- és tájnevek, melyeket Bodor Ádám azért keresztezett mesterien analóg szláv (orosz) neve-vel, hogy érzékeltesse: a Medve hatalmas mancsával „egylényegűvé” gyúrta a térség uralma alá hajtott állama-it.

Az író pontos leírás helyett inkább sejtet, az esemé-nyek helyszínei azonosíthatatlanul összemosódnak, ellen-ben a „népboldogító” ideológia, melynek nyomasztó lég-körében a különböző ajkú nemzetiségeknek élniük kell, hatalmas árnyként borul a „felszabadított” területek (or-szágok) fölé. Bogdanski Dolinán Izoldának „lányt, asszonyt nem hívnak, ez... az elkülönítő neve”. („Izolare” románul elszigetelést, elkülönítést jelent – A. K.) Az ellenőrök Csernovitz, Tiraszpol felől érkeznek...

Micsoda hihetetlen, abszurd világ! Sehol egy szilárd pont, nyugalmat adó fogódzó: az értesülések megérzése-sen, sejtéseken, hallomásokon alapszanak. Értelmes be-széd helyett mondattöredékek hangzanak el. A dolgoknak valahogy nincsenek is körvonalaik, a fizika törvényeire fittyet hányva csaknem súlytalanul lebegnek. A mindenre kiterjedő talányosság általánosító erővel hat. Ami nem-csak lehetővé, hanem elhihetővé is teszi, hogy a dolina-i-hoz fogható képtelenségek, szörnyűségek nemcsak Kelet-Közép Európa totalitárius rendszereiben történhettek meg, hanem másutt is, a messzi Kínában, Észak-Koreá-ban, Kambodzsában vagy... Mindenhol, ahol hasonló tár-sadalmi alakulatok működtek vagy működnek.

Bogdanski Dolina megkövesedett, mozdulatlan, időn kívüli világ, ahol – a körülmények hatalma folytán – az emberek különös képességekre tettek szert: félve elsutto-gott szavakból, elmotyogott félmondatokból, apró célzá-sokból is „értenek”. A település lakói reszketve vigyáz-nak, nehogy elszólják magukat, az ilyen könnyelműség-nek beláthatatlan következménye lenne. A maradék sza-badság ára a szüntelen „résen-lét”, nehogy támadási felü-letet hagyjanak a lehetséges feljelentőknek. A személyes „szabadság” legfőbb garanciája, ha az egyén falat emel önmaga és a többiek közé. A titoktartás – ne tudd, mit gondolkodok, mit érzek! – életeket menthet. Az álmodókat

(másképp gondolkozókat) a hatalom idegen testként veti ki magából, mihelyt tudomást szerez róluk.

Mivel a dolinai emberek gondolkodását, lelki világát sűrű homály fedi, a hősöknek nincsenek egyedi vonásaik, s ha némelyiknél egy-két sajátos karakterjegy felsejlik is, alig kivehető. A hatalmi manipulációk szenvedő alanyai idővel arctalan figurákká satnyulnak. Nem véletlen, hogy épp a szélhámosok, a kollaboránsok a legjobban egyénített figurák. Az író ezzel is nyomatékositani akarta a rendszer aljasságát, embertelen mivoltát.

Az általános szorongás légkörében a személyközi kapcsolatok riasztóan felszínesek, tartalmatlanok, a pusztá vegetálásra korlátozódnak. Az állati sorba süllyesztett emberből csakugyan kivész minden jelentős érték, belső tartalom? Valóban elkerülhetetlen, hogy a valamikori szívbéli gazdagság helyét a lelki sivárság foglalja el? A helyzet összetettebb. Bár a rombolás óriási, a belső értékek – jobb idők eljövételében bízva – a lélek mélyére húzódnak vissza. Az emberek érzik, nem ez az ideje az egyenes beszédnek és határozott cselekvésnek, az még odébb van. Az eszköztelenné nyomorítottak hada a túlhatalommal szembeni kiszolgáltatottságában bölcsebbet aligha tehet: kivár, megpróbál erőt gyűjteni, belülről építkezik.

A totális diktatúra nemcsak az önálló gondolatok előtt zárja le csörömpölve a kaput, a személyes vágyak se szárnyalhatnak szabadon. A rendszer hermetikusan zárt, a hatalom narcisztikusan, féregként görbül vissza önmagába: bárhová tekint, mindenhol magát akarja látni. Minden erejével arra összpontosít, hogy változatlanul megőrizze a status quót. Az uralkodó elit retorikája szerint a falanszter lakóinak azért nincs okuk és joguk panaszra, mert az „a létező világok legjobbika”.

(Boldog tűnt idők! Ha Csehov unalomúzte kisemberei tudták volna, hogy jönni fog egy kor, ahol még a képzeletnek is tilos lesz a szárnyalás, tán megbékéltek volna a saját sorsukkal! Ők legalább szabadon álmodhattak szebb, jobb világot maguknak a megélt nyomorúságos helyett: a távlatot nyitó ígéret lelki szemeik előtt irizált.

Hogy a sok gyötrelmes-szép vágyból mégsem lett semmi?... De hátha ez nem is az emberi gyengeségen mú-

lott, lehet, hogy nem is az ő hibájuk volt? Ki tudja, lehet, hogy magasabb erők döntöttek volt helyettük, s csak nekünk tűnik úgy, hogy saját cselekvésképtelenségük átoksúlya alatt vergődtek?

Az persze tény, hogy hiányzott belőlük az elszánás ereje, amely átlendítette volna őket az ábrándozás passzivitásából a pozitív változást hozó értelmes cselekvésbe; de az is elképzelhető, hogy a mozdulatlan élet irdatlan súlya nyomta a földhöz őket, túl szerény volt az ő erejük ahhoz, hogy lebontsák a személyes kiteljesedés előtt álló ősi gátakat. De még ha sikerült volna is nekilendülniük, nem véreztek volna-e el a kapitalizálódó világ dzsungelében? Megannyi kérdés! A hiábavalóságok és lelki gyötrelmek ellenére Csehov kisemberei még elfogadható világban éltek. Nem véletlenül érzett vonzalmat irántuk az író, aki ha félszemmel „kinevette” is, azért valahol a lélek mélyén szerette, szánta is őket.)

Bogdanski Dolinán merőben más az élet. Itt a szorongás az uralkodó életérzés. Az emberek rettegnek, mert a kiszámíthatatlan hatalom bármikor bárkit indoklás nélkül letaglózhat.

Mi más magyarázza a rendszer zordon szigorát, zsarnokságát, ha nem a hatalom természete, jellege. A totális uralom csak erőszakszerveinek maximális működtetésével remélheti a status quo fennmaradását. Bogdanski Dolinán nyüzsgögnék a feljelentők. Súlyosbítja a helyzetet, hogy senki se tudhatja biztosan, ki a besúgó és ki a megfigyelt. Elvben mindenki lehet ez is, az is, sőt mind a kettő egyszerre. Mert bárkit megfigyelhetnek, és mindenkit beszervezhetnek. A társadalom atomizált, a tömeg homoktenger: alig-társadalom.

Ebben a bűzös mocsárban egyelőre minden nyugodtnak látszik, ám többen titkon dédelgetik már a nagy tervet: valahogy kiszabadulni a pokolból! Aminek, persze, csekély az esélye, de legalább meg kell próbálni: a szabad élet méltósága mindennél feljebb való. A Senkowitz nővérek módszeres kísérlete, hogy a nem-szabadságból kijussanak a szabadság birodalmába, hiábavalónak bizonyult, Izoldán mégis ez volt az egyetlen igazán értelmes tett. Még ha agymosott honfitársaik – a hatalom pusztá

eszközévé degradált tömeg – agyonkövezte is őket. Bodor Ádám érzékletesen írja le a jelenetet. A szerencsétlen némberek „*leveses kanállal már évek óta az egész barakk szeme láttára vájták, kaparták ágyuk alatt a földet, de a betegtársak nemigen értették, mi az ördögöt akarhatnak. Bár a barakkfelelős gyanakodott, és minden reggel tollba mondta jelentéseit a tapasztaltakról... Arra azért mégsem lehetett gondolni, hogy ezek a némberek egy éjszaka fogják magukat, és mint az ürgék, kisétálnak a rétre. Pedig ez történt. A víz vájta járatokon át kikúsztak a szabadba, és miközben a tiraszpoli szerzetesek kutyáikkal keresztül-kasul kerestették őket a rekettyésben, a part menti csalitban, ők szépen beásták magukat a hulladéklerakóban egy halom szemébe. Nyomuk is vészett mindjárt a miazmás teren.*”

Jutalom reményében, sajnos, mindig akadnak kollaboránsok, szólamokkal, miegyebekkela tömeg is könnyen megtéveszthető. Különösen az ilyen elszigetelt világban. Gabriel Ventuza tábori lelkész „*bőrpórázon vezette vissza a telepre (a Senkowitz nővéreket – A. K.), ahol, tyúkketrecbe zárva mindjárt ki is állították őket közszemlére... Gyalogosan tíz percet sem tart az út a folyóparti rétig, ahol az elkülönítők kerítései kezdődnek, ameddig a kíváncsiskodók máskor is elmerészkedtek. Mégis, mire odaértünk, már nem akadt semmi látnivaló. Sehol egy tyúkketrec, sehol a Senkowitz nővérek. Aztán hallottuk: a többi beteg addigra már kővel agyondobálta a szökevényeket.*”

A két lány halála semmit sem von le tettük szépségéből és precedens-értékéből. Még sokan fognak meghalni Bogdanski Dolinán hasonló kísérletek miatt, de a gondolat, hogy visszaszerezhetik szabadságukat, méltóságukat, nem hagyja érintetlenül őket.

Most azonban mintha civilizáción kívül élnének: mert itt nincsenek sem iskolák, sem tudományos, művészeti... intézmények. Van viszont rengeteg börtön. A hatalom azt akarja elhitetni a világgal, hogy azért túlméretezettek a rendőri erők, mert alulszervezettek a közösség életviszonyai. Az igazság azonban más. A börtön mint legfőbb intézmény határozza meg a rendszer jellegét. A börtönök sokasága úgy hálózza be az országot, mint a vérerek az élő testet. Rendőrállam.

Ilyen körülmények között Izoldán s a dolinai világban sýnylódók zömének lelkén fokozatosan elhatalmasodik a kilátástalanság, egy részük meghasonlott, mások úton vannak a meghasonlás felé.

„*Legalább integess a férjednek – mondtam Natalia Vidrának -, hátha egyszer mégis csak idenéz.*

- *Ó, minek – felelte -, hiszen hamarosan találkozunk.*

- *Csak nem képzeled, hogy kiengedik?*

- *Azt nem, és mégis hamarosan együtt leszünk.*”

Azt gondolhatnánk, hogy egy abszurd világban a hatalom mindenkivel szemben egyformán ellenséges. Bogdanski Dolinán más logika érvényesül. Itt sajátos ismérv szerint osztályozzák az embereket: bennszülöttekre („magunkfajta”) és idegenekre osztva őket. Hetven éven át Viktor Ventuza segített át minden álmodozót a túlsó partra, és hogy mestersége ezernyi szennyes rejtekébe soha bele ne pillanthassanak, pár napos korukban kicsempészte innen saját gyermekeiket is.

Gabriel Ventuza például a messzi Al-Dunán, bérelt anya mellett nőtt fel egy jázminbokros, levendulás szigeten. Apját többé nem is látta, Bogdanski Dolináról sem igen hallott egészen addig a napig, amíg féltestvére, Hamza el nem árulta, hogy a dolinai örmény temetőt, ahova embercsempész apjukat nyugalomra helyezték, a helybeliek kiüríteni készülnek.

A temető kiürítésének fel-felbukkanó szándéka azt az érzést erősíti az olvasóban, hogy ezt a szörnyűséget nem akárki ötölte ki, az aljas gondolat egészen fenn, a hatalom csúcsán fogant „*Periprava vikárius már hónapok óta alszik, és helyette Tizman archimandrita intézi a város dolgait, aki legújabban azt vette a fejébe, hogy egyszer s mindenkorra megszabadul az idegenektől, beleértve természetesen az örményeket is. Legelőször a temetőjüket fogja kiüríteni, s akkor majd kezdenek elvándorolni maguk is.*”

Nem erőltetett képzettársítás, hogy a regénybeli örmények az erdélyi magyarok, az örmény temető a kolozsvári Házsongárd, az erdélyi magyar szellemi kultúra nagyjainak s a város magyar polgárságának végső nyughelye, hosszú századokra visszamenőleg. Ezt teszi tönkre most a magyarfaló polgármester (Funar) a főváros elvi jóváha-

gyásával. Sőt, lehet, hogy épp a bukaresti politikai elit sugalmazására dúlják fel vandál kezek a magyar sírokat, helyükbe román halottakat hantolva. Elvégre nemcsak az élők, hanem a holtak „terjeszkedése” is lehet „történelemcsináló” tényező.

Az érsek látogatása az ultranacionalista sovén román, illetve minden bolsevik típusú totalitárius diktatúra magas művészi színvonalú, megrázó erejű írói ábrázolása.

2000

ANYANYELV-ÁPOLÁS KISEBBSÉGI SORBAN

Nem vagyok nyelvész, a nyelv hatalmas univerzumának avatott búvárlója, de rajongásig szeretem az anyanyelvemet. Életre szóló élményem az a biztonságérzet, amit kis gyermekként édesanyám ölében éreztem. Ugyanazt a szétáradó biztonságot érzem az anyanyelv világában mozogva is. Anyanyelvünk azzá tesz bennünket, amik vagyunk. Aki (anya)nyelvet vált, lelket cserél. Aki pedig hozzáértéssel és odaadással örködik fölötte, tiszteletet ébreszt maga iránt.

Murádin László, a kiváló kolozsvári nyelvész újabb nyelvművelő könyvéről (*Anyanyelvünk ösvényein*, Nyelvművelő írások, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1996.), egy kedves gyermekkori emlék jut eszembe. Bihar megyei szülőfalumban (Magyarkakucs) a vasárnapi istentiszteleteken találkoztam először az irodalmi nyelvvel, jóval az iskolai korhátár előtt. Szerettem Horváth János tiszteletes úr tisztán csengő hangját, világos beszédét, a prédikációiba szőtt történeteket, valósággal csüggttem a szavain.

Később másmilyen benyomások értek. Falumban, ahol nagyanyám elmondása szerint a századfordulón még csak egy-két román család élt, az évtizedek múlásával a magyarok száma egyre csak apadt, míg a románoké szünet nélkül gyarapodott, úgyannyira, hogy ma már a falu lakosainak legalább a fele román. Erről, persze, csak később, mondhatni felnőtt fejjel szereztem tudomást.

Amit viszont már gyermekként megéltem, az a háborítatlan együttélés volt: ugyanis *akkor* - a negyvenes évek első felében - még minden mellékíz nélkül beszéltük egymás nyelvét, majdnem anyanyelvi szinten. Ma viszont, ha nagyritkán hazalátogatok, szomorúan tapasztalom, hogy a középnemzedéknél fiatalabb román lakosság nem beszéli a nyelvünket. Nem azért, mintha nem lett volna alkalma megtanulni, hanem azért, mert a többségi nacionalista hatalom már zsenge korukban beléjük sulykolta az előítéletet: akkor vagy igazán jó román, ha csak románul szólalsz meg.

A valamikor mondhatni színtiszta magyar faluban a magyar nyelvű oktatást már rég megszüntették, egyedül a lelkipásztor tartja össze úgy-ahogy a magyarságot.

Erdélyben magyarként, még kisebb közösségekben is, nehezen, a többség szemében idegenként éltünk. A román asszimilációs politika legfőbb célpontja a kisebbségek anyanyelve volt, köztük messze a „legelőkelőbb” helyen a magyar. Akit pedig kíméletlenül kitartóan ütnek, az kénytelen sündisznóállást felvenni: rengeteg energiánkat emésztette fel az alaptalan támadások elleni állandó védekezés.

A magyar nyelv és kultúra elleni offenzíva, a megtévesztő politikai nyilatkozatok ellenére, a pártállam idején kicsiszolt módszerekkel változatlanul folytatódik.

Nem tudhatom, hogy a magyar nyelv egészségi állapotának a megőrzéséhez elegendő-e saját tisztító ereje (egészséges immunrendszere), de abban biztos vagyok, hogy Erdélyben ma sokkal rosszabb lenne a helyzet a nyelvészek, a pedagógusok, a papság, az íróársadalom... áldozatos munkája nélkül.

A magyar nyelv módszeres rombolása itt egyidős a főhatalomváltással, aminek idestova nyolcvan esztendeje. Hozzávetőleg azóta tart a küzdelem ezzel a kíméréval.

Murádin László, a kiváló kolozsvári nyelvésziskola - Szabó T. Attila, Márton Gyula, Kuszálik Piroska, Gálffy Mózes, Murádin László, Péntek János... - érdemes tagjaként derekasan kivette és kiveszi részét ebből a küzdelemből. A diploma megszerzése után rendre fontos posztokat töltött be: 1956-tól a kolozsvári egyetem nyelvészeti tanszékén tanársegéd, 1958-tól a Kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet főmunkatársa, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közelmények* egyik szerkesztője, az *Európai Nyelvatlasz* munkatársa, a *Dictionarul Limbii Romane* etimológiai bizottságának tagja, a *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának* (ms) gyűjtője és szerkesztője; fő kutatási területe: nyelvjárástan, nyelvföldrajz, nyelvművelés.

Könyvének előszavában megnyugtató hírt közöl az olvasókkal: az erdélyi magyar nyelvművelés kezd szervezeti formát ölteni: 1991 végén Sepsiszentgyörgyön megalakult az *Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége*, s remélhető-

leg e mozgalommal az erdélyi magyar nyelv művelésben új szakasz kezdődik. Ez annál öröndetesebb, mert „*csak szervezeti keretek között lehet a nyelv művelést mozgalommá, társadalmi ügygé szélesíteni. Szervezeti formák nélkül a nyelv művelésben aligha érhetünk el számottevő eredményeket.*”

Murádin László nyelv művelő cikkeinek születéséhez személyes élmények is fűznek. A kolozsvári *Igazság* újságírójaként a hetvenes évek elején gyakran találkoztam vele a szerkesztőségben, táskájában az esedékes heti penzummal, szolgálatos szerkesztőként pedig sokszor korrektúráztam a levonatokat a nyomdában.

Sütő András Murádin László egy korábbi könyvéhez (Szavak *színeváltozása*, Kolozsvár-Napoca, 1983.) írt előszavában - a szerzőt idézve - felhívja a figyelmet egy eléggé meg nem szívlelhető igazságra: „**Az anyanyelvet is tanulni kell**” (Murádin László, *Igazság*, 1980/52). A családban, az iskolában, az életben.

Murádin László szerint a háború utáni erdélyi magyar nyelv művelés első szakasza 1948-tól 1958-ig terjedt. Az ott kifejtett elvi kérdések felelevenítése mellett, főleg a nyelvi hibák nyesegetését, ezek terjedése elleni küzdelmet tartották feladatuknak „*A negyvenes évek végén a napilapok nyelv művelő rovatai a nyelv művelés gyakorlatát ott folytatták, ahol a két világháború között a Brassói Lapok és kiadványa, az Anyanyelvünk, valamint az Erdélyi Múzeum abbahagyták. A nyelv művelés célját abban látták, hogy az féltékenyen őrködjék a nyelv tisztaságán, irtsa a helytelen kifejezéseket, a helytelen nyelvtani formákat és a nyelvtől idegen szavakat.*”

A rádiózás fejlődésének köszönhetően, az ötvenes évek közepén már Erdélyben is érezhető volt a hatása Lőrincze Lajos új nyelv művelő mozgalmának. Lőrincze a nyelv művelés feladatát nem a „nyelvörködés”-ben jelölte meg, hanem „*a különböző társadalmi rétegek nyelvi szintjének emelésében látta*”. A rádióban heti rendszerességgel elhangzott remek cikkei, megnyerő hangja, az írások hangulata mind-mind annyira belénk ivódtak, hogy az emberek a nyelv művelés atyjának Lőrinczét tartják. Meglehet: nem alaptalanul. De a nyelv művelés elvei, legalább jelzésszerűen, már jóval korábban megfogalmazódtak

Szabédi László egyik cikkében (Nyelvjavítás, 1940), mely gondolatokat később - Lőrinczével egy időben - 1952-ben fejtett ki *Nyelvművelő feladataink* című dolgozatában. Szabédi - jegyzi meg egykori kollégája - a nyelvművelést nem nyelvészeti, hanem társadalmi kérdésnek tekinti. A nyelvművelés feladata a „köznyelv felmérése, ellenőrzése és irányítása”.

Jóllehet Szabéditól nem lehet elvitatni az úttörő szerepet, az erdélyi magyar nyelvészeket, írókat és közírókat mégsem az ő cikke készítette a Kolozsvári Rádióban, a megyei napilapokban és az irodalmi folyóiratokban meginduló gyakorlati nyelvművelő tevékenységre, nyelvművelő rovatok fenntartására, hanem a Lőrincze Lajos fémjelezte magyarországi nyelvművelő mozgalom.

A nyelvészek meg a lapok munkatársai készséggel álltak hozzá a munkához. A napilapok, irodalmi folyóiratok több-kevesebb rendszerességgel közöltek nyelvművelő cikkeket, a mozgalom egyre terjedt, erősödött, jóllehet a nyelvművelő mozgalomnak nem volt szervezett kerete - tudjuk meg a szerzőtől.

De ez az öröndetes fejlődés nem tarthatott sokáig, mert már a két világháború között a többségi politikusokban felütötte a fejét a gyanú, hogy „*a nyelvművelő mozgalom nacionalista indulatokat táplál, eltereli a figyelmet az igazi társadalmi kérdésekről*”. Ismert taktika. És ha már a két világháború között így viszonyult a román politikai hatalom ehhez a kérdéshez, mennyivel inkább feléledt a gyanú a román pártállam hatáságaiban az 1956-os magyarországi forradalom után. A maguk szempontjából - mondja Murádin - igazuk is volt. A nyelvművelés nemzeti ügy, a magyar nyelvművelés magyar nemzeti ügy, s ha úgy tetszik, magyar ügy.

A hatvanas évek közepétől (ekkor kezdődött az a néhány éves viszonylagos nyitás, enyhülés) egészen a nyolcvanas évek legelejéig valamivel toleránsabb légkör uralkodott a nyelvművelés terén is. Egyik-másik lapnál megint feltűnt a nyelvművelő rovat. A Prágai tavaszt (1968) követően pedig feltűnően gyorsan terjedt a mozgalom, szinte valamennyi napilap, folyóirat nyelvművelő rovatot nyitott. A sok száz cikk témái között megtalálunk szinte mindent, ami a „*pozitív nyelvművelés, a nyelvi is-*

meretterjesztés körébe, a nyelvművelés általános kérdései közé tartozik, de annál kevésbé szerepelnek az olyan témák, amelyek a romániai magyar nyelvművelés sajátos kérdései körébe, a román nyelvi hatás, a kevertnyelvűség elleni küzdelem körébe vágtak volna.”

A nyolcvanas években erős megtorpanás volt észlelhető, a napilapok közül alig egy-kettő tartotta meg a nyelvművelő rovatát. Ebben a tekintetben a kolozsvári *Igazság* és a marosvásárhelyi *Vörös Zászló* példát mutatott bátorságból. A mozgalom lehanyatlott, már-már úgy tűnt, hogy a teljes megszűnés fenyegeti, ami részben a szigorú tiltással, részben a félelemmel magyarázható. Ami emberileg érthető is, hisz a nyolcvanas években, különösen annak második felében, a magyarellenesség már-már a paroxizmusig fokozódott. Ősi magyar városok becsületes magyar nevét nem volt szabad leírni a sajtóban, nem hangozhattak el a rádióban, a televízióban, az értekezleteken; iskoláink, templomaink, falvaink, sőt temetőink (Házsongárd) ellen is gyalázatos merényleteket tervelték ki, és hajtottak végre. El kellett jönnie '89-nek ahhoz, hogy ez a groteszk, sőt abszurd helyzet részben megváltozzon. Erdély magyarsága ma már szabadabban lélegzik, de még mindig meglehetősen gúzsba kötve táncol.

Murádin László ennek a küzdelemnek szenvedő alanya és bátor harcosa volt és maradt. A nagy öreget, Szabó T. Attilát kivéve, nincs Kolozsvárt még egy nyelvész, akinek a neve, hála kitartásának és hétről-hétre megjelenő nyelvművelő cikkeinek, annyira ismert volna a kincses város, s az erdélyi magyarság körében, mint az övé.

Bármennyire túlzónak tűnik is ma ez a kijelentés, volt idő (Ceausescu magyarfaló diktatúrája idején, főleg a nyolcvanas évek második felében), amikor nagyon sok kolozsvári újságolvasó csak Murádin László nyelvművelő cikkeiért vette meg szombatonként az *Igazság* című napilapot. A nyelvész ilyen kiállításához, a kitartáshoz nemcsak az anyanyelv határtalan szeretete, hanem bátorság is kellett, mert nem csupán a szakmai ranglétrán való előmenetelét, hanem munkahelyét is kockáztatta vele.

Anyanyelvünk ösvényein című könyvének anyagát épp a legsötétebb évek, az 1981 és 1990 között megjelent írásaiból válogatta össze Murádin László. A cikkek zömében

a „nyelv titkai”-ról értekeznek. Bennük „az olvasó...ízelítőt kap a szavak életéről, múltjáról, eredetéről, a nyelvben betöltött szerepükről, értékükről, a jelentés sokféleségéről, nemkülönben arról is, hogy egy szó, szólás mennyi történetet sűrít össze, mennyi emléket őriz az elmúlt századok életéről, betekinthez a szófejtés, a szótörténet világába, nyomon kísérheti bizonyos szavak jelentésbeli és alaki változásait, érzékelheti, hogy miként bokrosodik egy-egy szó népes családdá, hogyan növekedhet kifejező értéke újabb és újabb jelentésárnyalatokkal bővülve. Szóba kerül a személynévadás, bizonyos helynevek eredete, kialakulása...”

A sok-sok élvezetes, szellemi horizontot nyitogató cikk közül kiemelném - mint a magyar történelemtől eltiltott erdélyi magyar tanulóifjúság számára igen fontosat - *A hely, ahol élünk* fejezetcím alatt található írásokat. Helységnevek jelentése világosodik meg, történetek tárulnak fel az olvasó előtt, bizonyítva, hogy kik, milyen ajkú emberek alapították és lakták hosszú századokon, bő ezredéken át a szóba hozott településeket. Lám, így is lehet önbecsülést, azonosságtudatot, nemzeti érzést erősíteni. Köszönet érte!

1997

NEHÉZ IDŐKRE EMLÉKEZVE

(Dr. Péter Miklós lelkész, költő, egyetemi docens)

A diktatúra elleni tiltakozás jelképpé magasztosult alakja, a törékeny alkatú, de törhetetlen gerincű Doina Cornea, tíz évvel ezelőtt tudományos ülősszakot szervezett arról, mit tudnak a mai történelem szakos hallgatók az erdélyi 1956-ról. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár tanácssterme már telve volt meghívott érdeklődőkkal, amikor az épület főbejárata előtt három kopaszodó-őszülő férfi találkozott. Három különböző irányból érkeztek: Várhegyi István professzor Németországból, Aurel Baghiu nyugalmazott mérnök, aki temesvári egyetemi hallgató korában az 56-al rokonszenvező román diákság vezetője volt, a dél-nyugati határszélről, dr. Péter Miklós lekipásztör pedig Kolozsvárról. Ők hárman 1959 forró-izzasztó nyarát a szamosújvári börtön - az épület Martinuzzi Fráter György (1482-1551) államférfi, bíbornok érsek egykori kastélya - kettős épületének emeleti sarokszobájában egy cellában töltötték, ahol 26 ágy volt és 160-an aludtak...

Miért került sor olyan későn a letartóztatási sorozatokra Erdélyben? Adjuk át a szót a leghitelesebb személynek, dr. Péter Miklósnak, aki így emlékezett vissza a történetekre:

...Rossz történész vagyok, remélem, annál lelkiismeretesebb teológus, ezért kevésbé keresem hátrafele nézve az okokat, inkább figyelek minden intézkedés és esemény céljára. Mert cél is volt ám a letartóztatások időzítésében, a román belügyi hatóságok mindig legalább két legyet akartak ütni egy csapásra. Úgy időzítették a politikai letartóztatásokat és elítéléseket, hogy sikerüljön megfélemlíteni azt az intézményt vagy társadalmi réteget, amellyel kapcsolatban súlyos terveik voltak.

Amikor a Bolyai Tudományegyetemet akarták felszámolni, akkor kezdték, tömegméretekben, letartóztatni a tanárokat és a diákokat. Amikor a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetnek az "átszervezését" érezték szükségesnek azért, hogy egységesebb irányítás alatt szigorúbb belügyi felügyeletet gyakorolhassanak fölötté, akkor

kezdték mind a négy protestáns teológiai egyház professzorait, hallgatóit meg az intézetek néhány tisztviselőjét lefogni és elítélni. Ürügyet, igazolást is találtak rá, hisz ezek az intézmények nem olyan nevelést biztosítottak a jövő nemzedékeinek, amelyet a párt és a kormány tervezett. A párthatározatok végrehajtását akadályozó személyeket - lett légyenek azok tanárok vagy diákok - félre kellett állítani az útból.

Ugyanez történt a mezőgazdaság szövetkezetesítésekor. Minden faluból elvitték és súlyos börtönbüntetésre ítélték azokat a gazdákat, akiknek tekintélye volt a faluban, akikre hallgatott a többség.

Magyarázatot keresve a magyarországi katonai törvényszék ítéletet indokoló szövegére, ugyan mi mást tehettünk volna Erdélyben a magunk tehetetlenségében, fegyvertelenségében, mint hogy együtt éreztünk azokkal, akik valami jobbért, emberibbért hajlandóak voltak fegyvert is ragadni, életüket is áldozni. Éjjel-nappal hallgattuk a teológiai intézet egyetlen rádiókészülékét, a Szabad Kossuth Rádiót, Amerika hangját, a BBC-t, Szabad Európát, amit éppen fogni lehetett, amit kevésbé zavartak. Ravasz püspök beszédét ugyanúgy hallgattuk, mint a Mindszenty hercegprímását. Ravasz László beszédéből tudtuk meg azt is, hogy utcai harcokban budapesti református teológustársaink is elesetek. Őket meggyászolni - ez volt a leginkább magától értetődő kifejezése annak, hogy egyetértünk áldozatukkal. Én voltam az, aki megvásároltam a tíz méter feketeszalagot és egy doboz gombostűt. Ezért kaptam 1959-ben tizennégy évi kényszermunkára szóló ítéletet.

Voltak, persze, előzmények is. Az 1957-ben és 1958-ban végzett évfolyamokkal - lelkipásztorokról van szó - hosszú hónapokon át labdázott a Hadügy- és a Kultuszminisztérium: teljesítsenek-e katonai szolgálatot vagy alkalmatlanok rá? Hetenként, kéthetenként egymásnak ellentmondó intézkedéseket hozott a két kormány szerv. Kimehetnek és végezhetik szolgálatukat ott, ahova a kinevezésük szól; majd: vonuljanak vissza a szülői házba, és várják a katonai behívójukat. Amíg lassan megszületett a "megoldás": a társaság egy részét letartóztatták, a másikat pedig behívták, de nem katonai, hanem munkaszolgálat-

ra, fegyver helyett lapáttal. Mindenkinél találtak rá megfelelő ürügyet.

Esetemben még külön ütni akartak egyik Bihar megyei gyülekezeten is, ahonnan a Sas Kálmán kivégzett lelkesforradalmár utódjául kinevezett helyettes-lelkészt, bár tüdőbeteg volt, elvitték munkaszolgálatra. Az ő helyébe neveztek ki engem azért, hogy megérkezésem éjszakáján ott tartóztassanak le, s ezzel mutassák meg a gyülekezetnek, hogy márpedig nektek sose lesz papotok. 1959. március 21-én érkeztem szolgálati helyemre. Másnap, 22-én virágvasárnap volt. Még a templomot sem láttam belülről. Azt a prédikációmát is, amellyel a gyülekezetnek adósa maradtam, harmincnégy és fél év után, egy későbbi utódom meghívottjaként, nem virágvasárnap, hanem reformáció emléknapiján mondhattam el. Amikor be kellett volna mennünk a biharvajdai templomba istentiszteletre, a letartóztató tisztek kocsjában ülve épp a kolozsvári felsővárosi templom előtt haladtunk el, hallottam a harangszót, láttam a templomba vonuló híveket...

Virágvasárnap

*Nem vagyok Krisztus. Lábam elé
Virágot senki se hintett.
Mozdulatomra félve vigyázott
három kemény tekintet.
Egyetlen egy nő várt reám
reggel az állomáson.*

*Fénytelen volt, hozsannátlan volt
az én bevonulásom.
Hogy élni s néha szólni mertem,
négy cellafal az ára.
Virágvasárnap...Itt kezdődik
az út a Golgotára.*

Kolozsvár, 1959

Hét hónapi vizsgálati fogság után ítélték el 14 év kényszermunkára. Csak az érdekesség kedvéért említem, hisz sem történeti, sem politikai szempontból nincs semmiféle jelentősége (legfennebb babonatörténeti vagy kabalisz-

तिकai tekintetben bírhatna némi súllyal), hogy a letartóztató és kihallgató tiszt 14 évvel volt idősebb nálam: én 20 éves voltam akkor, ő 34, a 34-es szobában hallgatott ki 14-szer. Minden kihallgatás egy-egy évet eredményezett. Ha letöltöm a 14 évemet, magam is 34 éves koromban szabadultam volna.

Ezeknél a véletlenszerű egybeeséseknél sokkal izgalmasabb és értékesebb emlék az, hogy a 34-es szobában a kihallgatott fogoly jobb oldalán a falon hatalmas tintafolt éktelenkedett. Aki ránézett s voltak holmi egyháztörténeti emlékei, Luther Mártonra gondolt, aki a hagyomány szerint az őt kísértő ördöghöz vágta hozzá a kalamárisát, így szabadult meg a kísértéstől. Akinek nem ilyen asszociációi lehettek, az egyszerűen boldog volt, hogy volt egy letartóztatott elődje, egy fogoly, akiben volt annyi bátorság, hogy ahelyett, hogy aláírta volna a jegyzőkönyvet, fogta a tintásüveget és odavágta a falhoz. Mindig adott egy kis bátorságot "beszélgetés" közben az az éktelen tintafolt.

A szamosújvári börtönben Aurel Baghiuval és Várhegyi Istvánnal voltunk együtt. Ott éltem meg lelkeszi felszentelésem első évfordulóját, júliust is. Nyár volt, aratás ideje.

Aratás

*Uram, aranylik vetésed dús kalásza,
sarlóra ringanak a hajló szálak.
Meggyőznék benne sok-sok izmos vállat!
M'ért nem küldesz engem is aratásra!?*

*Minden tagom nagy tette vágyva reszket.
Meglásd: a sorban mindig elől járnék,
Nyomon nem érne semmi gond, baj, árnyék!...
És szól a Gazda: "Vedd hát - a keresztet!"*

Szamosújvár, 1959

A második évfordulót is ott értem. Akkorra már letisztult bennem a félelem, a bizonytalanság, csitult a fájdalom, megtanultam azt, ami a túléléshez legfontosabb: nem hátra, hanem előre nézni, nem azt keresni, mi volt az oka, hogy idekerültem, hanem hogy Istennek mi célja van

azzal, hogy ebbe az iskolába járat, ahol olyat tanulhatok, amit megtanulni az életnek semmilyen más akadémiáján nem lehet.

Hivatás

*Semmit ne adj, ha nem adod
adó magad egészen.
Gyertyát se gyújts, ha nem hagyod
a tűz, hogy megemésszen.
Meggyalázva, letörve
találd meg boldogságod,
ha nem vakulsz meg, ne lásd
soha a napvilágot.
Keserű legyen étked,
szögesdrótból a párnád,*

*poklok kínja vetítse
Pihenésedre árnyát!
Megcsúfolt bolond légy
És börtöntöltelék,
részed a fájdalomból
sose legyen elég!
Felörlött lélek légy,
Pusztába halt kiáltás;
neved - te átkozott pap -,
hogy így lehessen áldás!*

(Szamosújvár, 1960)

Papírt a börtönben nem volt szabad használni. De a vizsgálati fogság idején a szekuritate fogdájában volt papírunk: füzetlap volt odakészítve használatra a vécére, abból loptunk. Írószerként a fogpasztás tubus belseje használt, nem tudom ólomból, ónból készült-e?, de úgy fogott, mint a grafitceruza. Kibontottuk, azzal írtunk. A biztonság kedvéért senki sem írta le a saját versét, ne lehessen a szerzőt és a kézírást azonosítani. Bárdos Boros Artúr költő volt a cellatársam egy darabig a vizsgálati fogság idején. Nekem diktálta verseit. Előfordulhat, hogy ő teljesen elfelejtette őket. Én is jártam úgy, hogy le nem írt, csak

élelőszóban ismételtgetett versemet jó barátom tanulta meg, és vitte magával a sírba, én nem tudom. Hadd mondjam el hát Bárdosnak két, a vizsgálati fogságban írt versét, hátha olyan irodalomtörténeti emlék lesz, amelyet megőrizhetünk az utókornak.

Északra néz

*Északra néz a cellaablak.
A börtönlakót hozzák lázba,
Beszűródik az ég a rácslyukon.
S már tervez, dolgozik fogoly-kezem.
A szelek mind összeszaladtak,
Képzelt vásznak fölött cikázva,
Áprilist hozva zúgó szárnyukon.
Fák ringó virágraját skiccelem.*

És egy másik, amit akár Horváth Imre is írhatott volna, olyan a hangulata, a lelkülete.

Hogy odakint

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Zsarnok szél rontott rá, tiporta.
Alóla is kiserkedt araszn yi lelke,
Sarkának nyomát hordta.*

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Még úgy emlékszem, talán zöld volt.
A harmat égi súlya nyomta a földre
Szelíden s behódolt.*

Adózzam én is a drága Imre bácsi emlékének (a költő Horváth Imre - A. K.), aki nélkül Várad annyira üres. Az ő stílusában, az ő műfaját használva, íme, két szerelmi vers, egy kétsoros, meg egy négysoros:

Két sor

*Két sorny i vers s egy világ kell keretnek,
Hogy beleférjen, mennyire szeretlek.*

Vallomás

*Szeretlek. Ebben mennyi önzés,
s mégis mennyi odaadás van.
Lehetetlen, hogy rám ne ismerj,
A rólad szóló vallomásban.*

Ritkán született szabad vers. Ragaszkodtunk a nagyon kötött formákhoz. Könnyebb volt megjegyezni, észben tartani. Még dallamot is rögtönöztünk hozzájuk, úgy ismételtgettük. És vagy rábíztuk a fogolytársra, hogy megjegyezze, vagy megjegyeztük magunk.

Hányszor álmodtam, milyen szép lesz hazaérkezni majd, ha eljön a szabadulás órája. Hajnalban utazni Kolozsvár felől Váradra. Akkor nem sikerült. Éjszaka érkeztem. Azóta Isten kárpótol azzal, hogy amíg Váradon a Partiumi Keresztyén Egyetemen tart a tanév, minden kedden hajnalban ezt az élményemet újra átérezhetem. Aztán estefelé, amikor visszautazom lakóhelyemre, Kolozsvárra, a sötétedésben megpróbálok így imádkozni a vonaton:

Imádság

*Lankadt már a lebegő csillag szárnya,
Megpihenni a dombtetőre szállna.
Hajnalt remélve gyűlni kezd a harmat,
Alvó szelet hús barlangmély takargat.
Fáradt vagyok, pedig a dolgom tenger,
Te tarts ébren virrasztó kegyelemmel.
Szerelmed csillogjon a szavaimban, úgy legyen.
Kérlek, Te mondd, máris így van.*

Más elégtétele is lehet az embernek. Negyven esztendővel a szabadulás után hálaadó emlék-istentisztelet a börtön városában, a szamosújvári templomban. Azok a lelkipásztorok szolgálnak, akik egykor a papi szobának a lakói voltak. Már csak ketten vagyunk életben abból a körülbelül ötven kollégából, akik több mint egy esztendőt töltöttünk ott együtt. Nézem a Duna Televíziónak az eseményről készült beszámolóját. Azt a pillanatot vágták be,

amikor az úrvacsora kelyhét nyújtom egykori börtön-
örömnek...

Elsőéveseket vizsgáztatok első félév végén. Írásbeli vizsga. A hallgatók a dolgozatokat leteszik az asztalra, és mennek kifelé. Tulajdonképpen akkor tudom meg, kit hogy hívnak. Nagyon ismerősen csengő név: Endi Melinda. Visszahívom a leánykát: - Nem vagy te véletlenül Szék községből való? - De igen. - Azért kérdem, mert volt nekem egy ilyen nevű börtönőröm, Endi András. - Az az én nagyapám...

Ezerkilencszázhatvannégyben Romániát rákényszerítették a politikai foglyok szabadon bocsátására. A börtöntől is el kellett búcsúzni. Hát búcsúzott tőle ki-ki aszerint, hogy odabent mi volt a foglalkozása.

A szakács

*Hogy válni kell, most szinte fáj. Megszoktalak,
koromba vont, szürkére vált komor falak.
Isten veled, jó konyhakés, forró kazán,
mert már fogyókúrára vár boldog hazám.*

A kőműves

*Két emeletnyi cellasort magam építettem,
s befalaztam kipusztított galambok otthonát.
Így szólt az ősz alezredes, megdicsérve tettem:
"Menj haza, s a kommunizmust építsd:
csak így tovább!"*

A takarítómester

*Mostam budát, hordtam ivóvizet.
Hűségemért a kormány megfizet:
Tizennyolc évből elenged tized.*

Szamosújvár, 1964

Említettem a papi szobát. Sok érdekes egyéniséggel ismerkedhettünk ott meg. Külön regényt lehetne írni például a zsidó misszionáriusról. Tőle tanultam egy életem vé-

géig elkísérő figyelmeztetést. Többször volt fogságban, saját bőrén, saját lelkén tanulta, fogolytársait is megtanította rá, hogy kell imádkozni szabaduláskor a börtön kapujában:

*Uram, ne engedd jobban örülnöm a szabadulásnak,
Mint annak, hogy Te itt végig velem voltál.*

Mielőtt befejezném az emlékezést, hadd kérdezzek valamit!:

Lehet-e?

*Lehet-e élni ott, ahol az ország
Gyilkosok cinkosára bízta sorsát?
Hol mását annak, ki ezreket ölt,
Itt árváikat túlélő bronzba önt
Országgyűlési s törvényszéki tolvaj
Lopott vagyont nevére ír, a tolvaj.
A hatóság szomszédokkal figyeltet,
S holnaptól törvény tiltja be a nyelvet?
Maradj-e még itt?
Amikor a testvér ostobának néz?
Kint többet keresnél,
S a jólétre fizetnéd az adódat.
A temetőket?
Őrizzék a holtak. Melyiket?
Vörösmarty és Reményik sírján
A márvány más-más kertben
Fénylik. Hová?
Erdélyi, pesti golgotára?
A te hazádnak hol van a határa?*

Nagyvárad, 2004

VÉRZŐ SEB

Sebeket tép föl vele. (Kenéz Ferenc: *A szabadulóművész*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1995.) Még most is, több mint tíz évvel a diktatúra összeomlása után.

Ha végigolvassuk a költő 1987 októberétől 1989 márciusáig majdhogynem napi rendszerességgel papírra vett rövid, ám annál lényegre törőbb feljegyzéseit, óhatatlanul felidéződnek bennünk is fájdalmas tapasztalataink. Mert Ceausescu regnálása idején mondhatni minden magyart megaláztak, romlásba döntöttek. De nem vagyunk egyformák, az egyik többet kibír, a másiknál alacsonyabb a tűrési küszöb, más-másképpen viseltük el, éltük át jogfosztottságainkat. Némelyekről valósággal lepergett a magyar mivolt gyalázása, másokat viszont öngyilkosságba kergetett a reménytelenség, a kilátástalannak tűnő egyenlőtlen küzdelem.

Erdélyben mindenki nélkülözött, de szenvedni az intelligencia, az író- és művészársadalom szenvedett a legtöbbit. Ami érthető, ha arra gondolunk, hogy a tollforgatók színe-virágának élet- és alkotói ideálja (sokuknál a kettő ugyanegy) mindenekelőtt a nemzeti közösség létállapotának, múltjának, jelenének és reménylett jövőjének írói-művészi kifejezése, az az értékteremtő tevékenység volt, aminek a gyakorlásától a totális hatalom szinte teljesen megfosztotta. Attól tiltotta el, ami - kisebbségben, jogfosztottságban - a lehető legfontosabb mind a közösségnek, mind a neki elkötelezett alkotóművésznek. Az ismétlődő és szigorodó romániai tiltások dacára és annak ellenére, hogy a szocialista Magyarország felső politikai vezetése - erkölcsileg eléggé el nem ítélt módon - évtizedekig, akartan, teljesen magára hagyta a nemzet határon túlra szakadt részeit, az erdélyi és a mindenhoni kisebbségi magyarok lelkiállapotának és aspirációinak legpontosabb barométere az íróársadalom volt.

Egyáltalán nem véletlen, hogy elsőként az ő soraiban érezték úgy a legtöbben, hogy szilenciumra, tétlenségre ítélve méltatlan, lehetetlen élni. Az emberi méltóság és szabadság sárba tiprása ellen személyes döntésükkel tiltakozók közül sokan azt sem tudták, mit hoz majd számuk-

ra a jövő, mégis arra törekedtek, hogy minél előbb véget vessenek kiszolgáltatottságuknak. Látva az egymás nyomába lépő menekülőket, az erdélyi magyarok elűzésének kiagyalói epés mosollyal dörzsölhették tenyerüket, hisz elérték, amit tervbe vettek: ismét kevesebb lett Erdélyben a magyar.

Gyakoriak voltak akkoriban a gyötrelmes nappalok és kínzó fehér éjszakák az erdélyi magyarság körében. Kenéz Ferenc költő is úgy döntött, véget vet a megalázásoknak, családotól áttelepül Magyarországra. Épp a legdrámaibb időszakban, akkor szánta el magát a nagy lépésre, amikor a szándék bejelentését követően a hatalom nyomban eltávolította munkahelyükről a kivándorolni készülőket. Ha valaki úgy döntött, végleg távozik Romániából, és másutt próbál otthont találni magának, számíthatott rá, hogy legalább másfél-, két évig kulimunkával kell hogy megkeresse a betevő falatot, magának is és a családjának is. Aki felkerült a véglegesen távozók listájára, az a központi és a helyi vezetők, illetve a nacionalizmus mákonyával meghülyített többségiek szemében „hazaáruló” lett. Nyilvánosan utálható, sőt utálandó ellenség. A hivatal azt a luxust is megengedte magának, hogy esetenként igen sokáig utálkozzék. A diktátor adott a látszatokra: hivatalnokhada, felső utasításra, húzta-halasztotta az ügyintéztést, hadd lássák a sárgolyó boldogabb felén, hogy Románia „nehéz szívvel” válik meg még a „legelvetemültebb” polgáraitól is. Berendelve a remény és a kétségbeesés közt vergődő szerencsétlent, megkísérelték „meggyőzni”, ugyan miért távozna hazájából, hisz az a társadalom, amelyben él, „a létező világok legjobbika”. Kelet Svájcában „jogegyenlőség” uralkodik, amit az „őshonos” románok mellett a „más ajkú románok” is élvezhetnek. Persze a homogén nemzetállam álomképét kergető totális diktatúra a színpalak mögött már jóval azelőtt, semhogy e galád színjátékot eljátszatta volna a menekülőkkel, minden kisebbségi viszonylatában, kiváltképp, ha a kitelepülő magyar volt, eleve eldöntötte: „mehetsz, távozz, sőt takarodj!”

Akik a súlyosbodó nyomor és lelki tiprás ellenére is otthon maradtak (ők voltak a nagytöbbség), erkölcsileg és a megmaradás tekintetében helyesen, erényesen cseleked-

tek. Mindegy, ki miért maradt. Azért-e, mert földje volt, és földjét senki sem veheti a hátára, vagy olyan volt a hivatása, hivatala, hogy - gondolva egyet - nem húzhatott „nyúlcipőt”, esetleg úgy gondolta, ha sikerül gyermekeit biztonságba helyezni, ő egyelőre marad, netán ősei csontjai, az emlékek kötötték elszakíthatatlanul az ősi röghöz, avagy elég erőt érzett magában ahhoz, hogy a reménylett győzelem hitével továbbra is farkasszemmel nézzen a Kimerával..., a lényeket illetően mindez mellékes. ***Aki maradt, pusztja jelenlétével is a helytállók táborát gyarapította, eleink vérrel-verejtékkel megvett ősi földjét őrzi.***

A nyolcvanas évek második felében, amikor a kiűzetés tömegessé vált, az erdélyi magyar ember mellett ijesztő gyorsan ritkultak az ismerős arcok. Barátok tűntek el egyik hétről a másikra, tátongó úrt és fokozódó idegen-ség-érzést hagyva maguk után.

A saját közösségből való kiszakadás tragikus mozzanátát jegyezte le az akkor még „nem-szabaduló” művész is, indító naplójegyzetében: *„Évikéék egy éve tűntek el az életünkől. Bábszínészek voltak, ötvenévesek. Ma érkezett tőlük az első levél... Ausztráliából. Délután kirakjuk a földgömböt magunk elé s próbáljuk elképzelni: mit éreznek ők ott, ha kirakják a földgömböt maguk elé. Tudnak-e máshová nézni, mint erre az itt hagyott, pici földdarabkára, mely itt, ezen a mi földgömbünkön szinte észrevehetetlen?”*

Mint említettük, elsőként, nagyobb számban, értelmiségiek szánták el magukat az áttelepülésre, kivándorlásra. Amit némelyek megértően, mások elítélően fogadtak, és állhatatlanoknak, gyökérteleneknek nevezték őket, akik csak gondolnak egyet, felkerekednek és odébb állnak.

Nem kívánok senkinek a prókátora lenni (nem is tehetném, hisz magam is visszahonosodtam), de érzésem szerint sokkal összetettebb dolog ez, semhogy egy-két szóval tisztázhatnánk.

Tagadhatatlan, hogy életviteléből következően az értelmiség a társadalom valamennyi kategóriája közül a legmozgékonyabb. Igazat mondunk, ha azt állítjuk, hogy a diktatúra embertelen intézkedéseivel a társadalom egészét megnyomorította, a legsúlyosabb csapásokat azonban a magyar kisebbségre, közelebbről az értelmiségre mérte,

amikor sátáni tiltásaival elviselhetetlenné tette a helyzetét. A magyar író, történész nem írhatott saját történelméről, szellemi, művelődési örökségünket az ellenséges politikai hatalom tabuvá tette, számos azonosságtudatot erősítő kulcsfontosságú mű nem születhetett meg.

(A hetvenes évek vége fele történt, hogy egy kávéházi négy szemközti beszélgetésen az egyik legjelentősebb epikusunk a szó szoros értelmében sírva fakadt: - Itt van a fejemben készen egy történelmi regény, és nem tudom megírni. - Miért? - hüledeztem. - Mert amit el kellene mondani, azt nem szabad, amit pedig szabad, azt nem érdemes.

(A regény a kilencvenes években jelent meg.)

Voltak, akik kivárára rendezkedtek be, és az asztalfióknak dolgoztak, igaz viszont, hogy nagyon kevesen. Tudniillik a megfelelő alkotói légkörhöz nélkülözhetetlen az értékteremtő és a befogadó közti élő kapcsolat, a túlannról érkező folyamatos visszajelzés, különben az író, művész nagyon könnyen bénító, süket vákuumba kerülhet.

Furamód a diktatúra eredendően nem a felvevőpiacot tette tönkre, a „termelőre” sújtott le, az író, alkotóművészt nem engedte kibontakozni, aminek szükségképpen következménye lett a felvevőpiac tönkremenetele. A nyolcvanas években szinte egyetlen igazán jelentős új irodalmi mű sem volt kapható a könyvesboltokban. A két világháború között még virágzó kisebbségi magyar szellemi élet a nyolcvanas évek második felére teljesen kiszorult az agóráról, jobb időkre várva magánműhelyekbe, szűk baráti körökbe húzódott vissza. A szellem munkását valósággal kiemelték lételeméből, elvették tőle a hiteles értékek teremtésének a lehetőségét, a tömegeket pedig arra kárhoztatták, hogy - képletesen szólva - egy közlekedési jelzőtáblák nélküli, kátyúkkal teli országúton meneteljenek, reménytelenül. A legfelső vezetés feltett szándéka volt: megfosztani a nyáját a pásztoroktól, hogy mielőbb szerteszéledjen, könnyűszerrel elbánhassanak vele.

Az erdélyi magyar (alkotó) értelmiségi - döntően - nem azért hagyta el szülőföldjét, hogy másutt kényelmesebb, jobb egzisztenciát biztosítson magának. Mindig is voltak és lesznek olyan emberek, akik a méltóságtól való meg-

fosztottság megalázó állapotában nem tudnak vagy nem hajlandók tovább élni.

„*Aki elmegy, az nem is tartozott soha közénk!*” - idézi Kenéz Ferenc Kányádi Sándor akkoriban közszájon forgott mondását.

Amelyre maga félig-meddig mentegetőzve válaszol : „*Ami értékes húszévi munkásságomból, az itt marad. Csak én megyek el*”.

Ha igaz az a megállapítás, hogy az író - kevés kivételtől eltekintve - nemigen tud szívből másról írni, mint annak a közösségnek a küzdelmeiről, bánatairól és örömeiről, amelyből maga is vétetett, akkor az is igaz, hogy a Magyarországra, vagy távolibb országokba távozott erdélyi alkotó személyiségek általában továbbra is ugyanazt a közösséget szolgálják, amelyből kényszerűen kiszakadtak, amelyet akkor is ugyanúgy szolgáltak volna, ha történetesen otthon maradnak.

A menni vagy maradni dilemmáját fájdalom és megárazkódtatások nélkül nemigen döntheti el senki. Ugyan ki ne tette volna fel magában a szívbe markoló kérdést: szabad-e otthagynom azokat, akikkel sorsközösséget vállaltam? Bonyolítja a helyzetet, hogy a menni vagy maradni kínzó kérdése nemcsak az egyén, a család és a barátok oldaláról közelíthető meg, hanem a közösség, a nemzetrész felől is. Ráadásul mindezek még össze is fonódhatnak. Ha elfogadjuk, hogy az egyén és a család vonatkozásában ez jobbra magánügy, a közösség tekintetében a kérdés így is megfogalmazható: *Szabad-e cserben hagyni egy nemzetrészt akkor, amikor annak legnagyobb szüksége van a segítségre? De cserbenhagyás-e a kényszerhelyzetben tett lépés, ha, mint látjuk, egyféle belső kényszer hatására az író, a művész idegenben is ugyanazt a közösséget szolgálja, amelyből fizikailag kilépett ugyan, de lélekben és cselekedeteiben vele végleg eggyé forrott?*

Kenéz Ferencet is gyötörte ez a gondolat: „*Tegnap eléggé nyomott hangulatban voltam. Most történt meg először, hogy felmerült bennem a kétely: jól teszem-e, hogy elmegyek? Hogy valós értékrendszer-e az, melynek nevében-jegyében el akarok menni? Hogy nem az önmegvalósítás könnyebbik vonalán haladnak-e majd gyermekeim - azzal, hogy nem itt kell kiteljesedniük? Hogy a lé-*

nyegi személyiségjegyeket nem provokálná-e ki jobban az itteni lét, mint majdan az odaáti? Itt talán nagyobb súllyal vetődik fel a kérdés: ki vagyok, mire vagyok jó. Az önmegvalósítást nem segítik mellékes tényezők. Az eredményt nem tapsolja meg a látszat. A diadalt nem kíséri a mámor. Megcsináltad, te vagy, magad vagy - ennyi. Nincs apparátus, mely a viszonylagos eredményt is teljesítménnyé tippírozhatná. Itt - láthatólag - nincs hatása annak, amit csinálsz, éppen ezért lényegibben vetődik fel a kérdés, hogy van-e értelme? Úgy, általában - s a te számodra is!”

De tudnunk kell azt is, hogy nem mindenféle helyben maradás feltétlen helytállás. A helytállásnak nem a fizikai jelenlét az egyetlen és legfőbb ismérve. A helytállás tudatosságot feltételez, átgondolt küzdelmet jelent egy magasabb rendű célért. Vannak dolgok, amelyekért valóban csak helyben lehet eredményesen küzdeni, de vannak olyan helyzetek is, amikor a kitűzött célokért másutt lehet eredményesebben síkra szállni.

Egy szó mint száz: túl bonyolult dolgok ezek ahhoz, semhogy megkísérelnénk, akár csak futólag is, megnyugtatóan megválaszolni.

Azt sem feledhetjük, hogy mindenkinek magának kell a végső elszámolást elvégeznie. És az is igaz, hogy az embert mindig tettei alapján kell és szabad megítélni.

Kenéz Ferenc a tények hű rögzítésével, kétségkívül igen jó szolgálatot tett közösségének. A történelmi pillanat, melynek naplófeljegyzései egyféle gyorsfényképe, és az őszinteség, amellyel kötötté duzzadt tipródásait papírra vetette, dokumentumértékűvé teszik drámai vallomását.

Agyoncsépeelt közhely, hogy az erdélyi magyarság összehasonlíthatatlanul többet tud a románságról, mint a románok mirólunk. Az eltelt nyolcvan évben erdélyi magyar költők, írók rengeteg román irodalmi alkotást fordítottak magyarra. A fordítók táborát gazdagította Kenéz Ferenc is, aki több román költő versét ültette át anyanyelvünkre. Szép és hasznos gesztus lenne, ha most - a vizsgázás s a tisztesség jegyében - valamelyik román kolléga lefordítaná anyanyelvére a költő és újságíró szabadulóművész naplóját, hadd ismerje meg a többségi románság is a kisemmizettek lelki állapotát, azokat a vé-

get nem érő megaláztatásokat, amelyeket szülőföldjükön kellett, magyarságuk miatt, elszenvedniük.

Van ennek a kötetnek egy műfajilag elkülönülő bevezető és befejező része, melyekből versekbe szublimáltan ismerhetjük meg a szenvedések és a szabadulás lépcsőfokait.

A kötetet bevezető *Kolozsvári versek* a belső világ háborgásai, jajkiáltásai, egy vergődő lélek kétségbeesése és a felismerés, hogy nincs más út, csak a kifelé vezető.

A bevezető versciklus ellenpontjaként a *Budapesti versek* zárják le a kálváriás idők szenvedéseit, a szabadulás felemelő érzésével, és egy másik-világba-dobottság szorongásaival. A világba-dobottság skizofrén állapotát anticipálják a magyar konzul Kenézhez intézett baráti szavai és a költő meghökkenése is: „*Majd, ha otthon lesztek - mondja László -, ott majd talán jelent valamit, (tudniillik, hogy Kenéz Ferenc 1940-1944 között magyar állampolgár volt - A.K.) - talán könnyebben kapod meg majd az állampolgárságot*”. *‘Majd ha otthon lesztek’ - hallom a fülemmel, s ez a pár szó ott kóvályog bennem, mintha teljesen üres lennék, úgy kóvályog ez a néhány szó bennem. ‘Hogyhogy otthon?’ Hiszen ez a szó eddig úgy élt bennem, mint ‘ittthon’. Nem kereste bennem a helyét eddig ez a szó. ‘Hiszen nekem itt az otthonom!’ - mondanám, miközben éppen azért lépek most, mert hiszen itt nincs otthon. Ilyen értelemben nincs kiépülve bennünk a haza fogalma. Mi egyelőre nem azt érezzük, hogy haza megyünk, hanem azt: Magyarországra, amelyik a magyarok hazája.*”

Lehetséges-e, hogy valaki hazára talál, mégis fészektelen marad?...

1995

TÖBB MINT MESEKIRÁLY

Hegedűs Imre János irodalomtörténész hosszú évek óta bűvárolta Benedek Elek szerteágazó alkotói tevékenységét, hiteles képet kívánva rajzolni az író személyiségéről. A nagy meseíróról több könyv is született a halálát követő évtizedekben. Íme, most újabb kötettel bővült a Benedek Elek-irodalom. Benedek Marcell, Lengyel Dénes, Marton Lili Elek apóról írott könyvei után ez az első filológusi nézőpontból, filológusi erények birtokában elkészült pályakép Benedek Elekről. (Hegedűs Imre János: Benedek Elek (monográfia), Bibliotheca Transsylvanica 47., 350., Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.):

– *Mi indokolta a monográfia megírását?*

– A Benedek Elek-kép két irányba is torzult az író halála utáni időkben. Már a nekrológok legendát fontak alakja körül. Kovács László azt írta róla, hogy Benedek Elek több mint Benedek Elek összes művei. Ez nagyon hízalgő az írói személyiségre, de beárnyékolja az életművet. Nem lehet több az író, mint a művei. Amit Kovács László annak idején a nekrológban megírt, szép paradoxon. Ugyanakkor az író-fiak (nagyon sok fiatal íróf fogadott fiának) közül kedvence, a legkisebb és legtehetségebb, Tamási Áron szerint Benedek Elek hős volt, bátor és igaz, ennek a földnek egyetlen szemünk előtti vértanúja.

– *Az Előszó szelídíti ezt az értékítéletet, amikor Erdély apostolának nevezi Benedek Eleket.*

– Ez sokkal találóbb, igazabb, és jobban megközelíti mind az életművet, mind az írói személyiséget, mert az apostol fogalmában benne rejlik a szolgálat gondolata. Benedek Elek – különösen hazatérte után – úgy vállalta az erdélyi irodalom szolgálatát, amiképpen az apostolok terjesztették annak idején mesterük tanítását.

– *Mit tekintettel legfőbb feladatnak a monográfia megírásakor?*

– Azt, hogy az istenülés folyamatában bekövetkezett pozitív irányú torzulásokat kiigazítsam, kisimítsam a gyűrődéseket.

Az Előszó után nekem is van egy előszavam (Apoteózis), amelyben kijelentettem, én elsősorban az életműről akarok írni. Ez, persze, korántsem jelenti azt, hogy nem kellett felvázolnom az életpályát. Amikor én anno ebből a témából doktoráltam Kolozsváron, tudományos irányítóim azt kérték tőlem, írjak meg egy tisztességes Benedek Elek-életrajzot. Olyan igaz, valós portrét készítek róla, amely legalábbis ellensúlyozza a köztudatban élő édes-kés, kék szemű, szelíd mesemondó képét.

(Egy festőművész – a nevét, sajnos, nem tudom – Benedek Eleket, akinek szikrázó barna-fekete szeme volt, a legenda miatt kékszeműnek festette meg. A kisbaconi emlékházban ma is őrzik ezt a portrét, és mint irodalmi anekdotát emlegetik.)

– *Mikor tapadt Elek apóhoz az öregség képze?*

– Egészen korán. Akkor, amikor elkezdte mondani az első meséket fiának, Benedek Marcellnek. Mindössze huszonhat éves volt, amikor megjelent az első meséskönyve.

Feltétlen retusálnom kellett az irodalomtörténetben róla kialakult képet. Tudniillik az irodalomtörténészek a haldokló népnemzeti iskola képviselői közé sorolták Benedek Eleket, és elavult, idejétmúlt írónak tartották. Ez az ítélet pedig téves. Fia, Benedek Marcell sokáig hadakozott is apja beskatulyázása ellen, sajnos eredménytelenül.

A retusálás folyamán igyekeztem előtérbe hozni az életműből azokat az alkotásokat – ilyenek az *Édes anyaföldem!*, valamint a történelmi, etnográfiai munkák –, és kimutatni azokat a jellemző vonásokat, amelyek munkásságában huszadik századiak, a szó legnemesebb értelmében modernnek.

– *Kik torzították el az író Benedek Elek portréját?*

– Pintér Jenő kezdte el, és mások is folytatták a beskatulyázást. Szerb Antal meg sem említi a nevét a *Magyar irodalomtörténetben*. A lesajnálóan csak spenótnak nevezett hatkötetes irodalomtörténet, amely már a bolsevista

érában jelent meg, szintén a haldokló népnemzeti iskola képviselői közé sorolta őt.

Publicisztikáját kutatgatva-értékelve, elsőként Balogh Edgár hadakozott e besorolás ellen. Balogh Edgárnak el-évülhetetlen érdeme, hogy kibányászta a régi folyóiratokból, napilapokból Benedek Elek publicisztikai írásait. De hatalmasat torzított a portréján azáltal, hogy – a bolsevista irodalomtörténet-írás jegyében – „a szocializmus küszöbéig érő hőst” kreált belőle. Arról az íróról, aki esküdt ellensége volt a bolsevista eszméknek.

– *Benedek Elek egészen fiatalon, huszonnyolc éves korában országgyűlési képviselő lett kormánypárti programmal a nagyajtai kerületben, Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején. Összefügg-e publicisztikai tevékenysége politikai pályafutásával?*

– Benedek Elek azzal kezdte politikai karrierjét a honatyák nagy derűlségére, hogy átfogó és mélyreható indulatos beszédet mondott a magyar gyermekirodalom megteremtése érdekében. Társai ki is nevették amiatt, hogy a szűzbeszédét tartó képviselő ilyen „gyerekes” témával hozakodik elő. Pedig gyermekek nélkül nincs magyar jövő. Ergo magyar gyermek- és ifjúsági irodalom nélkül sincsen.

Benedek Elek publicisztikai tevékenysége és politikai pályafutása szervesen összefügg, ugyanis ő a Székelyföld fellendítését tekintette legfőbb képviselői feladatának. A századfordulón, a XX. század elején az úgynevezett „székely kérdés” egyik szószólója lett. Egyed Ákos kolozsvári történész, akadémikus említi, hogy Benedek Elek írásai hatalmas szálfákként emelkednek ki ebből a tengerből.

– *Közeleti írásaival a maradiság ellen, az emberibb élet feltételeinek megteremtéséért hadakozott. Lehetséges, hogy ezért vállalta el a Magyarország című lap szerkesztését is?*

– Ezek minden kétséget kizáróan összefüggenek. Hatalmas botrányok robbantak ki körülötte. A *Halljátok, emberek?* című írásában azt kiáltotta Budapestről világgá: halljátok, emberek, csak Székelyszenterzsébetről negyven család települt ki Amerikába! Nagyon nagy kíváncsor-

lási hullám volt ez. Bár a köztudatban csak József Attila verssora maradt meg, hogy kitántorgott Amerikába másfélmillió emberünk, ám az első nagy kiáltás Benedek Elektől hangzott el. Mondhatni József Attila-i élességgel és hatékonysággal kiáltott a kivándorlás ellen.

Publicisztikájának modernségét illusztrálja a következő anekdotába illő adat is: Benedek Elek *Mandátum-vigécek* című írása véletlenül bekerült a Nagyváradi Naplóba, név nélkül. S amikor összegyűjtötték Ady Endre publicisztikai írásait, annyira természetesnek vették, hogy a *Mandátum-vigécek*nek nem lehet más a szerzője, csak a nagy költő, hogy az akadémiai kritikai kiadásba bekerült a *Mandátum-vigécek* mint Ady-írás. Igenis, Benedek Elek publicisztikájával eljutott a huszadik századi modern hullámverésekig. Nem vált ő nyilvánvaló vezéregyéységgé a modern magyar irodalom megszületésének nagy vajúdasában, de meghallotta a XX. század első évtizedének szociális kérdéseit, melyeket olyan erővel érzékeltetett, hogy azokat nem lehetett többé megkerülni.

– *Hol a helye novellisztikájának a kor novellatermésében?*

– Az említett mázsás irodalomtörténeti szakkönyvek azt tartják róla, hogy novelláiban sem tudott mást tenni, mint hogy Erdővidéket és Kisbacont halhatatlanítja. Mint lokálpatrióta ezt a szűk kicsi pátriát emeli az egekig. Én egyáltalán nem cáfolom, hogy tényleg nagy lokálpatrióta volt. Számára Kisbacon reális origó pont és hatalmas dobantó is volt. De messze túlnőtt ő ezen, s amikor kellett, ugyancsak ki tudott szélesedni. Ignotus nekrológjában az áll, hogy éppen a kisbaconi Zeke – ez volt az egyik írói álneve – hozta be a magyar tárcanovellába az atlanti levegőt, nyugatosságot. És ez így is van. Ő, Ambrus Zoltán, Gozsdu Elek, Pap Endre és Tömörkény István újították meg a magyar tárcanovellát, s ebben Benedek Elek nagymesternek bizonyult. Remélem, be tudtam bizonyítani a monográfiában, hogy Benedek Elek a modern magyar tárcanovella egyik megteremtője, létrehozója volt.

– *Milyen más torzulásokat kellett kiigazítanod?*

– Azt például, hogy Benedek Elek nem elkalandozott más területekre, hanem más területeken is alkotónak bizonyult. Vegyük csak példaként a néprajzot. Már a székelyudvarhelyi gimnáziumban a vakációkat három-négy akkori megye falvaiban töltötte Sebesi Jób nevezetű barátjával és más osztálytársaival. Tíz évig járt iskolába Székelyudvarhelyen, és gyűjtötte a balladákat, meséket, népdalokat, közmondásokat, találós kérdéseket, táncszókat, kurjantásokat és ráolvasó versikéket. Ezekkel jelent ő meg Budapesten, és ment el Gyulai Pálhoz. És a rettegett kritikus – emlékszik az *Édes anyaföldem!*-ben – visszarendelte másnapra, és nagy örömmel üdvözölte mint második Kriza Jánost, vagyis mint második nagy folkloristát, aki Székelyföldről érkezett. Gyulai Pál meg is jelentette a hozott anyagot a *Magyar Népköltési Gyűjteményben*. Ez a *Székelyföldi gyűjtés* (1882). Benedek Elek a nyomtatott irodalomban Budapesten néprajzosként mutatkozott be. Csak azután jelentek meg rendre publicisztikai írásai a különböző napilapokban, és lett az *Ország-Világ* főszerkesztő-helyettese, szerkesztője. Először volt néprajzos, folklorista, és azután vált híres publicistává.

– *Azt is emberi, nemzeti kötelességének tartotta, hogy megírja a magyar nép történetét, kifejtse véleményét a magyar néprajz legkülönbözőbb területeiről.*

– A jobbágyszabadulás ötvenedik évfordulójára, 1898-ra jelent meg kétkötetes hatalmas munkája: *A magyar nép múltja és jelene*. Az első kötet a magyar nép története. Nem a királyoké, nem a rendiségé, hanem a hétköznapi munkába görnyedt magyar jobbágyoké. Ezért ő 1848-49-ig követi nyomon, miképpen, hogyan élt a magyar nép. Elsősorban szabadságmozgalmaikat tárgyalja részletesen. Nemcsak a Dózsa-féle parasztfelkelést, hanem a korábbiakat és a későbbieket is.

A második kötet tiszta néprajz. A Kolozsváron megjelenő *Művelődés* egy évvel ezelőtt meg is jelentette *Magyar nép* címmel. Tulajdonképpen ez az első magyar néprajzi monográfia. Így nevezi Olosz Katalin folklórkutató is. Benedek Elek megelőzte a néprajzosokat azzal, hogy megírta az első néprajzi monográfiát, amelyben rendkívül

gazdag népmesei, verses, balladai anyag van, és kiváló kommentár.

– *Kalandozzunk más területekre!*

– Valóban csak kalandozni tudunk. Az életmű gerincét kell elsőként említenem, az *Édes anyaföldem!*-et. Az *Édes anyaföldem!* révén Benedek Elek a nagy erdélyi emlékiratírók – Bethlen Miklós, Kemény János stb. – között kell említenünk. Bár az *Édes anyaföldem!* két kötetében a saját életét írta meg, az alcím szerint ez a mű egy nép s egy ember élete. Tulajdonképpen a székelység történetét örökítette meg benne, de nem tudományos, hanem szép-irodalmi eszközökkel.

Az *Édes anyaföldem!* második kötetében Benedek Elek borzalmasan nekiment a Károlyi-féle őszirózsás forradalomnak és Károlyi személyének. Azoknak a zűrzavaros heteknek, hónapoknak az ügyeit boncolgatja benne, amit mi utólag nem tudom milyen köztársaságnak nevezhetünk. Benedek Elek semmit nem fogadott el belőle. Amikor pedig a Tanácsköztársaság rémuralma bekövetkezett Magyarországon, nos, Benedek Elek ezt csak mint borzalmat és szörnyűséget emlegeti. Ezt a viszonyulást kellett indokolnom és árnyalni, a művel kapcsolatos torzításokat retusálnom.

A bolsevista érában a mű második kötete indexre került. De voltak más húzások is az életműből, Ferenc József császár és király személyes utasítására vonták vissza és zúzták be *Történeti olvasmányok* című könyvét 1907-ben. Születésének századik évfordulójára, 1959-ben, Benedek Marcell előszavával, úgy adták ki az *Édes anyaföldemet*, hogy elhallgatták a második kötetet. Ennél sunyibb és galádabb módon még nem bántak el nagy önéletrajzi munkával. A mű alcíme *Egy nép s egy ember élete*. Ehelyett – megváltoztatva az önéletrajz műfaját – azt írták oda, regény. Az *Édes anyaföldem!* nemcsak kiváló memoár, hanem nagyszerű szociográfiai munka is, de semmi köze a regényhez!

– *Benedek Elek Trianon után nagy lépésre szánta el magát: hazatért Erdélybe.*

– Az ő istenítése minden kétséget kizáróan összefüggésben áll ezzel a döntésével. Élete utolsó nyolc esztendejét kisbaconi magányában töltötte. De ez a magány

olyan volt, hogy szinte azt mondhatnánk: köréje és körülötte szerveződött az egész erdélyi irodalom. Legalábbis annak jelentős része. És az erdélyi írók nagyon nagy hányada. Elsősorban a fiatal írónemzedék vállalta, fogadta, nevezte, mondhatni követelte vezérének. Paál Árpád, Zágoni István, Szentimrei Jenő, Nyirő József, Tamási Áron, Bartalis János, Tompa László és sokan mások apjuknak nevezték, ő meg fiainak szólította őket. Felhasználva kiváló budapesti kapcsolatait, Benedek Elek jelentette meg az erdélyi prózaírók első antológiáját Trianon után. Kijött, és addig házalt, amíg 1925-ben fedél alá hozta *Erdélyi történetek* címen. Igen fontos irodalomtörténeti tett volt ez, mert Gulácsy Iréntől Sipos Domokosig minden akkor élt valamirevaló erdélyi írónak benne van egy-egy írása. Nagyon nagy dolognak számított ez akkor, mert a trianoni határ szellemi határt is jelentett, és ő áttörte.

– *Benedek Elek kisbaconi otthonában volt, amikor 1916-ban a román hadsereg betört Erdélybe. Mi történt vele aztán?*

– Amikor ezt hírül vette, elmenekült Magyarországra. A katonák lövészárkokat ástak a kertjében, kivágtak egy sávot az erdejéből, feldúlták a lakását. Az *Édes anyaföldem!*-ben olyan részletességgel írta meg ezeket a barbár eseményeket, hogy emiatt a román hatóságok nem engedték be a munkát Romániába. Erre ő megváltoztatta a fejezetcímeket, rendre belopkodta, és megjelentette a könyv legtöbb fejezetét különböző erdélyi újságokban.

– *Apostoli tettek voltak-e valóban Benedek Eleknek az erdélyi irodalom szolgálatában kifejtett erőfeszítései?*

– Az ő apostoli munkálkodása azzal indul el, hogy elvállalja a *Vasárnap*, majd a *Vasárnapi Újság* szerkesztését Kolozsvárt. De úgy, hogy nem mozdul ki Kisbaconból.

– *Nyilvános életének legnagyobb legendája a Cimborra-legenda.*

– A *Cimborra* Szatmáron jelent meg, és Szentimrei Jenő indította útjára. *Cimborra* Szentimrei Jenő kedves kutyája volt, és ő ezt a nevet adta a gyermeklap címének is. Bár a lapcím nem Benedek Elektől származik, mégis őt

később azzal vádolták meg, hogy hízelegni akar a románoknak. Tudniillik a cimbora román eredetű szó, a „simbras” társ munkást, félig felszabadított, fogatos jobbágyot jelent.

Ugyancsak akkor hangzott el az az ellene irányuló rendkívül súlyos vád is, amelyet Szabó Dezső fogalmazott meg: „konjunktúra-székely”. Amit aztán igen sokan kommentáltak a sajtóban. Ebben a polémiában minden jelentősebb erdélyi író hallatta hangját. A mégoly szelíd Kemény János, a marosvécsi találkozó szervezője is hevesen szólalt meg a Szabó Dezső–Tamási Áron vitában. Végül sikerült elhallgattatni a kíméletlen vitatkozót, aki Budapestről, a Svábhegyről bombázta az erdélyi írókat.

Nagyon jelentős írók indultak innen útjukra. Dsida Jenő első verspróbálkozása a *Cimborában* jelent meg. Az első Tamási portré és az első Tamási Áron mese szintén a *Cimborában* látott napvilágot. Tamási New Yorkban írt egy mesét, *A legénkék kirája* címmel, és elküldte Elek apónak, aki meg is jelentette a gyermeklapban. Tamási a mesét később *Hűségese Mártonka* címen átdolgozta, és az oly híres mesenovellákat ennek nyomán írta meg. Így született meg a mesenovella, mint műfaj.

– *Benedek Eleket miért nem hívták meg a marosvécsi találkozóra? Van erre értelmes magyarázat?*

– Van. Az is az például, amit Szentimrei levélben is megírt, hogy tudniillik a találkozót korosztályhoz kötötték. Így zárták ki Szabolcska Mihályt is, akit semmiképpen sem akartak meghívni.

Nem vitás, Benedek Elek megérdemelte volna, hogy meghívják. Küldtek is egy táviratot, ami talán még rosszabbul esett neki, mint ha nem küldik. Meg is írta nekik, több táviratot ne küldjenek.

Böngészve az iratok között, Jancsó Benedek kéziratrában találtam olyan dokumentumot, amely szerint túlságosan is radikális volt nekik Benedek Elek. Igen, ő mindig egyfajta plebejus, faluról induló, falura visszatérő radikális, a polgári világban is a radikálisokkal szövetkező vén rebellis volt. A marosvécsi találkozó pedig elsősorban intellektuális, és (már Bánffy miatt is) enyhén arisztokratikus, politikai elkötelezettséget nem vállaló, kicsit

eklektikus írói csoportosulás volt. Márpedig Benedek Elek mindig térdig, derékig vagy nyakig volt a politikában... Nem is beszélve arról, hogy Bánffy (Kisbán) Miklós egyfajta vetélytársat szimatolt benne. Benedek Elek megjelenése kérdésessé tehetné volna, ki legyen a vezetője a marosvécsi írói csoportosulásnak. Nagyon szövevényes az ő mellőzésének a motívumrendszere.

– *Az író-olvasó találkozók kapcsán is kialakult egyféle legenda Benedek Elek körül...*

– Amikor elindult író-fiaival az ún. író-olvasó találkozókra, ő ott valóban vezérré vált. Vezére lett azoknak az íróknak, akik mellé álltak, és bejárták Erdély legeldugottabb falvait, vidékeit. Ők még hittek abban a Montesquieu-től származó gondolatban, hogy az irodalom nemesít. Megtart bennünket magyarságunkban. Otthonmaradásra, elkötelezettségre biztatták Erdély lakosságát az irodalom erejével. Így született meg és állt össze sok-sok elemből egy óriási Benedek Elek-legenda, aminek az árnyalása, helyenkénti tompítása volt a feladatom.

– *Benedek Elek utóélete legalább annyira izgalmas, mint amennyire az volt az élete.*

– Amikor felavatták a kisbaconi emlékházat, Sütő András *Erdővidéki jegyzetében* egyebek közt a következőket mondta: volt ő már rebellis Tisza Kálmán mamelukhadában, naiv székelymentő, nemzetnevelő, üldözőbe vett történelmi romantika; volt indexen és utódaiban kulák is. Az életút megítélése épp annyira bonyolult, mint maga az életmű. Mert a sztereotípiával ellentétben itt egyáltalán nem egy egyszerű mesemondóról van szó. Tamásinak természetesen igaza volt, amikor azt mondta: ő volt és ma is ő a magyar mesekirály. Senki nem gyűjtött, nem mondott és nem írt annyi mesét, mint ő... De jóval több volt ő ennél. Azon túl, hogy ő a magyar mesekirály, Benedek Elek a magyar tárcanovella egyik megteremtője, a magyar publicisztika egyik úttörője, az erdélyi magyar irodalom hőskorának az élharcosa.

Ma is benne van a magyar szellemi és kultúrtörténeti körforgásban. Él és hat.

2007

ÚJRAÉLEDŐ ERDÉLY?

- *Idestova fél százada kulturális nagykövete vagy az erdélyi magyarságnak. Mi indított arra, hogy újabban egy olyan reprezentatív novellagyűjteményt állíts össze erdélyi írók műveiből, melynek középpontjában a történelem áll?*

Pomogáts Béla: - Ennek a szándéknak kettős háttere volt. Az egyik az a körülmény, hogy a két világháború közötti korszakban a magyar irodalomban újra megnőtt a történelem iránti érdeklődés. Ilyen fokozott érdeklődés akkor szokott megjelenni a komoly irodalomban, amikor előzőleg valamilyen nagy nemzeti tragédia történt, és a gondolkodó elméknek, mindenekelőtt az íróknak választ kellett keresniük arra a kérdésre, mi okozta ezt vagy azt a tragédiát, milyen jelentőségük, súlyuk van ezeknek a nemzet életében, és hogyan lehetne védekezni velük szemben.

Nem véletlen, hogy a magyar történelmi regényirodalomnak az első nagy felvirágzása az 1848-1849-es szabadságharc veresége utáni időszakára esett. Jókai Mór történeti regényei, Kemény Zsigmondnak egész más szelvényben készült történelmi regényei példázzák ezt.

- *A szabadságharc után mikor állt elő újabb hasonló helyzet?*

- Az első világháború és Trianon után, amikor is a magyar történeti regény ismét nagy lendületet kapott. Mindenekelőtt Móricz *Erdély* trilógiájára gondolok. Móricz arra kereste a magyarázatot, miért siklott félre a magyar történelem? Mi volt az oka annak, hogy a kiegyezés utáni nagy erőgyűjtést követően hirtelen hanyatlani kezdett?

Nem pusztán külső erők hatására. A Fejedelmi Erdély nemcsak a Nyugatról érkező császári és a keletről érkező szultáni nagypolitika taszításába kerülve roppant össze, hanem belső tartalékai is megfogyatkoztak, belülről is összeroppant.

Ez történt az első világháború körül is. A kiegyezés után egy nagyon látványos fejlődés ment végbe Magyarországon. De jött a háború, amibe teljesen indokolatlanul ment bele az ország, és következett Trianon, ami akkora

csapást jelentett a magyarságnak, hogy csak Mohács mérhető hozzá.

Móricz, amikor felidézte Bethlen Gábornak és utódainak a korszakát, azaz Erdély aranykorát, felidézte azt a sok tekintetben megmagyarázhatatlan összeroppanást is, ami nemcsak a külső erők támadása miatt következett be Bethlen Gábor halála után. Valahogy belülről is tönkrement az a lelkeség, amely az erdélyi magyarságot erkölcsileg összefogta. Móricz akkor a saját korának kérdéseire próbált választ keresni. Megszólaltatta azt a tragikus életérzését, ami őt Trianon után elfogta. Móricz maga is személyes tragédiaként élte át Trianont, erről korábban keveset beszéltek. Nos, éppen az *Erdélyben* beszélt arról, akár személyes üzenetként és vallomásként is felfogható módon, hogy mit jelentett számára Erdély elvesztése.

A két világháború között nagyon eleven érdeklődés mutatkozott a történelem iránt. A magyar irodalom (Móricz, Laczkó Géza és mások) a történelemben próbálta keresni a válaszokat arra, hogy mi történt az országgal, milyen tényezők készítették elő ezt a hatalmas történelmi tragédiát.

- *Erdélyben ugyanaz a folyamat mintha valamivel korábban ment volna végbe, mint Magyarországon...*

- Erdélyben a magyar értelmiség, a közvélemény jóval előbb tapasztalta Trianon következményeit, mint a magyarországi szellemi élet és intelligencia, amely igazából a húszas évek végén kezdett el megbirkózni ezzel a problémahalmazzal. Erdélyben rögtön, a román megszállás másnapján már valamilyen választ kellett adni arra, hogy mi történt az erdélyi magyarsággal, és hogyan lehetett ez a hatalmas változást, ami egyben vereséget és fenyegető jövőt hozott, értelmezni, megítélni és felvenni ellene a küzdelmet. Nem véletlen, hogy már a húszas évek elején Erdélyben megszokasodtak a történelmi regények és elbeszélések. Sőt, már az első erdélyi regények - Kós Károly, Nyirő József, Gyallay Domokos művei - történelmi regények voltak.

- *Ki volt az erdélyi irodalom első útmutató, irányt szabó egyénisége?*

- Az erdélyi irodalomnak az egyik első vezető egyénisége Kuncz Aladár, a *Fekete kolostor* írója volt, aki haza-

térve franciaországi internálásából, egy-két évet még Budapesten élt, de 1922-ben visszatelepedett Kolozsvárra, és ott átvette az *Ellenzék* című napilap irodalmi rovatát, később pedig az *Erdélyi Helikont* szerkesztette. Kuncz az *Ellenzék*ben szervezte meg azokat az irodalmi pályázatok, amelyek az erdélyi történelmi novellairodalomnak a kezdeményezői voltak.

Az első ilyen pályázaton tűnt fel például Nyirő József és Gulácsy Irén, aki szintén történelmi regényíróként volt később nevezetes, ám ő a harmincas évek második felében már Budapesten élt.

- *Mit szolgáltak ezek a történelmi novellapályázatok?*

- Azt a célt szolgálták, hogy az erdélyi magyarság próbáljon valahogy szembenézni saját múltjával, és a múlt átélése, érzékelése és magyarázata révén keressen választ azokra a létkérdésekre, amiket a Trianont követő új történelmi helyzet számára adott. Ez a lelki érzés, közérzet és program állt a történelmi elbeszélések mögött. Ezért lehetett a két világháború közötti erdélyi irodalomnak az egyik legnépszerűbb, legfontosabb, igen nagy értékeket létrehozó műfaja a történeti elbeszélés, illetve a történelmi regény.

- *Amikor megírtad a transzilvanizmus eszmetörténetét, magad is tapasztaltad, milyen nagy szerepe volt a két világháború közötti szellemi és politikai tájékozódásban a történeti Erdély iránti érdeklődésnek.*

- Én már régen készültem arra, hogy ezekből a történeti elbeszélésekből összeállítsak egy kis gyűjteményt, hiszen nagyon sok történelmi elbeszélés került a kezem ügyébe. Ez az antológia (*Vajúdo idők küszöbén, Erdélyi magyar írók történelmi elbeszélései*, Noran, 2004.) most elkészült.

- *Kik szerepelnek benne?*

- Bánffy Miklós, Berde Mária, Daday Loránd, Gyallay Domokos, Kós Károly, Makkai Sándor, Maksay Albert, Nagy István, Nagy Jenő, Nyirő József, Sipos Domokos, Szántó György, Szemlér Ferenc, Tamási Áron, Wass Albert. Ez a két háború közötti korszak prózairodalmának a java.

Bevettél a válogatásba néhány olyan elbeszélést is, amely a hun kérdéssel foglalkozik...

- Olyanokat, amelyek azokat az időket idézik fel, amikor a hun birodalom megdőlt és a fogyatkozó üldözött hun népességnek egy része Erdély magas hegyeiben húzta meg magát. Ez volt Csaba királyfi népe. A székely himnusz is Csaba királyfi nevére hivatkozik. Ennek a hun töredéknek lettek volna a leszármazottai a székelyek.

Arra, hogy a hunok és a székelyek között valamiféle folytonosság volna, nincs tudományos bizonyíték. Különbösen a székelyek eredetileg nem is a mai Székelyföldön éltek, hanem az Aranyos folyó vidékén és Erdély déli részében. Akkor költöztette át őket egy királyi parancs a keleti végekre, az ismert székely székekbe, amikor a XI. század vége felé, a XII. század elején betelepítették a szászokat. Maradtak, persze, az Aranyos vidékén is, hisz volt egy Aranyos szék is, ami megőrizte a maga székely folytonosságát.

- *Mekkora történelmi időt fognak át az elbeszélések?*

- Végigkísérik az erdélyi magyarságnak a történetét a honfoglalás korától a középkoron, Mátyás király dicsőséges uralkodásán, az erdélyi fejedelemségen át a XVIII. századig, amikor Erdély betagozódott a Habsburg birodalomba. Sőt, átfogva a reformkort és az egész XIX. századot, eljutnak egészen az uralomváltásig. Erről szól Kós Károly számunkra nagyon fontos elbeszélése: *Ezerkilencszáztizenkilenc*. Ez az elbeszélés tulajdonképpen a román megszállás lelki helyzetét tárja fel, az Erdélyben berendezkedő román hadsereg jövetelét megelőző és az azt kísérő állapotokat mutatja be.

Tulajdonképpen eddig (1919) tartott a történeti Erdély. Ami az után következett, az már a jelenkor, más konfliktusokkal, egészen más eseményekkel és más megválaszolásra érdemes kérdésekkel.

Azt, hogy a történeti Erdélynek van egy nagyon magas rendű elbeszélő irodalma, az mutatja, hogy az erdélyi irodalom nemcsak a két háború között virágzott, hanem azóta is. Ma is számos kiváló történelmi regényre lehetne utalni. Ilyen például Szilágyi István *Hollóidő* című nagyszerű történelmi regénye.

Mindez azt mutatja, hogy az erdélyi magyarság számára, az erdélyi magyar történelem élő valóság, amelyből erőt merít, amely erőtartalmat jelent számára a mai nemzeti helytállásban is.

- *Amire nagyon-nagyon nagy szükség van, hisz fogy a magyarság Erdélyben, városaink rendre elrománosodnak...*

- De van egy nagyon öröndetes tény is. És ennek itt Budapesten is örülni kell. Nevezetesen az, hogy Kolozsvárnak a magyar hagyománya mintha kezdene egy kicsit feltámadni az utóbbi időben. Kolozsvár szinte elveszítette a maga magyar arculatát a mögöttünk lévő néhány évtizedben.

Az első világháború előtt Kolozsvárnak hatvan-
valahány-ezer lakója volt, és ennek 85-88 százaléka volt magyar. Trianon után a magyarok közül elég sokan áttelepültek Magyarországra. A harmincas években Kolozsvár lakossága megközelítette a százezret, de akkor a magyarság aránya már csak 55-60 százalék között volt. Időközben egy elég erős románosítási folyamat ment végbe.

Amikor visszacsatolták Észak-Erdélyt és Kolozsvárt, a város lakossága valamivel százezer alatt volt. Nagyon sok román átköltözött Kolozsvárról Tordára, a tordai magyarok pedig átköltöztek Kolozsvárra. Torda akkor veszítette el magyar jellegét. Ekkor Kolozsvár lakosságának megint több mint 80 százaléka magyar volt, és a magyarságnak a fölénye 1956-1958-ig tartott. Ekkor fordult meg a folyamat.

Mondják, hogy amikor a bukaresti kormányzat hírét vette annak, hogy ez a változás megtörtént, Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt, vagyis a kommunista párt főtitkára összehívatta a Központi Bizottságot és pezsgőt bontatott. Azóta, sajnos, a magyarság fokozatosan teret veszített Kolozsváron. A magyar intézmények egy részét átköltöztették Marosvásárhelyre, a volt Bolyai Egyetemet egyesítették a román Babes Egyetemmel. Kolozsvár magyarsága létszámában és arányszámában egyaránt megfojgatkozott, olyannyira, hogy amikor bekövetkeztek az 1990-es változások, Kolozsvár már nem volt abban a helyzetben, hogy a városi névtáblát magyarul is ki lehessen írni, hisz a magyar lakosság húsz százalék alá esett.

Kolozsváron ma nagyjából ugyanannyi magyar él, mint a két háború között, vagy mint 1955-1956-ban. Ez ma már a városnak csak a 18,19. százaléka. Erre következett a Funar korszak. Aki módszeresen arra törekedett,

hogy Kolozsvárt magyartalanítsa. Megszüntették a magyar emlékek egy részét. Megindult a város nagyfokú, módszeres elrománosítása, és most nagy örömmel látom, hogy ez a folyamat kezd a visszájára fordulni. A kolozsvári magyar értelmiség rádöbbsent arra, hogy ezt a tendenciát tovább engedni már nem szabad. Sorra alakultak a különböző kulturális intézmények, egyesületek, társaságok. A Babes-Bolyai Egyetem magyar részlege is sokkal jobban kiteljesedett. Létrejött a magyar egyetem a Bocskai házban. Megalakult a Kolozsvár Társaság, amely arra törekszik, hogy amennyire lehet, megőrizze Kolozsvár magyar arculatát. Kolozsvárnak az emlékét meg kell őrizni könyvekben, társadalmi szerveződésekben, műemlékvédelemben... Ez most kezd erőre kapni és kibontakozni.

2004

MENET KÖZBEN

Tavaszy Sándornak egy fájdalmas-szép gondolatát juttatja eszembe Kötő József könyve. „A mi sorsunk értelmét az újrakezdés művészete adja meg.” Nehéz fátnam. Balladás sors. De biztató, hogy az újrakezdés képessége magában rejtje a kényszerű létállapotok túlhaladásának előfeltételeit, közös nekifeszülésekkel pedig a biztosítékát is. (*Menet közben*, Anyanyelvi Konferencia - 2000.)

Menet közben - ez diszkontinuitást és egyidejű folytonosságot jelent. Múltra is utaló és a reménylett jövőt is magában rejtő folyamatot sugall. Nemcsak vagyunk, hanem tartunk is valamerre. Megnyugtató. Mert amint Gálfy Zoltán teológiai professzor az erdélyi magyar nyelvű oktatás helyzetét ecsetelve mondta volt egyszer: „Ha nem történik semmi, abból nem semmi lesz, abból baj lesz”.

Aki menet közben van, az részeredményekről számolhat be. Ezt teszi Kötő is. Ám ha mégis felmerülnek bennünk bizonyos kérdések, azok nem a célra vonatkoznak, sokkal inkább arra utalnak, hogy például időarányosak-e az eredmények a stratégia egészében? Vagy hogy azok, akik felvállalták az erdélyi magyarság érdekképviselését, nem mulasztottak-e el nagyon fontos dolgokat lazaságból, gyávaságból, kicsinyes érdekektől indítva, vagy nemtelen megalkuvásból? A mai román valóság ingoványán haladva, jogos-szép elképzeléseinkből többségi ellenfeleink (ellenségeink?) nem sülyesztettek-e el máris több mindent?

Ha az áhított sikerek helyett a fiaskók ütnek fel gyakrabban a fejüket, a hiba nem a eszmében van, a baj forrása másutt keresendő. Nyilván bennünk is. Mert a cél világos, egyértelmű, félreérthetetlen: *magyarként emberhez méltó, szabad életet élni Erdélyben*. Úgy, ahogy éltek volt eleink ezerszáz éven át. Meg azelőtt.

A diktatúra összeomlása óta eltelt tíz évben újfent (hányadszor, Istenem!?) meggyőződhattunk róla, hogy az elorzott jogok s javak visszaszerzéséért folytatott szabadságharcban csak annyit vehetünk megint birtokunkba, amennyit képesek vagyunk/leszünk kiharcolni magunknak.

Vajon az életminőség tekintetében előbbre tart-e ma a magyarság Erdélyben, mint volt a diktatúra idején? Nem a megnyilatkozás szabadabb légkörére gondolok, mert az nyilvánvaló, hanem például arra, hogy a közösség érdekvédelmi szervezete kihasználta-e minden lehetőséget? És vezetői kikényszerítettek-e, teremtettek-e újabbakat? Mert hogy a politika közismerten a lehetőségek művészete.

Abban, gondolom, minden érintett véleménye meg egyezik, hogy bizonyos vonatkozásokban ma jobb a helyzet, mint tíz, húsz évvel előbb volt, más területeken viszont rákmenetben vagyunk. Kisebb dolgokban engedményeket tett a bukaresti vezetés, de alapvető kérdésekben mintha visszavont volna még abból a parányiból is. A sajtóélet kedvezőbb légkörében például bárki szabadon elsírhatja bánatát, de változatlanul nincs önálló magyar egyetem. Márpedig *„az egyetem egy társadalom értelmiségének a gyűlhelye..., az a szellemi centrum, amely biztosítja a közösség iránt elkötelezett öntudatos értelmiség kialakítását, annak az értelmiségnek a felnevelését, amely nélkül nincs hiteles magyar oktatás középszinten, sőt alapfokon sem. A romániai magyar társadalom lefejezett társadalom értelmiség nélkül. Értelmiség pedig nincs jól szervezett, a magyarság iránt elkötelezett felsőoktatás nélkül.”*

Iskolaügyben – a könyv több írásának tanúsága szerint - nincs előrehaladás, pedig az idő sürget. Arra is figyelmeztet a szerző, hogy az önálló magyar egyetem újraindításáról lemondani vagy kompromisszumokkal beérni végzetes hiba lenne. Ennek az igazságnak a magyarok között nemigen akadhat épeszű ellenzője, ám a felismeréstől a megvalósulásig nagyon hosszú az út, amit ráadásul a hatalom eltorlaszolt, márpedig hitehagyott erővel akadályokat venni hiú ábránd, győzni pedig lehetetlen.

Ennél is nagyobb baj, hogy hiányzik az a „védőburok”, ami körülölelné és megóvná a magyarságot a bukaresti vezetés módszeres rombolásaitól, lehetővé téve az egyidejű zavartalanabb és hatékonyabb önépítkezést. Magyarán: nincs **autonómia**, sőt a gondolatnak határozott képviselte is hiányzik az RMDSZ legfőbb vezetőiből. Ami azért tragikus, mert végzetes végkifejletű lehet.

Bár államtitkárként jelenleg kulturális és oktatási kérdésekkel foglalkozik, szerzőnk nem hivatásos politikus.

Kötő József irodalom- és színháztörténész, a két világháború közötti erdélyi magyar színháztudomány egyik, ha nem épp a legjobb ismerője. Ezért is szentel könyvében - a történelmi visszapillantást sem nélkülözve - bő terjedelmet az erdélyi magyar színháztudomány nagy személyiségeinek, stációinak és fontosabb kérdéseinek.

Első látásra szokatlannak tűnhet - különösen az anyasági olvasók szemében -, hogy egy irodalomtörténész egyszer csak gondol egyet, a politika színterére lép, és merőben más eszközökkel folytatja azt a küzdelmet, amit évtizedekig a betűk s a szép szó erejébe vetett hitével végzett. Tudnunk kell azonban, hogy hivatásos politikusok híján Erdélyben az ilyesmi egyáltalán nem volt ritka jelenség az elmúlt négy-öt évszázadban.

Kötőtől sem volt idegen régebb se a „politizálás”, a közösség ilyenén szolgálata. A kolozsvári Állami Magyar Színház dramaturgjaként (valójában szürke eminenciásként), majd igazgatói minőségben okosan lavírozva a diktatúra tilalomfái közt, hosszú éveken át ő ügyeskedte ki, hogy a város színházszerető közönsége megfelelő szellemi táplálékot kapjon Thália érdemes szolgálójától. Nem úgy, hogy ő egyedül döntötte el, milyen darabok kerüljenek az éves repertoárba, hanem azáltal, hogy maga búvárolta fel, és győzte meg a döntéshozókat az ajánlott művek időszerűségéről. Jó visszaemlékezni rá, hogy még a legszörnyűbb években is felejthetetlen hangulatú színházi estéknek, szellemi-érzelmi együttléteknek lehettünk részesei a Szamos-parti teátrumban. Micsoda összhang, egyetakarás uralkodott akkor ott, jellemzett színészt, közönséget, szerzőt, rendezőt, kellékest!...

Szabadjon itt egy röpke kitérőt tennem. Kolozsváron kétszáztíz éve (1792. dec. 17.) játszanak színházat magyarul. Erdélyben a színháznak mindig nagyon fontos tudat- és közösségformáló szerepe és ereje volt. A Habsburgok idején az elnémetesítő törekvésekkel kellett határozottan szembeszállnia a nemzeti eszméje, gazdag hagyományaink, saját értékeink felmutatásával. E tekintetben azóta, sajnos, nemigen változott a helyzet, sőt, ma még az egykorinál is komolyabb feladat előtt áll ez a nagyon fontos intézmény. Hazafias nemzeti érzésben, önazonosság tudatban megcsökött, gyengélkedő magyarjainkat kéne, a

megmaradás érdekében, erősíteni a szép magyar beszéd és az igazmondás erejével. Kellene! De ennek korántsem mindenhol tesznek eleget. Kolozsvárt - mint hírlik - a színház vezetője erősen elidegenítette a lakosságot ettől a rendkívül fontos világi szószéktől. Mellőzve az erdélyi magyarsággal szembeni kötelességek teljesítését, a művészi munkájában az egyéni ambíciók - nemzetközi fesztiválokon való részvétel, díjak megszerzése - kaptak/kapnak, a megengedhetőt messze meghaladó mértékben, érvényesülési teret. A helyi közönség döntő hányada ízlésvilágának, szokás- és értékrendjének teljes figyelmen kívül hagyásával, az életfelfogásuktól idegen szemléletet, értékrendet sugalló darabok túldimenzionálásával mélyítették el azt a szörnyűséges szakadékot, ami most Kolozsvárt, a színház és a közönség között tátong.

Aki pedig a köz érdekében védelmébe meri venni a „poros” (értsd: magyar) szerzők műveit, az populista, ásatag, vízőzön előtti felfogásúnak találhatik.

Kísérletezés nélkül nincs fejlődés! - hangzik a színházvezető részéről a szigorú szentencia. Ez igaz. De szabad-e csömörig abszurd, meg ilyen-amolyan avantgárd darabokkal traktálni egy agyonsanyargatott, itt-ott már azonosságtudat-zavarral küszködő magyar közösséget/közönséget; kísérletező színházzá alacsonyítani Kolozsvár egyetlen magyar színházát? Kisebbségben a színháznak hangsúlyozottan **szolgáló** színháznak, az önépítkezés kitüntetett fórumának kell lennie. Veszélyeztetett helyzetben önépítkezni nem a nagyvilágból egyéni ízlés és önös célkitűzés szerint összerostált darabok színrevitelével, hanem saját értékeink kincsesházából merítve lehet leginkább. Kötő József ezt nagyon is jól tudja, s hogy könyvében mégsem rohant kivont karddal a világot jelentő deszkák, azaz a színháznak mint fórumnak és szeretett közönségének a védelmére, azt, gondolom, jóérzése és úri modora magyarázza. Az igazságot azonban ki kell mondani, ha mégoly fájdalmas is.

(Jó volt újraolvasni a könyvben azokat a színházi, művelődési életünkről töprengő személyes hangú kisesszék-eket, melyeket a nyolcvanas évek második felében - a legszörnyűbb években - a Korunk filozófia és társadalomtu-

dományok rovatának szerkesztőjeként magam „rendeltem” Kötő Józseftől azzal a szándékkal, hogy üde színfoltokkal kézbe vehetővé tegyük a pártvezetés által ellehetetlenített, megszüntetésre ítélt folyóiratot.)

A tanulmánykötet eszmei középpontjába állított önépítkezésben Kötő kiemelt szerepet szán az egyháznak. Érthető. Mert hiszen a hitélet gyakorlása, gyakoroltatása mellett Erdélyben az egyházat mindig is alapvetően jellemezte a nép gyámolítása. A történelmi egyházak érdemes képviselőiben mindenkor az utókorra is kisugárzó erős elhívás munkált. Ennek a küldetéstudatnak az elhintése a lelkekben, különösen a fiatal nemzedékek között, Erdélyben a magyarság eredményes szabadságharcának *conditio sine qua nonja*. Az erdélyi magyar társadalom a hitélet terjesztésén és elmélyítésén, vagyis az eredendő funkciókon túlmenően nem nélkülözheti a történelmi egyházak iskolafenntartó, erkölcsnevelő, a magyarságtudat ébrentartására és terjesztésére, illetve a közélet megtisztítására...irányuló segítségét sem. *„Sajtó és nyilvánosság az egyházban analóg fogalmak, hitélet és közszolgálatosság egygyé forrott küldetést jelentő indíttatások”*. Az átmenet zűrzavarában közösségmegváltó szerepben tetszelgő konjunktúralovagok elleni hatékony fellépésben *„a szellemi felülnézet értékteremtő és értéktiszteletre kényszerítő erkölcsiség hirdetésével és művelésével”* tehet igen sokat a keresztény/keresztyén sajtó.

Kötő József Németh László ismert minőség-elvét teszi meg az erdélyi magyarság megmaradásának és gyarapodásának alapfeltételéül. Önépítkezés-eszméjének ez a categoricus imperatívusa: *„A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, hogy elit tud lenni”*. Ezek szerint adott geopolitikai helyzetben az erdélyi magyarság létének záloga önértékének, értékességének fokozása. Jövőjét csak az biztosíthatja, hogy az emberi viszonyok minőségét illetően, értékteremtés és sok egyéb tekintetben magasabb szinten áll, mint a többség. Olyan gondolat ez, amivel azonosulni kell. Ám ahhoz, hogy e rendkívül magas követelményrendszernek a kisebbségi magyarság Erdélyben - másutt is, mindenhol - megfeleljen, a kiváló szellemi képzettség mellett egzisztenciálisan

is erősnek kell lennie. Ezért is öröndetes, hogy - a két világháború közti gyakorlatot újraélesztve – Erdély-szerte újabb és újabb gazdasági egyesületek alakulnak, szakemberek széles körben terjesztik a korszerű gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen ismereteket. Összefogva, az erők okos egyesítésével talán sikerülni fog ellensúlyozni a román kormánynak azt a galád szándékát és immár tettét is, hogy a privatizálás során marginalizálta, ahol pedig mód nyílt rá, kiforgatta javaikból a magyarokat.

Kötő József fáradhatatlan szervező, aki a helyi erők bevonásával igyekszik kiépíteni és gazdagítani az önellátó művelődési egyesületek, intézmények egyszer-volt bevált rendszerét. Hadd említsünk meg néhányat az újraindított, illetve az újonnan létesült centrumok közül. Ilyenek: az országos könyvtárhálózat szervezését végző Heltai Alapítvány, az erdőcsinádi Református Művelődési Központ, a zsoboki Bethesda Szórványközpont, a Györkös Mányi Emlékház, a Reményik Sándor Szabadidőközpont; az EMKE kultúrközpontjai Zilahon, Szilágysomlyón, Csernakeresztúron, Dicsőszentmártonban, a hivatásos képzőművészeket tömörítő Barabás Miklós Céh, a Romániai Magyar Népfőiskolák és Közösségszervezők Szövetsége, a Romániai Magyar Dalosszövetség, a Nem-hivatásos Színjátékos Szövetsége, a Romániai Magyar Táncszövetség, illetve a Romániai Magyar Lapkiadók Szövetsége, a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete és a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság.

A tág összefüggésekben gondolkodó, tapintatosan politizáló író az erdélyi magyarság sorsát az egységesülő Európa - most épp lassított mozgású - szekeréhez köti. Kötő az áhított jelenség holdudvarából elemzi, sorjázza a fontosabb teendőket. Szép álmom! Bárcsak ne csalatkoznánk! Reménykedjünk, de azt azért ne vegyük kész pénznek, hogy az európai és világintegráció panacea, egyetemes gyógyír lesz.

Kötő József jövőbe vetett hite, kedves „prófeciái” oly szívmengetőek, de részbeni teljesülésük is csak úgy képzelhető el, ha az érdekvédelmi szervezetnek (RMDSZ) azok a vezetői, akik anno a kolozsvári főtéri Plébániatemplomban „Isten engem úgy segélyen”!-nel az

erdélyi magyarság feltétel nélküli szolgálatára esküdtek fel, belátják, hogy sokszor mulasztottak, nagyokat hibáztak, és - magukba szállva - levonják a konzekvenciákat. *Tisztulj meg, és radikalizálódj!* - mondanám, ha tehetném, és hinném, hogy lesz kellő foganatja.

2000

MIT ÜZENNEK A VÁRADI KÖLTŐK?

Nagyvárad sohasem volt érdektelen hely, ha költészetéről esett szó. Most sem az.

Janus Pannonius, az európai humanista költészet kiemelkedő alakja váradi volt. Nagybátyja és nevelője, Vitéz János, a kor jelentős humanistája, író és politikus, szintén.

A legújabb kor irodalmi életének pezsgését Ady jelenléte határozta meg a „Pece parti Párizs”-ban. A *Holnap Irodalmi Társaság* (1908-1911) írói közössége és az általa kiadott két versantológia, *A Holnap* (1908, 1909) „a modern magyar irodalom egyik első csoportos jelentkezése volt”. Ady, Babits, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka tették rangossá verseikkel a nevezett gyűjteményt. Túl azon, hogy állást foglalt a korabeli irodalom modern törekvése mellett, a két kiadvány érezhetően befolyásolta az akkori irodalmi köztudatot is.

A társaság tagjai korszerűen és merészen gondolkoztak. Ady és Juhász Gyula 1908 őszén a nyilvánosság előtt tett hitet a modernség mellett; „az új tartalom és forma iránti nyitottságról és érzékenységről vallottak”.

A *Holnap Irodalmi Társaság* Nagyváradot a korabeli magyar irodalmi élet fontos színhelyévé tette. Sajnos, nem sokáig. Juhász Gyula távozásával Nagyváradról a Társaság működése megszűnt.

De azt a tüzet, amit Ady zsenije és a többiek tehetsége gyújtott, sohase hagyták kialudni a város későbbi literátorai. A váradiakban csillapíthatatlanul tovább élt egyféle nosztalgikus vágy a tovatűnt dicső múlt iránt. Ha a paraszat lángra lobbantani nem is tudták - ezt főleg a mostoha körülmények nem tették lehetővé! -, az Ady és Juhász Gyula nevével fémjelzett irodalmi csoportosulás kimagasló teljesítménye hivatkozási alap, mérce maradt a későbbi írónemzedékeknek. Felnéztek rájuk, kellő tisztelettel és felelősséggel viseltettek irántuk.

A nagy cezúrát, ami minden későbbi álmodat szertefoszlaltott, Trianon hozta. Az akkor kapott seb máig vérzik, a sok traumájától az anyaországok is szenvednek. Hát

még az elszakított területeken élő nemzettestvérek, ahol a „magyartalanítás” nyolcvan éve szünet nélkül s mind durvábban folyik. A határ menti városok és falvak elrománosítása már az ötvenes években elkezdődött. A magyar oktatás módszeres elszorvasztása, a magyarság egzisztenciális tönkretétele, a legtehetségesebb fiatalok el-, kiűzése mind-mind odavezettek, hogy a századelőn oly élénk irodalmi élet hihetetlen mértékben meggyengült a Partium fővárosában.

Pedig az Erdély kapujában fekvő Várad régi kapocs volt „Kelet” és „Nyugat” között, valósággal összekötötte az anyaországot a történelmi Erdéllyel. Kolozsvár, Marosvásárhely és Budapest között Nagyváradon át vezetett az út - szellemiekben is.

Vezetett, mondom, mert az eszméknek, művelődési értékeknek az a természetes áramlása, ami, ha kisebb zökkenőkkel is, addig állandónak volt mondható, a trianoni diktátummal egyszeribe megszűnt. A hirtelen megnagyobbodott Románia politikai elitje igyekezett elvágni minden szálát, ami az erdélyi magyarokat összekötötte a megmaradt országgal. S ha ezt a szándékukat nem tudták is maradéktalanul rögvest valóra váltani, óriási vérvesztést és általános legyengülést okoztak vele.

Az elmúlt nyolcvan esztendőben a váradi irodalomkedvelő közönség már azért is hálás volt, ha időnként egy-egy lapot sikerült elindítani, vagy ha a helyi költők, írók egy-egy gyűjteményes kötettel meglepték őket.

Ma sincs ez másképp. „*Irodalmi folyóirat híján - írja a szerkesztő Gittai István költő - a Nagyváradon induló, illetve már elindult költők, írók többnyire árván, tétován szédelegnek, vagy más városban, országban próbálnak szerencsét. (...) De hogy mégse legyenek annyira árvák, a rajban érkező ifjú poéták falkába, irodalmi körbe verődtek, s péntek esténként a maguk módján hétről-hétre megváltották a világot.*”

A váradiak mindig igyekeztek kihasználni minden adódó lehetőséget a túléléshez. A *Varázslataink* (1974), a *Hangrobbanás* (1975), a *Kimaradt szó* (1980), az *Ötödik évszak* (1980), az *Alapművelet* (1985), a *Gyakorlótér* (1989), a *Fagyöngy* kötetek és a *Fekete Madonnák* (1999) című versgyűjtemény a bizonyosság az elhivatottságra, kö-

zelebbről pedig az, hogy a váradi költők szembeszökően komoly súllyal szerepelnek a jelzett gyűjteményekben, követőiként *A Holnap* és a *Tíz Tűz* (1939) antológiák helyi szellemiségének. Így látja ezt Gittai István, e szellemi mozgalom oszlopos tagja, és így érezzük mi is.

Az elmúlt bő tíz év szabadabb légköre megmozgatta a vért az elzsibbadt tagokban. A rég elszakított szálakat kezdik újra összekötni Váradon. Ha Romániában valamilyen enyhülne a gazdasági nyomor, és az alkotók legalább egy önálló magyar könyvkiadót működtethetnének, sokkal gazdagabb lenne a begyűjtött termés.

Anyagiak híján azonban valódi bravúr talpon maradni. Ilyesmi csak példás összefogással, egyet akarással lehetséges. Jó jel, hogy a Budapesten észlelhető marakodásnak, kölcsönös utálkozásoknak Nagyváradon nincs se hagyománya, se nyoma. Az írók, költők nemcsak békésen megvannak egymással, hanem kölcsönösen bátorítják, segítik, sőt szeretik egymást. Együvé tartoznak, nem verődnek szekértáborokba.

Ígéretes lehetőségek híján a sikeres kitörési kísérletek mind alulról jövő kezdeményekből születtek. Így keletkezett a *Péntek esti szabadságunk* című kötet is, amely a hetvenes, nyolcvanas évek Ady-köri történéseit örökölte meg.

Nyomtatott irodalmi folyóirat híján azonban sok ígéretes tehetség rövid tündöklés után eltűnt. Jóval kevesebben vannak azok, akiknek szerencsésebben alakult az alkotópályájuk. Három váradi költő ma már könyvkiadót irányít Budapesten. Mások idegen nyelvi környezetben - Frankfurtban, Göteborgban - forgatják hűséggel a tollat, próbálnak megmaradni magyarnak.

Ezerkilencszázkilencven februárjában végre teljesült a váradiak hetven éves óhaja, útjára indult a *Kelet-Nyugat* című folyóirat. Ám a felbuzgó lelkesedés hamar alábbhagyott. Másfél év alatt 20.000-ről 3.000-re csökkent a példányszám, hetiről havi lappá, majd periodikává zsugorodott, hogy '95-ben, érdeklődés híján, megszűnjön a folyóirat. Így aztán az irodalomkedvelőknek csak a *Bihari Napló* hétvégi mellékleteiben (Szó-Kép-Hang-Szín) maradt előbb egy, majd két oldalnyi közléstér. De mára ez is megszűnt, mert az új laptulajdonos „hallani sem akart irodalmi mellékletről”.

Ilyen körülmények között merült fel 2001 februárjában az Ady Kör újraindításának és a *Váradikon* (Nagyvárad-i Ady Társaság, 2002.) versantológia megjelentetésének az ötlete.

Az Ady nevét is magában foglaló szokatlan című gyűjtemény szerkesztője, Gittai István szerencsés kézzel nyúlt a versanyaghoz, ami cseppet sem meglepő, hisz maga is lassan korosodó élvonalbeli váradi költő. Okosan szerkesztett, kerek egész antológiát tart a kezében a verskedvelő olvasó.

A vaskos kötetben huszonkét költő szerepel egy-egy verscsokorral. Egyaránt helyet kaptak benne az „öregek” (Fábián Sándor, Gittai István, Morvay László...), a derékhad (Tüzes Bálint, Pataki István, Zudor János, Barabás Zoltán...) és a fiatalok (Nagyálmos Ildikó, Ferenc Zsolt, Fried Noémi-Lujza, Sall László...), páran pedig most jelentkeztek először „hivatalosan”. A kötetbe foglalt költők közül egynéhányan nem Váradon élnek, elszármaztak, áttelepültek Magyarországra, de a szívük csücske Várad maradt: kitörölhetetlenül beléjük ivódott a Körös-parti város különös hangulata.

Mi fogja össze őket, mitől váradiak az antológia költői? Az azonos helyszín, a város hangulata, a hely szelleme, a közös hagyományok és tapasztalatok, a rokon életélmények, az azonos, de más-máshogyan megélt élettények... Van, akinél a múltó idő, a lét-nemlét örök antinómiája dominál. Van, akit a szabadjára engedett tudás, az ellenőrizetlen szuperenergiák potenciális(?) veszélye nyugtalanít, aggaszt. Másoknál a felelőtlenség tenyésztete, burjánzása a vissza-visszatérő motívum. Kevés a megélhető jövőben bizakodó szerző. Gyakori vendég a tollak hegyén a nyugalanság, az idegenség és a társtalanság érzése, illetve a biztonság, a bizonyosság utáni sóvárgás.

Nem csupán kortünet, sokkal inkább a kisebbségi lét-helyzet következménye, hogy a költők tekintélyes részénél fenyegetően magasra szökött a negatív életérzések higanyszála. Szomorú tény. De ne feledjük, hogy a történelem nem lezárt, befejezett, változatlan és megváltoztathatatlan események tárháza, hanem folyamat...

SZUBJEKTÍV SOROK

(Száz éve született Horváth Imre)

Kora ifjúságom eszmélkedéseiben Ő volt a költő. Az elő-eleven poéta. Amikor először „találkoztam” Vele - képzelt világom piedesztáljára emelve -, kisajátítottam.

Honnan sarjadt a felmagasztosításnak ez a késztetése bennem? Talán a város pezsgő szellemi élete, Váradnak a XX. század elején a magyar irodalomban betöltött különleges szerepe volt a kiváltó oka. Ady, Juhász Gyula és a csoport többi tagjai szellemi mozgalmának, a *Holnap Irodalmi Társaságnak* és *A Holnap* antológiának máig sugárzó ereje. Ami sajátos szint-ízű kölcsönzött a városnak, és különös borzongást keltett az érzékenyebb lelkekben.

Bő félévszázad távolából felködlenek az egykori Várad képei. A körbefutó lankás dombok, a lombsátras Körös part, a Fő utca... Amikor még csilingelve siklottak rajta végig az immár játékszernek tetsző valamikori sárga villamoskocsik, amikre menet közben vígan ugráltunk felle, ha kedves barátot, ismerőst pillantottunk meg valahol.

Alig néhány évvel voltunk túl a második nagy világhéges szörnyűségein. Súlyos nélkülözések, tömény nyomor volt osztályrészünk. Visszapillantva mégis varázssosnak érzem azokat az éveket. Merthogy fiatalok voltunk. De vélhetően azért is, mert - túl minden szörnyű propagandán - élt bennünk egyféle erős hit. Személyes életünket távlatosnak reméltük a szörnyű nélkülözések ellenére is. És fölöttébb akartunk:

„*Ne pihenj! Száguld az idő.*

Te előtte haladj.

Ha percig állsz, meghalsz te is,

Akár a pillanat.” – bíztattak a költő sorai is.

Éreztük, persze, és tapasztaltuk is a kommunista ideológia és az elidegenítő gyakorlat iszonyatos embertelenségét, de a kényszerű tapasztalatok még nem mocskolhatták be, és pláne nem irthatták ki a lelkek mélyéről az apáinktól örökölt közösségi morál tisztaságát.

Mint a legtöbb fiatal: naiv és idealista voltam magam is.

Eszméim csúcsán pedig - mint testet öltött életesszen-
cia - ott állt az irodalom, a költészet a maga makulátlan-
ságában. S minthogy naponta közöttünk járt-kelt, Imre
bácsi volt számomra *a* költő. A maga szelídségével, talán
már akkor kissé hajlott alakjával, titokzatos mosolyával,
örök-szemüvegesen. S bár elszakíthatatlanul hozzá tarto-
zott a városképhez, mindazáltal hétköznapijaink fölött ál-
lónak éreztem Őt.

És nemcsak a Fő utcán, időnként a folyó parti lombok
alatt is láttam sétálni. Olyankor tisztos távolságból nyo-
mába szegődtem, figyeltem és csodáltam. Elmaradhatat-
lan sétapálcájával olybá tűnt, mint nagy titkok tudója, aki
a múlt mélységeiből tart felénk, minthogyha egy letűnt
kor élő tanújaként érkezne közénk.

Egyetlen hely, ahova változatlanul vissza-visszavá-
gyom, Várad. Úgy érzem, Váradra mindig hazamegyek.
Váradon otthon vagyok. De, jaj, nem a mai Nagyváradon,
hanem a jó félévszázad előttiben. Amelynek még megvolt
a varázsa, sugárzó bizakodása... A mostani pöfeteg, alan-
tas szándékból etnikailag erősen mixelt urbs tumultusa,
céltalan nyüzsgése idegen tőlem, taszít.

Horváth Imre verseivel jószerével magam is az iskolá-
ban kezdtem ismerkedni. Az életmű sajátosságát, erejét,
elévülhetetlenségét legfőképp filozófiai mélységekig ha-
toló gondolatgazdagságában érzem. Nagy ívű költészet,
tág összefüggéseket átfogó életmű az övé. A bölcs lényeg-
látó, összegző képesség és a poézis szárnyalása egyként
sajátja. Aforisztikusan tömör, erőteljesen kifejező. Benne
az örök-nyughatatlan alkotó zörgetve, pörölve, esengve...
keresi a mindenkori alapvető emberi igazságokat, s a tisz-
ta lelkületű gyermek örömeivel repes, ha rábukkan egy-
egy megküzdött bizonyosságra.

Horváth Imre költészetének központi tárgya a részben
öröklött, részben önnönmaga teremttette viszonyok közt
küzdő, vergődő, elbukó és istenülő ember, akit - hogy ne-
mesbedjék – a költő időnként a maga emelte erkölcsi ítél-
lőszék elé idéz. Az Embert keresi-kutatja, akinek - hogy
elnyerje a méltó élethez való jogot - szükségképpen meg
kell mérettetnie magát az igazság(osság), a humánus és

mindenekfölött a méltóság (dignitás) küzdőterén. A Horváth Imre-i oeuvre konjunktúrák és dekonjunktúrák fölött áll. Időszerűségének az egyetemleges érvényűség a záloga. Nagy versei mellett két- és négysorosai (sajátosan Horváth Imre-i műformák) egyértelműen ebből a mélyről fakadó szükségletből születtek. Az aforisztikus tömörség nem a körmondatok sajátja.

Így él Ő - szeretett tanítóként, mesterként - bennem, velem. Vajha életműve napi szellemi táplálékul szolgálna valamennyiünknek! Hisz ameddig magyarul szól és száll az ige, Horvát Imre költészetének helye lesz az emberek szívében, a nemzet féltve őrzött szellemi panteonjában.

2006

ÁTTÖRÉS

Nagyvárad áttörte a kényszerű hallgatás, az elhallgattatás falát. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület szervezésében a Lorántffy Zsuzsanna Református Művelődési Központban és az érmindszenti Ady-zarándokhelyen 2004. július 6-8 között megtartotta alakuló ülését a *Partiumi Írótábor*.

A beletörődés perspektívatlanságának hátat fordítva, élve a kínálkozó szűkös lehetőségekkel, Várad példát mutatott arra, hogyan kell átlépni a pusztá vágy passzivitásából a termékeny cselekvés küzdőterére. Hogy a tájegység vészesen fogyatkozó magyarsága - testvéri segítséggel - önazonosságát megőrző etnikai közösséggé avanszáljon, ne csak legyen, hanem mindenekben gyarapodjon is.

Partium kaput nyitott a jövőre. Írók, művészek, a szellem azon munkásai sereglettek itt egybe, és cserélték ki nyugtalanító időszerű gondolataikat, akiknek nemcsak drága, hanem életelemük is édes anyanyelvünk. Azok gyűltek egybe Váradon és Érmindszenten, akik vétetésük-nél fogva vagy egyéb okok folytán erősen kötődnek Nagyváradhoz, Partiumhoz. Eljöttek, hogy felmérjék nemzettestvéreik élethelyzetét, és kijelölik a legsürgősebb teendőket egy ígéretesebb jövő reményében. Hogy a nyolcvan év holtvágány-sors kilátástalansága után Partiumot ismét bekapcsolják a magyar szellemi élet vérkeringésébe.

Akarjunk együtt!

A másra, többre, jobbra vágyó ember vagy utat talál vagy utat készít magának céljai eléréséhez. Mi utat készítünk, bizakodjunk közösen. Erre kötelez bennünket a divina dolce Várad több évszázadra visszatekintő szellemisége, a Holnaposok mértékadó mozgalma.

A Váradon gyökeret vert forradalmian új irodalmi gondolatnak száz esztendővel ezelőtt már sikerült európai magasságokba szárnyalni. Sajnos, a virágzás rövid idejű volt. A XX. században ismételten arcul csapott Körösparti városnak heroikus próbálkozásai ellenére sem sikerült sem egyetlen komoly irodalmi lapot, sem kiadót működtetni.

Várad magyar szellemi intézmények, jelentősebb szakmai műhelyek nélkül tengődte végig a trianoni diktátum utáni magyarfaló évtizedeket.

Miután a hatvanas, hetvenes években a hatalom legfőbb erőszakszerve, a szekuritate ellehetetlenítette az irodalmi kerekasztalt, betiltotta az Ady-kör üléseit és halálba kergette Bölöni Sándor újságíró, műfordító, irodalomszervezőt, Váradon már annak is örülni kellett, ha a Kolozsvárra, Marosvásárhelyre vagy Bukarestbe igyekvő egyik-másik írókolléga megállt a Bémer-téren egy kávéra.

A nagyváradi deficit sürgős felszámolása, a város irodalmi-kulturális átjáróház státusának megszüntetése nem tűr halasztást. Most rajtunk a sor, hogy a város és a vele együtt lélegző régió felküzdje magát egykori rangjához. Örülünk neki, hogy Váradon újra van „magyar dal” és egyre gyakrabban történik valami ígéretes az irodalomban s a szellemi élet porondján, jóllehet az alkotói műhelyek kapcsolata még kialakulatlan, esetleges, konjunkturális és személyfüggő.

Éppen ezért a hosszú távra tervező Partiumi Írótábor szeretne kovásza lenni a szellemi erjedésnek, felszítani, lobogásra serkenteni a takarékon pislákoló tűzhelyeket – vélekedett Barabás Zoltán irodalmi szervező.

Város az irodalomban - az első Partiumi Írótábor e központi gondolat köré csoportosította az eszmecserét.

Erősen meggondolkoztató, amit Kalász Márton költő, a Magyar Írószövetség elnöke mesélt: Nemrég egy prágai nemzetközi írótalálkozón egy ifjú író ingerülten visszautasított minden olyan véleményt, amely a nemzeti irodalmak fogalmát vagy az irodalmak különbözőségét mégoly halványan is érintette. Szerinte az irodalom ma legfőbb színhelyekre, létviszonyokra, a cselekmények egy-egy háromszögére korlátozódik. Így lesz a minden fölölegest kiküszöbölő világirodalom a világtársadalom (sic!) aktuális szükségleteinek mindenben megfelelő. Arra a halk kérdésre, nem gondolja-e, hogy még egy sajátságos müncheni városrész, utca, ház mint színhely sem lehet bizonyosan önálló minőség, ha ennyire hasonlít mondjuk

egy budai színhelyre, ő ezen már csak kákacsomó-keresést látott.

A magyar írók budapesti elnöke egy kolostori irodalomból vett metaforikus példázattal mondott megszívlelendőt a kíváncsú kisebbségi attitűdről: A macska független, megvesztegethetetlen, engedetlen természetű. Játékosan ábrándos, de mindig ugrásra kész. Kisebbségnek, kis népnek az efféle macskatermészet hihetetlenül előnyös lenne, mert játékosan lehetnénk jelen, de abban a pillanatban, amikor természetünk úgy kívánja, megkockáztathatnánk az ugrást, befolyásolhatatlanul és céltudatosan.

Az irodalom köztudottan szorosan kötődik a városokhoz mind Európa, mind a nagyvilág kultúrájában, hisz az irodalmak általában városban születtek, és a városok mindig is az irodalom tűzhelyei voltak, jegyezte meg egy ismert irodalomtörténész. Több mint érdekes viszont, hogy a magyar irodalom nem városokban született. A mi irodalmunk a XIX. század harmincas éveitől kezdve nem kifejezetten városi jellegű irodalom volt. Legnagyobb íróink falusi udvarházakban írták műveiket. Valójában Kisfaludy Károlyhoz és a reformkorhoz fűzhető az a történelmi és művelődéstörténeti tett, hogy Pest-Budára költöztették a magyar irodalmat. Ettől kezdve (Pest-Buda) Budapest lett a magyar irodalom, a magyar művelődés központja. Aminek nem éppen kedvező következményei is voltak. Korábban ugyanis a magyar irodalom többközpontú diffúz képződmény volt. Attól kezdve, hogy Budapest az irodalom fővárosa lett, a korábbi kulturális központok szerepe háttérbe szorult, sok város kultúrája meggyengült, és csak a XIX. század végén, a XX. század elején kezdődött el egy olyan kulturális decentralizáció, amit épp a felnövekvőben lévő új magyar irodalom, elsősorban a Nyugat támogatott.

Nagyvárad szerepe a maga polgári, gyorsan fejlődő kereskedő és iparváros voltában kulturális központtá vált, sőt a modern magyar irodalom egyik első szülőhelye lett Ady és társai révén. A decentralizációs folyamat legfőbb hozadékaként a nagyobb vidéki városokban folyóiratok és irodalmi intézmények születtek.

A magyar városi decentralizáció igen nagy sikereket ért el az első világháború előtt. Ady *Városos Magyaror-*

szág című publicisztikájában (Világ, 1911. febr. 7.) így ír erről: „Ma Magyarország: a városok, a készek és a leendők, ők a kultúra, ők a magyarság, sőt a nemzetiségi kérdést is csak ők jogosultak és nobiles megoldani. A városos Magyarország, talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak, ébredjen, eszméljen egy kicsit. A városok felejtsek el végre már, hogy valamikor csak a vármegyei urak vigadóhelyei voltak csupán, hetenként, városonként, alkalmanként. Ma már kezükben van az urak revolvere, a híres „mi vagyunk a magyarság” nevezetű revolver is, tessék harcolni vele. Budapest, nemrégiben egyetlen olyan-amilyen magyar város, félbátorsággal meg tudta állni a helyét, s vétót mondott szükséges időkben. A magyar városok lássák meg, hogy ellenük nincs szervezhető mezei had, s már a legkulturálatlanabb, pópás nemzetiségi tömegekkel akarnak az ő fejlődésükre, életükre, szóval a lehetséges kultúr-Magyarországra törni. A városos Magyarország döntse el, mert csak ő döntheti el a demokrácia, a kultúra - s ha úgy tetszik - a magyarság sorsát.”

Adynak ebben az írásában egy igen merészen megfogalmazott remény öltözött szavakba, hiszen Ady a XX. század elején tapasztalt fejlődésen okulva úgy látta, hogy Magyarország sorsát a városok fejlődése fogja megoldani. Mert a városok voltak a tűzhelyei a gazdasági fejlődésnek, ők adtak otthont a polgárosulásnak, a városok voltak azok a központok, melyek egy soknemzetiségű országot elindítottak egyfajta nemzeti-etnikai homogenizáció felé.

A régi Magyarországon, a városoknak köszönhetően, a magyarság számaránya igen nagy mértékben növekedett. A kiegyezés idején a történelmi Magyarországon, Horvátország nélkül, a magyar lakosság aránya jóval ötven százalék alatt volt (kb. 45 százalék), és az első világháború előestéjén és idején a szűkebb értelemben vett történelmi Magyarország lakosságának már az 53-54 százaléka volt magyar.

Ezt a folyamatot és az Ady által is megszólaltatott bizalmat tette tönkre a trianoni diktátum. Amely a városok egész sorát szakította el az ország testétől. Az elszakított városokban pedig megindult a magyar etnikai elem és a

magyar kultúra szétforgácsolódása, amely folyamat épp az ellenkezője volt a kiegyezés és az első világháború között lezajlott városiasodási és a magyarság számára etnikai értelemben is kedvező folyamatnak. Ha Ady látta volna mindazt, ami Trianon után történik, nagyon keserűen írt volna róla.

A nagy trauma ellenére a két világháború közötti korszakban a magyar városok valamennyire még tartani tudták magukat, jóllehet mind a bukaresti, mind a pozsonyi, mind a belgrádi kormány arra törekedett, hogy a városok magyar jellegét - betelepítésekkel, az adminisztráció tevékenységével, gazdasági intézkedésekkel - megtörje.

Az 1910-es magyar és az 1930-as román népszámlálás adatai szerint megindult egy folyamat, amelynek a medrében az erdélyi magyarság - de ugyanúgy Felvidéken, Délvidéken is - sokat veszített korábbi etnikai erejéből, ám igazi etnikai erejét még nem veszítette el. Az erdélyi magyar városok (szám szerint 41) nagy része 1949-1952 közt megőrizte magyar erejét, jellegét.

Nem kétséges, hogy egy évtizedek óta tartó hanyatló tendenciának vagyunk a tanúi, amely fokozott felelősséget ró a szellemnek azokra az intézményeire, amelyeknek az a feladatuk, hogy - összefogva - legalább valamennyire megőrizzük helyünket és szerepünket.

A magyar irodalomban mindig is jelen volt a városok képe. Budapest élete és világa megtalálható Jókainál, Mikszáthnál, Krúdy Gyulánál, Német Lászlónál, Kassáknál, Déry Tibornál..., Kassa Márainál, Szekszárd Babitsnál, Debrecen Móricznál, Nagyvárad Dutka Ákosnál, Marosvásárhely Peteleinél és Tolnainál, Kolozsvár Reményik Sándor és Dsida Jenő költészetében, Nagyenyedé Áprily Lajosnál, Nagyváradé Horváth Imre költészetében, Brassó a Szemlér Ferencében, Temesvárról Endre Károly versei adnak számunkra ma is érvényes képet, Marosvásárhelyről Molter Károly regényei, Székelyudvarhelyről Tomcsa Sándor, Dicsőszentmártonról Sípos Domokos művei tájékoztatják a mai olvasót is meglehetősen alapossággal és hitelességgel.

Itt az ideje, hogy cselekedjünk, hogy az a hanyatlás, térvész, ami különösen az ötvenes évek óta, elsősorban

a kommunista diktatúra, erőszak hatására ment végbe az erdélyi magyar városokban, megálljon, sőt a visszájára forduljon.

Abban nemigen lehet bízni, hogy most hirtelen megindul egy magyar etnikai térfoglalás az erdélyi magyar városokban, és egyszer csak elérkezünk oda, hogy Nagyvárad lakosságának a többsége megint magyar lesz. De abban talán igen, hogy jó programokkal, megfelelő stratégiával vissza lehet hódítani valamit ezeknek a városoknak a magyar lelkéből.

Valamiféle térnyerésről azért máris lehet beszélni.

Nagyváradon is észlelni ilyen helytálló lelki erőfeszítéseket az egyházak, az irodalmi élet, nemkülönben a folyóiratok, a sajtó részéről. Elodázhatatlanul meg kell vizsgálni azokat a folyamatokat, amelyek a magyar városok elvesztéséhez vezettek. Őszintén, tudományos eszközökkel, minden pártpolitikai retorika mellőzésével, hogy lássuk végre tisztán, mi történt városainkkal nyolc évtized leforgása alatt. Ezzel párhuzamosan ki kell építeni a politikai közélet mellett az irodalomban, a szellemi élet terén az intézmények egész hálózatát, rendszerét, hogy a jövőben is megőrizhessük a magyarság jelenlétét, helyét, szerepét a Kárpát-medencében.

Az Európai Unió ehhez nyújtani fog bizonyos lehetőségeket, hisz fokozatosan megszűnik az az elszigeteltség, amelyben az erdélyi magyarság Trianon óta élt. Azonban oda kell hatni, hogy megszűnjék az a hatalmi erőközpont és arrogancia, amely az erdélyi magyarság életét el egészen máig nagyon szűk korlátok közé szorították. Az erdélyi magyar irodalomnak vállalnia kell a sarjadó remény képviselését. Számot kellene adnia az erdélyi magyarság sorsának alakulásáról is. Úgy, ahogy azt a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom rendre megtette.

Nekünk a szellem a legfőbb fegyverünk, ergo a szellem erejével kell helyt állnunk a történelemben, megtartani - legalább részben - azt, ami a miénk.

Legyen ez az írotábor útkészítője a távlati terveknek!

Vissza kell térni ahhoz a hagyományos magyar régióelmélethez, amelyet még a XIX. század harmincas éveiben a reformkor irodalmárai (Vachot Imre és mások) fo-

galmaztak meg, akik már akkor foglalkoztak azzal a gondolattal, milyen regionális változatok találhatók a magyar kulturális tér egészében (dunai, tiszai, erdélyi, felvidéki).

A kulturális régiók stratégiája messzemenően egybeesik az Európai Unió felfogásával, amely egyre inkább csak adminisztrációs vonatkozásban gondolkozik nemzeti államokban, kormányokban, és a fizikai-politikai határok helyett mindinkább a történelem (művelődés- és szellemtörténet) folyamán kialakult kereteket és közösségeket tekinti valóságnak. Ezt az ösvényt taposva az a tudományos gondolat is megerősödne végre, hogy a magyar irodalom és kultúra egy és oszthatatlan. Vannak regionális különbségek, vannak a regionális lelkületekben kitapintható különféle hagyományok, azonban kultúránk egy és oszthatatlan.

Nagyvárad, ez a csodálatos szecessziós város akkor telt meg igazán élettel, amikor kialakult benne az a szellemi élet, amit a korabeli sajtó félmjelzett. Ez az a hagyomány, amit folytatni érdemes, folytatni kell. Ami mértékegysége kell hogy legyen a mai váradi szellemi életnek.

2004

HAZÁT ÉPÍTŐ KÖLTÉSZET

Minden költő- és írónemzedéknek az életében van valamilyen nagy élmény, tapasztalat. A kisebbségi sorban élő költők versei mélyén rejlő élménynek a neve: Trianon. Nagyon nehéz, szinte lehetetlen szabadulni tőle azoknak, akiknek a kisebbség sanyarú sorsa jutott osztályrészül. Amióta Trianon leválasztotta az erdélyi, a kárpátaljai, a felvidéki és a délvidéki magyar közösségeket a nemzet testéről, odavetve őket a velük szemben ellenséges idegen erőknek, politikáknak, azóta a költők, írók, de még a köz-nép is azzal foglalkozik, miként lehetne ezt a helyzetet, illetve traumatizáló élményt közömbösíteni, orvosolni.

És nemcsak az utódállamokbeli magyarság, hanem az anyaországiak is szenvednek a Trianon-szindrómától. Górcső alá helyezve látni fogjuk, hogy a trianoni élmény benne van az egész magyar költészetben és irodalomban, éppen csak nem volt szabad beszélni róla. A Trianon kapcsán született művekről - gondoljunk Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Krúdy, Karinthy és mások írásaira - nem hallottak, nem tanulhattak az iskolában, ezek a munkák még a kritikai kiadásokban sem kaptak helyet.

És most hirtelen egy olyan (fiatal?) nemzedéknek az írásaiban jelent meg valamiféle válasz mindarra, amit Trianon a magyarságnak jelent, amely nemzedék saját korát és történelmi helyét illetően már rég túl van rajta, hisz Trianon a nagyapáink élménye és személyes drámája volt.

S. Benedek András irodalomtörténész történelmi távlatokba helyezve közelítette meg a kárpátaljai magyarság sorstragédiáját: Többszöri sorsforduló után, 1944 késő őszén Kárpátalján arra ébredt a maroknyi magyarság, hogy nemcsak földjét, nyelvét, de pusztá létének jogát is elvitatja tőle a dobtárak kegyetlen logikája. A kettős kárpátaljai holokauszt után mintegy ötvenezer ember nem tért vissza ősei földjére. Köztük a megtartó hagyományt átörökítő szülők, nagyszülők, tanítók, papok, szerkesztők, költők, írók, nyomdászok és magántisztviselők hosszú sora. Az örökös gyászban és várakozásban élő közösségben az évekkel egybenőtt a hiteles szó, a helyettük írott ének iránti vágy.

Ebben a szociális közegben jelentkezett a versírók egész sora. A ritkábban elhallgató költők mellett igen sok a földrajzi értelemben eltávozó. Jelezve, hogy számukra a versírás a türelmetlenség, az elégedetlenség jele, a változás, a változtatás igénye volt elsősorban. Ez a tendencia csak feltételes értelemben változott az úgynevezett politikai fordulat (1989) után.

Czébely Lajos, aki egy személyben kántor és tanító - így Ungvár környéki kis közösségében maga búcsúztatja a minden élők útján elmenőket, kereszteli a kisebbségi sorba érkezőket, oktatja a fiatal nemzedékeket - nem fiatalon kóstolt bele az alkotás gyötrődésekkel teli világába, bár mindig ott élt a kultúra hol tágabb, hol meg egészen szűkre szabott közegében. Élete szolgálat. Versei annyiban szólnak a közösséghez, amennyiben tetten érhető bennük a sorsazonosság. Tiszta és egyszerű igazságokat mond ki, miközben érezhető a félelem, a keserűség és a tehetetlenség gondolata is a versek mélyén. Mert ki tudja meddig tart a kegyelmi idő?

Lényegében a kárpátaljai Czébely költészetével azonosak, konkrétságukban mégis eltérőek, mert háborús körülmények között születtek *Csörgits József* versei, sikeliai. Csörgits nem írja le a katasztrófát. A katasztrófáról nem lehet írni. Hanem - miként János apostol - ő is jeleléseket írt a maga „Bibliájába”. Ez a „Biblia” azonban összetépett. Képei töredékek. Vagy nincs is kép, csak szürkesség, homály, ami körülvesz, amivel lassan egybeolvad az alkotó. Versei sebhelyek, feszültségek nyomait őrzik. Őrzik, ahogy saját sorsát - bármilyen legyen is az - hagyja füstté oszlani az ember.

Göncz László építő ember. A muravidéki magyarságnak alig van olyan szellemi, kulturális intézménye, amelynek a létrehozásában ne vett volna részt. Az önépítésnek ez a gondolata verseiben is kifejeződik, mert a trianoni tragédia mellett azokat az engesztelő élményeket is meg tudja szólaltatni, amelyeket a szülőföld természeti képe, a Muravidék igazi pannon hangulata - a lendvai hegy és a lendvai vár, a szőlőhegyek, a kinyíló Pannon síkság (gondoljunk Hamvas Béla vonatkozó gyönyörű gondolataira) - jelent. Amelyeknek a latin derűje ott van Göncz László verseiben. Ott vannak persze a családi élet

örömei és bánatai, és az a készenlét is, ami ehhez a nemzeti és közösségi önépítéshez szükséges.

Különös jelenséggel állunk tehát szemben. A húszas évek trianoni költészete és prózája után a szemünk láttára jön létre egy trianoni költészet, irodalom a kilencvenes években. Nemcsak Kárpátalján, Horvátországban, Szlavóniában, hanem Szlovákiában és Erdélyben is.

Ennek a fiatalabb nemzedéknek azonban van egy másik élménye is, 1989. Amikor úgy tűnik - ha döcögve, kínkeservesen is -, az orvoslásnak (ha nem is a politika színterein) valamiféle folyamata megindult. A trianoni sebeknek a gyógyítása ma úgy kell hogy történjék (most még csak így lehet!), hogy önmagunkban, a nemzetben próbálunk meg új erőforrásokat találni, közösségeket szervezni, új utakat keresni. Az önösszeszedés, az önépítés ideje ez. Ami jószerevével minden kisebbségi közösség életére jellemző, hisz mindenütt megindult az önépítésnek a munkája.

Ott is, ahol erre viszonylag békés körülmények között nyílt lehetőség (Szlavónia), ott is, ahol, mint Kárpátalján, súlyos tragédiákat felidézve kell ezt megtenni, ott is, ahol ágyúszó és lövedékek becsapódása mellett (Horvátország) kellett az önépítéshez valamiképpen eljutni. És szerencsére Erdélyben is, ahol az új politikai irányzat józanabbul és reálisabban ítéli meg a magyarság súlyát, történelmi szerepét és jelentőségét a román valóság jobbra fordításáért folytatott küzdelemben.

De mindezeknek van egy fontosabb tanulsága is: ezekben a kisebbségi sorban keletkezett költészetekben a nemzeti közösségek sorsának ábrázolásáról van szó.

Mindhárom régió költőinek a tapasztalata hasonló. Akik saját erőből - nagyhatalmi közreműködés nélkül és - Trianon ellenében is tudnak és akarnak szellemi hazát teremteni.

KÉPZELETBELI ERDÉLYI UTAZÁSRA

hív bennünket Peregrinus, alias garabonciás Paizs Tibor (Erdélyi *prikulicsok*, 2008), „ezeréves államiságunk évfordulóján” egy „honfoglalási emléktúrára”. Merthogy „Erdély visszajár”. Ha másként nem, ábrándjainkban, szép emlékezetünkben mindenképp.

Ne fosszuk meg hát magunkat a sok felemelő, és, sajnos, még több torokszorító, ámde tanulságos élménytől, csapjunk mi is a lovak közé, eredjünk az író nyomába, kísérjük el legalább néhány fontosabb állomáshelyre.

A történeti/kultúrtörténeti utazás első állomása a Nagy Magyar Alföld és belső Erdély között fekvő Nagyvárad, mely Vitéz János püspöksége és Janus Pannonius idején élte aranykorát. Várad a humanista kultúra és művészetek városa volt. Szellemes, könnyed, nyílt és fogékony minden új iránt. Sajátos földrajzi fekvésénél fogva a történelem kiszámíthatatlan széljárásai okán változó intenzitással bár, de jelentős központja volt a magyar szellemi életnek. Tatárdúlás, török invázió mérhetetlenül pusztította. De mivel „az élet élni akart” Váradon, a város odafejlődött, hogy 1789. május 26-án már megtartották benne az első magyar nyelvű színelőadást. Ady zsenijének és a Holnaposok körének köszönhetően pedig a XX. század elején Várad a modern magyar irodalmi élet központja volt.

Sokan megírták már, hogy Erdélyt hosszú századok óta a magyarok mellett a betelepített szászok és a tatárdúlás után beszivárgó románság közösen lakja. Mindhármuk hazája volt, azzá lett. Meghatóan fogalmazta meg ezt a gondolatot Kós Károly, egyszersmind érzékeltetve az egymás iránti türelmet, emberies légkört, amely Erdély földjén uralkodott századokon át: „...Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül. Ellenben a három együtt élő kultúra tudattalanul állandó és soha egészen

meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságaik ellenére is típusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli; fizikumban is más, de mentalitásban éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az élettél való közös küzdelmek közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzettestvére sem értett és érthetett meg soha.

Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben, az jórészen Erdély népeitől függ. A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot és építették azt külön erdélyi eszükkel.

...De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...

Ámde változtak az idők és a helyzetek, s velük együtt titkon változtak a sanda szándékok is. Az „elsőbbség” okán kizárólagosságra törekvő - a történelemhamisítástól sem visszariadó – bizantin román nagypolitika mesterséges törésvonalakat hozott létre a három nép között. A román-magyar viszonyban ez az ellenségeskedés a 18. század első harmadában kezdődött a nagy koholmány: az új eredetmítosz, a dákoromán elmélet térnyerésével, „román részről az őshonosi jog követelésével”.

A fiatalabb nemzedékeknek már sejtésük sincs róla, hogy például az Érchegység lábánál fekvő Belényes valamikor magyar város volt, és a váradi katolikus püspök-

séghez tartozott. S csak azt követően kezdett elrománosodni, miután 1777-ben Mária Terézia a görög-katolikus püspökségnek adományozta a várost, és 1810-ben templomot építtetett nekik. Ezt követően aztán a hegyekben meghúzódó románok lassan lebátorodtak a völgyekbe. Hamarosan már az ortodoxok temploma is állt. Úgy szaporodtak, mint amikor magot szórnak a földre, a magyarok pedig pusztultak. Ma már mindössze néhány magyar családot találni a városban.

Itt, a Mócok Földjén születtek a magyarok legvéresebb ellenségei: a XVIII. században Horea és Crisan, a rákövetkezőben Avram Iancu, a XX.-ban a vasgárdista költő-miniszter Octavian Goga, legutóbb pedig „a gyakorta magyar jelmezben mutatkozó körmönfont politikus, Petru Groza, aki a megfélemlítésig magyarbarátnak hirdette magát”.

Vaskóht, Verespatakot, Hátszeget..., az Érchegységet elhagyva követjük Peregrinust Kalotaszegre, annak is előbb a fővárosába, Bánffyhunadra, amelynek főterét fiatornyos Árpád-kori református templom uralja. Szétekintve a tájékon, fájdalommal tapasztaljuk, hogy Kalotaszeg magyar szigetét már nemzedékekkel előbb utolérte és hatalmába kerítette a fehér pestis, az egykézés, akár csak Ormán(y)ságot. Ezt a magyar szigetet is azért fogjuk elveszíteni, mert ahelyett, hogy a magyar anyák teleszülnék és belakná a magyarság, veszedelmesen öregszik, pusztul. Szálláshelyet készítve ez által a környező hegyekből lavinaként lezúduló betelepülő románságnak.

Hasonló kép fogad Erdély fővárosában, Kolozsvárt. Itt is folyamatosan és gyorsuló ütemben fogy a magyar. Egy 1797-es kimutatás szerint Kolozsvár 14.522 lakosa közül 530 román nemzetiségű, és 13-an vallották magukat zsidónak. Száz évvel később, 1891-ben Kolozsvárnak már 33 ezer lakosa van. Az 1910-es népszámláláskor a lakosok száma csaknem 61 ezer. A nemzeti megoszlás aránya a következő: 83 százalék magyar, 13,4 százalék román, 2,8 százalék német, 1,2 százalék egyéb. Nagyjában-egészében ez volt a helyzet Trianon, a főhatalomváltás után

is. Amikor 1930-ban a román állam rendez népszámlálást, a város össznépsége 103 ezer. A lakosság román részének számaránya 49 százalék, az összes többi, nem román nemzetiségű teszi ki az 51 százalékot.

A természetellenes gyors arányeltolódások ellenére a román politikai elit még mindig elégedetlen. Azt követeli, hogy miután az ország népességének nyolcvan százaléka színromán, hasonló arányokat kell elérni az erdélyi településeken is. Az üzemek és vállalatok alkalmazottainak nemzetiségi megoszlása hirtelen nagyot változott. Különösen a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” idején a kisebbségek, zömében magyarok tömegestől váltak munkanélküliekké, földönfutókká.

A tudatos pusztítás tovább folytatódik. Nemcsak az élőket pusztítják, feldúlják a temetőinket is. Ez Kolozsvárt a magyaroknak oly drága Házsongárdot jelenti. Ebben a messze földön híres temetőkertben nyugszanak(?) a város egykori világi és egyházi előljárói. Ide temették szellemi nagyjainkat: az anyanyelvű oktatás élharcosát, a tudós Professzor Apáczait, a zsoltárköltő Szenczi Molnár Albertet, az európai hírű betűmetsző, nyomdász Misztótfalusi Kis Miklóst, a népköltési gyűjtő Kriza Jánost, Bölöni Farkas Sándort, az Amerika-utazót, Brassai Sámuel, az utolsó erdélyi polihisztort. Itt pihen Reményik Sándor és Dsida Jenő, az író és építész Kós Károly, a transzilvanizmus lelke, Szabó T. Attila, a híres nyelvész, a humorista Bajor Andor, Szilágyi Domokos költő...

Azt beszélnek, hogy egy ideje - szemközt a temető bejáratával - éjszakánként megjelenik a város hóhéra, Rettegi József. Szakasztott úgy, ahogy százvalahány éve a városi tanács költségén elhantolták. A hóhér házába soha senki nem költözött be, s bizony jól tette, mert, lám, visszatért a gazda. A kolozsváriak azt is tudni vélik, miért tért vissza. Mert a román hatóság felmondta több mint száz éve bérelt helyét, öröknek hitt nyughelyét a Házsongárdi temetőben.

Kolozsvár híres sírkertjét 1585-ben nyitották meg, s még a közelmúltig is csupán elvétve lehetett román nevet olvasni valamely fejfán. Ám az utóbbi egy-két évtizedben a halottak kertjében is elkezdődött az „asszimiláció”. Ma

a temető főútjai mentén egyre ritkább a magyar név a köveken. Az ősi sírokat kihantolják, s a betelepedők még életükben felépítik a maguk „hivalkodó, bizánci cifraságú kápolnáit”.

Sátáni honfoglalás!

Egy ilyen akció során lakoltatták ki a kolozsvári hóhért is – mondja Peregrinus.

A Mezőség – az író szülőhelye – a legszomorúbb példája a magyarság pusztulásának Erdélyben. Nem véletlenül nevezte Makkai Sándor *Holttengernek*. Peregrinus így jellemzi a vidéket és magyarjait: „*Nyelvemlékeink szavait ma is használó, zárkózott lelkű, egyenes beszédű emberek földje. Árva magyarok világa a Mezőség. Mert vagy ők kerültek Isten háta mögé, vagy Isten fordult el tőlük. Ámbár az is lehet, hogy a gondviselés intézte így a dolgot, s hagyott meg egy szakajtónyi apró magyar falvat ősi nyelvében és szokásaiban, hogy legyen majd jó mag az új vetésre. A kérdés mármost az, hogy mikor aratják a konkolyt, s szántják az ugart, lesz-e új vetés egyáltalán.*” Senki olyan lényeglátóan nem ábrázolta íróink közül a magyarság pusztulását a Mezőségen, mint Nyirő József a *Néma küzdelemben*. Senki sem mutatta be annyira sokoldalúan ezt a tájat és embereinek életét, mint a hányatott sorsú Wass Albert. Ne feledjük Sütő Andrást sem, anyanyelvünk nagy mesterét, akinek színművei, gyönyörű esszéi...szintén e tárgyban íródtak.

Mohács és a rákövetkező századok háborúi, dúlásai, gyújtogatásai, fosztogatásai, véres forradalmi...mind Erdély magyarjait fogyasztották. Nem maradt más nyomában, csak a pusztaság. Amit az élet törvénye szerint be kell népesíteni, belakni. És ők jöttek... megállíthatatlanul. De „*megtapodta ezt a népet a maga fajtájabeli földesúr is, mikor szolgállelkű igyekezetében, hogy kedvében járjon Bécsnek, s megkapjon egy-egy méltóságos, netán kegyelmes címet, több évszázados birtokukról úzte ki a református magyarokat, s adta valamely román felekezetnek, hogy majd a hittérítő pópa a maga oldalára vonja őket...Ilyen módon is pusztult s vész mai napig is az erdélyi s vele a mezősegi magyar.*”

Marosvásárhelyen, a Székelyföld fővárosában Peregrinus sorra idézi a város emlékezetre érdemes nagyjait. Itt (a Postaréten) választották fejedelemmé II. Rákóczi Ferencet; itt élt a nyelvművelő Aranka György; itt védte „nyelvünk s lelkünk maradék javait” a mezősegi gyökerű Sütő András; Kazinczyban itt fogant meg az *Erdélyi levelek*; itt kapta vissza őrnagyi rendfokozatát Petőfi; az itteni Vártemplomban mondták ki Európában elsőként a válásgyakorlás teljes szabadságát...; itt áll a Teleki Théka, az első magyar közkönyvtár, s végül, de nem utolsó sorban itt éltek a Bolyaiak.

Peregrinus nyomában haladva a Székelyföld felé tartunk. Székelyföld! Itt él az erdélyi magyarság jelentős része: „Csaba királyfi népe, a maroknyi székely”. Orbán Balázs, Kriza János, Benedek Elek, Nyirő József, Tamási Áron, Bözödi György, Gábor Áron, Mikes Kelemen, Dózsa György, Kányádi Sándor, Kőrösi Csoma Sándor, Bölöni Farkas Sándor..., mind-mind e föld szülötte. Székelyföldön járva-kelve óhatatlanul belebotlik az utazó abba a fel-felhorgadó kérdésbe: kik is valójában a székelyek? Sokan tették fel ezt a kérdést és sokféle választ adtak rá. Tény, hogy ízig-vérig magyarok. Érdekesebb ennél az a nem minden alap nélkül való feltételezés, hogy a máramarosi románok tulajdonképpen elrománosodott székelyek. Hisz viseletük (főleg a nőké) csaknem megegyezik a székelyekével, kézügyességük, virtusuk, vérmérsékletük nem különben. Mindkét népcsoport hagyománya a kapuállítás. A kapu pedig itt is, ott is egyazon formájú, jelképrendszerük is azonos, pusztán feliratuk nyelve más.

Nem szólhatunk az erdélyi magyarságról úgy, hogy ne tennénk említést a Kárpátkarélyon túlra vetődött/menekült csángómagyarokról, akik hosszú évtizedek óta élet-halál harcot vívnak a tűzzel-vassal asszimiláló román politikai hatalommal.

A keleti végekről Peregrinus nyugatnak veszi az irányt. Útközben felkeresi Szamosújvárt, az erdélyi örménység fővárosát, bepillant a hírhedett szamosújvári börtönbe, melynek temetőkertjében alussza örök álmát a leghíre-

sebb magyar betyár, Rózsa Sándor, aki az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc feltétlen híve és harcosa volt.

Désen áthaladva érünk Nagybányára, Németh László szülőhelyére. A városban és a környéken járva-elve felidézzük a híres Nagybányai Festőiskolát, a századelő (XX. század) művészeti szemléletének nagy megújítóit. Nem messze innen, Koltón Petőfi Teleki Sándor - egyetlen gróf barátjának a - vendégszeretetét élvezte.

Dél felé tartva Aradra, a vértanuk városába érünk. „*Hiba ígértek a cáriak a hadvezetésnek szabad elvonulást, Haynau tizennégy tagú ítélőszéket állított ellenük.*” Már október 5-én ismertek az ítéletek. A vár sáncai mentén felállították a bitókat. Az ablakok sötétek, keretükben csak a gyertyák lángja imbolyog. A „vad” gróf, a szemtanú Teleki Sándor ezeket írja: *”Szomorú és sötét volt az éj. A Maros is gyorsabban látszott folyni mély vizével, mintha valami titkos katasztrófától fenyegetve futna a folyam.”*

A névsor megrendítően hosszú. Idézzük emlékeztünkbe a neveket: Kiss Jenő altábornagy, Dessewffy Arisztid és Schweidel József tábornok, Lázár Vilmos ezredes. Őket négyüket agyonlőtték. Aulich Lajost, Damjanich Jánost, Knézic Károlyt, Láhner Györgyöt, Leiningen-Westerburg Károlyt, Nagysándor Józsefet, Poeltelmburg Ernőt, Török Ignácot és Vécsei Károly tábornokot felakasztották. És még további százakat. Ők valamennyien a legtöbbet, az egyetlen, az életüket áldozták a nemzet érdekeinek következetes képviselőként. Amikor rabtársait összegyűjtötték, hogy a vesztőhelyre menjenek, Poeltenberg keserűen jegyezte meg: „Szép kis deputáció megy az Úristenhez, hogy a magyarok ügyét képviselje”.

A szabadság szent eszméjét hirdető Szabadságszobrot (Zala György szobrászművész remeke) 1890. okt. 6-án állították fel Arad főterén. Ám az „új honfoglalók” 1920-ban a várbörtönbe zárták, innen szabadult több évtizedes fogságából 1999. okt. 6-án.

Búcsút intve Aradnak - a Hunyadiak ősi várának érintésével – Peregrinus Váradon fejezi be nagyszerű kultúr-történeti utazását.

Ismerve a közoktatás mai siralmas helyzetét, a mindent átítató kozmopolita szellemet, a történelemoktatás erős furcsaságait, jó szívvel ajánljuk tanároknak és diákoknak ezt az Erdély magyar múltját felbúvárló – vélhetőleg Kazinczytól megihletődött - élményt nyújtó szellemi utazást.

2008

A FÁTUM SZORÍTÁSÁBAN

Elég magabízónak kell lenni ahhoz, hogy valaki regényt írjon a testi szerelemről. Tehetség, kurázszi, kellő tudás és a tárgyban való jártasság kelletik hozzá.

Paizs Tibor kisregényei (*A boldog bűn*, Tekla, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.)) Erósz birodalmába vezetik az olvasót. Az első elvontabban, esszé-szerűen ragadja meg a témát, vezeti kézen fogva a kíváncsiskodót az útvesztő ösvényein.

A második opus lényegében ugyanazt a jelenségvilágot írja le egy hasonló habitusú és életszemléletű hölgy drámai mozzanatokát sem nélkülöző eseménygazdag életútját követve.

Ugyancsak nehéz dolga lehetett ezúttal az írónak, hisz az érzelmek világa távolról sem olyan egyértelmű, mint az ész univerzuma. Itt semmi sem kiszámítható, semmiről sem lehet tudni, hogy bizonyos-e, végérvényes-e, ellenkezőleg, minden kavarog, homályos, határozatlan és egymásba tűnő. Az affektív jelenségek, megnyilvánulások íróilag sokkalta nehezebben motiválhatók, a formális logika szillogizmusa Erósz világában gyakran fabatkát sem ér. Az érzelmek, vágyak, szenvedélyek amőbaszerű mozgásából karaktereket formálni, ez bizony igencsak próbára teszi az alkotói talentumot. Paizs Tibor ügyesen megbirkózott a maga szabta feladatokkal.

Az első kisregény főhőse, Kora „*A szerelem rajongójaként lélegzett, így érzett, gondolkodott, beszélt, s tett mindent teljes életében. (...) A dolog lényege s egyben a helyzet fonákága, hogy bár szeretőnek született s akként élt is, szeretőnek, szenvedélyesnek lenni számára csaknem elviselhetetlen megpróbáltatást jelentett.*” Ember legyen a talpán, aki a női psziché rejtelseiben annyira-amennyire képes eligazodni!

Valójában mind a két kisregény a női testiség, az értelem ellenőrzése alól kiszabadult szenvedély apoteózisa és bukása.

A boldog bűn hősnője a testi szerelemben vélte megtalálhatni a hőn áhított életteljességet. Kora egyetlen hatal-

mas szenvedélynek élt, benne kereste, kergette, űzte az elképzelt ideált. Élő-eleven magából akart emléket állítani Erósznak. Rögeszméje, ama tévedése melletti konok kitartása, hogy az ember a puszta testiségben is megtalálhatja az abszolútumot, az évek folyamán sok fájó kudarcnak lett a forrása. A valóságosban makacsul az eszményt megtestesülni akaró Korának ismét és újfent keserűen kellett megtapasztalnia, hogy mindaz, amit eladdig ezen a téren kapott az élettől, csupán hitvány utánzata, szurrogátuma annak, amit annyira áhított. Ezért lett óhatatlanul boldogtalan, noha a boldogságot kereste szüntelen.

Ugyanazon végzetes tévedés foglya a második kisregény főhőse, Tekla is, aki gazdagodó élettapasztalata ellenére sem volt hajlandó revideálni életszemléletét. Elmagányosodása, megkeseredettsége szükségképpen: csökkönysége okán fokozatosan kiszigetelődik az ezerarcú életből.

Ám dacára annak, hogy férfitől férfihoz csapódva újra meg újra üldözőbe veszi az elérhetetlent, Tekla megőrzi morális tisztaságát. Mert szerelmeinek célja nem a puszta kék, hanem valami más, olyas valami, ami sajátosan emberi. Miközben úgy követi tévhitét, mint egy alvajáró, égő vágya, nem csituló szenvedélye magasabb rendű értékévé szublimálódik, etikum és esztétikum hatja át.

Paizs Tibor a női psziché jó ismerője, annak mégoly eldugott zugaiban is eligazodik.

Hogy egyáltalán léteznek-e olyan nők, mint a regénybeliek? Nem tudhatjuk. De ez nem is érdekes. A kiteljesülő lélekrajz - ez az, amit valódi nyereségként a magáénak tudhat az olvasó. Aki két különös teremtmény élete lelki történéseinek élményt nyújtó leírásával, írói tükrével lesz gazdagabb.

Paizs Tibor fontos építkező elve az a sajátos optika, amely szerint a testi kapcsolatokban teljesülni vágyó szerelem túlmutat önmagán. A szerelem - teremtés. Amely mintegy előképe a vele hasontermészetű alkotásnak. A teremtettség pedig azáltal, hogy van, létezik, az alkotás szolgálatában áll. Ennek az írói optikának az érvényességét nyo-

matékosítja az a körülmény, hogy Tekla maga is szerkesztő, író. S hogy tevékenységének színhelye, a kiadó, szintén a szellemi alkotás jegyében áll.

Kora és Tekla a végletesség, egy rögeszme két rabja. Életük nem személyes sorsuk nyomán alakul. Nem is alakulhat, hisz nincs is sorsuk. Nekik végzetük van.

Bizony tagadhatatlanul fátumos a két nem egymásra utaltsága, szükségszerű összetartozásuk. Hiszen miközben férfi és nő folyton gyötrik egymást, küzdve ki-ki személyes felségterülete „sérthetetlenségért”, „jogaiért” a másik ellenében, képtelenek egymás nélkül élni, létezni. Nemcsak a regényekben, a művészetben – az életben is.

Platón mitikus költői képe jut eszünkbe erről. Az istennek, engedetlenségükért, azzal büntették meg az eredendően kétnemű (androgün) embereket, hosszmentén kettévágva arra kárhoztatták őket, hogy ki-ki fél lábon ugrálva keresse a másik felét, és csak azok legyenek boldogok, akik - megtalálva tökéletes másukat - újraegyesülnek. Csakhogy az emberek zöméből hiányzik a kellő kitartás, beérik a hozzájuk többé-kevésbé hasonlóval. Kompromisszumok világában élünk!

Ezért tengernyi a boldogtalan, és fájdalmasan kevés a boldog ember a világon.

A két hősnő élete is ilyenszerű vége-nincs keresésben telik. Bár Kora és Tekla a fátum szorításában vergődve élik különös életüket, s bizonyára sohasem fogják elérni az abszolútumot és megismerni a tökéletességet, amire oly annyira vágytak, személyiségük megkapóan szép írói rajza bizonyára enyhítene keserőségükön, kárpótolná őket az elszenvedett kudarcokért, ha élő személyek lennének, nem az írói fantázia rokonszenves teremtményei.

2003

A SZÓKIMONDÓ DIAGNOSZTA

Közhellyé koptatott igazság: a téma az utcán hever, csak le kell hajolni érte. Brády Zoltán nem röstellt utána nyúlni, nyakon csípni torz jellemeket, riasztó mai élethelyzeteket. (*Háton át...a mellbe*, Korrekt nyomda, 2005.)

A szerző imponáló bátorsággal és kíméletlen őszinteséggel tárja fel a mai magyar társadalom számos deviáns jelenségét, függetlenül attól, hogy düledező putrikban, polgári miliőben vagy egészen magas státusbeliek parkos villáiban találkozott-e velük. Amott a testi és lelki nyomor, a kiszolgáltatottság, az elesettség életminőség-romboló hatásait, az eldurvulást és lelki elkérgesedést ábrázolandó tűzi tolla hegyére a némelykor már-már hihetetlen eseteket, emitt a felkapaszkodott hiéna-mohóságú törtetőök cinikus közönyösségét, a fokozatosan teret nyerő immoralitás tenyészetét rajzolja meg markáns ecsetvonásokkal.

Amiktől természetesen mindnyájan szenvedünk. Nemcsak azért, mert minduntalan beléjük botlunk, hanem főleg amiatt, hogy nem áll módunkban kilúgozni őket a közösség életéből. Mit tehetnénk: megpróbálunk túllépni rajtuk. Igen ám, de nem egyszeri, hanem újratermelődő feneségekről van szó. Ezért is szisszenünk fel felismerve a valós helyzetet: hát már itt tartunk, idejutottunk!?...

Nemcsak azért szeretem ezt a kis könyvet (krokik, karcolatok), mert érdekfeszítő sztorikkal traktál, hanem mert ráirányítja a figyelmet azokra a közösségi gondokra és egyéni jellegbeli ficamokra, amelyek olyanná teszik az életet, amilyennek nem szabadna lennie. Mely bajokért az író nem mindig az egyént teszi felelőssé, bár őt is csak nagy néha menti fel, hanem azt a társadalmi berendezkedést hibáztatja, amelyben valamennyiünk élete zajlik. Az egyéni devianciák legfőbb oka a társadalmi struktúra degradáltsága (az ember a körülmények terméke, mondja Helvétius), amiért legkivált a hozzá nem értő, arra érdemtelen önző politikusok és holdudvaraik rossz döntéssorozata felelős.

Ne regnáljon, aki nem ért hozzá! – sugallják az írások.

Képet kapunk itt arról is, hogy a demokrácia örve alatt a teret nyerő szabadelvűség és „édes gyermeke”, a szabadosság hogyan generálja azt a közállapotot, amely később melegágya lesz a legkülönbözőbb deviáns magatartásformáknak.

Brády Zoltán nem a társadalom életének egyik vagy másik szegmenséről nyújt itt hiteles képet, hanem - konkrét esetek bemutatásával - a kortársélet riasztó nyavalyáiról mond elmarasztaló ítéleteket.

Beteg a világ! – sugallja -, tenni kéne érte valamit, nemcsak ígéretetni, moralizálni, hazudozni.

Rövid, ám annál frappánsabb, kifejezőbb jellemrajzok, élet- és helyzetképek foglalata ez a kis könyv, melyek mellett nem lehet észrevétlenül elmenni, amikkel szemben kötelesség állást foglalni. Brády teljes őszinteséggel és tetszetős bátorsággal tárja az olvasó elé még a legkényesebbnek tűnő helyzeteket is. Egyaránt horogra kerül itt: a nagyformátumú csaló, a tyúktolvaj, a gazember, az életben-maradási adószedő, a parazita, a nem létező szükségleteket gyártó üzletszerző, a lump, a kettős mércét alkalmazó szívtelen gonosz, a szervkereskedő briganti, az átvert hiszékeny és a hiú együgyű... Az író rendre a becsület és tisztesség erkölcsi ítélőszéke elé idézi őket.

Azt gondolhatnánk, hogy húsz évvel a rendszerváltoztatás után nálunk már nincsenek tilalomfák, tabuk. Pedig vannak. A köztudatban úgy él, hogy róluk egyáltalán nem illik említést tenni, mégoly enyhe kritikai élel sem. Brády másképp gondolja. Hogy van az - kérdezi -, hogy míg a holokausztt áldozatainak leszármazottai, jogosan, kárpótlásban részesültek – jogosan – addig a szovjet gulágok sok százezer magyar áldozata leszármazottainak nemhogy semmit sem juttattak, de még csak fel sem vethették ugyanazt a feszítő kérdést, nyomasztó gondot?

Az írások zömét belengi egyféle kedves humor. Brády huncut mosollyal kívülről-felülről figyeli, hogy szereznek loppal elprolisodott tyúktolvajok egy kis ezt-azt maguknak az élet „felkínálkozó” javaiból. De mivel

csekélyiségekről van szó, komoly kárt senkinek sem okoznak vele. Ilyetén ügyködésük ránk nézve veszélytelennek mondható, innen bennünk az elnéző mosoly irántuk. Ám ahol indokolt, az író vitriolba mártja tollát, elmegy a kíméletlen maró gúnyig.

Noha a szerző valós élethelyzeteket tár fel, az írások egy némelyike az abszurd benyomását kelti. Nem véletlenül. Az élet sok-sok jelensége olykor valóban az abszurdba hajlik.

A rövid prózák megmódolásán érezni a gazdag szakmai tapasztalatot, a rádióriporteri és tévészerkesztői múltat. A cselekmények sodrók, a dialógusok pergők. Brády szünet nélkül beszélteti hőseit, a narrátor-író ritkán, csak indokolt esetekben szólal meg. A szereplők többnyire tőmondatokban dialogizálnak: a kisemberek nem körmondatokban fejezik ki magukat.

Az alkotóknak szükségük van a visszajelzésekre. Szerzőnk is kiszól a könyvből. Ha lesz rá olvasói igény - mondja -, még írni fog ilyeneket.

Hát csak rajta!...

2008

MIKOR ÉDES, MIKOR KESERŰ

Gittai István verseskötete (*Bimbóbabona, delejdalaj*, Nagyvárad Ady Társaság, 2003.) az epikuroszi örömök jegyében íródott, azok egyik válfajáról tett költői vallo-más. A csokorba fogott költemények az „élet derült, mér-tékletes élvezése” mellett tesznek hitet, az antik görög fi-lozófus szellemében.

Mivel alább bizonyos fajta érzéki örömről fogunk szólni, igyekszünk eleve elhárítani minden esetleges fél-reértést azáltal, hogy nyomatékkal kijelentjük: azok, akik Epikuroszt az érzéki gyönyörök hajszolása legfőbb hir-de-tőjének aposztrofálják, tévednek, és durván megsértik a filozófusnak az életről alkotott egészséges felfogását.

Gittai egybeszedett „dévajkodásaiban” azt a tapasztala-ti bölcsességet hirdeti, hogy ami kellemet, örömet az élet felkínál, fogadjuk el jó kedvvel, természetesen. Öreg igazság ez, hiszen már Horatius megmondta: „Semmi sem idegen tőlem, ami emberi.”

Férfi és nő ellentétpárja, egymás iránti vágyódásuk, ta-lálkozásuk vagy egymásra nem találásuk, egyesülésük gyönyöre - örök emberi dolgok. Némelykor elég egy-két pillanat a célba érkezéshez. Máskor viszont a teljesülni akaró vágynak hosszasan perlekednie kell a hideg értelem-mel ahhoz, hogy az énnel önmagával vívott küzdelméből végül is az önkéntelen odaadás kerüljön ki győztesen.

Az egyazon témára felfűzött versek egymásutánjából az olvasónak egyszer csak az az érzése támad, hogy minden, ami bennünk és körülöttünk történik, mindazok a kellemeteli dolgok, amelyek a költővel megtörténtek/meg-estek csupa fény és derű. Már-már hajlandók vagyunk azt hinni, hogy az élet örömtől örömig vezető virágösvény.

Ne engedjük a kísértésnek! Nem más ez, mint a meg-megújuló vágy érzéki csalódása. Mert akár tudunk róla, akár sejtelmünk sincs felőle, mindig körülöttünk setten-kedik, kutyahűséggel követ bennünket az élet árnyoldala, ami szintúgy osztályrészünk, mint volt a különbnél kü-lönbnek tűnő „mézes-kelyhek” ízlelgetése anno.

Ha szabad szubjektívnek lenni - és miért ne szabadna, hisz maga a műfaj kínálja -, a könyv egyik legszebb,

ugyanakkor legdrámaibb hangvételű verse épp egy ilyen árnyékot vetít elénk:

*Kékharisnya és szekerce,
kígyóbőr és medvebunda
rém-párosra voltunk.
Tíz esztendőn Lyukas Fillér.
Megloptál, hát megbocsátok.
Miként a felejtésem,
úgy félnótás agyóm is a tied.
Hajolj le érte.
Ámokfutásodhoz
még jól jöhet.*

(Szép üzenet)

Az élet olykor kéjes, máskor fanyar, esetenként keserű pillanatai villannak fel előttünk egy-egy percre. A lassan korosodó költő tükörbe néz, s miközben a tegnapiiban, tegnapelőttijeiben történeteket furcsamód feled, valahonnan a régvoltból felsejlenek az el nem múló bársonyos emlékezetű találkozások, forró ölelkezések, amiket egy-egy vers idejére újraálmodott. Olyik akár az egy-két ceruzavonással meghúzott kroki: friss, üde, sejtelmes, talányos. Mások feszesebbek, kiérleltebbek, jól megkomponáltak. Érzéki örömök, időnkénti patthelyzetek, sajtó veszteségek, érzések és érzelmek elegyednek, szublimálódnak a költő vegykonyhájában, hogy végül mindig a mondandónak megfelelő formát öltse magukra.

Gittai egyik-másik versében ellentétpárba állítja a valamikori csitrit a mai érett asszonnyal vagy korosodó hölgygel - annak összes konzekvenciáival:

*„...Egy tánc erejéig
enyém lehetett
nyakíved kecse,
csípőd hegedű-sziluetdje,
s két bimbód babonája.(...)
Egyébként négy gyerekkel
kárpótolta az Úr.
Egyikük született csalogány.”*

(Áriából földieper)

(Mellékesen, de nem jelentőség nélkül valóként jegyezzük meg, hogy a játszi könnyedség, a trouvaille mintha Gittai István lényegi sajátja lenne. Az *Ó, gesztenyék* kötetének „araszosain” ugyanaz a pajkos jókedv, kedves csínytevések vonulnak - enyhe fuvallatként - végig.)

A költő tagadhatatlan erőssége a nyelvi leleményesség. Szó-termései közül több is telitalálat. Aminthogy előfordulnak öncélúnak tűnő bizarr vagy meghökkentő „szócsinálmányok” is. Sorsuk alakulását bízzuk az időre.

Nem tudom, ki hogy volt/van vele, engem megmosolyogtatott és megérintett a költő megejtő őszintesége, keresetlensége, a mások portáján, „virágoskertjében” történt valamikori apró tolvajlások kései „töredelmes” bevallása.

A könyv végére szerkesztett két egymondatos prózaverssel a nagyváradi költő 2003-ban elnyerte a Magyar Írószövetség pályázatának első díját. Teljes joggal, hisz oly hangulatosak és kifejezők! Az első úgy hat, mint egy szavakkal „festett” impresszionista tájkép. A második a kötet utolsó versének hangulati előkészítője.

Az ifjonti dévajkodások fájó közösségi záróakkordjaként Gittai István - önmagát sem kímélve - elbúsong a nemzetpusztulás rémképét előrevetítő gyászos fogatkozásunkon:

*„...Tenyeres-talpas derék férfiak,
és ti szép-bögyös asszonyságok:
éljetez többet ölelés gyönyörében,
s felejtsetek kicsit a matematikát.
Fészkenként öt-hat pujaáldás
röpke negyedszázad alatt
lélegzetelállító csodákat teremhetne e tájon.
Ölelkezzünk hát véreim!
Reggel, délben és éjszaka
ússzunk az ősi örömben,
s a haza ráncai kisimulnak!
(Mondom én, kinek két nemzés után
megállt a tudománya...)”*

(A spanyolviasz újbóli felfedezése...)

Kiáltó szó a vers: Emberek, ébredjetez, a hajó vészesen süllyed!

2004

KÉSEI VALLOMÁSOK

Mindent a maga idejében - tartja a szólás. Ezer és ezer példáját látjuk ennek a természetben. Általában az embernél is. Ámbár ez a fölöttébb furcsa teremtmény mindent elkövet azért, hogy ellentmondjon ennek az egyetemes érvényű természeti törvénynek. Hanem a tűnt idők felidézése, az emlékezés kizárólag az ember sajátja, képessége.

Vannak költők, akik - észbe kapva - őszbe hajlóan éneklik meg ifjú- vagy érettebb kori szerelmüket/szerelmeiket. Gittai István sem épp fiatalon lepett meg bennünket egy küllemében is szép szerelmes verseskötetével. (*Érzelem (szó)tár* (Europrint Kiadó, 2006., Nagyvárad).

Tallózva a kötetben, könnyen zavarba jöhetünk a kaleidoszkópszerűen színes világ gazdagságának láttán, hisz tudva-tudjuk, mi sem tehetünk többet, mint hogy néhány kövecskét viszünk ahhoz az irdatlan építményhez, ami azóta létezik, amióta ember az ember, és addig lesz, amíg e sárgolyón csatangolni, s a másik nem iránt vágyódni fog.

A szerelmi költészet egyidős az emberrel.

Már az ősköltészetben is ott vannak a lenyomatai. Az ókor irodalmában erőteljes szerelmi líra bontakozott ki. A középkorban a szent nász olykor az istenséggel, a túlvilági hatalmakkal való misztikus egyesülés (unio mystica) extatikus formáját öltötte, máskor meg erotikus-szerelmi színezettel jelent meg (Világirodalmi lexikon). A polgári világot megelőző néhány században a szerelmi költészet jószerével helyzet- és szereplíra.

Bár a szerelmi érzelmek szabad megvallása az évszázadok folyamán többé-kevésbé összefüggött az egyénnek mint szabad személyiségnek a kibontakozásával, az érzelmi élet sokkal állandóbb annál, semhogy szolgálaián követte volna a dologi világban végbement változásokat.

Ma sincs ez másképp. Keresve se találunk élő (kortárs)költőt, aki tökéletesebben kifejezhetné a férfinak a szeretett nőhöz való gyöngéd viszonyát, mint tették azt például a Si king (Dalok könyve, i.e. I. évezred) egyik lehetfinom vallomásában:

*„Sirályok rijjogása,
szirten víz csillogása,
az a lepke-szép asszony,
urának méltó társa*

<i>Elmerül, libeg, felszáll</i>	<i>Álmom öblén kutatlak,</i>
<i>lótusz és liliomszál;</i>	<i>napom rád nyíló ablak,</i>
<i>látlak, lepke-szép asszony,</i>	<i>elsüllyedsz s újra felszállsz,</i>
<i>gondom körötted kószál.</i>	<i>Kereslek és siratlak.”</i>

(ford. Kormos István)

Az emberek soha semmit nem ítélték meg és nem értékkelnek azonos módon. A szerelmi érzelmek tekintetében pláne nem. Ami nem csoda, hisz ez az ember érzelmvilágának legszubjektívebb része. Az antik görög világ szerelmi költészetétől például olyan távol állt Platónnak a férfi és nő hajdani androgün egységéről szóló felfogása - amely szerint a szerelmi érzés nem más, mint az ideák birodalmába való visszavágyódás -, mint az ég a földtől. Sokkal életszerűbbnek bizonyult az az elgondolás, hogy a világot az ellentétek - férfi-nő - harca tartja fenn (Empedoklész, Epikurosz). Örök küzdelem ez a viszony Karinthy híres mondása szerint is.

A mi korunkra is jellemző lehet egy s más. Például az érzelmi élet elsekélyesedése, a társadalmi-morális normák csököttsége, imitt-amott teljes hiánya, a túlhajtott liberalizmusból sarjadó libertinizmusban testet öltő ízléstelenségek araratja. Nem valami rosszul értelmezett prudéria mondatja ezt velünk, hanem a tapasztalat.

A szerelem: férfi és nő spiritualizálódott érzelmi viszonya, a teljesülni vágyó hiány sajátos-szép önkifejeződése. Olyan testi-lelki viszony, amit megneimesít és magasabb régiókba emel az élet fenntartásának az abszolút törvénye: *„Úgy, mint akinek már se apja, se anyja, meg úgy is, mint akinek, ha nem is setét, de idült gondjai nőnek e honban, nos, homlokráncaim, éveim sokasága okán s jogán, kérném a Tisztelt Kuratóriumot, meg a Jóságos Istent, hogy együttesen hassanak oda a végett, hogy satnyuló miértjeimre gyógyírul határos időn belül unoka üljön a nya-*

kamban; ez volna szerénytelenül égető óhajom nékem!” - mondja a költő gyönyörű prózaversében.

Amikor emlékezünk, újraéljük az egykor volt valóságot. Amely - mint esetünkben két fél egymáskeresése - egyaránt lehet sikeres (győzedelmes), kudarccal tarkított, torkollhat személyes drámába, sőt tragédiába is.

Gittai is vissza-visszaidézi valamikori szerelmeinek tüneményeit. Ott, ahol az emlékezés az úr, az érzelmek tisztábban, sejtelmesebben ragyognak fel, kiérleltebbek, felemelők. Talán azért van ez így, mert az emlékezés rendszerint megszépít, hiányoznak belőle a nyers valóság zavaró elemei. A *Tűzcsapda* ciklus verseiben viszont, ahol jóval hangsúlyosabb szerephez jut az erotika, a költő a hús istene előtt hajt fejet, megénekelve a testiség himnuszát.

Átfogó érvénnyel megállapítható, hogy Gittai István az érett költő biztonságával játszik a szerelmi érzelmek tengerszéles, bonyolult skáláján. Csokorba kötött szerelmes verseinek nemcsak a belbecse figyelemre méltó, a könyv maga is szép, öröm kézben tartani. Széppé varázsolják azt a nagyváradi gyökerű, Svájcban élő Szalai József festőművész tüneményes aktjainak a reprodukciói, amiket a kiadó - az alkotóművész önzetlen és nagylelkű hozzájárulásával - egyaránt felhasználhatott a borítón és illusztrációként a kötetestben.

2006

KÖZÉLETI KÖLTÉSZET

Újságíró-bojtárként magam írtam az első ismertetőt Bartis Ferenc Forrás-kötetéről (*Konok szeretet*, Kriterion, 1970.). Régen volt, harminchárom éve múlt immár.

Most, hogy kezemben tartom baljóslatú címet viselő verseskötetét (*Fekete tűzijáték*, Bp., 2003.), úgy érzem, mélyebb okának kellett annak lenni, hogy - átbukdácsolva az élet akadályain - hol jobban, hol rosszabbul máig figyelemmel kísértem ezt az alkotói pályát.

Bartis Ferenc a gyergyói havasok hűvöséből indult el, és meghurcoltatások, börtönévek után Budapesten horgonyozott le - végérvényesen. A költő Vas utcai lakása hosszú évek óta a kisebbségben élő magyarok nem annyira hivatalos, mint inkább szívbeli képviselőinek és szenvedő alanyainak találkozóhelye. Az Összmagyar Testület elnökeként Bartis máig azon fáradozik, hogy összefogja, szellemileg, érzelmileg és akaratilag egyazon akolba terelje a mindenhonnan magyarokat. Ez akár létparancsként is felfogható.

Költőnk nem a visszahúzódó magános alkotók típusából való. Ellenkezőleg, mindig is benne élt az élet sűrűjében: tiltakozott, véleményt alkotott, agitált és rendületlenül szervezett, miközben ontotta magából a verseket, prózai munkákat. Nyitott életműve egy nyughatatlan lélek közösségivé avanzsált önaffirmációjának költői lecsapódása.

Bartis Ferenc írói termése erősen közéleti. Tele jogos és - sajnos - mind indokoltabb nemzetfélésekkel, biztatásokkal, bátorításokkal, figyelmeztetésekkel és szerető feddésekkkel. Verseinek magas hőfokú lobogása az évtizedek alatt mit sem változott, ha annyiban nem, hogy a felfelcsapó lángnyelvek között újabban sötétebb tónusúak is megjelentek.

Nekiveselkedései, pörölései és jeremiádjai vitathatatlanok, szükségesek és jogosak, bár ez ideig nemhogy a világot nem, de tán még önmagát sem sikerült megváltania senkinek. Az ifjonti vágyak nemigen szoktak valóra válni. Küzdünk, küszködünk, lelkesülünk, borongunk, s mire észbe kapunk, keserűen tapasztaljuk, hogy elrohant velünk a kocsi!

Az évtizedek múlásával Bartis harcias dűrjai közé is loppal érkeztek a tűnődő mollok. Újabb keletű verseinek hangvétele töprengőbb, gyakrabban horgadnak fel bennük a miértek, a hogyanok, és maradnak - az élet rendje szerint - megválaszolatlanul.

A *Fekete tűzijáték* szerzőjét érezhetően megcsapta az enyészet szele. „*Ha nincs elmúlás, / csak halál, / miért féltek tőle?*” - kérdezi hetykén a költő, de érezni, hogy ezzel titkon önmagát is nyugtatgatja.

Ha nem létezne halál, az ember nem filozofálna - tartja a mondás. Az elmúlás egyetlen ellenszere az értékremlés lehet. Ez tartja meg bennünk a nyugalom egyensúlyát. Az alkotás a költő, a művész végső bizodalma. Olyas valami, mint a hívőnek Istenbe vetett tántoríthatatlan hite.

Noha Bartis Ferencről régebb szokatlan, szinte idegen volt az illetén metafizikai kérdésekkel való birkózás, újabb keletű előfordulásuk mégis természetesnek, hitelesnek tűnik. Így válik ez a közéleti költészet mind gazdagabbá és teljesebbé, miközben nekünk magunknak is módunkban áll megpillantani a költő eleddig homályban maradt arcélét.

2003

A VISSZATÉRŐ NYIRŐ JÓZSEF

Egységes egésznek tekintve, a magyar irodalmat több irányból, így a földrajzi tájegységek felől is megközelíthetjük. Ilyen tájegység például Erdély, benne a Székelyfölddel. A magyar néplélek egészen belül bizonyosan létezik külön erdélyi lélek, sajátos székely lelkület, erkölcsi érzület, életszemlélet..., megannyi mikrokozmosz a magyarság és a magyar irodalom univerzumában.

A Székelyföld két legjelentősebb írója - időrendi sorrendben Nyirő József és Tamási Áron - életművének foganatása, társadalmi megítélése(?), enyhén szólva, eltérő képet mutat. A Tamásié egyértelmű és problémamentes, a Nyirő-oeuvre szemben bizonyos körök máig komoly fenntartásokkal, némelyek gyűlölettel viseltetnek. Az averzió inkább ideológiainak, politikainak, semmint esztétikai természetűnek tűnik. Nyirőről közel ötven évig nem volt szabad beszélni, írni sem a körbenyesegetett Magyarországon, sem Erdélyben sem, sem másutt a Kárpát-medencében. Műveit indexre tették.

Szerencsére mára változott a helyzet. A tisztuló légkörben lassacskán oszlanak a ködök, csillapodnak a mestersegesen gerjesztett indulatok, sorvadnak az előítéletek. De az értékelésben sok még a bizonytalankodás, az érdeklődő gyakran lép ingoványos területekre:

Dr. Medvigy Endre évek óta tanulmányozza Nyirő József életét és munkásságát. A neves irodalomkutató készséggel állt rendelkezésünkre, hogy megpróbáljunk egyértelmű, hiteles képet alkotni a jeles székely író életéről és gazdag életművének valódi értékéről:

- *Milyen volt Nyirő József gyermekora, hogy alakultak fiatal évei?*

- Talán a véletlen hozta úgy, hogy a székelység két nagy írója, Nyirő József és Tamási Áron a történelmi Magyarországon, Udvarhely megyében született. Az szélesebb körben ismert, hogy Tamási Áron Farkaslakán látta meg a napvilágot, de lassan az is köztudottá válik, hogy Nyirő József székelyzsombori, mondhatnám úgy is, homoródszombori származék, hisz a helység korábbi elnevezése Homoródszombor volt. A település a Székely-

föld Brassóhoz közeli részére esik, sőt újabban közigazgatásilag is Brassó megyéhez tartozik.

Nyirő József édesapja Homoródszomboron igazgatótanító volt. A kiváló képességű fiú az elemi első osztályait szülőfalujában végezte, majd a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnáziumban folytatta. Itt érettségizett néhány évvel később a székely író társ, Tamási Áron is.

Nyirő József első gimnazista volt, amikor 1900-ban elvesztette édesapját. Az iskolai jeles eredmények ellenére sem volt egyértelmű, hogyan tovább, mert a család szűköss anyagi viszonyai miatt az ifjú nem nagyon válogathatott. A társadalmi emelkedésnek ebben az időben nem túl sok módja van. Elmehetett volna katonatisztnak, lehetett volna tanító vagy - ami megtörtént végül is - a papi pályát választhatta. Hosszú vívódás után - talán édesanyja óhajának engedve - döntött ez utóbbi mellett.

- *Érzett-e hivatást a választott pálya iránt?*

- Arra törekedett, hogy kialakuljon, kialakulva pedig megerősödjön benne a hivatásérzet, ha már a papi pályát választotta.

Azonban a pályaválasztás kori habozás és a vívódás nemhogy elcsendesedett volna, hanem tovább kísérte tanulmányi éveit, és amikor kitört az első világháború, a bizonytalanság kiábrándulással párosult benne. Ugyanis feltette magában a kérdést, hogy van az, hogy a frontvonal mindkét oldalán lelkesztek, papok áldják meg a háborúba induló katonákat? A fiatal pap csalódását aztán tovább mélyítették a háború borzalmai.

- *Nyirő 1907-ben kezdte meg teológiai és filozófiai tanulmányait a Gyulafehérvár-i papnevelőben. Hogy alakult az élete később?*

- Egyházmegyéje tanulmányai befejezésére Bécsbe küldi egy tanévre a székely kispapot, ahol a Pazmaneum lesz az otthona. Tanulmányi eredményei mindvégig kitűnőek. Megírja latin nyelvű doktori disszertációját (*A főkegyúri jog viszonya az autonómiához*), és 1912-ben Bécsben Fischer Colbrie Ákos püspök pappá szenteli.

- *Visszakerülve Erdélybe hol, merre szolgál?*

- A székelységhez való vonzódását fejezi ki, hogy első miséjét otthon a Székelyföldön, édesanyja falujában, a csíkmenasági templomban celebrálta. Ez az erős vonza-

lom későbbi munkásságában nagyon szépen kifejezésre is jut.

- *Mikor és hol találkozunk első zsenyéivel?*

- Első irodalmi próbálkozásait gyulafehérvári és bécsi tanulmányai időszakára tehetjük, de ezek a nagyközönség előtt kevéssé ismertek. A közvélemény úgy tudja, hogy Nyirő József 1918, tehát a történelmi Magyarország összeomlása, illetve 1920, vagyis a trianoni békediktátum után vált íróvá. Ez lényegében igaz, de az előzmények mégis csak korábbra nyúlnak vissza. Győrben a női Mária-Kongregációk irodalmi és ismeretterjesztő lapjában, a *Nagyasszonyunkban* már 1909-ben publikációi jelentek meg (*Tagosítás, Életet tanultunk*). Ezek már szépirodalmi jellegű alkotói kísérleteknek tekinthetők. Ugyanebben az esztendőben egy budapesti katolikus szépirodalmi hetilap, az *Élet* közli két zsenyéjét (*Misén, A vén Küli*). A *Katholikus Szemle* 1912-től közölte írásait. Másodlagos forrásokból tudom, hogy a gyulafehérvári *Közéletben* is szerepelt az induló Nyirő.

- *Bécsből visszatérve szász vidékre, Nagyszebenbe helyezik, onnan Besztercére kerül hitoktatónak és segédlelkésznek...*

- Igen, de ezek az állomások viszonylag rövid időszaktól jelentenek az életében, mert 1915-ben Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök kinevezi a Kolozs megyei Kide község lelkészévé. Itt aztán 1919-ig a papi pályán tevékenykedik, lelkigondozza híveit.

- *Mikor hagy fel a papi pályával?*

- 1919-ben. Ami értelemszerűen összefügg azzal, hogy megtalálja szíve választottját, Bedő Ilonát, az alsórákosi igazgató-tanító lányát. Kenyerét, a papi rendből való kiválása után, először lisztes molnárként keresi Kidében. Bérel egy rozoga malmot, amit nagyon nehezen tud működésbe hozni. Erről részletesen beszámol az *Isten igájában* című regényében. Novellával sikeresen szerepel az erdélyi irodalmi folyóiratokban és a napilapokban. Ezerkilencszázhuszonegy januárjától pedig már elég rendszeresen jelennek meg a cikkei. A *Keleti Újság* munkatársa. Újságíróként keresi a kenyerét.

Családi körülményeire ebben az időben jellemző, hogy míg ő Kolozsváron tartózkodik, felesége otthon lakik, Ki-

dében. A malmot inkább az asszony működteti, ugyanis Kide elég messze, úgy negyven kilométernyire van Kolozsvártól. Ha fel tudott kérezkedni valamilyen szekérre, hazaszekerezett hétvégén, de az is gyakran megesett, hogy gyalogszerrel ment haza családjához, feleségéhez.

- *Kidében unitárius kapcsolatai is voltak?*

- Amikor kilépett az egyházi rendből és fel kellett adnia a parókiát, Nyirő a kidei unitárius lelkésztől bérelt lakást. Ezzel és Erdély nemes hagyományaival is összefügghet, hogy a tordai országgyűlésen 1568-ban megfogalmazott türelmi elvet Nyirő József szemmel láthatóan megéli, vallja. Egy novellát hoznék példaként, *Erdély* a címe. Több kötetében megjelent, cím nélkül a *Kopjafák*-ban is olvasható. Summázata a következő: Az ismeretlen eredetű, vallású, nevű, meghatározhatatlan hovatartozású halottat közösen temeti a katolikus, a református és az unitárius lelkész - a tordai országgyűlés türelmi elvének megfelelően.

Megjegyzem még, hogy mind a Nyirő, mind a Bedő család lófő székelyek voltak, a székelység felső rétegéhez, a székely nemességhez tartoztak.

- *Bizonyos megfogalmazás szerint a székelység egésze nemesnek számított...*

- Igen, bár Böződi György a *Székely bánjában* leírja, hogy bizonyos rétegződés mégis csak létezett. A székelység egy része társadalmi értelemben lecsúszott, szinte azt is mondhatnám, proletarizálódott. Az elvileg létező nemesi kiváltságot, életformát a székelység egésze nem tudta mindvégig megőrizni.

- *A világégés borzalmaival és a történelmi Magyarország felbomlásával Nyirőben egy világ omlott össze. A magyarság Erdélyben merőben új helyzetbe, kisebbségi sorba kerül. Az írók nem fejthetik ki szabadon gondolataikat. Ő is keveset ír.*

- Ezerkilencszázhusz előtt az *Életben* vagy az *Erdélyi Szemlében* azért még egy-egy publikációt találunk tőle, de valóban ebben az időszakban nagyon ritkán jelentkezik.

- *1920-tól sorra elnyeri a különböző irodalmi pályázatok.*

- A marosvásárhelyi *Zord Idő*, a kolozsvári *Napkelet* és az ugyancsak kolozsvári *Ellenzék* novellapályázatán szé-

kely tárgyú, Erdély múltját idéző elbeszélésekkel jelentkezik, kiérdemelve mindhárom szellemi próbán az első díjat.

Mellesleg, de nem mellékesen jegyzem meg, hogy ennek az időszaknak a legjelentősebb erdélyi irodalmi folyóiratát, a konzervatív értékek mentén szerveződő *Pásztortűzet* előbb Reményik Sándor, majd Nyirő József szerkeszti.

De nézzük a *Keleti Újságot*, amelybe Nyirő meglehetősen sokat írt. Újságcikkek nagyszámban, de szépirodalmi alkotásai, novellái is gyakorta jelentek meg benne.

A türelmi elvet a két háború között az erdélyi szellemi emberek nem kizárólag vallási, hanem politikai, ideológiai, etnikai vonatkozásban is szerették volna alkalmazni. Megfogalmazódott ez az elv a hatalom felé igényként, de a román államot hidegen hagyta. Annál könnyebben megvalósíthatták a szellemi emberek egymás közti kapcsolataikban. Jól mutatja ezt a *Keleti Újság* is, különösen annak korai szakasza, amikor meglehetősen sokféle világnézetű író, újságíró, alkotó értelmiségi publikált benne, kezdve a katolikus és protestáns nemzeti elkötelezettségű, kicsit jobbra húzó szerzőktől, az oktobristákon át, el egészen az 1919-es marxista emigrációig. Sajátos látni, hogy az oktobrista Ligeti Ernő vagy Kádár Imre ugyanúgy közöl a *Keleti Újságban*, mint a marxistaként elhíresült Gaál Gábor, és természetesen Nyirő József, aki a későbbiekben vezércikkeket is gyakran írt ide, sőt 1939-től a lap főszerkesztője volt.

Érdemes megállni a *Keleti Újságnál* más szempontból is. Arra gondolok, hogy egyes szerzők kiválnak, külön lapot indítanak *Újság* címmel, majd újból a *Keleti Újság* munkatársi, illetve szerkesztőgárdájának tagjai lesznek.

Többszöri átalakulás után a *Keleti Újság* Magyar Párt-i lappá válik. Egyébként már az *Újság* is Magyar Párt-i volt. Ez főképp azért érdekes, mert az Országos Magyar Pártnak másmilyen volt az ideológiája, magatartása, mint ami a szellemi életben általában tapasztalható. A szellemi életben ugyanis a transzszilvanizmus jelenti az uralkodó eszmét. A transzszilvanista irodalmi élet műhelyeit, intézményrendszerét a szellem emberei több lépcsőben teremti meg.

- *Nyirő nemcsak jelentős író, hanem kiváló irodalom-szervező is volt. Kós Károly, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Paál Árpád és Zágoni István mellett az ő nevéhez kötődik az Erdélyi Szépmíves Céh 1924-es megalakulása.*

- A hat alapító tag közül én kettőt emelnék ki, mert mind a kettő fontos ember: Kós Károly és Nyirő József.

Két esztendővel később (1926) nagyjából ugyanez a transzszilvanista kör megalakítja a *Helikon* íróközösséget. Itt Kemény János játssza a vezető szerepet, aki meghívja az írókat marosvécsi kastélyába. Ugyanez a szekértábor 1928-ban folyóiratot indít *Erdélyi Helikon* címmel, Áprily Lajos, Bánffy Miklós és Kós Károly szerkesztésében. Erre a hármásra - *Erdélyi Szépmíves Céh, Helikon* íróközösség, *Erdélyi Helikon* folyóirat - a transzszilvanizmus jellemző.

- *Szerinted miben rejlik a transzszilvanizmus lényege?*

- Említettük már a tordai országgyűlésen megfogalmazott türelmi elv gyakori idézését, követelményként állítását és a magyar-magyar kapcsolatokban való alkalmazását. De legalább ennyire fontos, ha nem fontosabb, hogy a transzszilvanista írók megpróbálták feloldani a hazaszülőföld dilemmáját. Trianon után az ország öszszeszerült egy kis területre, ám az erdélyi magyarság nagyobbik része a szülőföldön való maradást választotta, nagyon helyesen. A transzszilvanista írók azt vallották és hirdették, hogy *a mi hazánk Erdély*. Tehát megfogalmazták azt a követelményt, hogy Erdély magyarsága maradjon otthon, a szülőföldjén. Mert ha ez történik, akkor a két, két és fél milliós otthon maradt magyarsággal autonómiát lehet építeni, összefogva képesek lesznek eredményesen harcolni az önrendelkezésért. Tulajdonképpen egy fikcióval dolgoznak: úgy gondolják - és erre vannak példák -, hogy az Erdélyben élő népeknek több közük van egymáshoz, erősebb affinitásuk van egymás iránt, mint az anyaországi nemzettestvéreikhez. Ez a föltételezés a harmincas évek derekára, második felére tökéletesen megdőlt. Az akkori vitákból és a politikai mozgásokból nagyon jól kitűnik, hogy ennek a föltételezésnek bizony nem sok köze van a valósághoz, sőt az ellenkezője igaz. Az erdélyi szász egyre nagyobb vonzást érez a németországi német iránt, az erdélyi román nagy testvériségben van a vele amúgy is

egy államközösségbe került regáti társaival, és a királyhágón túli magyar és a székely se bánná, ha szellemi, politikai tekintetben közeledhetne anyaországi nemzettársaikhoz.

- *A transzszilvanizmus egy modus vivendi volt a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság számára?*

- Igen, egy szép álom. De ha túlzás volt is azt feltételezni, amit a transzszilvanisták elképzelték, a gondolatnak valami igazságmagva mégis csak volt. Ha ugyanis arra gondolok, hogy micsoda különbség van a hetvenes években betelepített román és az Erdélyben gyökerező román között, mennyivel jobban megérti ma is egymást egy erdélyi magyar egy erdélyi románnal, mint a betelepítettel, akkor azt kell mondanunk, hogy a transzszilvanizmus mégsem rugaszkodott el annyira a realitástól, csakhogy a pillanatnyi érdekek...

De ne ezt boncolgassuk, összpontosítsunk inkább a lényegre. A transzszilvanista írók arra hivatkoznak - gondolok Kós Károly művelődéstörténeti vázlatára, az *Erdélyre*, de számos más példát is felhozhatnánk -, hogy Erdély volt már független. Kós szívesen idézi a Fejedelemség korát. S ha egyszer már volt, miért ne lehetne még egyszer!? Magyarán: A transzszilván gondolat - visszafogottabb megfogalmazásban - Erdély autonómiájára törekszik, amely nemcsak magyar autonómia lenne, hanem Erdély valamennyi népének autonómiáját jelentené a nagy román államközösséghez viszonyítva vagy azzal szemben. Kimondva - kimondatlanul ott vibrált benne a gondolat, hogy az se lenne rossz, sőt nagyon is jó lenne, ha Erdély független lehetne. Ehhez akkor még megvolt a háttér, Erdély sokszínűsége.

Ha előre szaladunk egy keveset az időben, akkor megállapíthatjuk, hogy ez a sokszínűség ugyancsak beszűkült, és a megszűnés felé haladt az elmúlt évtizedekben, hisz az erdélyi szárszág azóta kitelepült Erdélyből, az erdélyi zsidóság pedig Izrael felé vette útját, és - a körülmények hatalma folytán - az erdélyi magyar értelmiség jelentős része szintúgy elhagyta szülőföldjét. Vagyis a gondolat etnikai alapjai azóta jócskán meggyengültek.

Ezt a summázatot csupán azzal a megjegyzéssel egészíteném még ki, hogy a transzszilván gondolat szószólói

- különösen Kós Károly - szinte átkozódva váltak meg azoktól a jelentősebb szellemi emberektől, akik elhagyták Erdély földjét. Áprily Lajossal kivételt tettek, mert ezt a halk szavú költőt annyira szerették, hogy vele nem óhajtottak gorombáskodni. De amikor Makkai Sándor odáig jutott, hogy kijelentette, nem lehet kisebbségben élni, ő már erős szitkokat, átkokat kapott a gondolat felvetéséért.

- *Miben különbözött a transzszilván eszmétől az Országos Magyar Párt ideológiája, magatartása? Számunkra ez azért is fontos, mert Nyirő József kettős kötődésű volt. Ugyanúgy kapcsolódott a helikonista irányhoz, mint az Országos Magyar Párthoz, hisz a Keleti Újság, amelynek munkatársa és 1939-től főszerkesztője volt, a Magyar Pártnak a lapja.*

- Az Országos Magyar Párt a korabeli Magyarországgal való halk, csendes kapcsolattartásra törekedett. Az Országos Magyar Párt Erdélynek Magyarországgal való állami, politikai egységében vélte felismerni a jövőt, az erdélyi magyarság megmaradásának biztosítékát. Úgy gondolta, hogy csak az anyaországgal együttműködve lehet eredményes a kisebbségi jogokért vívott küzdelem. Ők a transzszilván álom helyett az összmagyarság keretében látták a sorskérdések megoldását.

Egy helikonista írónőt ismerve (Szentmihályiné Szabó Mária), magam is megtapasztaltam, hogy az *Erdélyi Helikon* elzárkózott a túlzottnak vélt, vagy az erőteljesebbnek ítélt magyarországi kapcsolatoktól, és nem szívesen tudott tagjai sorában olyan szerzőket, akiknek minden valószínűség szerint erőteljes kapcsolatai voltak mondjuk a hortysta körökkel vagy a szellemi élet annak megfelelő elágazásaival. Szentmihályiné Szabó Mária mondta el nekem, hogy ilyenén kapcsolatai miatt őt eltanácsolták a Helikon-összejövetelekről, ebből a transzszilvanista körből.

- *Ezerkilencszáznegyven tavaszán, nyárelőjén, a II. bécsi döntést megelőző feszültség-teli hónapokban hiába keressük, nem találunk Nyirő vezércikkeket a Keleti Újságban. Miért hallgat az író?*

- Nem szól, ha legjobb meggyőződése szerint, szabadon nem fejtheti ki véleményét. A jelenlét más módját választja. 1933 óta ismert pikareszkjét hívja segítségül. A *Keleti Újság* 1940. június 14.-i számában olvasható a hir-

detés: „Ha lapunk holnapi számát megvásárolja, ingyen kapja meg Nyirő József *Uz Bence* című regényének első füzetét.” A ponyván kiadott olcsó, de tartalmas füzetek összesen tizennégy alkalommal jelennek meg a Minerva Nyomdai Műintézet gondozásában, az első, ingyenes mutatványszámot követően négy filléres áron. Mire az utolsó füzet megjelenik, Bécsben a magyar igazság mellett döntenek.

A bécsi döntés után Horthyról, Horthynéről, Horthy Istvánról, Teleki Pálról szépen ír a *Keleti Újságban*, de Szálasiról sose fogalmazott semmit. Az a nagy szélső-jobboldaliság, amiről egyesek beszélnek, nem érhető tetten. Bármit mondanak is bizonyos körökben: Horthy Miklós nem volt szélső jobboldali, Horthy István sem és Teleki Pál sem.

- *Hogy a kifogásoknál maradjunk, Nyirő Józsefet a szélsőjobboldaliság mellett etnocentrizmussal is vádolták. A Magyar Larousse (Akadémiai Kiadó, Bp., 1991.) ekként határozza meg ezt a fogalmat: „etnocentrizmus: Egy etnikum vagy etnikai csoport azon szemlélete, miszerint a saját értékrendszerét, kultúráját középpontba állítva, azt magasabb rendűnek tartva ítél meg minden más csoportot.” Érvényes ez Nyirő életművére?*

- Nem.

- *Mielőtt kifejtenéd a véleményed, szeretném megjegyezni, hogy mindenki tartozik (tartoznia kell) valahova. Rendszerint ahhoz a közösséghez, amelyből maga is vétezt. Mindenkihez egyformán tartozni képtelenség. Ilyesmit állítani álnokság. Elképzelhetetlen, hogy valaki jó világpolgár lehet, mielőtt jó honpolgár ne lett volna. Az egész emberiséget szeretni, annak javán fáradozni - blöff, manipulatív célzatú porhintés. Mindig az egyes emberek ügyét kell és lehet előmozdítani, annál az egyszerű oknál fogva, hogy csak a partikuláris irányából haladhatunk a nembeli felé. Következésképp ha egy író a saját etnikuma életét, nyomorát, küszködéseit, életideáljait őszintén ábrázolja - azt, amit egyébként a legjobban ismer -, impliciten azon a közösségen túlmutató, általános(abb) érvényű életigazságo(ka)t fogalmaz meg, mond ki, eleget téve az írói hivatás erkölcsi alapkövetelményének. Nyirő vonatkozásában te hogy ítéled meg ezt a kérdést?*

- Az ember közösségi lény, nem is tud más lenni. Koncentrikus táguló köröket említhetnék a családtól, a nemzeten át el egészen az emberiségig. Ha ezek közül bármelyik elmarad az egyén tájékozódásából, bármely szintet nem éli meg kellő intenzitással, akkor az ember nem teljes ember. Magam is nehezen tudok elképzelni valakit, aki úgy lelkesedik őszintén az emberiségért általában, vagy az emberiség értékeiért, hogy eközben közömbös marad nemzeti közössége iránt. Előbb-utóbb mindenkinél ki szokott derülni, hogy mégis csak képvisel valamilyen speciális nemzeti, etnikai vagy vallási közösséget, amit esetleg leplez, legalábbis nem hangsúlyoz. De a gyöke-
rek, igenis, ott vannak a mélyben. Mennyivel természetesebb, szebb, becsületesebb, ha valaki nyíltan vállalja azt az etnikai közösséget, amelyből vétetett, Nyirő József esetében a székelységet.

Erre az erdélyi irodalomból is számos példát említhetnék Benedek Elek-től Tamási Áronon, Nyirő Józsefen keresztül a székelyudvarhelyi Tompa Lászlóig, Kacsó Sándorig, de mondhatnám Balázs Ferenc nevét is. Én csakis a tisztelet, a megbecsülés hangján tudok szólni azokról, akik vállalják azt az értékrendszert - kisebbségi körülmények között süllyedő értékeket -, amelybe beleszülettek, helyett, hogy veszni hagynák, megtartásukra, közösségi éltetésükre törekszenek. Nyirő József épp ilyen író.

De így van más népeknél is. Bármilyen kultúrába született valaki, elsősorban abból tud meríteni, amelyet jól ismer, amelyben gyermekkorától benne él, vele lélegzik. Miért épp a székelyeknek, az erdélyi magyaroknak nem szabad ezt? Miért épp Nyirő József hibázna, amikor ezt teszi? Hisz az egész emberi kultúra úgy épül fel, hogy közben nemzeti kultúrákra, ha tetszik, nemzeti irodalmakra tagolódik, amiből aztán összeáll egy nagy egész. Viszont a nagy egész nemzeti sajátosságok nélkül nem létezhet. Nem hiszem, hogy akár Nyugat-Európába, akár Amerikába vagy más kontinensekre betörhetnénk olyan irodalommal, amely a különböző világhóbortokat, divatokat másolja, amelyből hiányzik a mi egyéniségünk. A világdivat termékeiből épp elég van a nagyvilágban. Más népek fiai arra kíváncsiak igazán, hogy mi az a sajátos,

amit a magyarság vagy adott esetben a székelység adni tud az emberiségnek.

Említetted, hogy Nyirő József nagyszerű irodalom-szervező is volt. Valóban, az *Erdélyi Szépmíves Céh* nem az első vállalkozása Nyirő Józsefnek Kós Károllyal. A húszas évek elején *Kaláka* néven, saját pénzükből könyvkiadót alapítottak. Nyirő József a *Kaláka* alapítása kapcsán még adóságba is keveredett, amit meglehetősen nehezen, de mégis csak törlesztett. Ennek a *Kalákának* egy kiágazása volt a *Vasárnap* című néplap, amely 1921. november 13-án indult, s amelyet főszerkesztőként Benedek Elek, felelős szerkesztőként Kós Károly jegyzett. A *Kaláka* kiadásában több könyv is megjelent, köztük Sípos Domokos *Istenem, hol vagy?* és Szombati-Szabó István *Lavinák éneke* című kötete. A *Kaláka* betéti társaság a kalotaszegi magyarság kulturális és politikai fóruma volt.

A betéti társaságról kapta nevét a Benedek Elek köré tömörült *kalákások* írói mozgalma. „A kalákások mozgalmanak élén Benedek Elek amolyan második Kazinczy szerepet vállalt: bábáskodik a romániai magyar irodalom bölcsőjénél, távszervező, tanácsadó, aktív részvevője az irodalmi életnek. Tőle várnak biztatást a fiatalok, amikor sorra bemutatkoznak írásaikkal...” - közli Szabó Zsolt (Benedek Elek, Bp., 1974., Előszó).

Benedek Eleket nem hívták meg ugyan a marosvécsi találkozókra, de a székely írók, akik *Helikon* tagok voltak, Benedek Eleket tekintették mesterüknek. Számos irodalmi estet tartottak az időben nemcsak Székelyföldön, hanem Erdély-szerte, sőt az anyaországban is, ahol Benedek Elek és a székely írók együtt szerepeltek: Nyirő József, Tamási Áron, Nyirő József, Tompa László, Balázs Ferenc, Szentimrei Jenő, Kacsó Sándor, Sípos Domokos - amíg élt, mert, sajnos, korán elhunyt - vettek részt ezeken az esteken. Nem mindegyiken valamennyien, de lényegében ez volt a törzsgárda. Ez is arra vall, hogy nemcsak Nyirő József munkásságában, hanem annál szélesebben, az erdélyi irodalmon belül külön törekvés volt arra, hogy a Székelyföld helyi értékeit, hagyományait a magas irodalomba beemeljék, a székelység búját-baját, életérzését megszólaltassák.

S ha már ezt a táji tagolódást említettük, jegyezzük meg azt is, hogy minden jelentősebb városban él olyan magyar író, aki szűkebb környezetét is tükrözi. Kós Károlynak, mint tudjuk, választott szülőföldje Kalotaszeg. Kós Károly írói munkásságának középpontjában épp úgy Kalotaszeg áll, mint ahogy a székely írók is hangsúlyosan a Székelyföld hagyományaival, értékeivel foglalkoznak. Kós Károly úgy használja a kalotaszegi szókincset, Kalotaszeg szófordulatait, mint ahogy teszik ugyanazt a székely nyelvvel a Benedek Elek körül csoportosuló írók.

- *A tájnyelv bőséges beemelése az alkotásokba nemcsak Nyirőre jellemző, hanem Tamásira, Móriczra is.*

- Vagy Mikszáthra, *A jó palócok* esetében, illetve Törmökényre, a Szeged környéki népi nyelv használatával.

- *Hogy viszonyul ehhez a jelenséghez az irodalomtudomány?*

- A magyar író Kazinczy óta hajlamos arra, hogy irodalmi nyelven alkosson. Ez más népeknél is így van. De az irodalmi nyelvet számos esetben színesíti, gazdagítja a helyi nyelv. Azon viszont elgondolkozhatunk, hogy a tájnyelv szavainak, fordulatainak túlzott használata nem nehezíti-e a befogadást? Ilyen művekkel találkozva, időnként bizony egy kicsit többet kell törje a fejét az olvasó, aki esetleg kénytelen előkapni egy tájszótárt, hogy megfejtsen egy-egy ritkábban használt kifejezést, de megéri a fáradságot. Én a megoldást abban látom, ha az olvasó is szellemi erőfeszítéseket tesz azért, hogy ismeretvilága gazdagodjon, ahogy az irodalom is gazdagodott azáltal, hogy ezek a szerzők a tájnyelveket is beemelték alkotásaikba. Ne a kényelmesebb megoldást válasszuk úgy, hogy továbblapozunk vagy megfejtetlenül hagyjuk ezeket a szép, de ritka, és első nekifutásra nem mindig érhető kifejezéseket. Sokszor a szövegkörnyezetből tájszótár nélkül is kiderül, hogy miről van szó.

- *Mi a véleményed Nyirő József társadalomszemléletéről?*

- A szociális érzékenység nem hiányzik belőle, az alsó társadalmi rétegeknek, a Székelyföldön akkor tapasztalható nyomornak, nélkülözéseknek az ábrázolása ott van a könyveiben. Beke Györgynek, a népi szociográfia korszerű, XX. és immár a XXI. századi művelőjének egy érdekes gondolatán akadt meg a szemem. Ő a *Néma küz-*

delem kapcsán azt állapítja meg, hogy a műnek a valóság-irodalomhoz, a szociografikus törekvésekhez is köze van. Amikor ezt mondta a *Néma küzdelemről*, a mezőszégi magyarság elszórványosodásának, elrománosodásának bemutatására gondolhatott az író Beke György. Ami megfelel a történelmi valóságnak. Nyirő József alapos előtanulmányok, statisztikák ismeretében írta meg a regényt. Úgy készült erre a munkára, mint ahogy a szociográfusok készülnek, amikor kiszállnak a terepre, hogy megismerjék elkészítendő munkájuk tárgyát.

- *A Néma küzdelemről, Nyirő József talán legnagyobb, legkomorabb regényéről szóló egyik tanulmányodban azt írod, hogy a mezőszégi magyarság elrománosodásának a drámája a kiegyezést követően a történelmi Magyarországon liberális politikájának kudarcaként következett be, vált az itteni magyarság szórvánnyá...*

- Ez rendkívül fontos kérdés, mert a Kisantant szerzők, de olyanok is, akik ezt a Kisantant szemléletet elsajátították - magyar történészek között is akad ilyen -, azzal szokták vádolni a történelmi Magyarországot, hogy elnyomta a nemzetiségeit. Vajon igaz-e ez az állítás? Ha valóban nemzetiségi elnyomás érvényesült volna a Kárpát-medencében, akkor, gondolom, a nemzetiségek elmagyarosodtak volna. De a Mezőség esetében ennek épp a fordítottja történt: a magyar őslakosság szórványosodott el. Ezt a folyamatot követi nyomon Nyirő József a regényben, alapos előzetes tényfeltárást végezve, melyekhez dr. Szűk Ödön nemzetiségi kutatásait is felhasználta. Abból a szempontból is érdekes ez a könyv, hogy Nyirő Józsefet a székelység írójának ismerjük, a Mezőség pedig szülőfalujától jóval távolabbra eső tájegység. Nem Nyirő József a Mezőség írója, hanem Wass Albert. De a folyamatosságot bizonyítja, hogy egy regény erejéig kirándulást tesz a Mezőségre, és ez az egyik legfontosabb Nyirő regény. A székelységről székely tájnyelven írja a munkáit. Itt a nyelvezet is más, a kevésbé virágos mezőszégi tájnak, témának megfelelő.

- *Ez a tragédia, egy magyar vidék elszórványosodása, Szabó Dezső Elsodort faluját juttatja eszünkbe.*

- Valóban, fekete gyász lengi be ezt a könyvet, akár csak az *Elsodort falut*. A téma drámaisága és terjedelme is Szabó Dezső regényére emlékeztet.

Az *Elsodort falut*, persze, nagyon sokan elolvasták. Mert aki Szabó Dezsőről hallott, az elsőként az *Elsodort falut* veszi le a polcról, s csak utána nyúl a tanulmányokhoz, *Az egész látóhatárt*, a magyarság-féltő esszéket azt követően olvassa el. Ezzel szemben nem biztos, hogy a *Néma küzdelem* regényét Nyirő József tisztelői mind ismerik. Azért sem ismerhetik sokan, mert későre, 1944-ben jelent meg. A korábbi Nyirő köteteket a Szépmíves Céh is szépen terjesztette, de a Révai Kiadó ötször, hat-szor, tízszer is újranyomta, az igényeknek megfelelően. Ha felütjük a Révai példányokat, látni fogjuk, hány tízezer példányban láttak napvilágot. Az 1944-ben megjelent *Néma küzdelemnél* erre már nem nyílt lehetőség. A regény kritikai fogadtatása is szegényes volt, kevesen írtak róla. Viszont Erdélyben az utóbbi időben felfedezték. Nemrég Nagy Pálnak olvastam egy esszékötetét, melyben a Helikon kiválóságait értékeli. Ő a legnagyobb Nyirő művek közé emeli a *Néma küzdelmet*. Tegyem hozzá, teljes joggal. Amikor a Csokonai Kiadónál a *Néma küzdelem* a kilencvenes évek elején újra megjelent, Beke György könyvismertetést írt a regényről. Nagy elismeréssel szólt róla, rendkívüli fontosságú könyvnek minősítette Nyirőnek ezt a munkáját. Szeretném, ha a Kairosz Kiadó könyvsorozatába is mielőbb bekerülhetne, bár valamiféle kronologikus rendet azért tartanunk kell.

Ne feledjük, hogy Erdélyben vagyunk. Az erdélyi író huszonkét éven át a kisebbségi lét keserveit szenvedti, és próbálja, a maga írói módszereivel, a megoldást is előmozdítani. Egy erdélyi írónak nem lehet kizárólagos feladata, hogy a társadalom rétegződését, az elesettek nyomorúságát bemutassa. Legalább ennyire fontos, vagy tán még égetőbb a nemzetrészt súlyos gondjainak feltárása, kifejezése, és Nyirő József ebben talán a legnagyobb.

Fábián Ernőnek egy kitűnő tanulmánya jelent meg a Tiszatájban évekkel ezelőtt, amelyben teljes joggal emelte ki azt a gondolatot, hogy Nyirő József az identitás rajzát adja írásaiban.

A világ sokat változott azóta, hogy Nyirő ezeket a műveit a húszas évektől 1953-ban bekövetkezett haláláig írta, viszont a magyarság, nemcsak a kisebbségi, hanem az egyetemes magyarság fenyegetettsége azóta is változatla-

nul fenn áll. Ezért nemcsak a székelységnek, illetve az erdélyi magyarságnak, hanem a teljes tizenötmilliónak van mit erősödnie hagyományőrzésben, magyarságtudatban.

Érdemes visszatekinteni ilyen szempontból is Nyirőre, mert az asszimilációval, a globalizáció fenyegetésével szemben Nyirő Józsefnek igenis van mondanivalója. Az ő üzenete pedig az, hogy körmünk szakadtáig ragaszkodunk kell magyarságunkhoz, nyelvünkhöz, nemzeti hagyományainkhoz. Ez változatlanul időszerű, a mának is szóló gondolat.

- *Az Erdélyi Szépmíves Céh 1928-1939 között hat Nyirő kötetet adott ki.*

- Azóta találtam egy hetediket is. Korábban azt olvastam ki a korabeli sajtóból, hogy *Az én népem*et kitiltották Erdélyből, s csak a Révai által megjelentetett változata ismert. Időközben rábukkantam egy Szépmíves Céh által kiadott, Kolozsváron nyomtatott példányra. Igaz, hogy a magam példányán kívül másutt nem találkoztam vele. Az Országos Széchényi Könyvtárban sincs meg. Viszont annak ellenére, hogy a Szépmíves Céh *jubileumi sorozatának* XVIII. köteteként jelent meg Kolozsvárt, az előfizetői sorozatban, meg az Erdélyben megvásárolható olcsó fűzött változatban nem volt ismeretes. *Az én népem* említett példánya vitathatatlanul az Erdélyi Szépmíves Céh kiadása.

- *Volt Nyirőnek olyan műve is, aminek a Céh nem vállalta a kiadását. Mi volt ennek az oka? Nyirő történelem-szemléletével, vagy az elfogadhatónál erősebb társadalomkritikai hangvétellel nem értettek egyet?*

- Történelmi és önéletrajzi regényeit, elbeszéléseit kiadta a Céh. Volt azonban Nyirőnek egy pikareszkje, az *Uz Bence*. Ez a könyv Magyarországon, de később Erdélyben is hatalmas könyvsikernek számított. Tamási Ábeljére emlékeztető sikere volt, bár a kritikusok többsége nem tartotta az Ábellel egyenértékűnek. Ezt a könyvét Nyirő saját kiadásában jelentette meg 1933-ban, Székelyudvarhelyen. Nem hiszem, hogy politikai vagy társadalomszemléleti okai lettek volna annak, hogy a Céh nem vállalta. Sokkal inkább ízlésbéliek, nevezetesen, hogy a lektornak, mondjuk Kádár Imrének vagy Kós Károlynak nem tetszett annyira ez a regény.

Az én népemben egy fokkal valóban keményebb, markánsabb megfogalmazások találhatók, mint ami Erdélyben vagy a Szépmíves Céh tájékán szokásos volt. Az, hogy a román hatóságok kitiltották Erdélyből a könyvet, Székely Mózes *Zátonyának* sorsára emlékeztet. Székely Mózes, vagyis Daday Lórándot meghurcolták a *Zátony* megírásáért. Nyirőt éppen nem csukták be *Az én népem* miatt, de - mint kiderült - ezt a könyvet, talán óvatosságból igen alacsony példányszámban jelentette meg a Céh.

- *Mikor ki vett részt és ki nem volt ott az Erdélyi Helikon összejövetelein?*

- Ezt és a *Keleti Újság* vitáit nyomon követve azt tapasztaltam, hogy a már említett kettős kötődésből azért olykor származtak kisebb-nagyobb konfliktusok. Előfordult, hogy az *Erdélyi Helikon* által szervezett magyarországi irodalmi esteken, ahol a kor jelesei szerepeltek, nem lehettek jelen azok a szerzők, akik az Országos Magyar Párthoz kötődtek. Nyirő József cikket is írt erről a *Keleti Újság*ba, felpanaszolva, hogy csak egy szűk kör megy, a magyar párti kötődésűek kimaradnak a küldöttségből, az írócsoportból.

- *Vajon nem hasonló oka volt-e annak, hogy a húszas évek végén, a harmincas évek elején néhány Helikon összejövételre nem ment el Nyirő József?*

- Én korábban feltételeztem, hogy valamennyin ott volt. De nem, évek maradtak ki. Aztán helyreállt a kapcsolat, a *Helikon* találkozókon való rendszeres Nyirő jelenlét. Én úgy gondolom, hogy Nyirő József irodalmi szerepét, népszerűségét azért látták és méltányolták a *Helikon*nál. Ha ő kisebb vagy jelentéktlenebb író lett volna, lehet, hogy megvált volna tőle a helikoni íróközösség, magyar párti kötődése miatt. De egy ilyen jelentős, egyre népszerűbb írónak helye volt a *Helikon*ban, annak ellenére, hogy az ő nézetrendszere itt-ott eltért a *Helikon* szellemi műhelyének gondolkodásmódjától.

- *A két világháború közötti erdélyi irodalomnak van egy történelmi vonulata is. Hol a helye Nyirő történelmi regényeinek (Madéfalvi veszedelem, A sibói börtény), Kós Károly, Berde Mária, Gulácsy Irén, Makkai Sándor, Szántó György, Tabéry Géza múltunkat idéző munkái között?*

Megváltoztatva a megváltoztatandókat, észlelhető-e valamilyen párhuzam a húszas, harmincas évek erdélyi magyar íróinak a történelem iránt tanúsított kifejezett érdeklődése és Ceausescu nyolcvanas évekbeli magyarfaló groteszk politikája idején felerősödött múlt felé fordulás, gyökerkeresés között? Felfogható-e ez a törekvés a megmaradás, a túlélési stratégia írói megnyilvánulásaként?

- Az egyik lehetséges megközelítés az, amit te mondtál, de van egy másik is. Adott körülmények között az iskolai történelem oktatásból kimaradt a magyar történelem tanítása, ami identitásában az ifjúságot megerősítette volna. Noha erre tökéletlen eszköz, de a történelmi regény divatjában benne rejlik az az igény is, hogy ezt a hiányt a történelmi regényekkel pótolják az írók. Hisz műveikben végigírják a magyar történelmet az államalapítástól kezdve a tatárjáráson, mohácsi vészen át a Habsburg korig, Mária Terézia, II. József koráig vagy az 1848-49-es forradalom és szabadságharc időszakáig, így sok mindent megtudhatnak a magyarság, Magyarország múltjáról a fiatalok. Ha már nem tanulhatja az ifjúság a történelmet az iskolában, szerezzon róla tudomást, úgy-ahogy, a történelmi regényekből. Ez az egyik megközelítés.

A másik: egész Romániára nézvést diktatórikus berendezkedésű állam az akkori. Nemcsak a magyar volt akkor elnyomva, de a kisebbségi sorba került magyarságot külön is sújtotta a nemzetiségi elnyomás. Az író diktatúrában sose mondhatja ki nyíltan azt, amit gondol, ezért kénytelen valamilyen áttételt, metaforát választani. Sokszor épp a történelmi téma alkalmas arra, hogy a szerző, áttételes módszerrel, beleírja saját korának bűját-baját, keservét a műbe. Erre Nyirőtől mondanék egy példát. *A sibói börtényben* a II. József kori történelem idézése olyan formán történik, hogy mondanivalója nagyon is a két háború közötti időszaknak szól. Nem kell különösebben bemutatni II. József elnemzetietlenítő törekvéseit, a magyar nyelv használata elleni merényletét. II. Józseffel szemben az idősebb Wesselényi Miklós az a hősosz, aki a magyar érdekeket, az anyanyelv használatáért folytatott küzdelmet képviseli a regényben. Ismeretes, hogy a kalapos király halálos ágyán visszavonta rendeleteit, az önkényesen Bécsbe szállított Szent Korona viszsza került Magyaror-

szágra. A regény azt a reményt sugallja, ahogy nem sikerült a magyar nyelv használatát visszaszorítani II. Józsefnek, ahogy nem tudta a magyart, székelyt elnémetesíteni, úgy ez az újabb kori diktátoroknak sem fog sikerülni. Ebben a tekintetben nagyon is a két háború közötti könyv *A sibói bölény*.

Hasonló példa lehet Gulácsy Irén *Fekete vőlegények* című regénye, amely Mohácsot idézi. Mohács és Trianon párhuzamáról egy sereg verset írtak. Reményik Sándor több alkalommal is összevetette a két történelmi tragédiát. A Gulácsy regény olvasóinak is Mohács mellett, áttételesen, Trianon jutott eszükbe. Voltak, persze, viták is...

- *Berde Mária Vallani és vállalni című 1929-es cikkére gondolsz, melyben az időszerű társadalmi témák megvitatását sürgette a „múltba merülő” történelmi regények divatjával szemben”?*

- Igen. De az az érdekes, hogy Tabéry Géza, Berde Mária, egyáltalán az a kör, akik ezt a gondolatot megfogalmazták és vallották, ők maguk is tovább írták történelmi regényeiket. Berde Máriának *A hajnal emberei /I-III.)* című könyve egyik legjelentősebb alkotása. A regény a negyvenes évek elején, jóval a vita után jelent meg. (A harmadik kötet jóval később, 1955-ben.) Vagyis: felvetett valaki egy gondolatot, amihez maga sem tartotta magát. Úgy látszik, olyan erős volt a történelmi regény hulláma, hogy a szabadulni akarók sem tudtak megválni tőle, hanem tovább írták történelmi ihletettséggű műveiket.

- *Lehet, hogy - mint mondtad - a történelmi regény nem a legtokéletesebb eszköze az identitás erősítésének, mélyítésének, de én úgy tapasztalom, hogy az marad meg az emberekben legtovább, az alakítja igazán a személyiségüket, ami élményszerű.*

- A történelmi regény olvasása kétségkívül erősíti az identitást, de nem feltétlen felel meg a történelmi ismereteknek, hisz a regény feldolgozza a történelmi valóságot, nem pedig egy az egyben adja vissza. Erre utaltam fentebb.

Jól látod, valóban a hatvanas-hetvenes évek erdélyi magyar irodalmában is gyakoriak a történelmi témák, amihez nyilván a politikai környezet is hozzájárult. Egyébként a múltat ismerni akkor is érdemes, ha nincsen

semmiféle diktatúra, hiszen úgy tudjuk csak meg, kik vagyunk, ha a gyökerektől, a kezdetektől végig éljük múltunkat, történelmünket, kulturális értékeinket alaposan ismerjük. A szellemi hagyományt csakúgy, mint a tárgyi emlékeket. De ez az amúgy is célszerű tájékozódás fel erősödhet, amikor a jelenről tilalmas őszintén szólni. Nagyon szép példák vannak erre a hetvenes évek magyar irodalmában. Sütő András *Nagyenyesi fügevirág* című esszéjében Bethlen Gábornak panaszolja el a múlt keserveit. Csakhogy a múlt keservei áthallásosak, könnyen ráismerünk belőlük az erdélyi magyarság hatvanas-hetvenes évekbeli gondjaira, az anyanyelv féltésére.

Amikor Székely János monodramáját, a *Dózsát* megfogalmazza, a nagy parasztvezér szájába adja mindazt a töprengést, vívódást, gyötrelmet, amit saját korában, szülőföldjén átél. Nyilván nemcsak a Temesvár tájéki Dózsa-felkelők aggódnak a közösség sorsáért, hisz az erdélyi magyarság Székely János idejében is erősen veszélyeztetett, és ezt a szerző tökéletesen ki is fejezi. Ugyanígy említhetnénk Szabó Lajos *Mentség* című Misztótfalusi drámáját, és sok más példát.

- *Térjünk vissza egy gondolat erejéig Az én népemhez. Nyirő, a katolikus pap, ebben a regényében egy református lelkész személyiségén keresztül fejt ki gondolatait a lelkészi szolgálatról és a családalapításról. Nem furcsa ez?*

- *Az én népem* fiktív életrajzi regényként is felfogható. Nyirő József tökéletesen ismerte református lelkésztársait még papi pályája idejéből s a későbbiekből, és felmerülhetett benne a gondolat, mi lett volna ha történetesen reformátusnak vagy - szélesítsünk a körön - protestánsnak születik? Akkor nem jelentett volna számára konfliktust, törést az, hogy a papi pályát választotta, de szíve választottját is megtalálta.

Egyébként a Nyirő család nem egészében katolikus, református ága is volt a családnak. Nyirő Gyula orvos, akiről a Nyirő Gyula kórházat elnevezték. Az író és az orvos tartották a kapcsolatot, könyveiből Nyirő József küldött Nyirő Gyulának, becsülték, számon tartották egymást. Tehát ez a gondolat nem annyira légből kapott, hisz a családnak, mint mondtam, volt protestáns ága is.

Egyébként a protestáns papoknál szokásos családalapítás buktatójára is rámutat a könyv. Ugyanis a regénybeli református lelkész asszonyát egy román hivatalos nagyság megkönyékezi, és kis híján felborul a családi élet, már-már váláshoz vezet az asszony érzelmi bizonytalansága. A feszült viszony később feloldódik, és minden jóra fordul.

- *Az anyanyelvért, az iskoláért való küzdelem is hangsúlyosan szerepel a kötetben.*

- Nemcsak iskolaalapítási szándékról, küzdelemről olvashatunk benne, hanem olyan diákról is, aki Bukarestben román egyetemen próbált tanulni, de székelyföldi származék lévén, román nyelvtudása nem volt olyan szintű, hogy eredményesen folytathatta volna tanulmányait, ami tragédiához, a diák öngyilkosságához vezet.

A *Keleti Újság*ot lapozgatva, cikket találtam, amiből kiderült, hogy nem légből kapott írói elgondolásról van szó, hanem egy megtörtént esetet dolgozott fel az író.

Egy régi szokást is felelevenít Nyirő József ebben a könyvében. Erre, vagyis az eklézsia megkövetésére, Beke György hívta fel a figyelmet könyvismertetésében. A regény egyik szereplője nemzetiségében, vallásában meg-inog, anyagi érdekeltségtől sarkallva odahagyja vallását, és hátat fordít a magyarságnak. Később feltámad a lelkiismerete, rájön tettének szörnyűségére, és megköveti azt a közösséget, amelyet korábban elárult.

Egyébként *Az én népem*nek nem az az egyetlen protestáns vonatkozása, hogy a szerző református lelkészt állít a regény középpontjába.

- *A mű kritikai fogadtatására gondolsz?*

- Arra. A népi írók mozgalmához igen közel állt Pap Béla református lelkész *Magyar Út* című lapja. Később Gombos Gyula, a Szabó Dezső monográfia majdani szerzője, vette át a *Magyar Út* szerkesztését. A főszerkesztő Pap Béla tollából nagyon szép elismerő kritika jelent meg a lapban *Az én népem*ről. A Kairosz-féle *Az én népem* fül-szöveggként ismerteti a recenzens szép gondolatait a regényről: „Avégett vagyunk a földön, hogy egymást megismerjük, szeressük és ezáltal boldoguljunk.” - írja regénye elé a mottót Nyirő. És ez a mottó több lett mottónál, olyan test és vér viszonyban van az egész regénnyel, mint egy jó prédikáció a textussal.

„Zordonabbul és mégis békéltebben, megrázóbban és megnyugtatóbban még nem rajzolta meg soha senki a magyar kisebbségi élet sorsát, mint Nyirő József *Az én népemben*. A székely falu tengernyi verítéke és gyűszűnyi öröme, a havasok zord lehelete és kibeszélhetetlen szépsége olyan közel jön ahhoz, aki olvassa, hogy a második fejezettől kezdve nem tehet mást az ember, mint sír a sírókkal, és örül az örülőkkel. Botár Béla hősiessége, Messter Miklósnak, a nosztrifikálatlan diplomájú orvosnak a meghasonlott élete, Sala Daninak, a román nyelven nem boldoguló diáknak tragikus halála egyaránt olyan mélyen emberi, hogy az ember elfeledkezik arról, hogy regényt olvas, és lenyűgözi az érzés, hogy maga az élet mered elé.

És ez a könyv mégsem gyűlöletre, hanem szeretetre fakaszt. Mire a végére érünk, már nem tudunk haragudni a román prefektusra, aki majdnem halálba kínoztatta a református papot, a renegát tanítóra, aki elárulta fajtáját. Az embersorsot mélységeivel és magasságaival kevesen tudták olyan teljesen értékelni, mint Nyirő József. Mintha *Az új földesúr* naiv melegsége és *Az elsodort falu* zord realizmusa összeölelkeznének benne.

Cinikus intellektuelek talán túl érzelgősnek fogják bélyegezni a regényt. Mi a magyar sors feltörő énekének: jeremiád és szoltár arról, ami van, s arról, ami lehetne. Aki tisztán akarja látni ezt a sorsot, olvassa el *Az én népem-et*.

Pap Béla

református lelkész

felelős szerkesztő

Magyar Út. 1936. február 1.”

- *A harmincas években Nyirő Józsefet, pontosabban a transzszilvanista írókat Gaál Gábor és a Korunk baloldali gárdája azzal vádolta meg, hogy csak Erdélyről írnak, és nem vesznek tudomást a megélhetési okokból Románia más részeibe, főleg az Ókirályságba kiáradt magyarokról. Így történt volna valóban?*

- Gaál Gábor általában a transzszilvanista írókat támadta, mert a transzszilvanizmussal szemben merültek fel aggályai olyan szempontból, hogy az erdélyi magyarság nem a vágyott, Fejedelemséghez hasonló független Erdélyben él, hanem Romániában. Aminek komoly következményei vannak. Egyik ilyen folyomány a szét-

áramlás, a magyar tisztviselők jelentős része az anyaország felé vette az útját. Tömegeit tekintve ennél is súlyosabb, hogy a munkát kereső székelyek közül sokan kíváncsodtak a Regát városaiba. Az erdélyi magyar írók ezt nem ábrázolják kellő pontossággal, vagy egyáltalán nem foglalkoznak vele - ez a vád. Ezt rója fel Gaál Gábor a transzszilvanistáknak mondván, ne erdélyieskedjünk, hanem beszéljünk Románia egészéről.

Ha nagyon sok példa nem is hozható fel ennek cáfolatára, néhány szerző mégis csak felemlíthető, akik foglalkoztak ezzel a Gaál Gábor által fontosnak tartott jelenséggel. Ilyen volt például Domokos Pál Péter, aki többször elment a moldvai csángókhoz, gyűjtött, életmódjukat, szokásaikat leírta, történelmüknek utána nézett.

- *Bartók nyomán pedig zenei világukat is tanulmányozta.*

- Hogyne, zenei gyűjtést is végzett Domokos Pál Péter. Aztán feltűnt ebben az időben Dsida Jenő felfedezettje, egy akkor fiatal csángó költő, Lakatos Demeter. Aki mi másról is énekelt volna, mint a csángókról, ráadásul ezt feltűnően csángó nyelven tette. Nem Nyirő nyelvezete túlzó a tájszavak használatában, hanem az egyébként tisztetlekre méltó Lakatos Demeteré, aki valóban nyelvemlékekre emlékeztető archaikus magyar nyelvet beszélt.

Szemlér Ferenc ahhoz a nemzedékhez tartozott, akik már Bukarestben tanultak, de nem úgy, mint előbb a Nyirő József által ábrázolt székely fiú, hanem a román nyelv alapos ismeretével mentek Bukarestbe, az egyetemre. Erről szól Szemlér Ferenc *Más csillagon* című könyve.

Ebbe a körbe tartozik Nyirő József egyik leghíresebb elbeszélése, a *Baj-posta* is, amely Bukarestben, a Mihai Viteazul szobor tövében indul. Ott tengődnek a munkalehetőséget kereső, de nem találó székelyek. Eszmét cserélnek, és olykor-olykor egy-egy követet küldenek maguk közül haza a Székelyföldre. Pontosabban, ha valaki haza indul, feladatokkal bízzák meg, vigyen hírt szeretteiknek. Egy halálesetről kéne a hazalátogató székely fiú számot adjon, de az édesanyja oly szeretettel és naivitással beszél sikeresnek és egészségesnek vélt fiáról, hogy a hírvivőnek nincs szíve a hírt elmondani. Nagyszerű novella. Bukarest mint helyszín, hangsúlyosan jelen van az elbeszélésben.

- *A Keleti Újságról már beszéltünk, de arról nem, hogy a II. bécsi döntés előtt Nyirő József veszi át Szász Endrétől a kolozsvári napilap szerkesztését. Még hozzá szokatlan körülmények között...*

- Nyirő 1939. februárjában, a királyi diktatúra idején veszi át a *Keleti Újság* szerkesztését, amely Magyar Párti lap lenne, csak hogy a király döntése alapján 1938. ősztől már nincs Magyar Párt. Rendszeresen ír. Kiváló vezércikkeket fogalmaz nemzetpolitikai kérdésekről, sorskérdéseinkről. De olyan feszültség támad Magyarország és Románia között a II. bécsi döntést megelőző tárgyalások időszakában, a cenzúra oly mértékig belenyúl az újság-cikkekbe, hogy a főszerkesztő nem tartja érdemesnek újság-cikkekre fecsérelni az idejét és energiáját, ha azok úgy sem jelenhetnek meg úgy, ahogy ő megfogalmazta. Ezért abbahagyja a vezércikkek írását, és helyettük hetente az *Uz Bence* füzetét jelenteti meg mellékletként a *Keleti Újság*. S mire az utolsó füzet is megjelenik, addigra megérkezik a hír, hogy Bécsben a magyar igazság mellett döntöttek.

1940. szeptember 11-én a honvédség bevonul Kolozsvárra. Helyreáll a rend a *Keleti Újságnál* is, a főszerkesztő úr teljes őszinteséggel tovább fogalmazhatja vezércikkeit. Nos, ebben az időben Horthy Miklósról, az Erdélybe látogató kormányzóról, Teleki Pál miniszterelnökről, Horthy Istvánról és Horthynéről nagyon szép értékelő cikkek jelennek meg a lapban. 1941-ig írja ezeket a cikkeket Nyirő. Azért nem tovább, mert 1940 őszen több jelentős közéleti férfit - köztük őt is - behívják képviselőnek a magyar parlamentbe. Ugyanis választás nem volt Észak-Erdélyben, hanem érdek alapján, behívásos módszerrel egészül ki erdélyi képviselőkkel az 1939-es választások alapján megalakult magyar parlament.

Ezerkilencszáznegyven decemberében az erdélyi képviselők külön frakciót, parlamenti csoportot, pártot alapítanak *Erdélyi Párt* néven. Valamelyes folytonosság létezik ugyan az *Erdélyi Párt* és az *Országos Magyar Párt* között, bár néhány esztendő kimaradt, mivel a királyi diktatúra az *Országos Magyar Pártot*, a többi politikai tömörüléssel együtt, 1938-ban beszüntette. Mivel Nyirő Józsefet a kötelesség, a képviselői munka igencsak a főváros-

hoz köti, a *Keleti Újság* szerkesztését 1941 végén másnak engedi át.

Nyirő József képviselői tevékenységét alaposabban meg kellene vizsgálni. Én egy ideje nézegetem ezt a munkáját is. Nem biztos, hogy teljesen kész vagyok vele, de a következőket tapasztaltam. Nagy érdeklődéssel lapoztam fel az *Erdélyi Párt* 1942-es kis könyvecskéjét, *Erdély a Magyar Képviselőházban*, amelyben beszámolnak arról, hogy mit is tett ez az új politikai tömörülés. Sem a tartalomjegyzékben, sem a könyvecske lapjain Nyirő írást nem találtam. Amiből én arra következtetek, hogy Nyirő József nem volt túlságosan aktív a parlamentben. Összesen öt beszédével találkoztam a képviselőházi Naplóban. 1943-ban a költségvetési vitához szólt hozzá az *Erdélyi Párt* képviselőjében. 1944-ben a parlamenti könyvtár gyarapításáról egy bizottsági jelentést mondott el. Ennek kapcsán felszólalás is elhangzott. És 1945-ben - ez már Sopronban történt - felszólalt Budapest védelmének erősítéséért, a főváros védelmének fontosságát hangsúlyozta. Valószínűleg tovább kellene kutakodni, mélyebbre hatolni. A parlamenti Naplók alapján talán a bizottsági munka is nyomon követhető. De öt parlamenti beszéd nem jelent túlzott parlamenti aktivitást. És egyik beszédben sincsen rasszista jellegű, vagy az akkor hátrányos helyzetben lévő, üldözött zsidóságot bíráló kijelentése. Tehát azt a szemléletet, miszerint ő annyira szélsőjobboldali lett volna, én megkérdőjelezem, illetve szeretném, hogy azok, akik ezt állítják, tényeket, adatokat, esetleg idézeteket tudnának bemutatni. Mert én nem találtam Nyirő József munkásságában sem a publicisztikájában, sem a parlamenti beszédeiben olyan kitételeket, kifejezéseket, gondolatokat, amelyek arra vallanának, hogy az emberségséggel szembe fordult volna valamikor is.

- *Ha már itt tartunk, beszéljük végig ezt a kérdéskört, lássunk még egy-két kifogást, amely Nyirő József munkásságával szemben fel szokott merülni.*

- Az egyik az, hogy 1942. augusztus 20-tól, Szent István napjától 1943. április végéig a *Magyar Erő* című képes hetilap főszerkesztője volt. Az ország területi integritásának megőrzése érdekében teljes szívvel támogatta a magyar politikai és katonai vezetés háborús erőfeszítése-

it. Ezt a liberális publicisták és történészek úgy szokták beállítani, hogy a *Magyar Erő* valami háborús uszító lap lett volna. Én kimásoltattam az összes létező Nyirő írást ebből a lapból. Háborús uszítást egyáltalán nem találtam. Magyar értékek védelméről, a magyar katona megbecsüléséről írt benne Nyirő József. Horthy Istvánt, a kormányzóhelyettes urat, repülőgépének lezuhanását követően, elsiratta egy szép cikkben. Nincs benne semmi olyasmi, amit fel lehetne róni a szerzőnek. És tegyük hozzá, hogy az igazán kritikus időkben már nem ő volt a lap főszerkesztője, hiszen 1943-ban leköszönt. Az itt megjelent novellái *Az elszántak* novelláskötetben elolvashatók.

- *A másik lap, amit időnként megint csak Nyirő József fejére olvasnak, a Magyar Ünnep.*

- Vörösváry István szerkesztette és adta ki 1944. augusztusától az esztendő végéig. Ez a Vörösváry István az a Vörösváry István, aki később az emigrációban Horthy Miklós, Habsburg Ottó, Wass Albert, Fáy Ferenc, Márai Sándor és még számos kiválóság kiadója volt. Említsünk meg néhány nevet, hogy kik írtak a *Magyar Ünnepbe*. Szerzője volt Herczeg Ferenc és Wass Albert. Főmunkatársai: Erdélyi József, Mécs László és Nyirő József. De találkozunk a lap hasábjain Szabédi Lászlóval, vagy az igen kényes ízlésű Szabó Dezsővel, aki minden ellenkező megalapozatlan véleménnyel szemben német- és nyilasellenes volt. Többször publikált a *Magyar Ünnepbe*, sőt végrendelete, melyben a kolozsvári Református Kollégiumra hagyakozott, ebben a lapban jelent meg. Gyakorta találkozunk Sinka István verseivel, Dohnányi Ernő és Weöres Sándor is publikált itt, Pusztai Sándor úgyszintén. A korabeli színházi élet krémje ugyancsak megnyilatkozott, vagy úgy, hogy írt, vagy úgy, hogy interjút adott a *Magyar Ünnepbe*. Szóts István, az *Ember a havason* című film rendezője, ugyancsak nyilatkozott a lapnak. Mérszáros Ágnestől kezdve sok korabeli kiválóságot lehetne említeni. Kimondottan politikai, pláne durva politikai írás a *Magyar Ünnepben* nem található. Színházi, irodalmi, művészeti lapról van szó. Nem kellene szégyellje Nyirő József, ha élne, hogy ebbe a lapba adott az írásaiból. Egyik novellája ugyan számot ad arról, hogy a székelység az orosz beözönlésnek igyekezett ellenállni. Ez történel-

mi tény. El kell olvasni Sylveszter Lajos ide vonatkozó munkáját, aki az Uz völgyi harcokat alaposan, történelmi igényességgel feldolgozta. Erről említést tesz Nyirő József is. Tudva azt, hogy az orosz katonák miként viselkedtek a lányokkal, asszonyokkal, ismerve, hogy a szélesség, egyáltalán az erdélyi magyarság mennyire szeretett volna a magyar állam kebelében megmaradni, semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy nem lelkesedtek a muszka testvér közeledtéért. Ennyit a *Magyar Ünnepről*.

- *1944. december elsejétől a parlament korlátozott jogkörrel és ideiglenes jelleggel Sopronban működik. Nyirő József országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt és a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége tagjaként vesz részt a képviselőház munkájában. Mennyire ismert az ő itteni tevékenysége?*

- Az, hogy Nyirő József 1944. decemberétől 1945. márciusáig ott volt Sopronban a parlamentben, egy fokkal problematikusabbá teszi a helyzetet. Ennek a parlamentnek a működéséről alapos történelmi elemzést várnánk. Erről a parlamentről sok jót nem lehet ugyan mondani, de nem biztos, hogy Nyirő József tökéletesen kiigazodott a magyar politikai életben, hisz az egy kicsit más volt, mint amit ő Erdélyben megélt. Úgy gondolhatta, hogy azt a megbízatását, hogy ő Erdély népét a parlamentben képviseli, az utolsó pillanatig érvényesíteni fogja. Ez lehetett az oka, hogy végig ottmaradt. Nincs a soproni parlamentben sem erősen kifogásolható felszólalása vagy megnyilatkozása. Nem biztos, hogy jól döntött, hogy ott volt, de egy író elsősorban művei és nem annak alapján kell értékelni, hogy a politikában talán nem tökéletesen tájékozódva, tovább maradt egy vitatott legitimitású országgyűlésben, mint ahogy az esetleg elvárható.

- *Negyvenöt koratavasán elkezdődik az emigráció haláláig tartó időszaka. Nyirő József derekasan kiveszi részét az emigráció szellemi és politikai életében.*

- Ennek részleteibe nem érdemes belemenni, de néhány adalékot azért szeretnék elmondani. 1947. augusztus 19-én Altöttingben egy Szent István napi búcsú alkalmából gyűltek össze az 1939-ben megválasztott (vagy később behívott) nyugaton élő országgyűlési képviselők, a felsőházi tagokkal együtt ötvenhatan. Az emigráns or-

szággyűlés Kisbarnaki Farkas Ferencet bízta meg kormányalakítással. A másnap megalakuló emigráns kormánynak Nyirő József nemzetnevelési minisztere volt. Viszont ez a kormány nem működhetett, mert Nyugattól nem kapott semmiféle támogatást, sőt intették őket, hogy ne nagyon tevékenykedjenek, maradjanak csendben. Ami az emigráns kormány gyors felbomlásához vezetett.

Nyirő József Bajorországban kezdte meg emigrációs létét és ténykedését. Feleségével emigrált, aki korábban Sopronba is követte. Együtt távoztak az országból a parlamenti vonaton. Nyirő bajorországi emigrációjának Wollaberg, illetve Waldkirchen a helyszíne. Wass Albert is Bajorországban él ebben az időben. Találkoznak, elég jó kapcsolat van közöttük.

- *Wass Albert Nyirőtől veszi át az 1948 júniusában Münchenben megalakult Magyar Újságírók Külföldi Egyesületének elnöki tisztét, amit 1951-ig, lemondásáig tölt be.*

- A közelmúltban igyekeztem minél több emigráns lapot is átnézni, de nehézségekbe ütközik, hogy a Széchenyi könyvtárban nem olyan régen szüntették meg az úgynevezett zárolt anyagok tárá, amelyik a kilencvenes rendszerváltást követően, szemérmesebb néven *Kortörténeti Különgyűjtemény*ként működött. Most folyik a rekatalogizáció, nem találnak semmilyen újságot, követhetetlen. Vagy éppen filmezik, vagy egyik raktárból a másikba került. Mégis volt, amit sikerült megnézni, így például a *Magyar Harangok* című lapot, amelynek Nyirő József társszerkesztője volt. Volt idő, amikor a szerkesztés két kontinensen folyt, németországi szerkesztője és amerikai munkatársa is volt a lapnak. A *Magyar Harangban* is gyakorta találkozunk Nyirő József, illetve Wass Albert írásaival.

- *A clevelandi Kossuth Kiadónak is Nyirő volt az első vezetője.*

- Nyirő József 1953-ban bekövetkezett halálát követően Wass Albert vette át a kiadó irányítását. Mellesleg jegyzem meg, hogy Wass Albertnek van egy nagyon szép értékelő írása 1954-ből - forrását nem fogom megnevezni, hadd keressék -, amelyben elődjére, Nyirő Józsefre emlékezik.

Nyirő József bajorországi korszaka 1950-ig tartott. Egyébként azt tapasztalom, hogy rögtön 1945 után „rő” betűjellel vagy saját neve alatt publikált, de lehetséges, hogy név nélkül vagy álnéven is jelentek meg Nyirő József írások.

1947-től valamilyen fajta konszolidációra volt szükség ahhoz, hogy az emigrációs szellemi élet beinduljon. Ugyanis ha elolvassuk Nyirő Józsefnek *Íme, az emberek* és *A zöld csillag* című munkáit, kiderül, hogy az 1945-ös emigráció veszélyeztetve volt, olyan híreket hallottak, hogy kiadják őket Magyarországnak. Miután ez a veszély elmúlt, az emigránsok aktívabbak lettek a szellemi életben. Ez után gyakrabban találkozunk Nyirő nevével is emigráns lapokban.

Íme, az emberek Nyirőnek az emigrációban megjelent legkitűnőbb könyve. Az emigráns létet, a menekülttábori életet írja le benne, de a történet valamivel korábban indul. Ott kezdődik, amikor az országgyűlési képviselők - a kormány néhány tagja is velük van - 1945. márciusában vonatra szállnak, és kísértetvonaton közelítik meg úti céljukat. A vasúti irányítók nem tudnak erről a vonatról. A vonatnak nincs személyzete. Mozdonyvezető is nehezen kerül, menet közben megszökik. Nagykeservesen pótolják, és egészen kalandos utakon érkeznek meg Bajorországba. A könyv közelebb áll a naplóhoz, mint a regényhez. Életrajzi vonatkozásokat is gazdagon tartalmaz, sok mindent tudunk meg arról, hogyan élt a szerző. Ebben az időben Nyirő egészségi állapota már nem a legjobb, szívpanaszai vannak. A könyvből az is kitűnik, hogy a mű írásakor már foglalkoztatta az elmúlás gondolata. A hazavágyódás, az otthoni eseményeknek a követése is jellemzi a könyvet. Aggódik Erdélyért, aggódik Magyarorszáért, és - ez egészen természetes - aggódik saját magáért és emigráns társaiért is. Olyan hírek is érkeznek, hogy nem a legszebben végezték azok, akiket kiadtak Magyarországnak. Kegyetlen megtorlás volt ebben az időben. A népbíróságok összetétele olyan, amilyen. Nem minden esetben felelt meg a római jog alapelveinek, miszerint a sértett fél nem ítélezhet. Erre nem adtak túlságosan. Ha közép-európai vagy európai viszonylatban összehasonlítást végzünk, látni fogjuk, hogy arányaiban Magyarorszá-

gon nagyobb a megtorlás, mint Németországban, vagy akármelyik közép-európai országban. Hogy mi volt ennek az oka? Nos, ennek a kényes kérdésnek a végiggondolása hosszabb elemzést igényelne.

Az *Íme, az emberekben* és *A zöld csillag* című regényben feltűnik egy különös figura, Kele János, a léleklátó, a látó ember, akinek majdnem megmagyarázhatatlan képességei vannak. Kele Jánost a harmincas években Magyarországon a rendőrség, a csendőrség alkalmazta, hogy rendkívüli képességeivel segítsen előkeríteni bűnözőket és eltűnt fiatalkorúakat. Ha a keresett személy valamilyen tárgyát, eszközét, írását megmutatták neki, Kele János elrévült, és meg tudta mondani, hol keressék az illetőt. Néha még ennél közelebbi információkat is képes volt nyújtani, például, hogy éppen mi van az illetővel. Ez a Kele János a németországi emigráció tagja volt ebben az időben, a menekülttábori életet élte, és Nyirő József segítségére volt magyarországi családjának felderítésében. Pontosan megmondta, hogy életben vannak magyarországi szeretteik, ki lesz az, aki hírt hoz majd róluk és pontosan elmondja, hogy mi minden történt az azóta megszületett unokával és a gyerekekkel.

Hasonló jelenséggel Wass Albert műveiben is találkozunk. A látóasszonyok, látóemberek igencsak foglalkoztatták Wass Albertet is. *A funtineli boszsorkány* Nucájára vagy Anucájára gondolok, aki Kele Jánoshoz hasonló képességekkel bírván, az emberek tekintetéből olvassa ki és mondja meg a jövőt.

- Nyirő drámáirói munkásságáról meglehetősen keveset tudunk.

- Legelső és legkiválóbb novelláskötete a *Jézusfaragó ember*. 1924-ben tört be vele az irodalomba, nagy sikerrel. Később átfogalmazta, sőt a címadó novellából drámát is írt. Ezt a munkáját a harmincas évek végén nagy sikerrel játszotta a Nemzeti Színház Budapesten, de Erdélyben is ismert és sikeres darab volt.

Ugyanígy a *Madéfalvi veszedelmet* sem kizárólag regény alakjában írta meg. A Bukovinába és Moldvába kiszaladt sorsáról *Új haza* címmel drámát fogalmazott. Lehet, hogy a dráma végkifejlete túlságosan optimista, hisz a történelem nem egészen ezt igazolta, de nem volt

haszontalan, hogy erről a székely tragédiáról, ha máshonnan nem, ebből a drámából a magyarországi színházi közönség is értesülhetett. Ennek a vonulatnak a része még a *Júlia szép leány* című balladajátéka, amelyből opera is készült, Ottó Ferenc írt zenét hozzá.

A Megfeszített címmel 1948-ban Jézus drámát írt Nyirő József. Passauban jelent meg először a *Bujdosó Szemle* kiadásában. A későbbiekben Amerikában a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* újra kiadta a művet, és ez a változat vált ismertté. Filmdrámának szánta a szerző. A Vatikán jóváhagyta, tehát a katolikus egyház elfogadta, hogy film készülhet belőle. A munka mégis megakadt, aminek az lehetett az egyik oka, hogy Nyirő József idegenkedett attól, hogy nem a magyarok, hanem idegen nép fiai filmesítsék meg a munkáit. A magyar filmtörténet kétségkívüli hiányossága, hogy Szóts István és Nyirő József a háború után nem folytathatta közösen munkáját. Szóts Istvánnak vagy legalább egy Szóts István tanítványnak kellett volna megfilmesíteni ezt a művet.

Hadd mondjam el itt ezzel a drámával kapcsolatos egyik nem éppen szívderítő élményemet. Kétezer nyarán a margitszigeti Szabadtéri Színpadon hirdették meg Nyirő József *A Megfeszítettjét*. Elmentem a bemutatóra, megnéztem a darabot, és kiderült, hogy Nyirő névével és a mű címével való visszaélésről van szó. Ugyanis nem Nyirő Józsefnek *A Megfeszített* című drámáját mutatták be. Lehet, hogy a filmdrámát amúgy nehéz lett volna színpadra vinni, de nem is ezt kísérelte meg Koltai, hanem Tóth Sándor költő *Megfeszített* című drámáját adták elő. A reklámnak az a formája, amikor egy klasszikus névével visszaélnék, megengedhetetlen. Jó lenne, ha Nyirő József egyik-másik színművével valóban megismerkedhetne a színházlátogató, a hallgatóság, a közönség.

A másik Nyirő dráma, *A Próféta* Keresztelő Szent Jánosról szól. Elenyésző kivételtől eltekintve a Nyirő színművek bár a hitről vallanak, de valahogy túl is mutatnak azon. A vallási vonatkozáson túl a magyar sors is megjelenik bennük. Különösen *A Megfeszítettben*. Nyirő József belefogalmazza a drámába azt a gondolatot is, hogy a magyarságot Jézus, tehát a keresztény hithez való visszatálá-

lás váltja meg. Ám a magyarság egy kicsit magát is megváltja saját szenvedései által. A nemzeti gondolat is elég erőteljesen érvényesül a Nyirő drámákban.

De áttétel nélkül is szól a magyarság sorsáról Nyirő József egy nemzetpolitikai esszéiben, *Mi az igazság Erdély esetében?* Ha igaz, amit mondanak, ezzel a munkájával a nyugati hatalmakat kívánta volna meggyőzni. De akkor miért nem ismerjük világnyelveken is ezt a nemzetpolitikai esszét? Nyirő gondolatmenete arra épül, hogy rosszul döntöttek a nagyhatalmak Trianonban majd Párizsban, hiszen egy erős Kárpát-medence, egy erős Magyarország sokkal nagyobb sikerrel szállhatna szembe a bolsevizmus rémével és a pánszlávizmussal. Ehhez azonban másképp kellene intézni Erdély sorsát. Nyirő több megoldást is jónak tartana. Elfogadná, hogy a II. bécsi döntés mintájára ismét ketté osszák Erdélyt, mint ahogy az történt 1940-ben. El tudna fogadni egy független Erdélyt, hisz ilyen volt a Fejedelemség is, és erről épp eleget álmodtak a két háború közötti Erdély magyar írói. Sőt, azt is el tudná fogadni, hogy egy etnikai viszonyokat tekintő föderáció alakuljon ki a Kárpát-medencében.

Egyébként ezen gondolatokat tekintve teljesen szinkronban van Wass Alberttel, aki ugyanazt gondolta Erdélyről, mint amit Nyirő József leírt említett nemzetpolitikai esszéjében.

- *Tíz év után Nyirő József Vaszary János íróbarátja segítségével Bajorországból Madridba, illetve El Escorialba települt át.*

- Ahol a *Spanyol Nemzeti Rádió* magyar adásának a munkatársa lett. Ez heti két-három jegyzetet jelentett. Nem tudjuk, hogy mi lett ezeknek a jegyzeteknek a sorsa. Ennyi év után kétséges, hogy valahol is meglennénk, de azért érdemes lenne utána nézni, hátha a *Spanyol Nemzeti Rádió* valamilyen archívumában megvannak ezek a heti jegyzetek, hiszen Nyirő József emigrációbeli politikai gondolkodására, arra, hogy mit gondolt az emigráns sorsról, hazájáról és a világpolitika alakulásáról, ezek a jegyzetek deríthetnének igazán fényt.

1953-ban egészsége cserbenhagyta, említett szívpanaszai felerősödtek, rákos is volt. A madridi klinika rákosztályán fejezte be földi pályafutását.

Érdekes tudni, hogy Spanyolországban - Franco Spanyolországáról van szó - 1945 után a Magyar Követséget egy darabig baloldali, kommunistabarát társaság vette ugyan birtokba, de a spanyolok visszaadták a régi magyar adminisztrációnak a követséget, és Marosi Ferenc nagykövet, mint a Horthy Magyarországaival folytonos politika képviselője, nagyjából betöltötte a nagykövet feladat körét, magyar érdekeket védett, amennyire ez lehetséges volt számára. Innen, a Marosi Ferenc vezette régi magyar követségről temették Nyirő Józsefet. Díszmagyarban feküdt a ravatalon, teste a címeres szentkoronás zászlóval volt leborítva. Innen vitték a madridi Almudena temetőbe. Beszédet többek között a követ, Marosi Ferenc mondott, aki nagy megbecsüléssel, tisztelettel értékelte a száműzött író munkásságát, és bízott abban, hogy a jövő magyarsága sem felejtí el ezt a kiemelkedő székely alkotót.

- *Korábban a debreceni Csokonai Kiadó és a szegedi Szukits Könyvkiadó gondozta a Nyirő sorozatot. 1997-től a keresztény-nemzeti szellemiségű Kairosz Kiadó vette át a művek kiadását. 1990-től 1999 karácsonyáig a három kiadónál tizenhat kötetben jelent meg Nyirő József közel teljes életműve. A szerkesztésre, az utószók megfogalmazására magad kaptál megbízást. Mi várható az elkövetkező években? Mi az, amit a gazdag életműből még nem kapott kézhez a Nyirőt kedvelő olvasó?*

- Amikor idén a Kairosz Kiadónál újraindult a könyvsorozat, mód nyílt a *Jézusfaragó ember* 1924-es és 1937-es kiadásának egybevetésére. A két változat nem nagyon hasonlít egymásra. Nyirő meglehetősen átírta ezt a művét, kihagyott novellákat, újabbakat meg belehelyezett.

A korabeli kritika már az első változatot is az erdélyi magyar irodalom legfontosabb írásai közé sorolta. Féja Géza, amikor a húszas években azt tapasztalta, hogy egyre-másra jelennek meg erdélyi munkák Magyarországon, azt írta, hogy a *Jézusfaragó emberrel* kellett volna kezdeni az erdélyi művek magyarországi megjelentetését. No, mi hallgattunk Féja Gézára, és ezzel kezdtük a sorozatot.

A beszélgetésben eddig nem hangsúlyoztam eléggé, hogy a novella mennyire fontos Nyirő munkásságában, hogy ő alapvetően novellista. (Bár ez Tamási Áronról is

elmondható.) Nyirő Józsefnek nemcsak legfontosabb műfaja a novella, az elbeszélés, hanem alkotói módszer is. Nagyon sokszor regényt is úgy ír, hogy novellákból építkezik. Én ezt azzal hoznám összefüggésbe, hogy Nyirő, újságíróként, szerette a *Keleti Újságban* és más lapokban elhelyezni készülő munkáinak részeit. Ha regénye készült, jobban meg lehetett úgy mutatni részeket belőle, ha azok novellaszerűek, elejük, végük, csattanójuk van, olyan történetek, melyek az előzmények meg a következmények ismerete nélkül is megállnak a lábukon. Azt hiszem, ez a kulcsa ennek az alkotói módszernek.

A novellafűzért is meglehetősen kedvelte a szerző. Ez annyit jelent, hogy nincs olyan erős kohézió az elbeszélések között, mint amilyen a regény fejezetei közt szokott lenni, de több közük van egymáshoz a novelláknak, mint egy egyszerű novelláskötet esetében. Itt az a meghatározó, milyen témára fűzi fel novelláit a szerző. Szigorúan szerkesztett novellásköteteket írt. Jó példa erre a *Kopjafák*, ahol az elmúlás, a halál a központi téma. Az író járja a székely temetőket, és faggatja a kopjafákat, utána néz az alattuk nyugvók sorsának. A kötetbe felvett novellák prózában írt valóságos balladák.

Más esetben az erdélyi táj, főleg a Székelyföld természeti világa áll könyvének középpontjában. A *Havasok könyvét* a korabeli irodalomkritika székely dzsungel-könyvnek nevezte.

A harmadik novellafűzér a *Székelyek*. Valamennyi történet értelemszerűen a székelységről szól, bár ez nem újdonság, mert Nyirőnek a *Néma küzdelem* és az emigrációban írt könyvei kivételével valamennyi könyve székelyföldi ihletésű.

Egyes novellák elemzésébe nagyon nem mélyedhetünk el, de egy-két reprezentatív írást azért érdemes kiemelni. Volt már szó a *Baj-postár*ról, a regáti magyarság ábrázolása kapcsán. Legalább ilyen híres novellája Nyirő Józsefnek az, amely *Hazatérés* címmel jelent meg, s amely a *Kopjafák* egyik története. Ott csak számmal jelöli a szerző. Azért említem ezt az írást, mert az *Ember a havason* egyik legkitűnőbb képsora. Sokan emlékeznek rá, hogy a székely asszony igen beteg, és otthon a falujában nem tudják gyógyítani. Párja azt a tanácsot kapja a helybéli or-

vostól, hogy talán egy híres kolozsvári orvosprofesszor tudna még segíteni az asszonyon. Eladják a tehenet, hogy utazhassanak. Felkeresik az orvosprofesszort, aki megszidja őket: ilyen beteg asszonyt hogy mertek utaztatni. Későre jöttek! Segíteni már nemigen tud, legföljebb annyit, hogy egy élénkítő injekciót ad az asszonynak, hogy elbúcsúzhassanak egymástól. A tehen ára az orvos zsebének mélyére vándorol. Az asszony búcsújában megfogalmazza végakarátát, otthon szeretne nyugodni szülőföldjén, a falujában. Igen ám, csak hogy pénzük nincs, így aztán a székely ember csak egyet tehet: halott asszonyát a vállára veszi, jegyet vásárol két személynek, úgy, mintha élne, maga mellé ülteti, és döcögteni vissza a faluba halott asszonyát. A kalauz látja, hogy mi történik, de a székely pár sorsából megérez valamit. Az utasok is cinkosak. Így teljesül a kívánság, otthon nyugodhat az elhunyt asszony a falujában. Persze, látni kell az *Emberék a havasont*. Mindenkinek azt tanácsolom, hogyha vetítik vagy televízióban adják, tekintsék meg, mert nemcsak a magyar, hanem az európai filmművészetben is igen jelentős alkotás-ként tartják számon Szóts István és Nyirő József eme alkotását. Nem hiába kapta meg 1942 őszén a velencei Biennále díját.

Még egy elbeszélést említenék, hogy lássuk, a Nyirő-irodalom nem annyira elszigetelt. Annak ellenére, hogy nemzeti, vagy mondhatnánk már-már törzsi irodalom, hisz a székelységről szól. Ez természetesen nem leszólás. A törzsi irodalom kifejezést az afrikai népek irodalmával kapcsolatban büszkén szokták emlegetni. Nem tudom, hogy nekünk miért kéne szégyellnünk, ha egyik-másik magyar törzs körül forgolódik egy-egy írói életmű.

No de lássuk a világirodalmi kapcsolatot. Nyirő írta meg először a történetet, azt tudniillik, hogy a nincstelenség okán, azért, hogy családjuk könnyebben élhessen, megesett nem egyszer, már-már népszokássá vált, hogy meghalni a torjai büdös barlangba mentek az öregek. Ilyen Nyirő elbeszélése *A Vén Szabandi reaszánta magát*, mely az *Erdélyi Helikon*ban jelent meg, 1932-ben. Később a *Kopjafák* című kötetben vált ismertté.

Húsz év után Sánta Ferenc újra megfogalmazza a témát. Nem plágiumról van szó, hisz Sánta is székely ere-

det. Sánta Ferenc ugyanazt a hagyományt dolgozza fel, mint Nyirő József, talán kicsit más hangsúlyokkal.

De messzibbre is mehetünk, Fukazawa Hichiro, a híres japán prózaíró hosszabb lélegzetű elbeszélésében, a *Zarándokénekekben*

hasonlóról ír. Ott nem barlangba mennek meghalni az idős emberek, hanem egy hegyre viszik ki őket, hasonlóknál fogva. Nem valami sajátos székely-magyar problémáról van szó, hanem olyan tragédiáról, amely a világ számos pontján megeshetett, megesett. Nyirő József tehát nem provinciális, hanem egyetemes, annak ellenére, vagy éppen azért, mert következetesen saját népéről vall.

Ezt az egyetemesebb vonulatot máshol is megtaláljuk Nyirő József munkásságában. A pikareszk műfajának eredete mindenki előtt ismerős, Cervantes *Don Quijotejára* nyúlik vissza. Nem Nyirő kísérelt meg elsőként ilyen papírra vetni a két háború között, az *Ábel* megalkotásával Tamási Áron honosította meg ezt a műfajt Erdélyben. Nyirő József, „megirigyelve” Tamási Áron sikereit, maga is írt egy pikareszket, az *Uz Bencét*, még erdélyibb, még székelyebb, még többet góbéskodó alakot próbált teremteni. Kedves alakja az erdélyi magyar irodalomnak *Uz Bence*.

És ez a folyamat nem szakad meg Nyirő Józseffel. Itt is érvényesül a Nyirő-Wass Albert folyamatosság, hiszen Wass Albert az emigrációban megteremti Táncos Csuda Mózsi alakját a *Tizenhárom almafa* és az *Elvásik a veres csillag* megfogalmazásával. Tamási és Nyirő nyilván a húszas-harmincas évek Erdélyét mutatta be az *Ábelben*, illetve az *Uz Bencében*. Wass Albert tovább megy az időben, ő a bécsi döntés előtti időkben kezdi a történetet a Táncos Csuda Mózsi esetében. Az első kötetben a II. világháború lezárásáig jut, a második kötetben az 1944-es erdélyi sorsfordulótól az 1956-os forradalom romániai következményeiig viszi Táncos Csuda Mózsi történetét.

- Szeretném, ha befejezésül beszélnél a Kairosz Kiadó új sorozatáról, illetve a Nyirő életmű teljessé tételére irányuló kutatásaidról.

- Ez a vállalkozás évekkel ezelőtt kezdődött, akkor, amikor

A zöld csillagot adta ki a kiadó. Abban én inkább csak ötletadóként működtem közre. A következő nyolc kötetet már gondoztam, illetve én írtam a keletkezési körülményeket feltáró, elemző utószókat. Ha a témában, korban odaillő ismeretlen Nyirő írásokat találtam, arra törekedtem, hogy ezeket beemelve az új kötetekbe, bővítsem, gazdagítsam a korábbi kiadványokat. Így a *Havasok könyve*, a *Jézusfaragó ember* és *Az elszántak* is kibővítve, gazdagabban jelenhetett meg az új kiadásban, mint ahogy az korábban történt.

Jeles erdélyi szerzők Kemény Jánostól, Dsida Jenőig és Reményik Sándorig odafigyeltek Nyirő József munkásságára. Nekem az volt a szándékom, hogy eloszlassam azt a szándékosan előidézett ködöt, amely szerint Nyirő valami elszigetelt jelenség lenne az erdélyi magyar irodalomban. Kritikák révén jól nyomon követhető, hogy Nyirő József szerves része, kiemelkedő alkotója az erdélyi magyar irodalomnak.

Nagyon komoly gyűjtő- és részben filológiai munka áll még előttem. Évek óta gyűjtöm Nyirő József publicisztikáját. Nagyon sok újságcikket írt. Valószínűnek tartom, hogy sokkal inkább az újságírás volt a kenyérkereseti forrása, mint a szépirodalom. Azért is fontosnak tartom, hogy Nyirő József újságírói munkássága minél teljesebben ismertté váljon, mert úgy tűnik, hogy a kérdőjelek politikai, ideológiai síkon fogalmazódtak meg vele szemben. Lássuk tehát, mit alkotott! A politikai gondolkodás jobban nyomon követhető a publicisztikából, mint a szépirodalmi alkotásokból. Igyekszem ezt a gyűjtőmunkát minél alaposabban, következetesebben végigvinni, és remélem, hogy a kiadó anyagi viszonyai lehetővé teszik majd, hogy az, ami megjelenésre érdemes, mind meg is jelenjen.

Ismeretlen novella is elég sok van még. Remélem, előbb-utóbb abból is összeáll egy kerek kötet. Az a körülmény, hogy regényeit is novellákban fogalmazta, kicsit megnehezíti a rendszerezést, mert sokszor nagyon hamar kiderül, hogy a nagy felfedezés mégsem akkora, mint amekkorára előbb gondoltunk, mert a szóban forgó novella egyik-másik regényben már megjelent. Mérlegelni kell, hogy csak azok a Nyirő novellák alkalmasak-e kötetbe

szerkesztésre, amelyek teljesen ismeretlenek egyéb könyvekből, regényekből. Én úgy gondolom, hogy indokolt esetben, azaz ha jelentősebb eltérés észlelhető, a variációkat is érdemes lenne közzétenni. Elgondolkoztat ez a kérdés, mert olykor egy-egy Nyirő regényben elsikkad a fontos történet, mondanivaló. Ha ilyet találok, nem lenne-e érdemes kiemelni azáltal, hogy beszerkesztem egy későbbi novelláskötetbe, természetesen a forrás, illetve a variáció feltüntetésével. Tehát ez a munka még sok töprengéssel jár, egyáltalán nem lezárt.

Úgy érzem, hogy Nyirő esetében olyan szerzőről van szó, akit alaptalanul vádoltak meg, aki emberséges ember volt egész életében, és aki alkotói munkásságával, elsősorban szépirodalmi műveivel, de újságcikkeivel is sokat adott a székelységnek, Erdélynek és az egyetemes magyarságnak.

„KÉSEI SIRATÓ”

Nyirő József *Néma küzdelem* (Kairosz Kiadó, 2004.) című nagy ívű regénye, a mezősegi magyarság anyanyelv- és identitásvesztésének, vajúdasokkal, vívódásokkal és személyes kudarcokkal teli elrománosodásának drámáját tárja elénk, kíméletlen tárgyilagossággal.

Az író nyomasztó képpel indít: bármerre fordulunk, mindenhol kietlenség és elhagyatottság fogad, inséget és nyomorúságot tapasztal az érdeklődő figyelem. Nyirő máskor oly árnyalt, feltűnően gazdag nyelve itt dísztelen, kopár, lepusztult, akárcsak a megjelenített életvalóság. A szöveg feszes, a hangvétel balladai, a szórványbeli magyarok rideg, lehangoló, fojtogató élete tükröztetésének tökéletes nyelvi kifejezője.

Miközben az író meggyőzően ecseteli egyrészt a románság beszivárgását és fokozatos térnyerését, magyar főnemesi és politikusi segédlettel történt ránk-szaporodásukat, meggyökerezésüket Erdélyben, azonközben hitelesen írja le, hogy alakul át - a magyar államhatalom és intézményrendszer irányítóinak szeme előtt - egy spontán folyamat tudatos, jól szervezett, ravaszul finanszírozott, a szórványosodó magyarságot léteben fenyegető súlyos társadalmi jelenséggé.

A Balkánról északi irányba vándorló (juh)pásztorkodó románság eleinte félig-meddig társadalmon kívül él a hegyekben, majd lassan-csendben aláereszkedik a magyarok lakta sík területekre, ahol megkapaszkodik, folyamatosan szaporodik, gyarapszik. Mint olcsó munkaerőt az uradalmak szívesen fogadják, segítik letelepedésüket.

A Kárpátokon túlról a bukaresti hatalom a háttérből árgus szemmel figyeli fokozatos térnyerésüket, helyi segítséggel bátorítja őket, tudatosítja bennük az „odaátiakkal” való összetartozásukat, meggyökerezésükhöz pedig igen komoly anyagi támogatást biztosít. *„A kicsi román falvakba pénz kerül... Van, aki lovat vesz. Egyik-másik kőházat épít, földet szaporít csendben, észrevétlenül. A falu közelebb jön az uradalomhoz. Senki se bánja, senki se irigyli... Ahol lehet, az uradalom is kedvez nekik.”*

A Kolozsvárhoz közeli Mezőség szórványmagyarságának elrománosodása hosszú folyamat. A regényben az

egyre zsugorodó XX. század eleji magyar közösségnek ekkor már rég ideje se temploma, se papja, se iskolája, se tanítója. A közösség erősen széthullóban, inkább csak gyérülő egyedeiben él. Segítségért nincs kihez fordulni, mert aki lendíthetne rajtuk, a falu és a környék földbirtokos ura érzéketlen az élet peremére szorított magyar parasztok nyomorúságával szemben. Instanciájukra, hogy néhány hektárt maguk is kiszakíthassanak az uradalom eladó birtokrészből, hidegen-fölényes elutasító a válasz:

„- *Van-e fedezetetek rá?*

- *Fedezet?* - *hökkentek meg a magyarok.* - *Az bizony nemigen van!*

- *Márpedig a banknak biztosíték kell!...Mivel akartok fizetni?... ”*

Az egyetlen valóban tisztán látó, tág összefüggésekben gondolkozó ember a Mezőség református falvait fáradhatatlanul járó lévitatanító, aki a kocsi bakjának alkalmi szószékéről igyekszik tágítani a környék urának szellemi horizontját: „*Kész öngyilkosság, hogy a magyar gyermekek magyar segítséggel fenntartott román iskolákba kényszerüljenek tízezer számra, és bennük ma mi pusztítsuk el a holnapot!...Ki ismerte fel az igazságot, hogy minden népnek csak önmagában van az ereje, védelme és létjogosultsága? (...) Ki a felelős azért, hogy ide jutottunk? Hol vannak az intézményes megoldások és cselekedetek? Miféle átok szakadt reánk, hogy nem bírunk magunkra ébredni, és vakon rohanunk saját halálos végzetünk felé?...(...) Nem elég felismerni a bajt és keseregni fölötte, meg is kell szüntetni azt. Nem elég sírni, hogy százezer számra románosodnak el az erdélyi magyarok, hanem le is kell zárni azt a fekete vonalat, meg kell szüntetni ezt a kietlen temetőt. Tartsuk meg, aki még mienk, gondozzuk veszendő véreinket, ébresszük fel őket, adjunk nekik kenyeret és lelket, erőt és öntudatot, iskolákat, templomokat, papokat, tanítókat, önzetlen és igaz vezetőket, kipróbált és erre a feladatra ránevelt embereket, de ne deportálás legyen a sorsuk, hanem a nemzet ellenőrzésének és becsülésének fényében dolgozzanak a hivatás szentségében.”*

A tiszteletes helyzetfeltáró, tette sarkalló igyekezete, sajnos, eredménytelen. A gróf úgy reagál rá, mint a közmondásbeli fal, amelyre hiába hányják a borsót.

A parasztonkon pedig egymaga, bár nagyon szeretne, nem segíthet, hisz maga is koldusszegény, következésképp: eszköztelen. Legtöbb, amit tehet, hogy jó tanácsokkal látja el őket:

„- *Támasz kéne nekünk, tiszteletes úr!* - mondja Fátyol János.

- *Az a! Támasz!* - bólogatnak egymásnak a többiek is. (...)

- *Az volna az érdekünk, hogy ha lehetne, az a föld magyar kézre jusson (...) - önti a bizalmat beléjük a pap. - Az olyan föld azonban, aminek az ára a hitem, a fajtám, a nemzetem elárulása, nem kell nekünk - hűti le örömeiket, döbbenti rá őket a keserves valóságra.*

- *Azt az államnak sem kéne megengednie - tudja Fátyol János, aki ritka értelmes ember. - Kell, hogy erre törvény legyen!”*

De az állam nem biztosított reá törvényt. S ha lett volna is, a haszonéhes hivatalnokok kijátszották volna. Fájdalmas, de le nem tagadható igazság: a magyar politika idült betegsége, a rövidlátás mellett legfőképpen a főnemesség mának élése, irdatlan vagyonokat elherdáló felelőtlen életvitele, cinikus közönye minden iránt, ami magyar gond, nemkülönben a pénzintézeti tisztségviselők haszonéhsége, a magyar közösségek létérdekeit semmibe vevő önös érdekérvényesítése állt, hosszú időn át meghatározó okként az erdélyi magyarság hanyatlása szórványosodása, a szórványok fokozatos elrománosodása mögött.

Azzal, hogy a magyar felelős tényezők zsellérsorba süllyesztették a parasztonkat, előkészítették a terepet elrománosodásukra - a kiszolgáltatott ember könnyű préda.

Gróf Bethlen István országgyűlési képviselő 1912-ben elhangzott helyzetelemző beszédében már figyelmeztető céllal fogalmaz: „*Közismert tény, hogy Magyarország nemzetiségi vidékein az eladásra kerülő magyar birtokok nagy része az ott lakó nemzetiségi parasztság kezébe kerül, és örökre elvész a magyarság részére. Hogy nemzeti-ségeink ezt a folyamatot pénzintézeti szervezeteik révén politikai célzattól mesterségesen elősegítik, hogy minden eladásra kerülő birtoknál ezáltal egész versenyfutás fejlődik ki nemzetiségiék és a magyarok közt, szintén ismerek-*

tes, valamint az is, hogy ebben a főleg gazdasági eszközökkel vívott, de politikai célzatú küzdelemben nemzetiségeink között a hazai oláhság jár elöl és hódít el nap-nap után legtöbb területet tőlünk.” (Utószó)

Kós Károly 1911 szeptemberében Balázsfalván az Astra ötvenéves jubileumi szemléjén tapasztaltakat így foglalja össze a Budapesti Napló hasábjain: *„Mai helyzetünk az, hogy a zárt sorokban, egységes vezetés alatt és öntudatosan előrenyomuló oláhsággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről lépésre, lassan, de folyamatosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségre nem jön sem a nagymagyarországi társadalom, sem az államhatalom.*”

Az elrománosítás fő ideológusának és szervezőjének, az ortodox egyháznak a legkisebb falvakban is ott vannak az emberei: a pópák és a dascalok (román tanítók). A magyar lakosság beolvasztását, eltüntetését titkon a bukaresti hatalommal összejátszó ortodox egyház, illetve a kulturális mezbe bújtatott román irredenta intézmények (Astra) finanszírozzák. Bankokat létesítenek abból a célból, hogy fölvásárolják az eladó uradalmi földeket, meggyökereztetve így a románokat Erdélyben.

Ezzel szemben a nincstelen magyar parasztok *„ki vannak szolgáltatva a román és magyar bankok jóvoltából földet szerzett, tehetősebb, szervezettebb románoknak, akiket maga az állam is támogat iskolákkal, autonómiákkal, államsegélyekkel, közigazgatással, vasutakkal, engedékeny nemzetiségi politikával, kulturális és gazdasági téren. Budapest és Bukarest egyaránt. Egyik nyíltan, a másik titokban.*”

Az ortodox egyház aljas taktikát eszel ki: földet ígér a magyar parasztoknak is, ha áttérnek az ortodox hitre. A felbukkanó lehetőség felkavarja az állóvizet, hisz a föld a paraszt mindene, lételeme. A gazdaságilag tönkrement, tudatilag erodálódott magyarok hatalmas dilemma előtt állnak: feladják-e hitüket, magyarságukat a cserébe kapott földért? Tanácstalanok, tanakodnak, vívódnak, egyikük-másikuk rosszat sejt:

„- Nem élet ez így, emberek! - zúgolódik Técsi Dani.

- Soha ilyen alkalmatok nem lesz, hogy változtassatok rajta! - biztatja társait Ijjés. - Mit kockáztattok? Azt a pár rongyot, ami rajtatok van?

- Nem olyan egyszerű a dolog, ahogy te mondod - töpreng Fileki. - Alaposan meg kell gondolni. Nem kicsiségről van szó. Túlságosan nagy ára van ennek a földnek!

- Hétszáz korona neked nagy ár holdanként? Hol kapsz ennél olcsóbban?

Filekinek szürke az arca a gyötrődéstől, komorságtól:

- Nem is annyira az a hétszáz pengő. Azt még tán valahogy ki lehetne nyomorogni...

- Hát mi?

Fátyol János felel a kis, szürke paraszt helyett: durván, kíméletlenül, szétnyílt, sötét ábrázattal.

- Az, hogy ki kell eresztetni érte az inget! El kell cserélnünk az Istenünket! Románná kell lenni! Most már értőde? Testet, lelket el kell adni érte! De nemcsak a magadét, hanem a feleségedét, a gyermekeidét, az utódaidét! Meg kell tagadnod apádot, anyádot, a múltat, mindent! Most már tudod-e? Bitang, semmirevaló ember, aki megteszi! Én mondom! Én, Fátyol János!”

Testben-lélekben magukra hagyottan, saját vérük, a magyar politikai vezetés, az arisztokrácia, az előljáróság lenézésétől és közönyétől körülvéve, és az egyidejű növekvő román nyomás hatása alatt már képtelenek közösségleg ítélni és cselekedni. A muszáj-herkulesi bátor tettek (Fátyol János, Ősz Sándor, Bene Ferenc) bármily lélekemelőek is, az erőegyenlőtlenség okán legfeljebb valamelyest késleltethetik, de magakadályozni nem tudják az elkerülhetetlent. Az emberek még küszködnek magukkal „miközben lök egyet-egyet rajtuk előre” az élet, az inség, a nyomor. Megmaradni hitben, magyarságban szép dolog, de a föld, a föld!... „Azt mégsem lehet hagyni...” A gyökerek gyengülnek, a szálak szakadnak, az elrománosodás folyamata megállíthatatlan.

Nyirő József legnagyobb regénye látlelet és kiáltó szó. Mintha ezt süvöltené: Mentsétek meg lelkeinket! Mentsétek meg véreinket! Legalább azokat, akik még nem vesztek el a nemzetnek. A jajszó, a segélykiáltás azonban elvész a közömbösség pusztaságának végtelenjében.

Hacsak az öreg gróf „megvilágosodása” nem hozza helyre a végzetesnek tűnő bajokat:

„- *Megvan!*

- *Mi van meg, méltóságos uram?*

- *Az egyedüli helyes út!*

- *Hásze azon megyünk, méltóságos uram! - mondja a kocsis.*

- *A...A magyarságot kell megerősíteni, nem a nemzeti-ségeket elnyomni! ... hogy minden magyarnak legyen földje, háza, otthona, helye itthon, Erdélyben! A nemzet-vagyon legyen a sajátunk, ne idegeneké!”*

A nekibátorodó remény azonban kérészéletűnek bizonyul. A ravasz parvenük az öreg gróft maguk alá gyűrik: a bankigazgató és haszonleső hivatalnokhada titokban kiforgatják vagyonából. A kilátástalanság fekete fátyla végleg ráborul a lelkekre, a vidékre.

Veszteségeink azóta is egyre fokozódnak.

Az erdélyi magyarság nehéz helyzetét, a folyamatos térvész, az asszimiláció folyamatát Petelei Istvántól Makkai Sándoron, Kós Károlyon át Nyirő Józsefig és Wass Albertig többen megírták. A szociográfia eszközeit és módszerét is felhasználó társadalomfeltáró *Néma küzdelem* igen előkelő helyet foglal el ebben a felsorolásban. A mű irodalmi értéke és nemzetpolitikai jelentősége kétségbevonhatatlan.

2003

NYIRŐ ÉS AZ ERDÉLYI KÉRDÉS

Nyirő József – Tamási Áron mellett a székelység legnagyobb írójának - élete és munkássága kevésbé ismert a fiatal és a középnemzedék előtt, mert saját(os) érdekből évtizedekig indexen tartották műveit. Megfelelő ideológiai háttérrel biztosított ennek az áldatlan állapotnak a szovjet típusú totalitarizmus, melynek vasmarkában közel félszázadig vergődött a nemzet és Európa jó része. Hasonló (de nem azonos!) okokból volt „tiltott gyümölcs” Márai Sándor és Wass Albert irodalmi munkássága is az említett időszakban.

Mára alaposan megváltozott a helyzet, mindhármuk életműve reneszánszát éli. Igaz viszont, hogy Nyirő Józsefé és Wass Alberté nem gáncsoskodások nélkül.

Nyirő József, mint a magyar parlament Erdélyből behívott képviselője, a székelység alapvető érdekeinek a szószólója volt az Országházban. Csakhogy a világméretű kataklizmához közeledve csúnyán összekuszálódtak a szálak, a nagy háború idején alaposan megváltozott Magyarország helyzete, drámaivá, sőt tragikussá váltak a politikai, hatalmi viszonyok.

Nyirőt - bár mindvégig hű maradt képviselőségéhez - alantas vagy aljas szándékok nem vezérelték. Egyetlen célja: Magyarország és a magyarság érdekképviselése volt. A nemzet iránti tántoríthatatlan hittel, mély elkötelezettséggel és cselekvő szolgálattal élte le drámai mozzanatokban bővelkedő alkotói életét, sorssá nemesítve azt.

Képviselői esküjéhez való hűsége folytán Sopronból - a szovjet csapatok előnyomulása elől menekülve - a képviselők külön vonatával kénytelen volt Bajorországba távozni a kormánnyal maga is 1945 tavaszán, ahol egy időre a magyar emigráció letelepedett.

Időközben itthon kikiáltották háborús bűnösnek és népellenesnek, mint majd mindenkit, akik 1945-ben elhagyták az országot. Nyirő nagyon sokáig azt remélte, hogy rövidesen fordulat áll be a nagypolitikában, és hamarosan hazatérhet gyermekeihez. Nem így történt. Több évi bajorországi tartózkodás után 1950-ben feleségével Madridba költözött, ahol - Vaszary János író barátjának

köszönhetően - a Madridi Rádió Magyar Szerkesztőségének munkatársa lett, ami megélhetést biztosított neki és a csonka családnak.

Nyirő József életműve nagy részét Erdélyben írta meg. Emigrációban mindössze két regénye született: *Íme, az emberek* és *A zöld csillag*.

Gazdag kincset hagyott ránk, ami olvasói számára, szerencsére, egyre teljesebb.

Medvigy Endre, a Nyirő-életmű gondozója jóvoltából újabban ízelítőt kaptunk az író publicisztikájából. (Nyirő József: *Mi az igazság Erdély esetében?* Kairosz, 2007.) Az ismert irodalomkutató az író hagyatékából, nehezen hozzáférhető emigrációs sajtótermékek sokaságából, jogutódok birtokában lévő írói hagyatékából búvárolt fel és fogott össze egy kötetnyit a székely író korabeli leveleiből, nyilatkozataiból, felszólalásaiból, vallomásaiból, tanulmányaiból, publicisztikájából, kiegészítve azokat alaposan dokumentált, eligazító utószavával. Más forrásokhoz nem jutott. Felhívására senki nem jelentkezett az emigrációs sajtóban járatos itthoni kutatók közül. Pedig jó lett volna, ha támogatja, aki tehetett volna. Ha például az emigránsok közül is – lehetőségeikkel élve - az ügy mellé állnak. De így is egy nagyszerű Nyirő-kötettel gazdagodtunk. Hisz általa bepillantást nyerünk a székely író személyes életébe, pontos, hiteles képet alkothatunk emigrációbeli tevékenységéről, ottoni küzdelmeiről. A közvélemény biztos forrásból értesülhet a magyar fájdalomokról és igazságkeresésekről, nemkülönben a magyar emigránsok ama törekvéséről, hogy a (nyugati) politikusok tudják meg végre, milyen fontos szerepet játszott Magyarország Európa történetében.

Nyirő József emigrációban kifejtett munkásságának az is célja volt, hogy lehulljon a lepel az utódállamok, főleg Románia arcátlan hazugságairól, ellenünk irányuló megtévesztő propagandáiról, a manipulációk mögött meghúzódó önző nagyhatalmi érdekekről. Az írásokból kitűnik, hogy Nyirő és legközvetlenebb elvbarátai hitet szerettek volna önteni a magyar sorstársakba, éltetve bennük a reményt, hogy a nagyhatalmak - felismerve tévedéseiket - belátják és jóvá teszik azokat, és a történelmi Magyarország újra állni fog. Ők pedig visszatérhetnek édes hazájukba, Magyarországra.

Nyirő József, mint majd minden nagyhitű, az igazság végső győzelmében rendíthetetlenül bízó ember, kedvesen naiv volt. Ezért később keserűen kellett megtapasztalnia, hogy a világ dolgai nem az egyéni óhajok szerint változnak, lett légyenek azok mégoly jogosak, igazak és emberiesek is. Kénytelen-kelletlen tudomásul kellett vennie, hogy a döntési helyzetben lévő (nagy)hatalmi tényezők nem a politikai hibák korrigálásának az útját követik, nem a méltányosság irányába haladnak. S hogy tetteiket és döntéseiket - nem számítva a nagyon ritka kivételeket - sohasem a „humánus szomja” irányítja, hanem mindenkor a saját önző érdekek motiválják, mozgatják. A történelem nem ismeri a hálát. Ha így lenne, Magyarország ma nem ott tartana, ahol van. A századok során fogyózsugorodó országhoz idővel visszaszervesültek volna olyan területek, azok az egykori országrészek, amelyek eredendően színmagyarok (például a Szerémség a középkorban) vagy döntően magyar jellegűek voltak, mint Erdély a törökök beözönléséig.

Cseres Tibor mesélte volt a kilencvenes évek elején: „Tudod mit mondott nekem egyszer Tamási Áron? A két világháború között, amikor Erdély magyarsága először került román fennhatóság alá, és a bukaresti politikai hatalom parancsára a húszas években gombamód építették Székelyföldön és Erdély-szerte a román templomokat, egy székelyföldi ortodox templom felszentelésekor a pópa a következő szavakkal fordult híveire: »Az Isten az ő kegyelméből nekünk ajándékozta Erdélyt. Most rajtatok a sor, hogy teleszüljétek, benépesítsétek. Mert tudjátok meg, hogy nem azé az ország, aki fegyverrel megveszi, hanem aki teleszüli, benépesíti, belakja«”.

Vajon a néhai pópa maga volt-e az egyszemélyes orákulum, vagy inkább a bukaresti hatalom szócsöve, utasításainak - sok-sok paptársával együtt - jól fizetett egyházi végrehajtója? Ma már tudjuk, hogy az utóbbi az igaz. Tessék csak elolvasni Nyirő József *Néma küzdelem* című nagy ívű regényét a Mezőség elrománosításáról. Meggyőző képet kapunk belőle arról, miként történt a román-ság vértelen honfoglalása Erdélyben.

A román nagypolitika lényegében ma is ugyanazt a bizantin típusú politizálást folytatja, az eszközöket min-

denkor az aktuális viszonyokhoz igazítva. A beolvasztás, a kiutálás, a kiűzés, a nyelvtiprás, iskoláink, egyetemi részlegeink elsorvasztása, majd felszámolása, a magyar sajtó, média kiüresítése és megszüntetése, hol nyílt, hol meg burkolt fenyegetések és presszionálások... – újabb időkben ez a román „területszerzési” törekvések sikerének a titka. Amihez a magyar szocialista-liberális külpolitika bávatagon asszisztál, oktanul eltaszítva magától az egykor önhibájukon kívül a határainkon túl rekedt nemzettestvéreket. Pedig hát annyit még megélhetési politikusainknak is tudni illene, hogy amiről önként lemondunk, az idegen nyelvi és (ellenséges?) társadalmi környezetben hamarabb vagy később eltűnik. Nagyon erősnek kell lenni ahhoz hitben, lélekben, akaratban, hogy a megtagadott rendíthetetlenül kitartson önazonossága mellett, ha lehet, maradékaiban is.

Ezeket mondva, a határainkon túli magyarok és az anyaország közti vértelen, „se hal, se hús” viszonyra gondolunk. (Horribile dictu: a kisebbségivé válás tétova jeleit újabban az anyaországi magyarságon is észlelni lehet itt-ott.)

A *Mi az igazság Erdély esetében?* Nyirő József emigrációban keletkezett talán legjelentősebb nemzetpolitikai írása. Az író életének utolsó szakaszában a nyugati hatalmak meggyőzésére íródott, de azok le se fordították. Pedig ha idejében tudomást szereztek volna belőle a történelmi tényekről, a cáfolhatatlan igazságokról...

Az író gondolkodásában Magyarország és Erdély mindig is szerves egységet alkotott. Ő a történelmi Magyarországot és a Szent Korona-eszmét vallotta, Erdélyt pedig a részének tekintette. Így Nyirő erőfeszítései a *status quo ante*, vagyis a történelmi Magyarország visszaállítására irányultak.

Etnográfiai, ökonómiai, geopolitikai s más okoknál fogva ő a történelmi Magyarországot tartotta természetesnek. Erdély esetében három változatot tartott elképzelhetőnek:

1) *„Visszacsatolni Magyarországhoz, természetesen a kisebbségi román nép részére nemzetközileg garantálandó autonómia, az általános emberi és kultúrjogok biztosításával.*

2) *Lehet Erdélyt kettéhasítani úgy, hogy a magyar többségű északi és keleti rész Magyarországhoz, a déli,*

román többségű rész Romániához csatoltassék. Ez esetben is kölcsönösen biztosítandók természetesen a nemzetiségi kisebbségi jogok.

3) Lehet végül egy harmadik megoldás, éspedig egy önálló Erdély létesítése. Ez esetben az önálló új államot a régi történelmi Erdélyből kell megalkotni. Az ettől nyugatra eső s Magyarországtól elszakított egyéb keleti területek tehát Magyarországhoz visszacsatolandók. Az önálló Erdélyben alaptörvényszerűen s az UN [Egyesült Nemzetek - a szerk.] garanciájával kellene biztosítani a két nép: a magyar és a román teljes egyenjogúságát.

Csak egyetlen megoldás nem lehetséges, hogy Erdély s Kelet-Magyarország Romániához csatoltassék. Lehetetlen, mert figyelmen kívül hagy ezeréves jogokat, történelmi tradíciókat, ellenkezik a természet és a gazdasági élet törvényeivel, figyelmen kívül hagy mártír százvezrek vérével s egy magasabb fokú kultúra minden jelenségével megpecsételt és megszentelt összetartozandóságot, és lehetetlen, mert abszolút igazságtalan és fenntarthatatlan, mint ezt 1920 óta minden nap bizonyítja.”

Egy tévedésektől hemzsező angol nyelvű történelemkönyv apropóján írt egyik dolgozatában Nyirő védelmébe vette a történelmi Magyarország nemzetiségi politikáját. A régi Magyarország - mutatott rá - a nemzetiségekkel türelmesebb és emberségesebb volt, mint Trianon után az utódállamok magyarellenes beolvasztó politikája: „A kisebbségi nyelvek használatát Magyarországon Európának a maga korában legszabadelvűbb törvénye, az 1868. XLIV. tc. szabályozta, és ez a hatalomváltozás után is érvényben maradt Erdélyben, de ezt a román impérium alkalmazásba se vette. Ehelyett a közigazgatási törvényekből különböző ürügyekkel kihagyták a kisebbségi nyelvhasználatot, s mikor a gyulafehérvári határozatokat Erdély többi népének megkérdezése nélkül megalkotók kerültek kormányra, a kolozsvári tartományi igazgató rendeletileg tiltotta el a községi és megyei tanácsokban a kisebbségi nyelvek használatát. Még egy év se telt el, amikor az államvasutak vezérigazgatója szigorúan megtiltotta a vasútalkalmazottaknak, hogy bármiféle kérdésre kisebbségi nyelven választ adhassanak. A királyi diktatúra alatt a kolozsvári hadtestparancsnok egy hónaptól két

évig terjedő büntetés terhe alatt tiltotta meg a kisebbségi nyelvek használatát a közhivatalokban, kisebbségi nyelveken fogalmazott plakátok kiragasztását, cégtáblák kifüggesztését, a magyar helységneveknek a sajtóban való feltüntetését. A hadbíróság tömegesen ítélte el a kisebbségeket ilyen bűncselekmények miatt.”

Édes testvérei (szükségképpen folyományai?) voltak ennek a gyakorlatnak a két világháború közti kényszerű névelemzések, Anghelescu miniszter kultúrzhónákról szóló agyszüleménye, az 1925-ös baccalaureatusi törvény, a nyelvvizsgák tortúrái, Ceausescu falurombolása.

Van-e történelmi jog? – vetődik fel időnként a „kényes” kérdés. Jelek szerint van is, meg nincs is. Van, de csak azoknak, akiknek van elég komoly katonai, gazdasági, pénzügyi és egyéb erejük ahhoz, hogy - fittyet hányva ilyen-amolyan tiltakozásokra - érvényt szerezzenek neki...

Nyirő óta nagyot változott a világ. A maradék Magyarország ma távolról sincs abban a helyzetben, hogy - a méltányosság elvének tiszteletben tartásával – az ilyen irányú elképzeléseknek érvényt szerezhetne. Ámde ami ma lehetetlen, nem biztos, hogy mindig is az lesz. Csak feladni nem szabad! Aki lemond, az a lemondással együtt elveszíti a hitet, a reményt és azokat az eszközöket is, amelyek egyszer, valamikor - ki tudja mikor - az áhított cél eléréséhez vezethetnek.

Nyirő szerint egy nép fennmaradásának vannak örök természeti és történelmi, mindenkor érvényes alapelvei és igazságai, melyektől eltérni katasztrófába vinne. Minél súlyosabb helyzetben van egy nemzet, annál töretlenebbül kell ragaszkodni hozzájuk. Van-e ennél súlyosabb, sürgetőbb erkölcsi-emberi és politikai feladat a mai Magyarországon!?...

Hogy a nagyhatalmak messze nem az író óhaja, igazságérzete szerint, sem nem a tények tiszteletben tartásával döntöttek sorskérdéseinkről, azt az erdélyi magyarság szomorú és egyre kilátástalanabb helyzete is bizonyítja.

Csoda, hogy csak az utóbbi húsz-huszonöt évben háromszázezernél több erdélyi nemzettestvérünk vett vándorbotot a kezébe?!

2007

HOLTVÁGÁNYON

AVAGY LELKEK TÁRSBÉRLETE

A Kairosz Kiadó Nyirő József életmű-sorozatának köteteit egy-egy tanulmány zárja. Bölcs döntés. Az író indexre helyezése óta úgy nőttek fel nemzedékek, hogy hivatalosan sem nem olvashattak tőle, sem nem hallhattak róla. Legfeljebb lekicsinylő, elmarasztaló szavakat.

Dr. Medvigy Endre irodalomkutató, az életmű-sorozat gondozója, utószavaiban nemcsak felvázolja a művek keletkezéstörténetét, és elhelyezi azokat a nagy székely író munkásságának egészében, hanem érvényes esztétikai értékítéleteket is megfogalmaz róluk, éreztetve egyszermind Nyirő elmarasztalásának ideológiai hátterét, amelynek jegyében némelyek még mindig szívesebben látnák őt a történelem süllyesztőjében, semmint műveit a széles olvasóközönség könyvespolcain.

A zöld csillag Nyirő József emigrációban írt regénye. A második világháború eseményeit követően néhány évre Bajorországban telepedett le a magyar menekültek kisebb csoportja, köztük Nyirő József és Wass Albert.

Nyirő József ebben a regényben „*irodalmi emléket állít a magyar emigráció hősiességének, és minden sorscsapással megbirkózó élni akarásának.*”(Utószó) Az írásmű első részletei 1950 tavaszától jelentek meg különböző emigráns lapokban. Ugyanez év májusában Nyirő József Spanyolországba költözött. Ezt követően látott napvilágot a regény. Cselekménye a bajorországi menekülttáborban és a Fekete-erdő mélyén dolgozó (fakitermelő) magyar menekültek világában játszódik. A szerző egy, a menekülttábor szürke hétköznapijai fölé emelkedő megrendítő mozzanatokban bővelkedő szerelmi históriát mesél el drámai erővel, „lelki és erkölcsi épülést szolgáló, tiszta és nemes humanizmust” sugározva.

A félárva Tarján Éva és az apátlan-anyátlan Saly Pál orvostanhallgató őszinte vonzalmának konvulziós történetén túl, azzal összefüggésben számos egyéni sorsot ismerünk meg.

Saly Pált nem sokkal egyetemi tanulmányai befejezése előtt magával rántja a háború. A harci cselekmények folytán Nyugatra kerül, és a menekülttábor lakója lesz.

Pál és Éva egybekelésének eleinte nem látni semminő akadályát. Egyedül Tele (Kele) János, a látóember ellenzi a házasságot. „Érthetetlen” akadémuskodásának indítéka: szeretné megóvni a leányt a fiú elvesztésén érzett súlyos szenvedéstől. A Tisztánlátó ugyanis jóval az eseményt megelőzően megpillantja Saly Pál szemében a halált jelentő zöld csillagot. A fiatalok sarjadó boldogsága elé váratlanul valóban elháríthatatlannak tűnő akadály tornyosul. A fiút egy Afrikából behurcolt ismeretlen kórokozó életveszélyesen megbetegíti. Néhány kivételes képességű és magas erkölcsiségű sorstárs (a látóember, a kezelőorvos és a narrátor-író) áldozathozatalával, a táborlakók segítő buzgalmától támogatva, végül sikerül a fiút kiragadni a halálos kór markából. A kórt tulajdonképpen az egyik legszebb erény: a szolidaritás győzte le. Az ifjú szerelmek előtt megnyílik az út az egybekelésre.

A regény cselekményének zárt világában, távlatok híján óhatatlanul erőre kap a fantáziálgatás, megerősödik az egymásra figyelés, megszorodnak a kiútkeresések. A lehetőségek beszűkülésével arányosan felértékelődnek a lelki kvalitások, megugrik a moralitás jelentősége. Két alapvető érték, mint ösztönző erő, kerül a táborlakó közösség életének a középpontjába: a tisztesség és a méltóság. Az egyenes gerinc megőrzésének legfőbb záloga: a szellemi öntudat. Nyirő József pszichológiailag is izgalmas feladatra vállalkozott a valós élettényeken nyugvó hazátlan, jövőtlen emigrációs élet hiteles ábrázolásával.

Az emigránsok életének egy korszaka itt lezárult. Az élet peremére taszított táborlakók jövőkép nélkül tengődnek. Csupán a remény él még, hogy egyszer hazamehetnek. Ám az évek múlásával a hazatérés reménye szertefoszlik. Újra el kell kezdeni az életet. Ki itt, ki amott remél magának az otthoninál szerényebb holnapot, de mégiscsak jövőt, távol a hazától, a nagy ismeretlenben.

A bonyolódó cselekmények mesteri leírása folyamán súlyos megpróbáltatásokban edződött jellemek bontakoznak ki. Az egymásnak teremtett fiatalok a tiszta érzelmen, őszinte emberi kapcsolatokon nyugvó értelmes élet

fészekrakói. A Bölön Ferenc személyébe-szerepébe bújó narrátor-író habitusát mély humánus, erkölcsi elköteleződés és tántoríthatatlan nemzetszolgálat jellemzi.

A regény legkiérleltebb alakja, a különleges képességekkel megáldott látóember, Tele (Kele) János, aki a keresztény/keresztyén erkölcs jegyében csupán szerény eszköznek tekinti magát a legrászorultabbak megsegítésére. Az így felfogott eszközlétnek itt, a mindenkit erősen frusztráló láger-létben ragyognak fel igazán a szépségei. Önzetlensége és mondhatni az önfeláldozásig vitt áldozathozatala a szolgáló embertípus kiválóságának szimbólumává emeli szemünkben a Látóembert. *„Én, barátom, csak egyszerű ember vagyok. Méltatlan kis eszköz Isten kezében, hogy amit látnom enged, azzal jót tegyek, és Őt hirdessem.”*

Az olyan tiszta jellemű, érzületű embereknek, mint amilyen a nehéz próbán átesett két fiatal, sokkal nagyobb az esélyük a megkapaszkodáshoz, még ha idegenben is raknak fészket. Hiszen ha „magukra hagyatva, támasz nélkül” maradnak, az élettárs kezét fogva erőt meríthetnek egymásból.

Nagy szükségben, amikor megszűnnek a kibontakozást előmozdító külső körülmények, az ember óhatatlanul a belső tartalékot képező értékeihez fordul. Ilyen helyzetekben kinek-kinek magának kell tudni megszervezni a sajátmaga, a szűkebb közösség, illetve - miképp a regényben - a nemzet porba sújtott töredékének az életét. Hitet adni, reményt sugározni, önbizalmat sugallni, elfogadható jövőképet felvázolni a homályló tekintetek elé – örökérvényű követelmény.

2008

HAZA (OTTHON) KERESTETIK

LEHETNEK-E KISEBBSÉGEI EGY KISEBBSÉGNEK?

Már az antológiával (*Egy kisebbség kisebbségei*, EKE, Bp. 1997) való ismerkedésem első perceiben az a benyomásom támadt, hogy egy ilyen könyv csak jó szolgálatot tehet: mélyíti, árnyalja, gazdagítja önismeretünket, erősíti meg-megcsukló önbizalmunkat, önbecsülésünket. A dolgozatok olvasása közben többször is meglepett - hol gondolkodóba ejtett, hol meg fellelkesített - az a leplezetlen szókimondás, bátorság, ahogyan a szerzők bonckés alá vettek egy-egy évtizedeken át tabunak vagy igen kényesnek minősített kérdést. (Erdélyben nem ehhez voltunk „szoktatva”!)

De - mint kiderült - nemcsak én voltam ezzel így, hanem többen azok közül is, akiktől véleményt kértek a szerkesztői szándékról, a készülő könyv tematikájáról.

A könyv tervéhez begyűjtött vélekedések között több aggályoskodót is talált a stockholmi szerkesztő. A fenntartások, kételyek oka nem morális jellegű, hanem politikai természetű. A sok durva támadást, faramuciságot, alattomos cselszövést átélt, megtapasztalt - szülőföldjükről messzi idegenbe kényszerített - emberek félelmei és szerető aggódásai bukkantak itt felszínre.

Volt, aki úgy vélte, hogy „*a nemzetként feldarabolt, határokkal meg- és felosztott, társadalmi szakadékokkal szétszabdalt, vallásilag négy-ötszáz éve külön szekértáborokba vitt magyarságot kár tovább tagolni az etnikai származás törésvonala mentén. Különösen nagy kár ezt tenni egy magyar kisebbséggel.*” Mert a kisebbség - tesszük hozzá - sokkal védtelenebb, kiszolgáltatottabb és sebezhetőbb, mint a nemzettest.

Ez a félelem nem alaptalan akkor, ha az adott kisebbség nem teljesen egynemű. Mert így akaratlanul is felhívhatjuk a beolvasztásra törekvő többségi hatalom figyelmét a kisebbség testében lévő apró törésvonalakra.

Beszélhetünk-e ilyesmiről az erdélyi magyarság esetében? Veress Zoltán szerint semmiképpen nem: „*....nem mi tagoljuk tovább a szóban forgó egységet, tagolva van az*

már sokféleképpen, mi csak tagoltságának egyik vonalát mutatjuk be...Ez a vonal értelmezésünk szerint nem törésvonal, hanem forradásvonal. És értsük meg jól a finom különbségtételt, nem beolvadás, hanem az egybeolvadás nyomvonal: a másságot nem eltörő és nem is csak eltűró, hanem azt akármikor készséggel felmutató és nyereségként számon tartó egyesülése. Mert lévén szó éppen egy asszimilációs prés alatt leledző kisebbségről, nem mondhatjuk azt, hogy nekünk feltett szándékunk nem beolvadni, de másokat szívesen beolvasztunk; csak azt mondhatjuk, hogy örülünk azoknak, akik önként megosztják velünk a magyar sorsot.” Egymás kölcsönös tudomásulvétele és elfogadása az egységnek egy magasabb, egyszerűsített emberibb szinten való megélése még jobban összekovácsolhatja a közösséget. Mindazáltal az aggályoskodó hangokból nem kell és nem is szabad mást kiérezni, mint az otthonmaradt nemzettestvéreket féltő, óvó szeretet melegét. Nincs okunk arra gondolni, hogy - amint Veress Zoltán írja - miközben nekünk feltett szándékunk nem beolvadni, másokat szívesen beolvasztunk.

Minden ép ítéletű ember meg van győződve arról, hogy a zsidó származású Karácsony Benő és Salamon Ernő, az örmény eredetű Csíky Gergely és Petelei István, a német felmenőkből érkező Kós Károly és Molter Károly vagy a cigány származású Ábrahám János semmivel sem volt kevésbé magyar, mint a született magyar. Azzal pedig, amit alkottak, csak gazdagodott a magyar irodalom s a magyarság. Mindent összevetve: „*Sváb, örmény, cigány, zsidó erdélyi magyarjaink más származását s egyúttal magyarságát...tisztesség dolga felmutatni mintényt. De jó is felmutatni, mert ebben a tényben a magyarság mint választott minőség jelenik meg, ami erkölcsileg több a biológiai öröklés útján nyert minőségénél. Ez utóbbi egyszerű adottság, az előbbi azonban érték. És mint ilyenről, asszimilációs nyomás vagy csábítás esetén, nehezebben mond le az ember, éppen mert választotta, mint ha szülei akasztották volna koloncként vagy akár talizmánként is a nyakába.*”

Hogy ki micsoda, ki minek érzi, véli, vallja magát, nem annyira születés, „biológiai öröklés” dolga, mint inkább kultúra kérdése. Lehet ez elhatározás, tudatos döntés

eredménye, de a tudati és akarati tényezők mellett érzelmi és más nem racionális elemek is belejátszhatnak az ilyen természetű döntésekbe.

Abban fenntartások nélkül egyet értünk a tanulmányíróval, hogy „*a teremtet világban minden, ami életképes, az valamilyen módon strukturált*”, s hogy „*nyerésnek, lehetőségnek kell felfogni, hogy a mi nemzeti kultúránkba a katolicizmus, a protestantizmus, a judaizmus elemei beépültek.*”

Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy a magyar kultúra távolról sem az átvett művelődési és egyéb elemek, értékek mechanikus összegződése. Bármennyire össze is keveredtünk a Kárpátok mentén. (Nem hinném, hogy mi magyarok kevertebbek lennénk, mint mások ebben a térségben.) Azokból a kultúrákból pedig, melyekkel érintkeztek, eleink főleg azt vették át, amire szükségük volt. (Így történt ez más népekkel, nemzetekkel is.) És azokat az értékeket sem egyszerűen csak átvették, hanem igényeik szerint átlényegítették, hasonították, ha úgy tetszik: magyarrá tették. Ezért azt a lényegében helyénvaló megállapítást, hogy *magyar az, aki az akar lenni*, meg kell toldani egy másikkal, azzal tudniillik, hogy *aki nem is tud más lenni*. Azért nem tud más lenni, mert őt lényegi meghatározottságai magyarrá teszik. Nem úgy magyar, hogy gondol egyet, és magyarrá nyilváníttatja magát. Nem számitásból cseréli a mundért, hanem azért magyar, mert arra a közösségre, nemzetre jellemző értékeket birtokolja és vallja. Még ha nem is mindig kiforrott, kiteljesedett formában. Jelzett kevertségünkéből enyhén szólva túlzás lenne arra következtetni, még kérdő formában is - jóllehet itt a kérdés majdhogynem állítás -, hogy „*van-e még magyar egyáltalán?*” Már hogyan volna! Amiként van zsidó, német, cigány vagy román is. Szilárd, időálló minőségek ezek, még ha sokféle kultúra és civilizáció elemeit szerkesztették is magukba a századok vagy évezredek alatt.

Az antológia megszületésébe közrejátszott egy - a fentebb jelzettekkel szorosan összefüggő - belső indíték is. Nevezetesen: „*Ezzel a kötettel elsősorban saját identitásunkat szerettük volna körüljárni - írja Veress Zoltán -, hiszen minden emigráns, akinek gyereke vagy unokája van,*

vagy esetleg vegyes házasságban él, az előbb-utóbb önazonossági zavarba kerül. Amikor egy nemzetet több oldalról akarnak megosztani, akkor egész nemzetek vagy népcsoportok kerülhetnek identitási válságba. És mi annak felmutatásával, hogy valamikor Erdélyben a zsidó származású magyarok, a magyar nyelvet is beszélő svábok valaha ugyanazt az értékrendet vallották, valljuk, hogy létezik erdélyi identitás...Azt szerettük volna felmutatni ebben a könyvben, hogy ez a sokféleség harmonikusan megfér egymással. Az erdélyi példán kívántuk azt elmondani, hogy valaki lehet nagyon lojális svéd állampolgár, svéd adófizető, esetleg egy svéd felesége, és ugyanakkor lehet magyar ember is.” (Új Magyarország, 1997. május 27.)

Igen bonyolult dolgok ezek. Hisz más a természetes beolvadás, és megint más az erőszakos asszimiláció. Ebben a könyvben az egyikre is és a másikra is találunk meggyőző példákat.

A természetes beolvadás az élet velejárója. Mindig is volt, és mindaddig számolnunk kell vele, amíg népek, nemzetek, fajok lesznek. A természetes asszimiláció jobbra magánügy, legfeljebb erkölcsi kifogásaink lehetnek vele szemben. Az így keletkező veszteség, lemorzsolódás elenyésző, mert egyedeket érint, ezért a társadalom, a politika számára mondhatni közömbös is. Inkább a vegyes házasságok szoktak kaput nyitni rá.

Merőben más megítélés alá esik az erőszakos asszimiláció. Mert a beolvasztó hatalom egész közösségek, népcsoportok, etnikai kisebbségek identitásának a felszámolására törekszik. Be nem vallott célja pedig a bekebelezett területek végleges megszerzése. Ahhoz, hogy uralkodó hatalomként nyugodt lehessen abban a tekintetben, hogy a megszerzett - akár országnyi, akár országrésznyi - terület hovatartozását senki sem fogja a jövőben megkérdőjelezni vagy veszélyeztetni, „semlegesíteni” igyekszik az ott élő más ajkú vagy más hitű közösséget vagy közösségeket, akiben vagy akikben állandó potenciális veszélyt lát. E logika szerint egyedüli hatékony megoldás: a radikális purifikálás. Ami nem mindig jelent véres erőszakot. Elúzheti a hatalom szülőföldjükről a kisebbségeket akár presszióval, akár úgy, hogy az elviselhetetlenségig sú-

lyosbítja az életkörülményeiket. (Ebben kell keresnünk az erdélyi zsidók és németek „kivándorlásának” az okait. Részben a magyarokét is.) Megkísérelheti identitásuk feladására bírni őket különböző eufemisztikus jelszavak mögé bújtatott durva intézkedésekkel. (A mezőségi magyar paraszt is kapott földet a pópától, ha áttért az ortodox hitre, viselve annak összes konzekvenciáit, végül is feladva magyarságát.)

A XIII. századtól délről beszivárgó románság politikusai a Trianont követő főhatalomváltás után az erdélyi magyarság teljes asszimilációjára és/vagy kiűzésére törekedtek; meg akarták szüntetni mint olyan etnikumot, amely valaha is jogot formálhat előbbi státusának visszaállítására.

Az antológia egyik szerzője, Ferenczes István *Iamandi Adam boldog élete* című írásában meggyőzően bizonyítja a két világháború közötti román politikai hatalomnak ezt a feltett szándékát. 1918, vagyis azt követően, hogy a román katonai egységek mondhatni ellenállás nélkül bevonultak Erdélybe, a magyarság elrománosítása, illetve el-, kiűzése érdekében I.C. Bratianu miniszterelnök és kultuszminisztere, C. Anghelescu úgynevezett kultúrznónákat hoztak létre. A miniszteri érvelés „demokratikus” csomagolásban került a román parlament elé, és a sajtó is így tállalta. Anghelescu azt hangoztatta, hogy a Trianonban létrejött új ország, Nagy-Románia elmaradott vidékeit a magasabb szinten állókhoz kívánja emelni. De mely vidékeket nyilvánította a kultuszminiszter „elmaradottnak”? A csakugyan hátrányos helyzetben lévő besszarábiai megyékkel együtt - amelyeket Románia Erdéllyel együtt szerzett meg, s ahol a cárizmus kegyetlen nyomokat hagyott - a székely megyék mindegyikét. Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda és részben a székelyek lakta Torda-Aranyost, melyekben az iskolázottság szintje magasban az országos átlag fölött volt. (Nyugati Magyarország, 1997/5.)

Ezekre az „elmaradott” vidékekre román nemzetiségű tanítókat és tanárokat telepítettek Havasalföldről és Moldvából, akik ezért dupla fizetést és más előnyöket is kaptak az államtól. Iamandi Adam, a Csíkszenttamásra helyezett moldvai román tanító kései vallomásában cáfol-

hatatlan tényeket sorakoztat, őszintén, meggyőzően: „Megmondták, hogy aki a kultúrzónát választja, dupla fizetést kap. De nemcsak ezért választottam én a székelyföldi Csíkszenttamást. Kérem, én nagy román hazafi vagyok. Nekünk az iskolában, de a katonaságnál is küldetésről, Nagy-Romániáról beszéltek. Tanáraink elmondták, hogy ha Erdély majd a miénk lesz, fokozatosan ki kell majd onnan szorítani a magyarokat. Erre készített fel minket a román állam, ezért iskoláztatott ingyen. Az elrománosítást pedig fokozatosan kell megcsinálni. Először a határvidéket, Várad, Arad, Nagykároly, Szatmár környékét, aztán bennebb jövünk Kolozsvár, Vásárhely felé. Utoljára marad a Székelyföld, mert az az ország közepén van, arra ráérünk. De ha majd teljesen körbe lesz kerítve, már könnyű lesz a dolgunk. Elmondták még azt is, hogy annak lesz a legnehezebb, aki idejön, mert a székelyek nyakas fajták, sokan vannak egy bogban, s elrománosításuk későre fog megtörténni, úgy hogy akit ide helyeznek, az lehet, hogy életében meg sem éri. Na, hát ezért is jöttem ide, mert én azt hittem, hogy itt szolgálhatok a legjobban, itt lehetek nagy-román.”

Tiszta beszéd. Nincs okunk feltételezni, hogy a moldvai román tanító saját nemzete ellen nyilatkozott volna. Különben is a bőrünkön tapasztaltuk, hogy a II. világháborút követő évtizedek román homogenizálási politikája ezt a forgatókönyvet követte.

Régebben el-eltűnődtem azon, létezik-e valóban magyar cigány, magyar zsidó, magyar örmény, magyarul beszélő sváb, vagy csak úgy mondják. Milyen az, hogy valaki az is, meg ez is? Tartozhat-e egyszerre két helyre is az ember? Lehet-e kettős identitása? Lehet-e valaki lényegében magyar, ugyanakkor német vagy zsidó vagy cigány...is? És fordítva? Ma már tudom, hogy lehetséges az ilyesmi, bár ezt a kettősséget (természetesen vannak bonyolultabb esetek is) nem könnyű megélni. „*Anyám kun volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az*” - József Attila is tisztázni akarta a maga számára a gyökereit, jóllehet ez nála nem okozott semminő identitásgondot. Ezzel szemben Petőfi „állásfoglalása” teljesen egyértelmű volt: „*Ha nem születtem volna is magyarnak, / e néphez állanék ezennel én.*”

Mint jeleztük, a valahova tartozás, az identitás megvalósítása nem annyira biológiai öröklés, eredet dolga, nem egyszerű adottság, inkább az a kultúra, értékvilág dönti el, amelyben felnő valaki. Persze lelkiismeret kérdése is: az egyénnek lelkiismereti vizsgálatot kell végeznie, hogy maga döntse el identitását vagy kettős kötődését. Az viszont erkölcsileg nem elfogadható, ha valaki a hatalmi viszonyok alakulásától, attól függően vált anyanyelvet és nemzetiséget, ahogy az érdekei diktálják (Önkéntelenül is Bajor Andor *Renner, Rónai, Radulescu* című írására gondolunk.)

A számító attitűd, a kaméleon-magatartás Tófalvi Zoltán *Egyetlen sors tükrében* című esszéje szerint teljességgel idegen volt például az örményektől, akiknek hosszú bolyongás, viszontagságok után Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1672-ben lehetővé tette, hogy hárromezer család letelepedjen Erdélyben. Az erdélyi magyarság valamenynyike kisebbsége közül ők épültek be a legszerveesebben a magyarságba és a magyar történelembe. Szorgalmukkal, hozzáértésükkel és tenni akarásukkal pedig hatékonyan segítették a térség gazdasági gyarapodását, általános előmenetelét. Amikor a magyar nép a szabadságért s az ország függetlenségéért küzdött, a szabadság harcosai lettek mind a szabadságharcosok, függetlenül attól, ki minek született. Az aradi tizenhárom közül Kiss Ernőt és Lázár Vilmost az örmények adták. Csíky Gergely és Petelei István írói teljesítménye a magyar irodalom komoly nyeresége. De ott voltak és vannak máig az örmény származású szakemberek az oktatásban, a tudományos életben, a sajtóban és a pénzvilágban is.

Minden népnek, nemzetnek vannak alapvető karakterjegyei, századokon át kialakult sajátosságai, melyek - a közösségi élet törvényei és normái szerint formálódva - természetükké váltak. Ezt tagadni még akkor sem lehet, szabad, ha a nemzeti jelleget igen nehéz aforisztikus tömörséggel megfogalmazni, körülírni is alig. Veszélyessé pedig akkor válik, ha a saját pozitív tulajdonságokat eltulozzák és kizárólagossá teszik. Egy millennium kori szerző - a századvég hangulatát és a korabeli általános felfogást is tükröző írásában - így jellemzi a két népet: „Az ör-

ménynek a magyarral közös erényei az őszinteség, minden jó- és szépjért való lelkesedés, vallásosság, lángoló hazaszeretet és vitézség; hibái: a visszavonás [széthúzó civakodás], az úrhatnámság és az a bizonyos szalmaláng.”

Akár egy gyakorló lélekbúvár, Lászlóffy Aladár nagy hozzáértéssel veszi górcső alá a kisebbségi sorba jutott ember örömeit, bánatait, gyötrődéseit, vívódásait, azokat a lelki történeteket, amelyek minden önbecsülő emberben lejátszódnak az előző identitás fokozatos elvesztésének és az új önazonosság megszerzésének különös metamorfózisában (*Futamok a génmúzeumba tévedt örmény egérről*). A már nem az és a még nem ez köztes állapotában – a régi gyökereit már-már elvesztett, de új gyökereket még nem eresztett vákuumos hogy-létében – a daráló fogaskezei között vergődő kisebbségi, illetve kétszeresen kisebbségi szörnyen zavarodott és gyámoltalan lehet. Hisz nem tud(hat)ja: „*Szeresse-e, hogy befogadják, zavarja-e, hogy feladja előző identitását, érezze-e magát lekötözöttnek a kegyért.*” A menekült-, székér- vagy egyéb táborokra jellemző – mondja a szerző –, hogy belülről maguk is zárkóznak, amíg érdemes. A gettószerű létállapotot természetes reflexek működtetik mindaddig, amíg az identitás megőrzésének megvannak az esélyei, kilátásai. Erre mondja cinikusan az asszimilálni vágyó hatalom, hogy ez vagy az a kisebbség elzárkózik, nem kíván együttműködni, elkülönül, szeparatista.

Így mélyül, erősödik az idegeket felőrlő lélektani háború a konfliktusig vagy az önfeladásig. A folyamat végkifejlete pedig attól függ, hogy a közösségen belül mi az erősebb, az identitás megőrzésének az ösztöne vagy a kényelmesebb beolvadásé. Rövid távon bizonyára az önazonossághoz való ragaszkodás győzedelmeskedik. És hosszú távon? Az emberek általában a kisebb ellenállás vonalán haladnak. Ezt az asszimilálók is tudják. Tisztában vannak azzal, hogy az idő nekik dolgozik. Mit tesz, mit tehet a kisebbség ebben a helyzetben? Örökös készenléti állapotban van, feszülten figyel minden rezzenésre, cselre, nehogy beleessen a neki készített, rafináltan kigondolt csapdába – így Lászlóffy Aladár. Gondoljunk az erdélyi magyarság végeérhetetlen küzdelmeire, szélmalomharcaira anyanyelvének használatáért, iskoláiért, diplomáiért,

közintézményeiért, elorzott ingatlanjainak és ingóságainak visszaszerzéséért. Nem lehet nem együttérzéssel gondolni a szlovákiai magyarságra, amely szemünk előtt vív élethalálharcot Meciar és Fico miniszterelnökök mészároslegényeivel. Jó lenne tudni, hol tart a kisebbségi sorba kényszerült szlovákiai, délvidéki, kárpátaljai és erdélyi magyarság identitása megőrzéséért folytatott sok évtizedes küzdelemben. A félúton innen vannak-e még, vagy egyikük-másikuk már az önfeladáshoz közeledik? Nyilván vannak fokozatok. Ki melyik fokozatnál tart vajon? A nemzedék-fogytiglaninál? Vagy a nemzetiség-fogytiglaninál? Ki fogja meg a moldvai csángómagyarok kezét? Mert önerejükől már aligha tudnak megkapaszkodni a lejtőn. Elveszettnek ma még talán csak az a részük tekinthető, amely már érzelmileg sem kötődik a magyarsághoz. De ha nem történik semmi érdemleges, hamarosan a még reménykedők is hasonló sorsra juthatnak.

A kisebbségi kérdés bűvárlójaként, Beke György az anyaországban is változatlanul az erdélyi és az utódállamokban élő magyarság jogaiért emeli fel a szavát. *Székely cigányok* című szociográfiai dolgozatában például a román hatalom praktikáira figyelmeztet, arra a beolvasztó politikára hívja fel a figyelmet, amely nem riadt vissza semmitől, a durva támadásoktól a névelemzésen át a csábításig mindent bevetett az erdélyi magyarok létszámának a csökkentéséért: „1977-ben, az utolsó romániai népszámlálás alkalmával egyetlen székely cigány sem íratta be magát a cigányok rubrikájába, pedig magyar-román vegyes falvakban és városokban a román összeírók - főként tanárnők és tanítónők voltak - erre ösztönözték őket. Inkább növekedjék a cigányok száma a statisztikában, mint a magyaroké.”

Háromszéken viszont többségükben magyarok voltak az összeírók, akik előzékenyen megkérdezték a cigány házakban:

- Milyen nemzetiségűnek vallják magukat?
- Semmilyeneknek.
- Ez nem lehetséges. Valaminek lenniük kell.
- Emberek vagyunk.
- De milyen emberek? Cigány emberek? Magyar emberek?

Előbb lépett a családő:

- *Mi éppenséggel olyanok vagyunk, mint maga, kedves tanárnő nagysága.*

Magyarságukat később nemcsak a statisztikában, de az élet-halál verekedésben is vállalták 1990 márciusában, Marosvásárhelyen.

Sylveszter Lajos (*Az Örök alatt és környékén*) a cigányokkal szembeni előítéletek formáit sorolva, felvillantja azokat a kezdeményezéseket is, amelyek elvezethetnek a cigányság egyenrangúsításához.

Fodor Sándor, a kiváló kolozsvári író (*Szönyeg alól elősepert gondok*) mély empátiával ír Sz.N.K. tanárnő példás tetteről. Aki merész elhatározással cigányiskolát indított a csíkszeredai és a környékbeli cigány gyermekeknek. Amit az asszimiláló román hatalom kinyújtott karja, vagyis a marosvásárhelyi tanfelügyelő nem nézett tétlenül, mindjárt le is csapott a védtelennek tűnő tanárnőre: „*Milyen jogon magyarosítja el 'iskolájával' a csíkszeredai cigány gyermekeket? A kérdezett nyugodtan válaszolt. - Először is ezeknek a gyermekeknek már a nagyapja se tudott más nyelven, mint magyarul. Másodszor a lemaradott gyermekeknek szervezett iskolában - mint minden más iskolában - a román nyelvet is tanítják, mégpedig az országos tanterv előírásai szerint. Harmadszor pedig megkéri a tisztelt urat, nevezné meg az országban azt az iskolát (még egyet), ahol a roma csemetéket őseik nyelvére is tanítják!*” Fodor Sándor illúziómentesen szemléli a cigányság társadalmi integrálódását, amihez mindkét részcsoporttól komoly erőfeszítéseket kell tenni. Ezt csak „előítéletmentes egyéni hozzáállással lehet elősegíteni. Ha ez hiányzik - minden adminisztratív intézkedés hiábavalónak bizonyul.”

Az 1996-ban elhunyt Ábrahám János a kettős kisebbségben élő alkotó belső vizsgálódásainak egyféle lenyomatát hagyta ránk *Picula* című regénytrilógiájában. Mózes Attila így búcsúztatta az író: „*Picula pedig mélységesen, minden 'regény-pillanatban' átérzi másféleségét, s nemcsak kényszerűen, de felelősen vállalja is. Picula cigány. Picula magyar cigány. Picula kisebbségben él, s hogy ezt némiképpen megérthessük - gondoljunk a magunk 'egyszerű' kisebbség voltára. Picula némiképpen az*

a púp, amelyiknek két tevéje van, s időnként mindkét tevé számára kellemetlen, már-már levetendő, ha megtehetnék...”

Lászlóffy Aladár így jelöli ki az író helyét a magyar-ságban és a magyar irodalomban (*A roma-Szindbád költője*): „*Soha senki sincs tulajdon legjobb, legkiválóbb színvonalán állandóan, végig. Még az emberiség maga sem. Az alkotóművész és a sportoló rangját rekordja jelöli ki. Ábrahám János helye: a Picula szerzőjéé, elmesélőjéé, költőjéé - ami közös háromszögelési pontja a cigány és a magyar irodalom életérzésének, világlátásának. Mindkettő köszönetet mondhat érte. Számunkra például már az nagy dolog, hogy nem holmi fordítás idegen nyelvből - nem holmi Devla adta vidéken, aranyosszéki, erdélyi betlehemén született roma 'száz év magány', hanem olyan didadal tárgya, mely két szellemiséget, kettős optikát hordoz, s a magyar literatúrának is része, ekképpen az ő hőse, ez a roma-Sindbád, a hómezőn lehunyt szem vérvörös pislogását s az alkonyatkor lehunyt érzékeny lélek mélykék melankóliáját váltogató cigány-Ezopus. Magyarabb is, egyetemesebb is, mint az most még, távlat híján, látható, felfogható.*”

Legfeljebb sejtjük, tapasztalni, szerencsére, nem tapasztaltuk meg, milyen rettenet ülhetett azok szívében, akik megjárták a náci haláltáborokat. A munkaszolgálatra elhurcolt mármaroszi zsidók közül többen is visszatértek otthonukba. De otthon volt-e az már nekik? A hazatérők közül többen kivándoroltak Izraelbe, mert lelkükben-szívéükben továbbra is ott bujkált a szörnyű félelem.

„*Kérdezem Maruszcák Viktortól: földműves zsidók tértek-e haza munkaszolgálatból, deportálásból?*

Jöttek...inkább férfiak. Nekifogtak szántani-vetni a Káhán-dűlőben. Aztán sorra elköszöntek. Viktor, én megyek. Egyedül maradtam, Viktor. Félek, Viktor. Éjszaka rémálmaim vannak, felriadok, nyöszörgök. Megyek, Viktor, nem szívesen, de megyek...” (Beke György: Káhán Géza barátja)

Az a kép, amit Szilágyi Júlia esszéíró, a Korunk volt főmunkatársa önmagáról megrajzolt (*Magyarul zsidóként Romániában*), bennem egy racionálisan felépített, kifelé és befelé egyaránt arányos, kiegyensúlyozott lelkiállapot

benyomását keltette. Egy igen művelt, filozófusi képességekkel, lényeglátással megáldott esszéíróval, irodalomkritikussal találkozunk itt az olvasó, aki anyanyelvében - és tudom, kultúrájában is - magyar, jól ápolt európai zsidó gyökerekkel. Aki ugyanakkor hasonlóképp otthonosan mozog a román- és a világirodalomban is. Adott tér- és időbeli koordináták között élve, az önmagát és helyzetét vizsgáló író olyan „folyamatként” értelmezi magát, „aki változik az időben”. Ebben a szüntelen változásban azonban az anyanyelv örök értéként van jelen az életben: *”...szüleim s a széki Anna, aki hat évig szolgált nálunk, no meg a versek (Adyról van szó - A.K.) olyan lakályos otthonommá tették az anyanyelvet, hogy semmilyen zsidótörvény nem lakoltathatott volna ki belőle.*

‘Mi szeretnél lenni, ha megnősöz?’ ‘Írni szeretnék.’

Nagybátyám, akit a rokonság Gyurinak szólított, a szomszédok Rusz úrnak, ügyet sem vetve arra, hogy a postaládán Rusu volt olvasható, elgondolkozik: ‘Írhatnál románul... Olyan jó a román dolgozatod!’

‘Gyuri bácsi, ha megbotlom és leesek és megütöm magam, nem azt mondom, hogy vai, hanem azt, hogy jaj!’”

Az „önarckép” később így egészül ki, és válik teljessé: *„Kolozsváron születtem (...) Szülővárosom mintegy négyszáz tagot számláló zsidó hitközségének tagja vagyok, továbbá tagja a magyar és a román írószövetségnek is. Ezek volnának a paramétereim. Valójában beleszülettem - mint mindenki - egy helyzetbe. A többi már ebből következik: örökölt körülmények, továbbá nagyon könnyen vagy éppenséggel nehezen hozott döntések gubancából húzok elő egy-egy szálát időről időre, hogy megértsem, alkalmadtán másnak is felmutassam, ha érdekli őt, mit is jelent Romániában magyarul élni zsidóként.”*

Okosabbak lettünk-e a könyv végéhez érve, mint amilyenek annak elolvasása előtt voltunk? - kérdezhetné valaki. Okosabbnak nem lettünk okosabbak, de gazdagabbak igen, azzal a felismeréssel például, hogy ajánlatos időnként szétnézni a saját házunk táján, mielőtt mások portáján ugyanolyan igényességgel és alapossággal kutakodnánk.

Mintha elérkezettnek látszana az idő arra is, hogy hozzáértő emberek - részrehajlás nélkül - alaposan megvizs-

gálják, mi is történt itt Trianon után s a második világhéget követően, egyrészt a többség-kisebbség vonatkozásában, másrészt a különböző kisebbségi közösségek egymás közti kapcsolataiban. Hogy a határhúzogatások miként hatottak ki a Kárpát-medencében élő kisebbségek közötti kapcsolatokra.

Nagyon sokan azt hittük, hogy a totalitarizmusok összeomlásával egyszeribe tisztázódni fognak a nyomasztó gondok, kérdések, minden a helyére kerül. Nem így történt. Az addig elég egyértelműnek látszó kép összetettebbé és kuszáltabbá vált. Ami valahol érthető is, mert csak most kerültek a felszínre a réges-rég szőnyeg alá seprty súlyos problémák. Ezek őszinte feltárása, az igazságok kimondása nélkül még csak remény sem lesz arra, hogy egyszer tényleg a helyükre kerüljenek ezek a dolgok, legalább oldódjanak a feszültségek.

1997

TARTALOM

RÉGI-ÚJ EGYSEG (?)

Magyar kulturális régiók a Kárpát-medencében	9
Irodalom és kora	19
Kicsoda legyen irgalmas nekünk?	27
„Magyarországot meg kell menteni!”	31
A költő-vátesz Ady	39
Sorstükör	57
A múlt ismerete nélkül bizonytalan a jövő	63
Rendületlenül	71

ÖTVENHAT IGAZA

Ötvenhat igaza	77
A krónikás igazsága	81
Megíródik-e '56 eposza?	89
A regényírás és nehézségei	95

ÚJRAÉLEDŐ ERDÉLY (?)

Ha kisebbségi is, teljes értékű	103
Szelektív amnézia vagy táborosdi?	121
Ott kell segíteni, ahol legnagyobb a szükség	127
Magunk keresése	133
Szétszórásban is hazafelé kell nézni	143
Erdélyi tetők	149
Sorsköltészet és felelősség	153
Az értelem határán túl	157
Anyanyelv-ápolás kisebbségi sorban	167
Nehéz időkre emlékezve	173
Vérző seb	183
Több mint mesekirály	191
Újraéledő Erdély?	201
Menet közben	207
Mit üzennek a váradi költők?	215
Szubjektív sorok	219
Áttörés	223
Hazát építő költészet	231
Képzeletbeli erdélyi utazás	235

A fátum szorításában	243
A szókimondó diagnoszta	247
Mikor édes, mikor keserű	251
Kései vallomások	255
Közéleti költészet	259
A visszatérő Nyirő József	261
„Kései sirató”	299
Nyirő és az erdélyi kérdés	305
Holtvágányon avagy lelkek társbérlete	311

HAZA (OTTHON) KERESTETIK

Lehetnek-e kisebbségei egy kisebbségnek?	317

ANISZI KÁLMÁN: író, publicista, szerkesztő, ny. egyetemi oktató. Nagyváradon érettségizett, esti tagozaton. 1962-1964 között a Tanárképző Főiskola zenepedagógia szakának hallgatója Kolozsvárt. A Babes-Bolyai Egyetem történelem-filozófia karán (filozófia szak) szerzett tanári oklevelet.

1970-1972 között újságíró a kolozsvári Igazság című napilapnál. 1971-től 1985-ig ugyanott a Képzőművészeti Egyetem tanára, ahol filozófiatörténetet, esztétikát és etikát oktat. 1985-1990 között a Korunk című folyóirat filozófia és társadalomtudományok rovatának a szerkesztője. Több mint húsz évig a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének állandó külső munkatársa (saját rovatokkal). 1982-ben egyetemi doktori címet szerez filozófiából. (A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethosza.)

1990-ben visszahonosodott Magyarországra. Előbb a szombathelyi Vas Népe c. napilapnál újságíró, majd Budapesten a Magyar Honvéd c. hetilap szerkesztője. 1991-től nyugdíjba vonulásáig a Zrínyi Kiadó felelős szerkesztője volt, ahol számos szépirodalmi és társadalomtudományi művet gondozott. Egyidejűleg a miskolci Bölcsész Egyesületnél filozófiatörténetet oktatott.

A Magyar Írószövetség tagja. Az 1990-ben újraalakult Erdélyi Szépmíves Céh egyik alapító tagja. A Magyar Kultúra Lovagja.

Több tanulmánykötet társszerzője.

Önálló kötetei: A filozófia műhelyében, Kriterion, Bukarest, 1978.; Forgószélben, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.; Tanúságtevők, NIS Kiadó, Kolozsvár, 1995.; Mintha már virradna, Közdok Kiadó, Budapest, 2000.; Magyar sorskérdések Erdélyben, Kairosz Kiadó, Budapest, 2000.; Maradj önmagad!, Közdok Kiadó, Budapest, 2001.; Gyertyagyújtók, Közdok Kiadó, Budapest, 2001.; Oldott kéve, Közdok Kiadó, Budapest, 2003.; Mélységiszony, Közdok Kiadó, Budapest, 2006.; Zimankó (elbeszélések), Közdok Kiadó, 2008. ; A visszatérő Nyirő, Közdok Kiadó, Budapest, 2009.

Főleg etikai, esztétikai, eszmetörténeti és kisebbségi kérdésekkel foglalkozik.